

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**İRAN-OSMANLI İLİŞKİLERİNDE SÜREKLİ DİPLOMASİYE
GEÇİŞ VE İSTANBUL BÜYÜKELÇİLİĞİNİN KURULUŞU**

DOKTORA TEZİ

Mikail DEVEBAKAN

Birinci Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ

İkinci Danışman: Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ

TOKAT-2025

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ danışmanlığında hazırlamış olduğum “İran-Osmanlı İlişkilerinde Sürekli Diplomasiye Geçiş ve İstanbul Büyükelçiliğinin Kuruluşu” adlı Doktora tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi hâlinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

30/05/2025

Mikail DEVEBAKAN

JÜRİ KABUL VE ONAY

Mikail DEVEBAKAN tarafından hazırlanan “İran-Osmanlı İlişkilerinde Sürekli Diplomasiye Geçiş ve İstanbul Büyükelçiliğinin Kuruluşu” adlı tez çalışmasının savunma sınavı 30.05.2025 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)**İmzası****Üye (Başkan) :****Üye :****Üye :****Üye :****Üye :****ONAY**

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde bilgi, belge ve görüşleriyle katkı sağlayan tüm akademisyenlere ve araştırmacılara en içten teşekkürlerimi sunarım. Araştırma sürecinde arşiv ve kütüphanelerde bana yardımcı olan yetkililere ve çalışanlara, özellikle de İran ve Osmanlı arşivlerindeki değerli belgeleri incelememe imkân tanıyan kurumlara şükran borçluyum.

Doktora tezimin her aşamasında akademik gelişimime katkı sağlayan, çalışmamı titizlikle değerlendirerek yönlendiren ve değerli vakitlerini ayıran kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ'ye en derin teşekkürlerimi sunarım. Aynı şekilde, tezime rehberlik eden ve her daim yanımda olan ikinci danışmanım Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ'e özel bir teşekkürü borç bilirim.

Tez izleme sürecinde kıymetli görüşleriyle çalışmamı geliştiren Dr. Öğr. Üyesi İsa TAK ve Dr. Öğr. Üyesi Edip UZUNDAL'a minnettarlığımı ifade ederim. Ayrıca, tez savunma sürecinde katkı sunan değerli hocalarım Prof. Dr. Levent KÜÇÜK ve Dr. Öğr. Üyesi Osman KARACAN'a da teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca üzerimde emeği olan tüm kıymetli hocalarıma teşekkür ederim. Desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen Prof. Dr. Alpaslan DEMİR, Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN, Doç. Dr. Hüseyin Baha ÖZTUNÇ, Dr. Öğr. Üyesi Zafer SUSOY ve Araş. Gör. Tuğçe Nur KESİN'e şükranlarımı sunarım. Akademik yolculuğumda bana destek olan Dr. Öğr. Üyesi Metin AYDAR, Dr. Öğr. Üyesi Yücel BULUT, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KORKMAZ, Dr. Öğr. Üyesi İsmail TURAN, Öğr. Gör. İsa YAPAR, Dr. Ahmet ACAR, Dr. Fatih BOSTANCI, Dr. Murat ÇAYLI, Dr. Refik AYDEMİR, Dr. Fatih SANSAR, Dr. Mehmet TEKSÖZ, Dr. Ali Hüseyin TOĞAY, Dr. İsmail YAKAN ve Sümeyra KARASU'ya teşekkür ederim.

Çalışma sürecinde maddi desteklerinden dolayı öncelikle bana burs veren Türk Tarih Kurumuna ve Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) birimine, teşekkürlerimi bildirmek isterim. İran'daki araştırma sürecimde bana yardımcı olan Prof. Dr. Abbas Ghadimi GHEIDARI, Doç. Dr. Hasan HAZRATİ, Doç.

Dr. Gholamali PASHAZADEH, Dr. Muhammed Hüseyin SADİKÎ ve kardeşim Dr. Bahram Karju AJİRLU'ya ayrıca teşekkürü borç bilirim. Ayrıca İran'daki arşivler konusunda her konuda desteğini hissettiğim İran İslam Cumhuriyeti Türkiye Kültür Müsteşarı Sayın Seyit Kasım NAZİMÎ ve İran İstanbul Başkonsolosluğu Kültür Ataşesi Sayın Hasan DİDBAN Beylere teşekkür ederim.

Son olarak, bu süreç boyunca sabır, teşvik ve destekleriyle her zaman yanımda olan aileme en derin minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Mikail DEVEBAKAN

Tokat-2025

ÖZET

İRAN-OSMANLI İLİŞKİLERİNDE SÜREKLİ DİPLOMASİYE GEÇİŞ VE İSTANBUL BÜYÜKELÇİLİĞİNİN KURULUŞU

DEVEBAKAN, Mikail

Doktora, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ

İkinci Danışman: Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ

Haziran 2025, xii + 293 sayfa

İran diplomasi tarihi üzerine birçok araştırmacı tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışma, İran diplomasisine dair mevcut araştırmalarda yeterince ele alınmamış bir konuya, İstanbul Büyükelçiliği özelinde odaklanılmıştır. Araştırmanın temelini, İran ve Türkiye arşivlerinde yer alan belgeler ile dönemin ana kaynakları teşkil etmektedir. İncelenen arşiv belgeleri, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki resmî yazışmalardan oluşmaktadır. Bu belgeler, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin seyrini, karşılıklı diplomatik temsil süreçlerini ve elçilik faaliyetlerini ayrıntılı biçimde yansıtmaktadır. Bu yönüyle çalışma, İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinin kurumsal boyutunu ortaya koymayı ve söz konusu elçiliğin tarihsel gelişimini belgelere dayalı olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. İran'ın yabancı ülkelerde kurduğu diplomatik temsilciliklerin gelişimi, akademik literatürde hâlen kapsamlı bir incelemeye konu olmamıştır. Bu nedenle çalışmamızda, İran-Osmanlı ilişkilerinde sürekli diplomasiye geçiş süreci ve bu bağlamda İstanbul'daki İran Büyükelçiliğinin kuruluşu ve kurumsallaşması ele alınmıştır.

İran ve Osmanlı Devleti, sınır komşusu olmaları nedeniyle tarih boyunca sık sık etkileşimde bulunmuşlardır. Ancak bu durum, gönderilen elçiler açısından bir avantajdan ziyade dezavantaj olarak tespit edilmiştir. İki devlet arasında ortaya çıkan sorunlar, diplomatik ilişkilerin zorunlu hâle gelmesine neden olmuştur. Özellikle; İran ve Osmanlı Devleti arasında ticaret yapan tacirlerin faaliyetleri, bağlı bulundukları

devlete isyan ederek diğerk devlete sığınan firariler, sınırdan izinsiz giren kaçaklar ve aşiretler, sınır bölgelerinde devlet görevlileri tarafından sık sık yaşanan sınır ihlalleri İran açısından Osmanlı Devleti'ne elçi tayin etme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, tayin edilen elçilerin İstanbul Büyükelçiliğini kurma sürecinde karşılaştıkları zorluklar ve diplomatik hiyerarşinin belirlenme aşamaları, konunun ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu durum, İran-Osmanlı ilişkilerinin hassasiyetini ve diplomatik mekanizmanın işleyişinde yaşanan yapısal sorunları açıkça ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, Kaçar Hanedanı, İran-Osmanlı Diplomatik İlişkileri, İstanbul Büyükelçiliği, Diplomasi, Uluslararası İlişkiler.

ABSTRACT**THE TRANSITION TO PERMANENT DIPLOMACY IN IRAN–OTTOMAN
RELATIONS AND THE ESTABLISHMENT OF THE EMBASSY IN ISTANBUL****DEVEBAKAN, Mikail**

Master's Thesis, Department of History

Advisor: Asst. Prof. Dr. Mustafa TANRIVERDİ

Second Advisor: Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ

June 2025, xii + 293 pages

Various studies on the history of Iranian diplomacy have been conducted by many researchers. However, this study focuses on a topic that has not been sufficiently addressed in the existing research on Iranian diplomacy, with a special focus on the Istanbul Embassy. The study is based on the documents in the archives of Iran and Turkey and the main sources of the period. The archival documents analysed consist of official correspondence between Iran and the Ottoman Empire. These documents reflect the course of diplomatic relations between the two countries, mutual diplomatic representation processes and embassy activities in detail. In this respect, the study aims to reveal the institutional dimension of Iranian-Ottoman diplomatic relations and to analyse the historical development of the embassy based on documents. The development of Iran's diplomatic missions established in foreign countries has not yet been the subject of a comprehensive study in the academic literature. For this reason, this study focuses on the transition to permanent diplomacy in Iranian-Ottoman relations and the establishment and institutionalisation of the Iranian Embassy in Istanbul in this context.

Iran and the Ottoman Empire have frequently interacted throughout history due to their neighbouring borders. However, this situation was found to be a disadvantage rather than an advantage for the ambassadors sent. The problems that emerged between the two states caused diplomatic relations to become compulsory. In particular, the activities of merchants trading between Iran and the Ottoman Empire, fugitives who

rebelled against the state to which they belonged and took refuge in the other state, fugitives and tribes who entered the border without permission, and frequent border violations by state officials in the border regions led to the need for Iran to appoint envoys to the Ottoman Empire. In this context, the difficulties encountered by the appointed envoys in the process of establishing the Embassy in Istanbul and the stages of determining the diplomatic hierarchy reveal the importance of the issue. This situation clearly reveals the sensitivity of Iranian-Ottoman relations and the structural problems in the functioning of the diplomatic mechanism.

Key Words: Iran, Qajar Dynasty, Iran-Ottoman Diplomatic Relations, Istanbul Embassy, Diplomacy, International Relations.

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZLEŞME.....	i
JÜRİ KABUL VE ONAY.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM İRAN’DA DİPLOMASİNİN GELİŞİMİ.....	11
1.1. İran Jeopolitiği.....	11
1.2. İran Diplomasisi	18
1.2. Vezaret-i Umur-ı Haricinin Kuruluşu	42
1.3. Büyükelçiliklerin Açılması.....	53
İKİNCİ BÖLÜM KAÇAR HANEDANI ÖNCESİ İRAN-OSMANLI DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ	55
2.1. İran-Osmanlı Diplomatik İlişkilerinin Başlaması.....	64
2.2. Safevî Dönemi (1501-1736)	77
2.2.1. Osmanlı Sarayı’ndaki İlk Safevî Elçisi	81
2.3. Şah II. Tahmasb ve Afganlar Dönemi.....	111
2.4. Afşar Dönemi (1736-1751).....	118
2.5. Zend Dönemi (1751-1794)	122
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KAÇAR HANEDANI DÖNEMİ’NDE OSMANLI İLE GEÇİCİ DİPLOMASİ.....	125
3.1. Ağa Muhammed Han Dönemi (1795-1797).....	125
3.2. Feth Ali Şah Dönemi (1797-1834)	127
3.3. Muhammed Şah Dönemi (1834-1848).....	169
3.3.1. Erzurum Konferansı (Antlaşması)	173
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM KAÇAR HANEDANI DÖNEMİ’NDE SÜREKLİ DİPLOMASİYE GEÇİŞ	187
4.1. Nasırüddin Şah Dönemi (1848-1896)	187
4.1.1. Diplomatik Bir Kriz Bayrak Meselesi.....	197

4.1.2. İran Büyükelçisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri.....	202
4.1.3. İstanbul Büyükelçiliğinin Kuruluş Süreci.....	204
4.1.4. İstanbul Büyükelçiliğinin Kuruluşu ve Daimî Elçi Tayini	207
4.2. İstanbul Büyükelçiliğinin Kurumsallaşması.....	218
4.2.1. Mirza Hüseyin Han'ın Tayini.....	218
4.2.2. Büyükelçilik Binası için Arsa Satın Alınması.....	221
4.2.3. Büyükelçilik Binasının İnşası ve Mimarisi.....	225
4.2.4. Hüseyin Han'ın İstanbul Elçiliği.....	228
SONUÇ	238
KAYNAKÇA.....	243
EKLER.....	281
ÖZ GEÇMİŞ	289

KISALTMALAR

A.{DVNSMHHM.	: Bâb-1 Asafî Mühime Kalemi
A.{DVNSMHHM.d.	: Bâb-1 Asafî Mühime Defterleri
A.}AMD.	: Sadâret Âmedî Kalemi Evrakı
AE.SAMD.II.	: Ali Emirî Sultan II. Ahmed
AE.SAMD.III.	: Ali Emirî Sultan III. Ahmed
AE.SMRD.IV.	: Ali Emirî Sultan IV. Murad
AE.SMST.II.	: Ali Emirî Sultan II. Mustafa
AE.SMST.IV.	: Ali Emirî Sultan IV. Mustafa
AE.SSÜL.I.	: Ali Emirî Sultan I. Süleyman
AVUHİ.	: Arşiv-i Vezaret-i Umur-ı Harici-i İran
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.HR.	: Cevdet Tasnifi Hariciye Evrakı
Çalış.	: Çalışması
Çev.	: Çeviren
D.BŞM.d.	: Bâb-1 Defterî Başmuhassebe Kalemi Defterleri
DTCF.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör/Editörler
HAT.	: Hatt-ı Hümâyunlar
Haz/Yay.	: Yayına Hazırlayan
HR.MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı
HR.TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
İ.DH.	: İrade Dâhiliye
İ.HR.	: İrade Hariciye
İ.MSM.	: İrade Mesâil-i Mühimme

İE.HR.	: İbnülemin Hariciye
İSAM.	: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi
K.	: Karton
M.	: Miladi
MAD.d.	: Maliyeden Müdevver Defterler
MEB.	: Millî Eğitim Bakanlığı
MEVHİ.	: Merkez-ı Esnad ve Tarih-i Diplomasi Vezaret-ı Harici-i İran
MÖ.	: Milattan Önce
P.	: Paket
SDAO.	: Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye
SEKMİ.	: Sazman-ı Esnâd ve Kitabhâne-i Millî-i İslamî-i İran
SMT.	: Sazman-ı Mutâle'e ve Tedvîn Kutub-ı Ulûm-ı İnsani
Tash.	: Tashih Eden
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme Eden
TS.MA.d.	: Topkapı Sarayı Müzesi Defterleri
TS.MA.e.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı
vd.	: ve devamı

GİRİŞ

Kaçar Hanedanı Dönemi'nde (1795-1925) İran ile Osmanlı Devleti arasındaki sorunların çözülmesinde diplomasinin ön plana çıkmasıyla birlikte İran'ın Osmanlı topraklarındaki diplomatik temsilcilikleri de önemli bir yer edinmiştir. Bu dönemde İran diplomatik temsilcilikleri, Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde farklı alanlarda faaliyet göstermiştir. Bu temsilciliklerden en önemlisi şüphesiz İstanbul'daki İran Büyükelçiliğidir. *İran-Osmanlı İlişkilerinde Sürekli Diplomasiye Geçiş ve İstanbul Büyükelçiliğinin Kuruluşu* adlı bu çalışmanın amacı, İstanbul Büyükelçiliğinin, Kaçar Hanedanı Dönemi'nde 1795-1871 yılları arasında yürüttüğü tüm faaliyetleri incelemektir. Şimdiye kadar İran'da yapılan pek çok çalışmada, İran'ın yabancı devletler nezdindeki büyükelçilikleri incelenmiş ve bu temsilciliklerin diplomatik ilişkilerdeki önemi ortaya konulmuştur. Ancak İstanbul Büyükelçiliği ile ilgili detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'de yapılan çalışmalarda Osmanlı-İran diplomatik ilişkileri ele alınsa da doğrudan İstanbul Büyükelçiliği hakkında bir çalışma yapılmamıştır. Çalışma konusunun seçilmesinin en önemli sebeplerinden biri de literatürdeki bu boşluğu doldurmaktır.

İstanbul Büyükelçiliğinin faaliyetleri üzerine detaylı çalışmaların olmaması, literatürde önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın, bahsedilen eksikliği gidereceği ve katkıda bulunacağı ümit edilmektedir. İstanbul Büyükelçiliğinin birçok farklı konu ve meselede etkinlik göstermesi nedeniyle çalışmanın Kaçar Hanedanı Dönemi'nde özelde İstanbul Büyükelçiliğinin, genelde ise İran ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerinin önemini ortaya koymaya katkı sağlaması beklenmektedir. Ayrıca bu çalışmayla İstanbul Büyükelçiliğinin faaliyetlerinin incelenmesiyle İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinin daha iyi anlaşılmasına ve genel olarak büyükelçiliklerin devletlerarası ilişkilere etkilerinin daha iyi kavranmasına yardımcı olunması amaçlanmaktadır. Bunun dışında, çalışmanın İstanbul Büyükelçiliği ile ilgili yapılan ilk detaylı çalışma olması bakımından, bundan sonra İran-Osmanlı diplomatik ilişkileri üzerine gerçekleştirilecek çalışmalara öncülük etmesi beklenmektedir. Çalışma, Kaçar Hanedanlığı Dönemi'nde İstanbul Büyükelçiliğinin kuruluşu ve kurumsallaşması ele aldığından, hanedanlığın iktidara geldiği 1795'ten, İran Büyükelçiliğinin kurumsallaşmasını tamamladığı 1871'e kadarki zaman dilimini

kapsamaktadır. Mekân olarak ise İstanbul'daki İran Büyükelçiliğinin faaliyet sahası olan Osmanlı coğrafyasına odaklanılmaktadır.

Çalışma giriş ve sonuç bölümleri dâhil olmak üzere altı ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, İran'ın jeopolitiği, diplomasi kavramı, İran diplomasisinin gelişimi ve İran'da diplomasi alanında yaşanan gelişmeler hakkında bilgiler verilmiştir. Bu gelişmeler Vezaret-i Umur-ı Haricinin (Dışişleri Bakanlığı) kurulması ve yurt dışında daimî elçiliklerin açılmasıdır. İkinci bölümde, Kaçar Hanedanı'ndan önce İran ve Osmanlı arasındaki diplomatik ilişkilerin nasıl başladığı incelenmiştir. Bu süreçte, geçici elçilerin iki devlet arasındaki ilişkilerde oynadığı roller detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Geçici elçiler değerlendirilirken ilişkiler Safevîler, Afganlılar, Afşarlılar ve Zendler gibi farklı dönemler çerçevesinde incelenmiştir. Bu tarihsel bağlam, iki devlet arasındaki diplomasi anlayışının evrimini ve elçilerin bu süreçteki kritik görevlerini ortaya koymaktadır. Üçüncü bölümde, Kaçar Hanedanı Dönemi'nde Osmanlı Devleti'ne gönderilen geçici elçilerin faaliyetleri ve bu elçilerin iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerdeki rolleri incelenmiştir. Bu bölüm, dönemin diplomasi pratiklerini ve Osmanlı-İran ilişkilerindeki önemli gelişmeleri detaylandırmaktadır. Dördüncü bölümde ise İstanbul'daki İran Büyükelçiliğinin kuruluş süreci ve kurumsallaşması çerçevesinde İran-Osmanlı diplomatik ilişkileri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca, elçiliğin kuruluşu ve İran tarafından gönderilen ilk daimî elçinin atanma tarihi konusunda kaynaklar arasında ortaya çıkan farklılıklar tartışılmıştır. Bu bölüm, elçiliğin resmî yapısının oluşumu ve diplomatik tarihteki yerini açıklığa kavuşturmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın kavramsal çerçevesi çizilirken ikinci bölümde de belirtildiği gibi iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin tarihsel süreci ve gelişmeleri olabildiğince karşılaştırmalı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, çeşitli İran arşivleri ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinden ve güncel literatürdeki Türkçe ile Farsça yayımlanmış çalışmalardan faydalanılmasına özen gösterilmiştir.

Bu çalışmada, konunun belirlenmesinin ardından ilgili kaynakların tespiti amacıyla kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. İlk olarak İran'a gidilerek Kaçar Hanedanı Dönemi'ni ele alan birincil tarihî kaynaklar detaylı bir şekilde

incelenmiştir. Bu süreçte, tespit edilen tüm kaynaklar bir araya getirilmiş, kullanılacak malzemeler ve bilgiler tasnif edildikten sonra fişleme aşamasına geçilmiştir. Kaynak fişlemelerinin tamamlanmasının ardından, İran arşivlerinde elde edilen belgeler konuyla bağlantılı yönleriyle değerlendirilmiştir. İran'daki araştırmaların ardından Türkiye'deki ilgili kaynaklar ve arşiv belgeleri de benzer bir yöntemle incelenmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda, İran elçileri ve bu elçilerin İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerindeki rolleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Son olarak, ulaşılan verilere nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi uygulanarak elde edilen bulgular sistematik bir çerçevede değerlendirilmiştir.

Çalışmanın temel hedefi, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkileri ve bu ilişkilerin gelişimini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktır. Tüm bu süreci işlerken mümkün olduğunca anakronik yaklaşımlardan kaçınılmış, dönemin konjonktürel siyasi yapısı ve büyük güçlerin bölgedeki çıkarları ile bu çıkarları dengelemek için yaptıkları girişimler göz önünde bulundurularak İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinin geçmişine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Arşiv belgelerinin dışında istifade edilen tarihî kaynakların bir kısmı şunlardır:

Tarih-i Zulkarneyn: Eser, Kaçar Hanedanı'nın ikinci hükümdarı Feth Ali Şah Dönemi'nin (1797-1834) önemli kâtiplerinden *Haverî* mahlaslı Fazlû'd-din Abdü'n-nebî Şirazî tarafından yazılmıştır. Müellif, bu eseri salnâme (yıllık) tarzında yazarak *Tarih-i Zulkarneyn* adını vermiştir. Zulkarneyn kelimesi Arapçada iki asır anlamına gelmektedir. Eser iki ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt müellif tarafından *Nâme-i Hakan* olarak isimlendirilmiş ve 1797-1827 yılları arasında meydana gelen olayları ele almıştır. Bu cilt, dört ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; İran'ın genel durumu, Feth Ali Şah'ın İran tahtına geçmesi ve Kaçarların İran hâkimiyeti, İran ve Rus savaşlarının birinci evresi (1804-1813), Feth Ali Şah'ın Rusya karşısındaki ilk yenilgisi ve sonuçları şeklinde sıralanmıştır. İkinci cilt ise *Risâle-i Sahipkıran* olarak adlandırılmış ve 1827-1834 yılları arasını kapsamaktadır. Bu cilt ise beş ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; İran ve Rus savaşlarının ikinci safhası (1826-1828) ve savaşların sonuçları, Feth Ali Şah'ın Irak ve Fars seferleri ve içişlerin düzene sokulması, İran iç savaşları ve veliaht Abbas Mirza'nın ölümü, Feth Ali Şah'ın son seferi ve döneminin sona ermesi, Muhammed Şah'ın İran tahtına oturması başlıkları yer almıştır. Bunun yanında ikinci

cildin son kısmına Feth Ali Şah'ın sıfatları, saraydaki eşleri, çocukları, torunları, kardeşleri, amcaları ve kuzenlerinin biyografisini anlatan bir sonuç bölümü yer almaktadır. Yazıldığı dönemdeki eserler arasında özel bir değer ve öneme sahip olan eser, Rusya'nın İran'a yönelik saldırıları sırasında İran-Osmanlı siyasi, askerî ve diplomatik ilişkileri hakkında sunduğu ayrıntılı bilgilerle araştırmaya önemli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca İran ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Birinci ve İkinci Erzurum antlaşma metinlerini aktarmıştır¹.

Meâsirü's-Sultaniye: Bu eser, *Meftûn* mahlaslı Abdurrezzak Bey Dunbulî tarafından yazılmıştır. Eser, Tebriz'de taş baskı tarzında basılan ilk kitaplardan biridir. Şehzade Abbas Mirza Dönemi'nde devletin kâtipleri arasına girmiş ve savaşlarda raporlar yazmakla görevlendirilmiştir. Müellif, Rusya'nın İran'a yönelik saldırılarının başlanmasından 1813'te taraflar arasından imzalanan Gülistan Antlaşması ve İran ile Rusya arasındaki ikinci dönem savaşların eşiğine kadarki Feth Ali Şah Dönemi'nde yaşanan önemli olayları kaleme almıştır. Tebriz'de bulunan Dunbulî, Azerbaycan ve Kafkasya bölgesinde yaşanan olaylara şahit olmuştur. Bu dönemde İran ile Rusya arasında yaşanan savaşı doğrudan birinci elden kaleme alarak değerli bir tarih kitabı hâline getirmeyi başarmıştır. Dunbulî, bu eseri yazarken İran-Rusya savaşları haberlerine ilaveten Rusya kuvvetlerinin Osmanlı topraklarına yönelik saldırıları hakkında bilgilere de yer vermiştir. Eserin bazı bölümlerinde 19. yüzyılın başlarında İran ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen diplomatik ve siyasi münasebetleri ile ilgili gelişmeleri aktarmıştır. Bunun yanında Azerbaycan hâkimi Abbas Mirza'nın Erzurum ve Van paşalarıyla yapılan yazışmaları ele alan müellif, İran ile Osman Devleti arasındaki siyasi, askerî ve diplomatik ilişkiler hakkında ayrıntılı bilgiler kaleme alarak çalışmaya katkıda bulunmuştur.

Müellif, Rusların İran'a yönelik ikinci dönem (1826-1828) taarruzlarına yakın bir zamanda hayatını kaybetmiştir. Eserin taş baskı nüshası, Kaçarların iktidara gelmesinden ikinci İran-Rus savaşları öncesine kadarki olayları kapsamaktadır. Gulam

¹ Fazlû'd-din Abdü'n-nebî Haverî Şirazî, *Tarih-i Zulkarneyn*, tash. Nasır Afşarfer (Tahran: Vezaret-ı Ferheng ve İrşad-ı İslami, 1380); Bu eserin el yazma nüshaları; İran Milli Kütüphanesi, İran Melik Kütüphanesi, Meclis-i Şûrâ-yı İslami Kütüphanesi, Petersburg ve İngiltere'de bulunmaktadır. El yazısından günümüz Farsçasına Nasır Afşarfer tarafından Meclis-i Şûrâ-yı İslami Kütüphanesi'nde bulunan nüshadan tashih edilmiştir.

Hüseyin Zergerinejad tarafından tashih edilirken *Tarih-i Zulkarneyn* eserinin el yazma nüshasından Rusların İran'a yönelik ikinci dönem savaşları hakkında bilgiler eklenmiştir².

İksirü't-Tevârîh: Feth Ali Şah'ın elli dördüncü oğlu *İtizâdü's-Saltana* lakaplı Ali Kulu Mirza (1822-1881) tarafından kaleme alınmıştır. Günümüzde el yazma nüshaları Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Medine'nin Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunan nüshası Cemşid Kiyanfer tarafından günümüz Farsçasına tansip edilmiştir. Bu eser Kaçar Hanedanı Dönemi için önemli eserlerin başında gelmektedir. Müellif, genç yaşından itibaren devletin çeşitli kademelerinde görev yapmış ve Batı dünyasına karşı büyük bir hayranlık beslemiştir. Eser beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kaçar Hanedanı menşei, ikinci bölümde Kaçar Hanedanı'nın kurucusu Ağa Muhammed Han Dönemi, üçüncü bölümde Feth Ali Şah Dönemi'nde yaşanan olayları yıllara göre düzenli bir şekilde kaleme almıştır. Dördüncü bölümde Abbas Mirza'nın veliahtlık dönemi, beşinci bölümde ise Muhammed Şah Dönemi ele alınmıştır³.

Nâsîhü't-Tevârîh: Eser *Lisanü'l-mülk* mahlaslı Mirza Muhammed Takî Han Sepehr (1801-1880) tarafından üç cilt hâlinde neşredilmiştir. Sepehr, genç yaşta Feth Ali Şah'ın oğlu şehzade Mahmud Mirza'nın hizmetinde Nehavend ve Luristan'da idarecilik yaparak bürokratik işlere vâkıf olmuştur. Ayrıca Feth Ali Şah, Muhammed Şah ve Nasirüddin Şah dönemlerinde devlet hizmetinde bulunmuştur. Nasihü't-Tevârîh diğer adıyla *Tarih-i Kaçariye* olarak bilinmektedir. Eserin birinci cildi, Kaçar Hanedanı'nın kökenlerinden başlayarak Feth Ali Şah Dönemi'ni kapsamaktadır. Ağa Muhammed Han Kaçar'ın ortaya çıkışı, Kaçarların iktidara nasıl gelindiğini ve yabancı devletler ile ilişkiler hakkında bazen ayrıntılı bazen de özet şeklinde bilgiler aktarılmıştır. İkinci ciltte Muhammed Şah Dönemi tafsilatlı bir şekilde ele almıştır. Üçüncü ciltte ise Nasirüddin Şah Dönemi ve bu dönemde İran ile Osmanlı Devleti arasındaki sorunlar, Osmanlı'nın İran'a saldırısı ve Kaçarların almış olduğu önlemleri kapsamaktadır. Eserin taş baskısı ilk kez 1857'de sayfa numarası verilmeden basılmıştır. Eserin geneline bakıldığında Muhammed Şah ve Nasirüddin Şah dönemlerinde İran ile Osmanlı

² Abdurrezzak Dunbulî, *Meâsirü's-Sultaniye*, tash. Gulam Hüseyin Zergerinejad (Tahran: Müessesesi-İntişarat-ı Ruzname-i İran, 1383).

³ Ali Kulu Mirza İtizâdü's-Saltana, *İksirü't-Tevârîh*, tash. Cemşid Kiyanfer (Tahran: Esatir, 1395).

arasında yaşanan, Ahmed Çelebi'nin İran elçiliği, Ali Paşa İsyanı, Celalleddin Efendi'nin İran elçiliği, Toprakkale Savaşı, Erzurum Antlaşması, Mirza Cafer Han'ın sefareti, Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'nın Muhammère'ye (Hürremşehr) saldırısı, Derviş Paşa'nın Erzurum Konferansı'na temsilci olarak atanması ve onun İran'ın güneybatı ve kuzeybatı bölgeleriyle ilgi bazı düşünceleri ve politikası karşısında İran temsilcisi Mirza Takî Han'ın reaksiyonları ve politikası hakkında önemli malumatları içerdiği anlaşılmaktadır⁴. İran-Osmanlı Diplomatik ilişkileri konusunda içerdiği detaylı bilgilerden dolayı bu eser çalışmada önemli yer tutar.

Mir'âtü'l-Buldân: Eser Muhammed Hasan Han İtimadü's-saltana tarafından neşredilmiş ve *Mir'âtü'l-Buldân-ı Nasirî* olarak da bilinmektedir. Kaçarlar döneminde İran'da tarih ve coğrafya alanlarında yaşanan gelişmeleri, özellikle de Nasirüddin Şah Dönemi olaylarını içermektedir. Bunun yanında Feth Ali Şah ve Muhammed Şah dönemlerinde İran-Osmanlı ilişkilerine ilaveten iki devlet münasebetlerine dair belgeler ve Osmanlı padişahı ile Nasirüddin Şah'ın gönderdikleri karşılıklı mektuplar da mevcuttur. Müellif, Osmanlı Devleti'nin siyasal, askerî ve coğrafi durumu hakkında geniş bilgilere yer vermiştir. Ayrıca Nasirüddin Şah Dönemi'nde İstanbul'a gönderilen elçiler hakkında içerdiği ayrıntılı bilgilerle çalışma için önemli bir kaynak niteliğindedir⁵.

Tarih-i Muntazam-ı Nasirî: Eser Muhammed Hasan Han İtimadü's-saltana (1843-1896) tarafından kaleme alınmış daha sonra Muhammed İsmail Rezvani tashih etmiştir. Müellif 1843'te Tahran'da dünyaya gelmiştir. Babası dönemin en önemli devlet adamı ve sadrazamı Mirza Takî Han'ın (Emir-i Kebir) suikastının faillerinden biri olan Hacı Ali Han'dır. Nasirüddin Şah Dönemi'nde matbuat veziri makamında bulunan Muhammed Hasan Han tarafından kaleme alınan eser benzerlerine kıyasla ayrıntılı ve genel bir tarih olarak yazılmıştır. Eser hem dünya hem de İslam tarihinin kronolojik biçimde yazılıp bir muhtasar niteliği taşımaktadır. Bir dünya tarihi niteliğinde olan bu eser üç cilt olarak neşredilmiştir. Eserin ilk iki cildi İslam Tarihi, Türk-Moğol Tarihi ve Kaçarlara kadar İran'da kurulmuş devlet ve hanedanların tarihini

⁴ Muhammed Taki Lisanü'l-Mülk Sepehr, *Nasihü't-Tevârih Tarih-i Kaçariye*, tash. Cemşid Giyanfer (Tahran: Esatir, 1390).

⁵ Muhammed Hasan Han İtimadü's-saltana, *Mir'âtü'l-Buldân*, tash. Abdul Hüseyin Nevayit (Tahran: İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, 1367).

kapsamaktadır. Üçüncü ciltte ise Kaçar Hanedanı tarihini ele alan müellif olayları Asya, Avrupa ve İran ile ilgili olarak çeşitli bölümlerde tasnif etmiştir. Osmanlı Devleti ile alakalı bilgilere İran bölümünde sık sık rastlanıldığı gibi Asya ve Avrupa tarihleri bölümlerinde de değinilmektedir. Kısacası bu eser İran-Osmanlı ilişkilerine ait bilgileri belki de en çok içeren eser olarak değerlendirilebilir⁶.

Tarih-i Ravzatü's-Safa-i Nasirî: Nasirüddin Şah'ın emriyle Rıza Kulu Han Hidayet tarafından neşredilmiştir. Bu eser Timurlar döneminin önemli tarihçilerinden biri olan Muhammed B. Hâvendşah Mirhand tarafından yazılan yedi ciltlik *Ravzatü's-Safa*'nın zeyli şeklinde yazılmıştır. Üç ciltten oluşan *Ravzatü's-Safa-i Nasirî* sekiz, dokuz ve onuncu ciltleri şeklinde Kaçarlar tarihi ele almıştır. Ancak Cemşid Keyanfer tashih ederken 15 cilt şeklinde yayına hazırlamıştır. Bu tashih neticesinde *Ravzatü's-Safa-i Nasirî* 13, 14 ve 15. ciltler olarak neşredilmiştir. Bir dönem Darülfünun başkanlığını da yapan müellif, Sekizinci (13) ciltte Safevî tarihinden başlayarak Afşarların yıkılışına kadar olan olayları anlatmıştır. Dokuzuncu (14) ciltte Zendlerden başlayarak Ağa Muhammed ve Feth Ali Şah dönemini ele almıştır. Onuncu (15) ciltte ise Muhammed Şah dönemi ve Nasirüddin Şah'ın ilk on yıllık hükümdarlık yılları kaleme alınmıştır. Eser, Kaçar Dönemi'nde İran-Osmanlı Devleti ilişkilerinin gerginleşmesi, Osmanlı Devleti tarafından İran'a gönderilen bazı elçiler (Ahmed Çelebi, Abdulvahab Efendi, Süleyman Efendi) ve iki devlet arasında yaşanan bayrak meselesi hakkında önemli bilgileri ihtiva etmektedir⁷.

Hakayikü'l-Ahbar-ı Nasirî (Tarih-i Kaçar): Eser Nasirüddin Şah'ın emriyle *Hakayik Nigar* lakaplı Seyyid Muhammed Cafer Hüseyin-i Hurmuci tarafından yazılmıştır. Eser, Kaçar Dönemi'nde İran ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri ve iki devlet arasında yapılan antlaşmaları detaylı bir şekilde ele alması açısından büyük bir öneme sahiptir. Özellikle Ferruh Han'ın Eminü'l-Mülk'ün İstanbul elçiliği ile ilgili sağladığı bilgilerin yer alması, eserin değerini artırmaktadır. Bunun yanı sıra, olayları

⁶ Muhammed Hasan Han İtimadü's-saltana, *Tarih-i Muntazam-ı Nasirî*, tash. Muhammed İsmail Rezvani (Tahran: Dünya-ı Kitap, 1363).

⁷ Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safa-i Nasirî*, tash. Cemşid Keyanfer (Tahran: Esatir, 1380).

kronolojik bir şekilde sunması, iki devlet arasındaki gelişmeleri izlemek ve anlamak açısından oldukça önemli bir katkı sağlamaktadır⁸.

Mecmûa-i Münşeatü's-Selâtin: Bu eser, 16. yüzyılda yaşamış Osmanlı bürokrasisinde görev yapan Feridun Ahmed Bey tarafından kaleme alınmış iki ciltlik külliyyattır⁹. Eser, Sultan II. Selim zamanında kaleme alınmış ve 1575'te III. Murad'a sunulmuştur. Münşeat külliyyatları, insanlar üzerinde iz bırakan tarihî nitelikteki hadiselerle ait yazışma suretlerini içerir. Müellif eserinde, Osmanlı padişahlarına ait şahsi ve resmî -Farsça, Arapça ve Türkçe- mektupları ile ferman, berat, fetihname vb. suretlerini derlemiştir. İki ciltten oluşan bu mecmua, birinci ciltte 474, ikinci ciltte ise 417 olmak üzere toplamda 891 mektubu içermektedir. Bu kapsamlı içerik, dönemin yazışmalarını ve diplomatik ilişkilerini detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır¹⁰. Bu sebeple bu kıymetli eser, çalışmanın ikinci bölümü *İran-Osmanlı Diplomatik İlişkileri* yazılırken epey faydalı olmuştur. Ayrıca eser, İran-Osmanlı arasında ilk diplomatik ilişkilerin ne zaman ve nasıl başladığını ortaya koyması bakımından çalışmada büyük önem taşımaktadır.

İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar: Ali Asgar Şemim tarafından kaleme alınan bu eser, yakın dönemde Kaçar Hanedanı üzerine yapılmış en dikkat çekici araştırmalardan biridir. Kaçar Hanedanı Dönemi'nde İran'ın siyasi, askerî ve diplomasi alanlarında yaşanan gelişmelere dair oldukça önemli bilgiler içermektedir. Çalışmada, özellikle eserin İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerine ilişkin bölümlerinden geniş ölçüde yararlanılmıştır¹¹.

Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul: Ahmed Han Melik Sasanî tarafından kaleme alınan eser, müellifin İstanbul'da görev yaptığı döneme ait hatıralarını içermektedir. Eserde, İstanbul'daki İran Büyükelçiliği binası meselesi ve Türklerin bu konuda

⁸ Muhammed Cafer Hurmuci, *Tarih-i Kaçar: Hakayikü'l-Ahbar-ı Nasirî*, tash. Hüseyin Hidivcem (Tahran: Zevâr, 1344).

⁹ Bu önemli külliyyat hakkında doğulu ve batılı çeşitli araştırmacılar tarafından ileri sürülen bazı tartışmalar mevcuttur. Bu tartışmalara göre eserde yer alan bazı mektupların sahte olduğu yani namelerin başlığında belirtilen kişilere, belirtilen zamanlarda gönderilmediğidir. Ancak İran-Osmanlı diplomatik ilişkileri hakkında olan bölümlerinde yapılan incelemelerde hata payının en aza indirerek bu çalışmaya aktarılmıştır.

¹⁰ Abdulkadir Özcan, "Münşeatü's-Selâtin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul TDV Yayınları, 2006), 32/20-22.

¹¹ Ali Asgar Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*, (Tahran: Mudebbir, 1393), 92-93.

çıkardığı zorluklar, Ahmed Han Melik Sasanî'nin görev süresi boyunca elçiliğin durumu, İranlıların İstanbul'a göçü, Muhammed Ali Şah ve ardından Ahmed Şah'ın bu şehre gelişi gibi konular ele alınmaktadır. Yazar, bu hatıraların doğrudan siyasi ilişkiler arasında yer almamasına rağmen, İran'ın İstanbul'daki elçilik tarihiyle yakından ilgili olduğunu ve geçmiş olayların aydınlatılmasında faydalı olacağını belirtmektedir. Bu nedenle anılarında öncelikle elçilik ve konsoloslukun iç işleyişine değinmiş, ardından diğer konulara geçmiştir. Müellif, bu hatıraları yazmaktaki amacını İran'a hizmet etmek ve İranlılar için ders çıkarılmasını sağlamak olarak tanımlamaktadır.

Eserde ayrıca, İstanbul'daki İranlıların durumu, ilgili kurumlar ve İstanbul'a gelen diğer İranlı elçilerin faaliyetleri de yer almaktadır. Bunlar arasında Mirza Esedullah Han Nazımü'd-Devle, Hacı Şeyh Muhsin Han Münü'l-Mülk ve Mirza Mahmud Han Alâü'l-Mülk gibi isimlerin çalışmaları da ele alınmıştır. Kitap, her bölümde yer alan zengin görsellerle de okuyuculara dönemin atmosferini daha canlı bir şekilde sunmaktadır. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentinin Ankara'ya taşınmasıyla konsolosluga dönüştürülen İran Büyükelçiliği binası, İstanbul'un görkemli yapılarından biri olarak tanımlanmaktadır. Kitap, yaklaşık yüz yıl öncesinin toplumsal ve siyasi atmosferini ayrıntılı bir şekilde gözler önüne sermektedir¹². Eser, Hakkı Uygur tarafından *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir¹³.

Sefername-i Ferruh Han Eminü'd-Devle/Mahzenü'l-Vakâyi': *Sefername-i Ferruh Han Eminü'd-Devle*, diğer adıyla *Mahzenü'l-Vakâyi'*, Hüseyin b. Abdullah Serâbî tarafından Farsça olarak kaleme alınmıştır. Eser, Ferruh Han Eminü'd-Devle'nin 1856'da İran'ı temsilen Osmanlı ve Avrupa ülkelerine gerçekleştirdiği diplomatik seyahatin ayrıntılarını anlatmaktadır. Ferruh Han'ın uhdesinde Paris, Londra ve İstanbul elçilikleri bulunmaktaydı. Olağanüstü yetkilerle donatılan Ferruh Han'ın asıl görevi, İran ile Afganistan arasında Herat üzerindeki hâkimiyet mücadelesi sonucunda meydana gelen savaşta, İngiltere'nin Herat'a karşı güneyden İran topraklarına saldırısını durdurmak ve İngiltere ile kesilen diplomatik ilişkileri yeniden tesis etmektir. Bu bağlamda, kitapta yer alan bilgiler, İran'ın önemli bir siyasi ve diplomatik olayına ışık tutması açısından büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca, Ferruh Han'ın İstanbul'da

¹² Han Melik Sasanî, *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul*, (Tahran: Babek, 1386).

¹³ Han Melik Sasanî, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*, terc. Hakkı Uygur, (İstanbul: Klasik, 2006).

bulunduğu süre boyunca, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler başta olmak üzere birçok konuda yapılan araştırmalarda, bu eser her zaman birincil kaynaklardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Ferruh Han'ın diplomatik yolculuğu, 26 Temmuz 1856 tarihinde başlamış ve yaklaşık iki yıl sürmüştür. Bu süre zarfında, Ferruh Han, İran'ın diplomatik ilişkilerini geliştirmek ve mevcut siyasi krizlere çözüm bulmak amacıyla çeşitli Avrupa başkentlerini ziyaret etmiş ve üst düzey yetkililerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ferruh Han'ın diplomatik yolculuğunun Osmanlı Devleti'ndeki aşamalarına dair detaylı bir anlatım sunulmaktadır. Kitabın ana içeriğini oluşturan birinci ve ikinci bölüm, seyahat boyunca gerçekleşen olayları, yapılan görüşmeleri ve yürütülen diplomatik süreçleri kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Eser, dönemin siyasi atmosferini, İran'ın diplomasi anlayışını ve uluslararası ilişkilerde izlenen politikaları anlamak için son derece değerli bir kaynaktır. Bunların yanı sıra eser, İstanbul'a gönderilen daimî elçiler arasında sefernamesi günümüze ulaşan ilk elçilik heyeti olması nedeniyle dönemin İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerine ışık tutmaktadır. Ayrıca, Osmanlı topraklarında bir İran elçisinin nasıl karşılandığı ve ona nasıl davranıldığı hakkında eşsiz bilgiler aktarması açısından son derece önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Çalışmada, Ferruh Han'ın elçiliği anlatılırken bu eserden faydalanılmıştır¹⁴.

¹⁴ Hüseyin bin Abdullah Serâbî, *Sefername-i Ferruh Han Eminü'd-Devle: Mahzenü'l-Vakâyi'*, haz. Kerim İsfahaniyan-Kudretullah Ruşenî, (Tahran: Esatir, 1361).

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'DA DİPLOMASİNİN GELİŞİMİ

1.1. İran Jeopolitiği

Jeopolitik, genel kanının aksine, geniş kapsamlı ve dinamik bir kavramdır. Kavramsal açıdan olduğu kadar pratikte de farklı boyutlarıyla karşımıza çıkar. Devlet kavramı bağlamında ele alındığında, jeopolitik, yapı, kurum ve güç arasındaki ilişkileri coğrafi konum çerçevesinde değerlendiren bir yaklaşıma sahiptir. Bu doğrultuda, yer (mekân), uzay (boşluk), ülke (toprak), bölge, ölçek ve iletişim ağı gibi kavramlar, jeopolitiğin analizinde ve anlamlandırılmasında temel unsurlar olarak öne çıkar. Bu unsurlar, jeopolitiğin teorik ve pratik anlamda kavranması sürecinde kritik bir rol oynamaktadır¹⁵.

Bu çalışmada Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan konumuyla tarihin en önemli bölgelerinden biri olan İran ele alınmıştır. İran, coğrafi konumu itibarıyla Orta Doğu'nun merkezinde, günümüzde sahip olduğu 1.648.195 km² alan ile kuzeyinde Hazar Denizi, Azerbaycan, Nahcivan, Türkmenistan ve Ermenistan, güneyinde Basra ve Umman Körfezleri, batısında Irak ve Türkiye, doğusunda ise Afganistan ve Pakistan'ın bulunduğu geniş bir coğrafyaya sahiptir¹⁶. Basra Körfezi'ne 1.259 km, Umman Denizi'ne 784 km, Hazar Denizi'ne ise 675 km kıyı sahili bulunmaktadır¹⁷.

¹⁵ Konur Alp Demir, "Karadeniz'in Türkiye için Kıyasal Jeopolitik Açısından Önemi", *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 15/32 (2019), 576; Emre Baysoy, "Jeopolitik Kayma: Denge Kuşaklarından Geçit Bölgelerine", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2016), 89.

¹⁶ Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020), 17-18; V. V. Barthold, *İran Tarihi Coğrafyası*, çev. Ömer Alkaç, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022), 13.

¹⁷ Soner Doğan, "İran'ın Ortadoğu Siyaseti", *İNSAMER*, (Temmuz 2018), 1.

(Sheila R. Canby, *Shah Abbas the Remaking of Iran*, British Museum Press, 2009, 7).

İran coğrafyası, stratejik jeopolitik konumuyla tarih boyunca Doğu ile Batı medeniyetleri arasında bir köprü ve istasyon görevi üstlenmiştir. Sahip olduğu bu önemli konum nedeniyle çeşitli dönemlerde farklı kavimlerin gelip geçtiği ya da buradaki yerli halkla birlikte yurt edindiği bir alan hâline gelmiştir. İran'ın bu rolü, kültürler arası etkileşimlerin yoğun olduğu bir bölge olarak gelişmesini sağlamış ve tarih boyunca ticaret yolları, askerî geçitler ve diplomatik temaslar açısından merkezî bir öneme sahip olmasına katkı sunmuştur¹⁸. Bu sebeple İran coğrafyası günümüze kadar farklı medeniyetlere ve milletlere ev sahipliği yapmıştır. Bu özellik İran'ın iç dinamiklerinin çok kültürlü olmasını sağlamıştır. Bu kültürlerin yanında özellikle Safevî Dönemi'nde başlayıp Kaçar Hanedanı Dönemi'nde zirveye ulaşan küresel güçlere pazar alanı olması ve Avrupa ile Asya arasındaki ticaret yolunun İran coğrafyasından geçmesi, İran'ın jeopolitik değerini daha da artırmıştır¹⁹. İran bir nevi Doğu-Batı

¹⁸ Ünal Gündoğan, *İran ve Ortadoğu* (Ankara: Adres Yayınları, 2016), 27.

¹⁹ Ahmet Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi Tahran Büyükelçiliğinin Kuruluşu* (İstanbul: Yeditepe Akademi, 2021), 61; Muhammed Reza Hafeziniya, *İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası*, çev. Kaan Dilek (Ankara: İraniyat Yayınları, 2017), 45-46.

dünyası arasında yapılan ticarete köprü mesabesinde olmuştur²⁰. Çünkü İran hem karadan hem de denizden İpek Yolu'nun büyük bir kısmını oluşturmaktadır²¹. Bu bağlamda Hintli yazar Dilip Hiro, “İran bu gezegenin muhtemelen en stratejik ülkesidir”²² söylemiyle İran'ın jeopolitik konumunun ehemmiyeti belirtilmiştir.

İran coğrafyasının büyük bir kısmının doğal sınırlarla çevrili olması, savunma açısından belirli avantajlar sağlamakla birlikte bazı zaafırları da beraberinde getirmiştir. Bu zaafırlardan biri, coğrafi keşifler sırasında Hint deniz yolunun Avrupalılar tarafından keşfedilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu keşif, İran'ın güney kesiminin savunmasız olduğunu göstermiştir. Özellikle Safevî Dönemi'nde, İran'ın güney bölgeleri Portekizliler için âdeta bir giriş kapısı hâline gelmiş ve bu durum, İran'ın Hint Okyanusu'ndaki stratejik varlığına ciddi bir tehdit oluşturmıştır. Portekizlilerin bu bölgedeki varlığı, Safevîler için hem ticari hem de askerî açıdan önemli bir meydan okuma olmuştur²³. Ayrıca tarih boyunca jeopolitik önem taşıyan İran coğrafyası, özellikle Coğrafi Keşifler ve Sanayi Devrimi'nden sonra küresel güç olma hedefindeki büyük devletler için Orta Doğu siyasetinde stratejik bir satranç taşı hâline gelmiştir. 19. yüzyılda bu durum daha da belirginleşmiştir. Kuzeyde Rusya, İran'ı sıcak denizlere inme politikasında bir araç olarak görmüş, güneyde ise İngiltere, İran'ı Hindistan'a giden yolda bir tampon bölge olarak değerlendirmiştir. Bu stratejik hedefleri doğrultusunda hem İngiltere hem de Rusya, İran'ı destekleyerek bu coğrafyanın jeopolitik avantajlarından faydalanmaya çalışmıştır²⁴. Bununla birlikte, İran coğrafyası, Avrupa veya Anadolu gibi daha elverişli coğrafi ve iklimsel koşullara sahip olmaması nedeniyle bir dezavantaj taşımıştır. Zorlu doğa koşulları, ekonomik kalkınmayı engelleyerek bölgenin stratejik önemini yalnızca dış güçlerin politik emellerine hizmet

²⁰ Muhammed Cevad Meşkûr, *Coğrafya-yi Tarih-i İran Bastan* (Tahran: Dünya-ı Kitap, 1371), 11.

²¹ Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 61.

²² Aktaran: Yalçın Sarıkaya, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008), 15.

²³ Hafeziniya, *İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası*, 53; Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 61.

²⁴ Stuart A. Cohen, *British Policy in Mesopotamia 1903-1914*, (London: Ithaca Press, 1976), 4; Nilüfer Akkoyunlu, “Değişen Dünya Düzeninde İran Jeopolitiği”, 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, ed. Zeki Dilek vd. (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2007), 1/64.

edecek bir boyuta indirgemıştır. Bu durum, İran'ın, güçlü devletler arasında nüfuz mücadelesine sahne olmasına neden olmuştur²⁵.

İran coğrafyası, doğal sınırlarının oluşturduğu zorlu ve çeşitlilik gösteren bir yapıya sahiptir. Kuzey ve batıdan sıradağlarla çevrili olan ülkenin iç kesimleri ise büyük ölçüde çöl, deniz seviyesinden yüksek platolar ve dağlık alanlardan meydana gelmektedir. İran topraklarının dörtte birini oluşturan Deşt-i Kevir ve Deşt-i Lut çölleri, coğrafyanın yaşam koşullarını daha da zorlaştırmaktadır. Bu durum, İran'ın geniş topraklarının büyük bir kısmını insanlar için elverişsiz kılmakta, yerleşim ve tarım açısından sınırlamalar getirmektedir²⁶. Bu elverişsiz doğa koşulları, İran'ın tarihî ve ekonomik gelişimini de etkilemiş, tarıma dayalı ekonomiden ziyade ticaret yolları üzerinde bir kavşak noktası olma özelliğini öne çıkarmıştır. Bunun yanı sıra, İran'ın coğrafi yapısı, askerî stratejiler ve sınır güvenliği açısından da zorluklar oluşturmuştur. Bu nedenlerle tarih boyunca İran'a hükmeden güçler, stratejik konumu nedeniyle komşu topraklara genişleme arzusu taşımışlardır. İran'ın en yakın komşularından biri olan Osmanlı Devleti, coğrafi ve iklimsel açıdan daha elverişli bir konuma sahipti. Bu durum, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin jeopolitik boyut kazanmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı'nın verimli toprakları, ulaşım ve ticaret yollarına yakınlığı, aynı zamanda stratejik savunma avantajları, İran için cazip bir hedef hâline gelmiştir. Özellikle sınır bölgelerindeki doğal kaynaklar ve önemli ticaret güzergâhları üzerindeki hâkimiyet mücadelesi, iki devletin sık sık karşı karşıya gelmesine neden olmuştur²⁷. Bu jeopolitik ilişkiler, kimi zaman sınır çatışmalarını, kimi zaman da diplomatik temasları beraberinde getirmiş, bölgenin kaderini belirleyen önemli faktörlerden biri olmuştur. İki devlet arasında zaman zaman gerilimlere yol açan bu dinamikler, aynı zamanda Orta Doğu'nun siyasi, ekonomik ve kültürel şekillenmesinde de etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, batıda Avrupa devletleri ile komşu olması, Avrupalılar için büyük bir tehlike yaratmıştır. Bu tehlikenin farkında olan Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'ni doğuda zor durumda bırakmak için İran'ı, müttefik olarak kullanmaya en uygun coğrafya olarak görmüşlerdir.

²⁵ Hafeziniya, *İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası*, 55.

²⁶ Ali Kafkasyalı, *İran Coğrafyasında Türkler*, (İstanbul: Bilgeoğuz, 2011), 51-53.

²⁷ Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 63.

Tarih boyunca ve Osmanlı Dönemi'nde İran'a hâkim olan güçlerin, özellikle Safevîler, Afşarlar ve Kaçarlar gibi güçlü hanedanların, etkili ve büyük ordulara sahip olmaları, Osmanlı Devleti için sürekli bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Bu güçlü orduların, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki düşmanlarıyla veya içteki isyan unsurlarıyla iş birliği yapma potansiyeli, Osmanlı yönetimini tedirgin eden önemli bir faktördü. Safevîler Dönemi'nde, özellikle Şah İsmail'in liderliğiyle yükselen İran ordusu, hem Osmanlı topraklarında Şii propagandası yaparak siyasi sınırları tehdit etmiş hem de doğrudan askerî çatışmalara yol açmıştır. Çaldıran Savaşı (1514) gibi büyük meydan muharebeleri, bu güç mücadelesinin en somut göstergelerindendir. İran orduları, Osmanlı'nın doğu sınırlarını sürekli bir gerilim hattı hâline getirmiş ve Osmanlı Devleti'nin bazen hem doğuya hem batıya aynı anda müdahale etmesini gerektirmiştir. Ayrıca, İran ordularının Osmanlı'ya karşı Avrupa devletleriyle ya da yerel güçlerle birleşme potansiyeli, Osmanlı'nın çok cepheli bir savunma ve diplomasi politikası yürütmesine neden olmuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin askerî ve ekonomik kaynaklarını zorlamış, İran'la ilişkileri bir denge politikası çerçevesinde sürdürme çabalarını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla İran'daki güçlü ordular, Osmanlı için yalnızca sınır tehdidi değil, aynı zamanda iç ve dış politikada sürekli bir kriz kaynağı olmuştur. İran ile Osmanlı arasındaki sınırların uzun ve belirsiz olması, İran'ın İslâm mezheplerinden biri olan Şiiliği Osmanlı topraklarında yaymak istemesi neticesinde Osmanlı'nın İran sınır bölgelerini muhafazasına önem vermesine neden olmuştur. Bu sebeple iki devlet arasındaki ilişkilerin anahtar kavramlarının başında sınır ve mezhep gelmektedir²⁸. İki Müslüman devlet arasındaki bu sorunu Batılı devletler özellikle Rusya ve İngiltere lehlerine çevirerek İran ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmışlardır. Nitekim iki devlet arasında yaşanan sınır sorunlarına 19. yüzyılın ortalarından İngiltere ve Rusya'nın dâhil olmasıyla sorun, uluslararası boyut kazanmış ve bambaşka bir mecraa kaymıştır²⁹. Dolayısıyla İran-Osmanlı jeopolitiği bağlamında Batılı devletlerin Osmanlı'ya karşı İran ile müttefik olma çabalarını ihtiyatlı değerlendirmek gerekmektedir. Batılı güçler İran'ı Osmanlı Devleti'nin doğusunda stratejik bir denge unsuru olarak görmüşlerdir. İran, Osmanlı Devleti'ne karşı bir *doğal*

²⁸ Johann Wilhelm Zinkeisen, *İstanbul İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), 3/405-406; Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 63.

²⁹ Mehmet Saray, *Türk-İran Münâsebetlerinde Şiiliğin Rolü*, (Ankara: Türk Kültür Araştırma Enstitüsü, 1990), v; Zinkeisen, *İstanbul İmparatorluğu Tarihi*, 3/406.

müttefik olarak değerlendirilmiş ve bu çerçevede Batılı güçler İran'la diplomatik, askerî ve ticari bağlar kurmaya çalışmıştır. Bu yaklaşımın temelinde iki önemli faktör bulunmaktadır: Birincisi Osmanlı'yı zayıflatma çabası; Batılı devletler, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü ve jeopolitik gücünü sınırlamak adına İran'ı kullanabilecekleri bir araç olarak görmüşlerdir. İran'ın Osmanlı'nın doğu sınırlarında oluşturduğu tehdit, Osmanlı'nın gücünü bölgesel düzeyde dağıtmakta etkili bir araç olmuştur. İkincisi ise İran'ın jeopolitik konumudur. İran, Batılı devletlerin hem Orta Doğu siyaseti hem de Hindistan'a uzanan ticaret yolları açısından önemli bir stratejik noktadaydı. Bu nedenle, İran'ın Osmanlı'ya karşı bir müttefik olarak güçlendirilmesi, Batılı devletler için bölgedeki güç dengelerini kendi lehlerine değiştirme imkânı sunmuştur. Ancak bu tür ittifakların Batılı devletler açısından da sınırlı bir güvenilirliği olduğu unutulmamalıdır. İran, bağımsız bir politika güden bir devlet olarak kendi çıkarlarını önceliklendirmiş ve çoğu zaman Osmanlı ile Batılı devletler arasında dengeli bir politika izlemiştir. Aynı şekilde, Batılı devletler de İran'ı desteklerken asıl hedeflerinin Osmanlı üzerinde nüfuz elde etmek ve güç dengesini kendi lehlerine çevirmek olduğunu açıkça ortaya koymuşlardır. Bu durum, İran-Osmanlı jeopolitiğinde Batılı güçlerin müdahalelerini anlamak için oldukça önemli bir perspektif sunmaktadır.

İran ve Osmanlı, tarihin her döneminde jeopolitik konumları itibarıyla dünya güç dengelerinin önemli bir parçası olmuştur. Asya ve Avrupa kıtalarını birleştiren stratejik noktada yer alan bu iki devlet, İpek Yolu'nun geçtiği güzergâhlarda doğu ile batı, kuzey ile güney arasındaki bağlantı yollarının kavşak noktasında birer köprü işlevi görmüştür. Bu özellikleri, onların sadece bölgesel değil, küresel güç dengelerini etkileyen aktörler hâline gelmesine yol açmıştır. İran ve Osmanlı'nın hem bölgesel hem de küresel güç dengelerinde etkin birer aktör olmasını sağlayan bazı önemli etkenler şunlardır:

Ticaret Yolları ve Ekonomik Güç: İpek Yolu ve Baharat Yolu gibi önemli ticaret güzergâhlarının bu coğrafyalardan geçmesi, İran ve Osmanlı'nın ekonomik refahını artırmış, aynı zamanda bu yollar üzerindeki kontrol mücadelesini kritik bir mesele hâline getirmiştir. Ticaret yollarının kalbinde yer alan İran ve Osmanlı toprakları, ekonomik ve kültürel etkileşimlerin en yoğun yaşandığı alanlardan biri olmuştur. Ticaret yolları, bu iki devletin sınırlarından geçerken sadece ticari malların değil, aynı zamanda fikirlerin, dinlerin ve kültürlerin de yayılmasına olanak sağlamıştır. Bu durum,

her iki devletin, dünya ticareti ve kültürel etkileşim üzerinde büyük bir etkiye sahip olmasına yol açmıştır.

Jeopolitik Konum: Her iki devletin de Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında bulunması, onları hem ticari hem de askerî açıdan vazgeçilmez bir konuma taşımıştır. Doğu-batı ve kuzey-güney bağlantı yollarının kavşak noktasında yer almaları, bu devletleri küresel ticaretin ve kültürel etkileşimlerin merkezine yerleştirmiştir. Ayrıca İran ve Osmanlı Devleti'nin jeopolitik konumlarına baktığımızda; Osmanlı, hem Akdeniz'e hem de Karadeniz'e kıyısı olan bir devlettir. Bunun Osmanlı'ya kazandırdığı avantaj ve dezavantajlar, hem Hazar Denizi'ne hem de Basra ve Umman Körfezlerine kıyısı bulunan İran'a sağladığı avantaj ve dezavantajlar birbirlerine benzerdir.

Jeopolitik Çatışmaların Merkezinde Olma: Stratejik konumları nedeniyle İran ve Osmanlı, tarih boyunca bölgesel ve küresel güçler arasında bir rekabet ve çatışma alanı olmuştur. Batılı devletler, bu coğrafyalarda nüfuz elde etmek için rekabet ederken İran ve Osmanlı da birbirleriyle zaman zaman müttefik, zaman zaman ise rakip olmuştur. Özellikle Osmanlı'nın İran'a komşu olması ve sınırların genişlemesi, iki güç arasında jeopolitik gerilimlere zemin hazırlamıştır.

Coğrafi Çeşitlilik ve Doğal Kaynaklar: İran'ın sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz rezervleri ile Osmanlı topraklarının tarımsal verimliliği ve ticaret yolları üzerindeki konumu, her iki devletin ekonomik potansiyelini ve stratejik önemini artıran başlıca unsurlar olmuştur. Bu doğal ve coğrafi kaynaklar, tarih boyunca dış güçlerin ilgisini cezbetmiş ve bölgenin sürekli olarak dış müdahalelere açık bir zemin hâline gelmesine neden olmuştur.

Yukarıda bahsedilen etkenlerin günümüze yansımalarına bakıldığında, iki devlet arasındaki tarihî rekabet ve iş birliğinin, günümüzde de İran ve Türkiye ilişkilerinde etkisini sürdürdüğü görülmektedir. Aynı zamanda, coğrafi konumlarının hâlâ kritik bir öneme sahip olması, onları modern dünya siyasetinde stratejik birer oyuncu yapmaktadır. Orta Doğu siyasetindeki etkileri, enerji kaynakları üzerindeki kontrol

mücadeleleri ve bölgesel güç dengelerindeki rolleri, İran ve Türkiye'nin jeopolitik önemini sürdürdüğünü göstermektedir.

1.2. İran Diplomasisi

Sınırlarla birbirlerinden ayrılan ve farklı devletlerin egemenliğinde yaşayan insanlar, tarihsel süreç içerisinde sınırları ötesinde yaşayan devletler ve bu devletleri meydana getiren toplumlarla farklı yöntemlerle iletişim kurmuşlardır. Bu iletişim yöntemleri, uluslararası hukuku ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bireyler arasında tertipsiz ve karmakarışık bir hâlde olan bu iletişim, devletlerarasında daha tertipli ve sistematik bir şekle büründürmesi bakımından *diplomasi* kavramının doğuşuna zemin hazırlamıştır³⁰.

Genellikle dış politika ile eş anlamda kullanılan diplomasi kavramı günümüzde; dış siyaset, müzakere veya bu müzakerelerin yürütülmesinde müracaat edilen yöntemler ve kullanılan mekanizma gibi farklı manalarda kullanılmaktadır³¹. Diplomasi, eski Yunancada *ikiye katlanmış, katlanmış belge* anlamına gelen *diploma* sözcüğünden türemiştir. Diploma, pasaport işlevini gören birbirine bağlanmış iki metal tabakadan oluşan bir belgeyi ifade etmektedir³². Bu mefhum, daha sonra “*el yazısıyla yazılmış, üzerinde imza yer alan ve ikiye katlanmış kâğıt belge*” anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda diplomasi, bir devlet tarafından kendisine diploma verilen memurun (diplomat) dış işlerinde yapmakla yükümlü olduğu vazife, iş anlamına gelmektedir. Diplomasi, bir anlamda resmî temsilciler aracılığıyla devletlerarası ilişkileri yürütme işi veya sanatıdır³³.

Eski Yunan ve Roma İmparatorluklarında, hemen hemen bütün resmî belgeler, bazı ayrıcalıkları içeren (pasaport, geçiş izni gibi) ve yabancı toplumlarla ilişkileri düzenleyen vesikaların katlanmasından ötürü *diploma* olarak adlandırılmıştır³⁴.

³⁰ Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 19.

³¹ Harold Nicolson, *Diplomasi*, çev. Mete Ergin, (İstanbul: Altın Kitaplar, 1970), 17.

³² Temel İskit, *Diplomasi*, 2. Baskı, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 3; Kamuran Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*, (Bursa: Fora Yayınevi, 2011), 3; Mübahat S. Kütükoğlu, “Diplomatik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/360.

³³ Hüner Tuncer, *Eski ve Yeni Diplomasi*, (Ankara: Ümit Yayıncılık, 2005, s. 13; Ali İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, (İstanbul: 3F Yayınevi, 2007), 9; Muhammed Ali Muhmid, *Tarih-i Diplomasi-i İran*, (Tahran: Mitra, 1361), 12.

³⁴ Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, 9; Tuncer, *Eski ve Yeni Diplomasi*, 13.

Zamanla, bu belgelerin türüne göre tasnif edilmesi, sıralanması, deşifre edilmesi ve incelenmesi için profesyonel memurlara ihtiyaç duyulmuştur. Diploması, kavramsal olarak 18. yüzyıla kadar anılan şekilde yani *belgeleri inceleme bilimi* olarak kullanılmıştır³⁵. Başka bir deyişle 18. yüzyıla kadar, arşiv belgelerinin korunması, anlaşma metinlerinin değerlendirilmesi ve bu belgelerin tarihinin incelenmesi bilimi anlamına gelmiştir. Bu terimin bugünkü modern anlamda kullanılması ise 1796'da İngiliz devlet adamı Edmund Burke tarafından yapılmıştır. Burke, diploması kavramını *uluslararası ilişkileri yürütme sanatı* olarak tanımlamış ve *Diplomatik Kurul* kavramını kullanarak bu kurulda görev yapanlara diplomat adını vermiştir³⁶. Bu tarihten itibaren diploması, devletlerarası ihtilafları savaşla değil uzman diplomatlar vasıtasıyla barışçı yollarla çözmeyi öngören bir dış siyaset aracı olarak görülmeye başlanmıştır³⁷.

Diploması kavramına farklı zamanlarda, farklı kaynaklar ve konunun uzmanları tarafından çeşitli tanımlar verilmiştir. Bu tanımların bir kısmına göre diploması, bir devletin kendi çıkarlarını ve saygınlığını korumak için diğer devletler nezdinde kendisini temsil etmesidir³⁸. Aynı zamanda devletlerarası münasebetlerin, uzmanlaşmış diplomatlar vasıtasıyla barışçı yollarla sürdürülmesi ve ilişkilerin müzakere yoluyla yönetilmesidir. Bu görüşmelerin yürütülmesinde bir devletin belli konulardaki görüş ve önerilerini bir sözcü (elçi/sefir) aracılığıyla doğrudan diğer devletlerin karar mercilerine bildirilmesi süreci de diploması olarak izah edilmiştir³⁹. Turan'a göre diploması, "*bir devletin, devletlerarası sistemde amaçlarına ulaşmasında uyguladığı yöntemler bütünüdür.*"⁴⁰ Nicolson'a göre, "*diploması, bağımsız devletlerarasındaki ilişkilerin*

³⁵ Onur Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diploması*, (Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2006), 60; Feridun Ergin, *Uluslararası Politika Stratejileri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları), 20.

³⁶ Nicolson, *Diploması*, 31; Diploması, uluslararası ilişkilerin yürütülmesi anlamında kullanıldıktan sonra resmî olarak belgelerde ilk kez 1815 Viyana Kongresi nihai metinlerinden Viyana Nizamnamesi'nde diploması temsilcileri ifadesiyle yer almıştır. Bkz. Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diploması*, 60-61.

³⁷ Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diploması Sözlüğü*, (İstanbul: Anka Yayınları, 2005), 153; Yunus Karaağaç, "Diploması Olgusu Çerçevesinde Propaganda ve Kamu Diploması Faaliyetlerinin Etkileşimi ve Farklılıkları", *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/2, (2019), 692.

³⁸ Muharrem Nuri Birgi, "Diploması Mesleği", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 1, (2011), 37; Muhammed Cevad Zarif-Seyyid Muhammed Kazım Secapor, *Diploması Çend Canibe*, (Tahran: Merkez-i Amuşiş ve Pijuhışha-yı Beynelmileli, 1391), 35-36.

³⁹ Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000), 115-116; Acar, *Osmanlı-İran Diploması*, 19-20.

⁴⁰ Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diploması*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014), 6.

müzakereler yoluyla yönetilmesidir."⁴¹ Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde diploması kelimesinin Fransızca "diplomatie"den alındığı söylenerek; "*Uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmalar bütünü, yabancı bir ülkede ve uluslararası toplantılarda ülkesini temsil etme işi ve sanatı, bu işte çalışan kimsenin görevi, mesleği, bu görevlilerin oluşturduğu topluluk*"⁴² şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Sözlükteki anlamına bakıldığında diplomasinin sadece faaliyet değil, aynı zamanda yetenek ve sanat olarak da açıklandığı anlaşılmaktadır. Diploması hakkında yapılan tanımların ortak noktası, diplomasinin uluslararası ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlayan anahtar bir terim olmasıdır.

Kavramsal olarak yeni bir terim olan diploması işlev olarak ortaya çıkması insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahiptir. Yani diplomasinin pratik anlamda uygulanışı insanlık tarihi kadar eskidir⁴³. Diploması yazılı tarihten önce de vardı. Diplomatik ilişkiler bir klan, bir kabile ya da herhangi bir topluluk diğerleri ile temas ettiği gün ortaya çıkmıştır. Tarih öncesi dönemlerde ilkel kabileler, aralarındaki savaş durumuna son vermek, bazı ortak sorunları çözmek veya ilişkilerini geliştirmek amacıyla birbirlerine *elçi* ismiyle özel yetkilere sahip haberciler göndermişlerdir. Bu şekilde iki devlet, tek taraflı diplomasiye başvurmuştur⁴⁴. Bu bağlamda, insanlık tarihinde uygulanan ilk diploması yönteminin *geçici* veya *tek yanlı* diploması olduğu aşikârdır.

Diploması tarihine bakıldığında geçici diploması ve sürekli diploması olarak iki döneme ayrılmaktadır. Birinci dönemdeki geçici diploması, yukarıda da izah edildiği gibi, tarih öncesi dönemlerden başlayıp yaklaşık 15. yüzyıla kadar devam eden süreçte uygulanan diplomasıdır. Geçici diplomasinin Latince karşılığı *ad hoc* diplomasıdır. Ad hoc diploması, sürekli olmayıp sadece belirli bir görevin yerine getirilmesini izah eden

⁴¹ İskit, *Diploması*, 46; Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000), 323.

⁴² Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (<https://sozluk.gov.tr/>. Erişim: 13.07.2023).

⁴³ Kemal Beydilli, "Diploması: Devletlerarası İlişkileri Yürütme Aracı", *Üç Kıta-Bir Tarihçi Prof. Dr. İlhan Şahin Armağanı*, ed. Güljanat K. Ercilasun-M. Bilal Çelik, (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2021), 51.

⁴⁴ Hüner Tuncer, "Tarihte ve Günümüzde Ad Hoc Diploması", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 4/1, (1984), 51; Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 20.

diplomasi olarak kavramsallaştırılmıştır⁴⁵. Belirli bir misyonla görevlendirilen ve belirli bir süreyle başka bir devletin nezdine gönderilen diplomatik temsilciler, bu görevlerini yerine getirdikten sonra ülkelerine geri dönerlerdi⁴⁶. Ad hoc diplomasi yönteminde taraflar arasındaki iletişim, kısa süreli, tek taraflı ve dar kapsamlıdır. Ad hoc diplomasi, Avrupa’da yaygın hâle gelerek 15. yüzyılda yerini diplomasinin ikinci dönemi olan sürekli diplomasiye bırakmaya başlamıştır. Sürekli diplomasi, ilk başta Venedik ve Ceneviz gibi şehir devletleri tarafından kullanılmış, ardından bütün İtalyan şehir devletleri ve 19. yüzyıldan itibaren de aşamalı bir şekilde tüm dünya ülkeleri tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bundan sonra geçici diplomasi anlayışı terk edilmiştir⁴⁷. İnsanlık tarihi kadar kadim bir maziye sahip olan diplomasi, insanların toplum ve kabileler şeklinde yaşamaya başladıkları en eski dönemlerden başlayarak günümüze modern çağa kadar gelen süreçte dünyanın her yerinde az ya da çok uygulanmıştır. Mısır, Hitit, Grek, Pers, Çin, Roma, Türk ve İslâm tarihlerinde diplomatik temasların yapıldığına dair somut örnekler vardır. Bu nedenle 15. yüzyılda Avrupa’da başlayan sürekli diplomasi dönemine gelinceye kadar önemli bir birikim oluşmuştur. Sürekli diplomasi, tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi bu birikim üzerine inşa edilmiştir.

İran’da geçici diplomasi Nasırüddin Şah Dönemi’ne (1848-1896) kadar devam etmiştir. Nasırüddin Şah tahta çıktığında İran Avrupalı devletlerin özellikle İngiltere ve Rusya’nın çıkar çatışmasının yaşandığı bir coğrafya hâline gelmişti. Dönemin önemli reformcusu sadrazam Emir-i Kebir sadarete gelmeden önce Rusya ve Osmanlı Devleti’nde diplomat olarak görev yapmış ve devletlerarası diplomatik ilişkilerin önemini farkına varmıştı. Emir-i Kebir, Nasırüddin Şah tarafından sadrazam ilan edildikten sonra birçok alanda başlattığı reform hareketleri sonucunda batı ülkelerinde yaşanan gelişmeleri yakından takip etmek ve İran vatandaşlarının haklarını korumak amacıyla 1851’de bazı önemli başkentlerde sefaretler açarak sürekli diplomasiye geçmiştir.

⁴⁵ Tuncer, *Eski ve Yeni Diplomasi*, 14; Hüner Tuncer, “Tarihte ve Günümüzde Ad Hoc Diplomasi”, 51; Seha L. Meray, “Diplomasi Temsilcilerinin Hukukî Statüsü”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 11/3 (1956), 80.

⁴⁶ Tuncer, “Tarihte ve Günümüzde Ad Hoc Diplomasi”, 51.

⁴⁷ Gökhan Erdem, *Osmanlı İmparatorluğunda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 3; Uğur Karakuş, *Diplomasi Temsilcilerinin Hukuki Statüsü, Ayrıcalık ve Bağımsızlıkları*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 31.

Osmanlı Devleti'nde geçici diplomasi yöntemi III. Selim Dönemi'ne (1789-1807) kadar sürmüştür. Bu dönemde diğer devletlerde yaşanan gelişmeleri yakında takip etmek, bu gelişmelere ilişkin doğrudan bilgi sahibi olmak ve Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın dışında bırakmamak nedenleriyle Avrupa'nın önemli başşehirlerinde sefaretler kurarak geçici/ad hoc diplomasiyi bırakılarak sürekli diplomasiye geçmiştir⁴⁸.

Uluslararası ilişkilerin barışçıl yol ve araçlarla yürütülmesi sanatı olan diplomasi, devletlerin tarihinde önemli bir yere sahiptir⁴⁹. Bir ülkede siyasi, askerî, iktisadi ve içtimai alanlarda yaşanan hadiselerin tam olarak anlaşılabilmesi, ancak o ülkenin diplomasi tarihinin doğru bir şekilde bilinmesi ve yorumlanmasıyla mümkündür. İran tarihinin daha iyi anlaşılabilmesi için İran coğrafyasında kurulan devletlerin uyguladığı diplomatik yöntemlerin ana hatlarıyla bilinmesi elzemdir. Bu nedenle İran diplomasi tarihindeki kurumları ve diplomasi uygulamasının şeklinin bilinmesi, bu çalışmanın anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. İran diplomasi kurumları incelenirken idari teşkilattaki bürokratik yeniliklerin de yaşandığı görülecektir. Nitekim diplomasi teşkilatının temelini oluşturan Safevîler Dönemi'nde *Meclisnîvîs* (*Vak'anivüslük*) ve *Monşû'l-memalik* (*Başkâtiplik*) modern İran bürokrasisini oluşturmuştur. Bu nedenle diplomatik yeniliklerin bürokratik yeniliklere zemin hazırladığı da aşîkâr olmuştur. Özellikle iç ve dış politikada yaşanan gelişmeler devletin diplomasi teşkilatının temel paradigmasını inşa etmiştir.

Kökeni Ahameniş İmparatorluğu'na (MÖ. 550-MÖ. 330) dayanan İran uygarlığı, İran'ın 642'de Müslüman Arapların hâkimiyeti altına girmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Müslüman Araplar, İran'a hâkim olduktan sonra Sasanîlerin idari, iktisadi ve bürokratik usullerinden istifade etmişlerdir. Sasanîlerin yabancı ülkeler ile olan yazışma ve evrakları dosyalama şekillerini kullanmaya başlamışlardır⁵⁰.

⁴⁸ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Kuruluştan Tanzimat'a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2 (2003), 431; Osmanlı Devleti'nin sürekli diplomasiye geçiş süreci için bkz. Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*.

⁴⁹ Tuncer, *Eski ve Yeni Diplomasi*, 11.

⁵⁰ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, çev. Fethi Aytuna (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2021), 110-111. Ayrıca Sasanîlerin etkileri için bkz. Ahmet Altungök, "Sâsânî Kültür ve Medeniyetinin İslâm Kültür ve Medeniyetine Etkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29/2 (2014), 445-487.

İran’da Arap egemenliğiyle başlayan ve sırasıyla Gazneliler, Selçuklular, Harezmşahlar, Moğollar ve Timurlular ile devam eden yabancı hâkimiyeti, 15. yüzyıldan itibaren zayıflamaya başlamıştır. Bu süreç, yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Safevîlerin İran’a tamamen hâkim olmasıyla sona ermiştir. Safevîler, İran’da güçlü bir merkezî yönetim kurarak bu coğrafyadaki yabancı hâkimiyetine son vermiştir. İran’da millî bir devletin kurucusu sayılan Safevî Dönemi’nde (1501-1736) yapılan düzenlemelerle bugünkü İran’ın devlet kurumlarının ve geleneklerinin temelleri atılmıştır⁵¹. Dolayısıyla İran diplomasi anlayışının gelişim sürecinin bu dönemle başlatılması daha uygun olacaktır.

Akkoyunlu Dönemi’nde (1340-1514) İran diplomasisinde bazı önemli gelişmeler olmuştur. Akkoyunlu hükümdarı Hasan Bey’in (Uzun Hasan) Azerbaycan, Irak-ı Arab, Irak-ı Acem, Doğu Anadolu, Huzistan, Fars ve Kirman gibi bölgeleri hâkimiyeti altına almasından sonra diplomatik ilişkilerde yeni gelişmeler olmuştur⁵². Uzun Hasan, fetih siyaseti gereği sınırlarını genişletirken Fatih Sultan Mehmed de Karadeniz’i Türk denizi hâline getirmek için Sinop’u fethetmiş ve Trabzon Rum İmparatorluğu’nu vergiye bağlamıştır. Bunun üzerine Trabzon Rum İmparatoru IV. Kalo İoannes (1447-1458), Osmanlı Devleti’ne karşı Uzun Hasan’dan yardım talebinde bulunmuştur. Uzun Hasan, bu yardım karşılığında imparatorun kızı ve çeyiz olarak imparatorluğun bazı topraklarını talep etmiş ve taraflar arasında 1458’de bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma neticesinde Uzun Hasan, Trabzon Rum İmparatorluğu’nun hamisi olmuş, bu durum batıda büyük yankı bulmuştur. Osmanlı’ya karşı doğuda kendilerine bir müttefik arayan batılı devletler özellikle de Papalık ve Venedik Cumhuriyeti, Uzun Hasan’a ittifak tekliflerinde bulunmuşlardır. Uzun Hasan, hem ideallerini gerçekleştirmek hem de büyük bir tehdit olarak gördüğü Osmanlı Devleti’ne karşı ayakta durabilmek için Osmanlı’nın batısındaki düşmanlarının ittifak tekliflerini

⁵¹ Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sürekli Diplomasi’ye Geçiş Süreci*, 51; Osman Gazi Özgüdenli, “Fetihten Safevîler’e Kadar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000, 22/395-400.

⁵² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1949), 2/95-96; Hasan Rumlu, *Ahsenü’t-Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 452; İlhan Erdem-Mustafa Uyar, “Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel-vd, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6/866.

kabul etmiştir⁵³. Bu bağlamda, 1464 ve 1465 yıllarında Akkoyunlu elçileri, Venedik sarayına diplomatik ziyaretlerde bulunmuşlardır. Elçi olarak gönderilen Kasım Hasan, Akkoyunluların Osmanlı Devleti'yle savaşmaya istekli olduklarını ifade etmiştir⁵⁴. Bu diplomatik temas, Akkoyunlu-Venedik ilişkilerinin Osmanlı'ya karşı ortak bir strateji geliştirme amacını taşıdığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin 1453'te İstanbul'u fethetmesi, Ege Denizi, Karadeniz ve Balkanlarda ilerlemesi Batılı devletleri özellikle de Ege Denizi'nde kolonileri olan Venedik Cumhuriyeti'ni telaşa düşürmüştür. *Büyük Türk* diye vasıflandırdıkları Fatih Sultan Mehmed'in bu ilerleyişini durdurmak için tek çare Osmanlı'yı doğuda sıkıştıracak bir müttefik bulmaktır. Osmanlı Devleti ile denizlerde savaşan Venedik, karada da rakibini sıkıştıracak bir müttefik arıyordu. Bu dönemde Osmanlı ile arası açılmış olan Uzun Hasan Venedik için doğal bir müttefik konumundaydı⁵⁵. Nitekim 1471'de Trabzon Rum İmparatoru'nun yeğeni olan Caterion Zeno⁵⁶ ve Papalık elçisi Uzun Hasan'ın sarayına gönderilmiştir⁵⁷. Bu diplomatik ziyaretler, Osmanlı karşıtı

⁵³ Erdem-Uyar, "Akkoyunlular: Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı", 6/877; Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 28-29. Kalo İoannes, Uzun Hasan'ın isteklerini tek şartla kabul etmiştir. Şartı ise kızı Katerina'nın Müslüman sarayında Hristiyan olarak kalması, ona rahibe ve Hristiyan maiyetlerini de beraberinde götürmekti. Katerina Despina Hatun gibi karışık Rum-Türk adı altında önemli bir mevki sahibi olmuştur. Bkz. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 29.

⁵⁴ John E. Woods, *Akkoyunlular*, çev. Sibel Özbudun, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993), 219; Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e La Persia*, (Torino: Tipografia G.B. Paravia e Comp, 1865), 4.

⁵⁵ Gulam Rıza Ali Babayî, *Tarih-i Siyaset-i Harici-i İran*, (Tahran: Dorsa, 1375), 371; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 19; İlhan Erdem-Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti*, (İstanbul: Bilgi Kültür Sanat, 2021), 133. Böyle bir ittifaka dünden razı olan Uzun Hasan Papa ve Venedik Doçu'na hitaben yazdığı mektupta şöyle yazmaktadır: "...Osmanlı Türklerinin oğlundan, Mehmed Bey'den başka bir düşmanımız, yolumuz üzerinden bir mânia yoktur. O da yenilmeyecek, mülkünden ve saltanatından atılmayacak bir şey değildir. Biz sizinle ciddi ve iyi bir işbirliği yapıp, sizin donanmanız denizden, bizim de çok kuvvetli ordumuz karadan hareket edince, Osmanioğlu Asya ve Avrupa'daki bütün topraklarından mahrum olacaktır." Bkz. Aktaran: Seyfettin Erşahin, *Akkoyunlular*, (Ankara: 2002), 98.

⁵⁶ Caterion Zeno'nun Uzun Hasan'ın sarayına yaptığı yolculuğu ve Venedik ile Akkoyunlular arasında yapılan ittifak görüşmeleri hakkında bkz. Josaphat Barbaro-vd., *Sefernameha-yı Venizyan der İran*, terc. Menüçehr Emiri, (Tahran: Harezmi, 1349); Ambrogio Contarini-Caterino Zeno, *Uzun Hasan-Fâtih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri*, çev. Tufan Gündüz, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021); <https://www.treccani.it/enciclopedia/caterino-zeno> (Enciclopedia-Italiana, Erişim: 07.11.2023).

⁵⁷ Hüseyin Mir Caferî, *Tarih-i Tehevvulât-ı Siyasi, İçtimâi, İktisadi ve Ferhengî-i İran der Devre-i Timuriyân ve Türkmânân*, (Tahran: SMT, 1388), 355; Berchet, *La Repubblica di Venezia e La Persia*, 25. Ayrıca bu heyetten sonra Venedik tarafından Uzun Hasan sarayına bazı heyetler gönderilmiştir. Bu heyetlerde öne çıkanlar isimlerden Josaphat Barbaro (1471-1478), Ambroco Kantarini (1474-1476), Lazaro Kivironi ve Palolo Onyibene'ye sayılabilir. Bu dönemde Akkoyunlu sarayına Macar ve Lehistan elçileri de gelmişlerdir. Bunun yanında Uzun Hasan, İshak Hoca Mirak, Hacı Muhammed,

ittifak arayışlarının bir parçası olarak değerlendirilmiş ve Batı'nın, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı Osmanlı Devleti'ne karşı destekleme çabalarının bir yansıması olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u fethetmesi, Ebu Said Timuri'nin kuzeydoğudan Akkoyunluların topraklarına saldırması Uzun Hasan'ı Batılıların ittifak tekliflerini kabul etmesine zorlamıştır⁵⁸. Akkoyunlular ile Osmanlı Devleti 1472-1473 yıllarında savaşa ciddi bir şekilde hazırlanmıştır. Uzun Hasan yaklaşmakta olan savaşı kaybetmemek için ordusunu takviye etmiş, Osmanlı Devleti'ne karşı Batılı devletlerin vaat ettikleri desteği almak için 1472 yılı Ağustos ayında İshak adında bir elçiye Venedik Cumhuriyeti'ne göndermiştir. Uzun Hasan, bu elçinin Venedik hükümeti ile diplomatik görüşmeleri devam ettiği sırada Hacı Muhammed adında yeni bir elçi göndermiştir. Hacı Muhammed Venedik'e ulaşınca diğer elçi İshak, Papa IV. Sixtus (Francesco della Rovereile), Napoli Kralı ve diğer Batılı hükümdarlar ile diplomatik görüşmeler yapmak için Venedik'ten ayrılmıştır⁵⁹.

Uzun Hasan'ın talimatlarıyla hareket eden Hacı Muhammed, Venedik hükümeti ile yaptığı görüşmelerde, onlardan Osmanlı'ya karşı savaşa devam etmelerini ve Venedik ile Akkoyunlu arasında yapılan askerî anlaşmaların şartlarının yerine getirilmesini istemiştir⁶⁰. Hacı Muhammed, kendisine verilen görevi yerine getirdikten sonra Venedik Elçisi Josaphat Barbaro ile savaş malzemelerinin yüklü olduğu dört gemiyle Venedik'ten ayrılmıştır⁶¹. Uzun Hasan, Osmanlı Devleti'ne karşı Venedik dışında Papa, Macar, Leh, Napoli Kralları ve Boğdan Prensi ile de diplomatik temaslar

Hasan Ezen ve Murat Bey gibi diplomatları Batılı devletlerin nezdine göndermiştir. Bkz. Erşahin, *Akkoyunlular*, 80.

⁵⁸ Babayî, *Tarih-i Siyaset-i Harici-i İran*, 371; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, 19.

⁵⁹ Muhimid, *Pijûhişi der Tarih-i Diplomasi-i İran*, 77; Yagub Mahmudov, *Azerbaycan Diplomasisi*. çev. Sebahattin Şimşir, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2019), 117.

⁶⁰ Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev. Tufan Gündüz, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2022), 40; İbrahim Muşfikî Fer, "Terh-ı İttihad-i İran ve Avrupa der Devre-i Safevî", *Tarih-i Revâbit-i Harici*, 17 (1382), 5-6; Osmanlı Devleti 1470 yılında Eğriboz Adası'nı fethetmesi sonucu Osmanlı-Venedik savaşları kızışmış, Venedik, Osmanlı'ya doğudan cephe açmak amacıyla Akkoyunlular ile ittifak yolları aramaya başlamıştır. Diğer taraftan Akkoyunlular böyle bir ittifaka dünden razı oldukları da Venedik nezdine gönderdikleri elçilerden anlaşılmaktadır. Bkz. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, 192.

⁶¹ Mahmudov, *Azerbaycan Diplomasisi*, 121; Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, 40; Josaphat Barbaro'nun belirttiğine göre, aynı gemilerde Karaman sahilinde Uzun Hasan'a teslim etmek için birkaç top, barut, tüfek, gülle, kurşun, bomba malzemeleri ve 3000 duka değerinde çeşitli silahlar yüklenmişti. Askerler ise ok-yay ve tüfekliyidiler. Ayrıca 3000 dukalık gümüş kaplar, 2500 dukalık altın işlemeli ipek kumaşlar, 2000 dukalık kırmızı kumaşlar ve diğer yünlü kumaşlar da yüklenmişti. Bkz. Barbaro-vd., *Sefernameha-yı Veniziyân der İran*, 53.

kurmuştur⁶². Uzun Hasan'ın Osmanlı Devleti'ne yönelik siyasi ve diplomatik faaliyetlerinin oluşturduğu huzursuzluk ve ona karşı giriştiği mücadele 1473'te Otlukbeli Savaşı ile sonuçlanmıştır. Savaşta ağır yenilgi alan Akkoyunlular bir daha eski gücüne kavuşamamış ve Uzun Hasan'ın ölümünden sonra yıkılışa doğru sürüklenmişlerdir⁶³.

Akkoyunlu beylerinin diplomatik ilişkilerde Müslim-gayrimüslim ayrımına gitmeden, siyasi ve askerî çıkarlar doğrultusunda ittifaklar kurmuş olmaları, dönemin diplomatik anlayışını ve pragmatik politikalarını yansıtmaktadır. Akkoyunlular, özellikle Osmanlı Devleti'ne karşı güç kazanmak ve topraklarını korumak amacıyla Hristiyan krallarıyla çeşitli ittifaklar kurmuşlardır. Bu ittifaklar, bazen sıhriyet bağlarıyla (evlilik yoluyla) şekillenirken bazen de dinî ortaklıkları göz ardı ederek yalnızca siyasi ve askerî ihtiyaçlar doğrultusunda yapılmıştır. Akkoyunlular, diplomaside sıhriyet bağları kurarak güçlerine güç katmaya çalışmışlardır. Sıhriyet bağı, tarafları birbirlerine yakınlaştıran ve aralarındaki dostluk bağlarını güçlendiren diplomatik bir uygulamadır. Bu uygulama ilk kez Tur Ali Bey zamanında gerçekleşmiştir⁶⁴. Bu dönemde İran diplomasisine bakıldığında Osmanlı Devleti'ne karşı Hristiyan devletlerle kurulan diplomatik ilişkiler neticesinde Akkoyunlularda elçi ve divan müesseseleri gelişmiştir. Özellikle Uzun Hasan Dönemi'nde Fatih Sultan Mehmed'e karşı Akkoyunlu-Venedik ittifakının başarılı olması için Venedik Elçilerinin Tebriz'de sürekli ikamet etmeleri sonucu Akkoyunluların geçici/tek yanlı (ad hoc) diplomasisinden uzaklaştığını görülmektedir⁶⁵.

Şah İsmail, 1501'de Akkoyunlulardan Tebriz'i aldıktan sonra Herat'tan Bağdat'a kadar geniş bir bölgeyi egemenliği altına almış ve yaklaşık 235 yıl sürecek bir

⁶² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/94; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, 193.

⁶³ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971), 1/336; Sıtkı Uluerler, "Osmanlı-Safevî İlişkilerindeki Temel Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 99/197 (Nisan 2012), 127.

⁶⁴ Akkoyunlar, 1340'ta Tur Ali Bey idaresinde Trabzon Rum İmparatorluğu'na karşı yaptıkları akınlarla tarih sahnesine çıkmışlardır. Tur Ali Bey'in akınlarına karşı güç kaybeden Trabzon Rum İmparatoru III. Alexios, kız kardeşini onun oğlu Kutlu Bey'e vererek onunla akrabalık kurmuştur. Şerafettin Turan, "Fatih Mehmed-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3/4-5 (1965), 63-138.

⁶⁵ Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, x; Selime Demir, *Akkoyunlu-Osmanlı Diplomasi Sürecinde Siyasi, Dini, Sosyal ve Kültürel İlişkiler*, (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Tezi, 2019), 46.

hanedanının siyasi hayatını başlatmıştır. Akabinde On İki İmam Şiiliğini İran'ın resmî mezhebi olarak ilan etmiştir⁶⁶. Böylece hükmettiği bölgeyi Osmanlı Devleti'nden ayrı kılmış, kendi tebaası arasında birlik ve beraberliği sağlamasını kolaylaştırmıştır. Şah İsmail'in mezhep konusunda katı bir tutum sergilemesi İran'ın siyasal ve toplumsal kurumlarının Şii mezhebi çerçevesinde örgütlenmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim bu dönemde İran dış politika ve diplomasi anlayışı Şiilik etrafında şekillenmiştir⁶⁷. Safevîlerden itibaren İran diplomasisinde göz ardı edilmemesi gereken önemli konulardan birisi Şiilik kavramıdır.

Safevîlerin Şii mezhebine geçmesinde dönemin dış politik faktörleri de etkili olmuştur. Şah İsmail, 1501'de İran'da şahlığını ilan ettikten sonra, Sünnilerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgede farklı bir siyasi yapı oluşturma gerekliliğini fark etmiştir. Bu doğrultuda, kendi iktidarını güçlendirebilmek ve ayrışan bir kimlik oluşturmak adına, farklı bir meşruiyet kaynağı geliştirme ihtiyacı hissetmiştir⁶⁸. Bunun için Şah İsmail *beklenen kurtarıcı, tanrının yeryüzündeki temsilcisi (Zillullah Fi'l-arz), mesih* gibi sıfatlar kullanarak çoğunluğun Sünni olduğu topraklarda varlığını meşrulaştırmaya çalışmıştır. Aynı zamanda kendisini, İslam öncesi dönemlerde olduğu gibi hem dinî hem de siyasi lider göstererek, “*din ve devlet iki kardeştir. Biri diğer kardeşi olmadan ayakta duramaz, din şahlığın temeli ve direğidir, şah da dinin bekçisidir*” anlayışını yeniden canlandırmak istemiştir⁶⁹. Şah İsmail, yeni kurduğu Safevî Devleti'nin dış meşruiyetini sağlamanın, dönemin güçlü komşu devletleri olan Osmanlı, Memlükler ve Şeybânîler (Özbekler) gibi Sünnî siyasi otoriteler karşısında ancak yeni bir ideolojik temelle mümkün olacağını düşünmüştür. Bu doğrultuda Şiiliği, hem İslam dünyasında hem de dünyada Safevîlerin varlığını meşrulaştırmak amacıyla

⁶⁶ Zebihullah Safa, *Tarih-i Siyasi ve İctimâî ve Ferhengi-i İran*, (Tahran: Firdevsi, 1395), 286; Selahattin Tansel, *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, (İstanbul: MEB, 1999), 319-320; Roger Savory, *Iran Under the Safavids*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), 27.

⁶⁷ Yalçın Sarıkaya, “Geçmişten Günümüze İran”, *Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı*, (Kasım 2022), 5; Nilgün Dalkesen, *15. ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 14.

⁶⁸ Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 53; Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006), 61.

⁶⁹ Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, (İstanbul: Yeditepe, 2015), 72; Dalkesen, *15. ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri*, 14; Aslında bu söz Eşkaniler (Partlar) hükümdarı Erdeşir'in oğlu Şapur'a vasiyetidir. Bkz. Gulam Hüseyin Sadıkî, *Cenbeşha-yı Dinî-i İranî*, (Tahran: Paşeng, 1372), 18-19.

etkili bir araç olarak kullanmıştır⁷⁰. Bunun neticesinde İran'ın dış politikası Şiiğin esaslarına göre şekillenmiş, bir İslam ülkesi olmasına rağmen sırf Şii düşüncede iyice militanlaştıkları için Osmanlı Devleti'ne yani din kardeşi olduğu bir devlete karşı Hristiyan devletlerle ittifaklar yapmaktan çekinmemiştir.

16. yüzyılın hemen başlarında Safevî Devleti'nin İran'da kurulması ve kısa bir sürede rakiplerini bertaraf ederek güçlenmesi, Osmanlı Devleti'ni rahatsız ettiği kadar Batı devletlerini de umutlandırmıştır. Osmanlı Devleti'nin yanı başında güçlü bir rakibin ortaya çıkması, batı dünyasının dikkatini çekmiş ve Osmanlı'ya karşı zafer ümitlerini arttırmıştır⁷¹. Uzun Hasan'ın ölümü sonrasında İran ile kopan diplomatik ilişkilerini yeniden kurmayı hedefleyen Venedik, bu amaç doğrultusunda Constantino Lascari'yi, Safevî Şahı hakkında bilgi toplamak üzere İran'a göndermiştir. Bu girişim, Venedik'in İran ile yeniden bağlantı kurma ve bölgedeki stratejik çıkarlarını sürdürme çabasını yansıtmaktadır. Venediklerin İran'a karşı ilgisinden dolayı 1505'te Şah İsmail, Venedik Doçesi'ne bir mektup yollamış ve mektubun sonunda; “*Ümit ediyorum ki düşmanlar (Yavuz Sultan Selim) karşısında zafer kazanalım*” ifadesine yer vermiştir. Bu mektup, Şah Hüseyin Dönemi'ne (1694-1722) kadar sürecek olan İran-Venedik diplomatik ilişkilerinin başlangıcı olmuştur⁷². İran ile Osmanlı Devleti arasında siyasi mücadeleler devam ederken iki taraf arasında diplomatik ilişkiler de aynı şekilde devam etmiştir. Taraflar arasındaki ikili ilişkiler, 19. yüzyılın ortalarına kadar ihtiyaca göre geçici/ad hoc diplomasisiyle yürütülmüştür.

Safevîlerin sınırlarını genişletme isteği ve ideolojik radikalizmi onları kaçınılmaz olarak Osmanlı Devleti ile karşı karşıya getirmiştir⁷³. İslam dünyasının iki güçlü devleti arasında 23 Ağustos 1514 tarihinde meydana gelen Çaldıran Savaşı dünya çapında yankılar uyandırmış, İran ve Avrupa'da büyük siyasi ve askerî değişimlere

⁷⁰ Nikki R. Keddie, *Qajar Iran and The Rise of Reza Khan (1796-1925)*, (California: Mazda Publishers, 1999), 8; Mehmet Saray, *Türk-İran Münâsebetlerinde Şiiğin Rolü*, 27; Zuhuri Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (İstanbul: Yeni Matbaa, 1965), 5/99; Ali Ekber Vilâyetî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran der Ahd-ı Şah İsmail Evvel*, (Tahran: Vezaret-i Umur-ı Harice, 1375), 88.

⁷¹ Meryem Mir Ahmedî, *Din ve Devlet der Asr-ı Safevî*, (Tahran: Emir-i Kebir, 1369), 51; Malik Alihüseynov, *Safevî Devleti'nin Avrupa İle Siyasi ve Ekonomik İlişkileri*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 13-14.

⁷² Masoumeh Ekhtiari Charoymaghi, “Venedik ve Safevî Kaynaklarına Göre Çaldıran Savaşı”, *ATAD*, 4 (2021) 7-10; Berchet, *La Repubblica di Venezia e La Persia*, 83.

⁷³ Nesib Nesibli, “Osmanlı-Safevî Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan”, *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel-vd, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6/895.

neden olmuştur⁷⁴. Bu savaşın ardından Şah İsmail'in yenilmezliğine dair oluşan efsanevi imajı ile sahip olduğu yapay kutsiyet algısı büyük ölçüde sarsılmıştır.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi çerçevesinde gerçekleşen Mercidabık (1516) ve Ridâniye (1517) Savaşları sonucunda Osmanlılar, Mısır üzerinde egemenlik kurmuş ve böylece Sünni İslam dünyasının liderliği Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Bundan sonra İran-Osmanlı rekabetiyle somutlaşan Şii-Sünni karşıtlığı, İran'ı Osmanlı'ya karşı elindeki tüm imkânları özellikle de diplomasiyi daha aktif kullanmaya yönlendirmiştir⁷⁵.

İran, Şii mezhebini kullanarak dıştaki varlığını meşrulaştırmaya çalışırken tüm İslam dünyası üzerine bir evrensel merkez olma şansını kaybetmiştir. İslam dünyasının büyük çoğunluğunun Sünni olması ve Müslüman bölgelerde Şiiliğin dayatılması, Safevî şahlarının tüm İslam dünyası üzerinde bir imparatorluk kurma iddiasını hem teoride hem de pratikte engellemiştir⁷⁶. Aslında Safevîlerin tüm İslam dünyası üzerinde bir imparatorluk kurma yönünde böyle bir söylemleri olsa da 1514'te Çaldıran Savaşı'nda Osmanlı Devleti karşısında aldıkları yenilgi, bu hedefin geçerliliğini büyük ölçüde zayıflatmıştır. Bu mağlubiyet, Safevîlerin bölgesel gücünü sınırlandırmış ve İslam dünyası üzerinde tek başlarına bir hâkimiyet kurma iddialarını zayıflatmıştır. Şah İsmail'in savunduğu Allah'ın tezahürü, kayıp imamın ilahî ateşi ve Şiiliğin baş doktrini olan mehdici dürtüler, yerini muhafazakâr bir Şiiliğe bırakmıştır⁷⁷. Şiiliğin mehdicilikten muhafazakârlığa evrilmesi Safevîlerin siyasal söylemlerini değiştirmiştir. Bu bağlamda, kendilerini İslam dünyasının büyük çoğunluğundan (Sünni) ayırarak İslam dünyası içinde evrensel liderlik söylemlerini dile getirmekten kaçınmışlardır. Bu

⁷⁴ Mustafa Çetin Varlık, "Çaldıran Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/193-194; Halil İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, (Ankara: İSAM, 2010), 205-206.

⁷⁵ Babayî, *Tarih-i Siyaset-i Harici-i İran*, 372; Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 53.

⁷⁶ Ira M. Lapidus, *İslam Toplamları Tarihi Cilt: 1 Hazreti Muhammed'den 19. Yüzyıla*, çev. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, 407-408; Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 53.

⁷⁷ Lapidus, *İslam Toplamları Tarihi*, 406; Nesibli, "Osmanlı-Safevî Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan", 895.

hadiseler İran diplomasına önemli katkılar sağlamış, çok-yanlılığa ve eşitlik ilkesine dayalı diplomasi anlayışını benimsettirmiştir⁷⁸.

Jeopolitik konumu nedeniyle kendisini dış dünyadan soyutlama imkânına sahip olmayan İran, heterojen demografik yapısı ile dayandığı siyasi, dinî ve ticari anlayışların olumlu etkisiyle kuruluşundan itibaren diplomasiye büyük önem vermiştir⁷⁹. İran'ın coğrafi konumu, sunduğu stratejik fırsatlar nedeniyle tarih boyunca farklı güç odaklarının rekabetine tanıklık etmiştir⁸⁰. Bu rekabet, İran'ın farklı güçlerle diplomatik ilişkiler geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Bu ilişkiler, İran'ın dış politika oluşumunda temel paradigmasını inşa etmiştir. Nitekim İran'ın Asya ile Avrupa arasında bir köprü ve Anadolu'nun tabii bir uzantısı olarak kavimler göçünün cereyan ettiği bir geçit olmasından dolayı daima büyük güçlerin hem siyasi hem de diplomatik mücadelelerinin merkezi olmuştur⁸¹.

İran coğrafyasında Pers İmparatorluğu'ndan Kaçarların yıkılışına kadar kurulan bütün devletlerde diplomasi önemli bir devlet geleneği olarak uygulanmıştır. Nitekim İran'a hâkim olan devletler varlıklarını sürdürebilmek için başta Asya ve Anadolu olmak üzere Avrupa'ya kadar uzanan bölgede bulunan devletlerle aktif bir şekilde diplomatik ilişkiler kurmuşlardır. Bu ilişkilerin aktif olmaya başladığı dönem, Osmanlı-Safevî mücadelesinin başladığı döneme denk gelmektedir. Etnik olarak Türk, inanç olarak ise Şii hükümdarlar tarafından yönetilen Safevîler, kendileri gibi Türk ama inanç olarak Sünni mezhebine inanan Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği mücadeleden dolayı kurulduğu ilk günden itibaren gerek Osmanlı Devleti gerek diğer devletlerle diplomatik ilişkiler kurmuşlardır⁸².

İran'ın jeopolitik konumu, diplomasi anlayışını şekillendirmiş ve reel-politik dinamiklerden bağımsız, idealist bir yaklaşım benimsemesini zorlaştırmıştır. 19. yüzyıla

⁷⁸ Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 54.

⁷⁹ Karakuş, *Diplomasi Temsilcilerinin Hukuki Statüsü, Ayrıcalık ve Bağışıklıkları*, 22; Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 51.

⁸⁰ Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 13.

⁸¹ Hamid Rıza Sefâki, *Safevîyan der Gozergâh-ı Tarih*, (Tahran: Sohen, 1390), 36; Mikail Devebakan, *İran'da Modernleşmenin Ayak Sesleri Mirza Melkum Han ve Faaliyetleri*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023), 17.

⁸² Muhimîd, *Pijûhişi der Tarih-i Diplomasi-i İran*, 81-84; Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 52-54.

gelindiğinde Osmanlı Devleti gibi yüzyılın getirmiş olduğu koşulların farkına varmış, dış politikasını yeni konjonktüre göre şekillendirmiştir. İran, jeopolitik konumundan dolayı Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak arayışlarında dinsel ve ideolojik anlayışlarını bir kenara bırakarak çıkarlarına uygun bir dış politikaya yönelmiştir. İran'ın dış politika anlayışına bakıldığında Osmanlı Devleti gibi dış politikasını İslami temellere *-Dârü'l-Harp, Dârü'l-İslam anlayışı-* dayandırmış olsa da dış politikada reel-politik kaygılarla hareket etmiştir⁸³. Şah İsmail Dönemi'nde (1501-1524) Osmanlı Devleti'ne karşı Venediklilerle ittifak yaparak silah desteği alınmıştır. 1515'te ise Portekizlilerle ittifak anlaşması imzalanmıştır. İran, bölgede etkili olmaya başlayan devletlerle diplomatik ilişkilerini geliştirmiş ve bu anlayışını 20. yüzyıla kadar devam ettirmiştir⁸⁴.

İran diplomasi anlayışını etkileyen bir diğer etken ise İran'ın kadim ticaret yollarının geçiş güzergâhında olmasıdır. İran'ın İpek ve Baharat yollarının önemli geçiş noktalarına sahip olması, onu kıtalararası ticarete önemli devletlerden biri hâline getirmiştir. Mesudi'ye göre İran, ipek üretimine II. Şapur Dönemi'nde (309-379) geçmiştir⁸⁵. İpek üretimini 13. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlaması ve devlet tarafından desteklenmesi, 15. yüzyılda dünya ipek ihracatında İran'ı önemli bir yere getirmiştir. Söz konusu dönemde İran, birçok devletle ticari anlaşmalar imzalamıştır. Bunun neticesinde de diğer devletlerle diplomatik ilişkileri artmıştır⁸⁶.

İran'da ipek ticareti devlet eliyle teşvik edilmiş, ticaretin gelişmesi için gerekli tüm kolaylıklar sağlanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda batılı devletler ipek ticareti için İran'a yönelmişlerdir. 1502'de Hindistan'ın ticaret limanlarına hâkim olan Portekizlilerin İran ile ilk temasları 1507'de Hürmüz Adası'na saldırmasıyla olmuştur⁸⁷. Hürmüz Adası, 1514'ten 1622'e kadar Portekizlilerin elinde kalmıştır. Safevî

⁸³ Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, çev. Ahmet Emin Dağ, (İstanbul: Anka Yayınları, 2001), 90; Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 55.

⁸⁴ Abdul Aziz M. Awad, "The Gulf in the Seventeenth Century", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, 12/2 (1985), 123; Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 55.

⁸⁵ Mesudi, *Murûc Ez-Heheb: Altın Bozkırlar*, çev. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023), 229.

⁸⁶ Ahmad Seyf, "Silk Production and Trade in Iran in the Nineteenth Century", *Iranian Studies*, 17/1-2 (1983) 52; Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 56.

⁸⁷ Hürmüz Boğazı'nın kuzeyinde, İran kıyılarından 6 km uzaklıkta bulunan bu ada 37 km² yüzölçümüne sahiptir. Ada verimsiz olmasına rağmen Hindistan'dan gelen deniz yolu üstünde yer almasından dolayı bir nevi Basra Körfezinin Hint Okyanusuna açılan kapısı konumundadır. Bkz. Mustafa L. Bilge, "Hürmüz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/497.

Dönemi'nde Portekizlilerle hem ticari hem de siyasi anlaşmalar imzalanmıştır⁸⁸. Bu anlaşmaların yapılmasının başlıca nedeni söz konusu dönemde ticaret yollarının Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olmasıydı. Böylece Osmanlı Devleti ipek transit vergisinden mahrum bırakılacak ve iktisadi açıdan zayıflayacaktı.

Papa VI. Alexsander, 15. yüzyılın sonlarında dünyayı İspanya ve Portekiz arasında ikiye bölmüş, bu taksimat 7 Haziran 1494 tarihinde imzalanan Tordesillas Anlaşması ile resmîyet kazanmıştır. Söz konusu dönemde Kraliçe I. Elizabeth Dönemi'nde (1558-1603) İngiltere, Asya'da sömürge alanları elde etmek için İskandinavya'yı dolanıp Beyaz Deniz yoluyla Rusya'ya, Rusya'dan Volga-Hazar Denizi yoluyla İran'a, buradan da Asya'nın merkezine ulaşmak istemiştir. Bu çerçevede, 1553'te bir grup İngiliz tüccar tarafından Moskova Kumpanyası (Şirketi) kurulmuş ve Asya devletleri ile ticaret yapmanın zemini hazırlanmıştır⁸⁹. Kumpanya temsilcileri, 1555'te Ruslardan ilk imtiyazlarını elde etmişlerdir. Bu temsilciler, Rusya'da ticaret yaparken yeni gelir kaynakları arayarak doğunun farklı bölgelerine yönelik pazar arayışına başlamış ve bu süreç sonunda İran pazarı keşfedilmiştir⁹⁰.

İngiltere'nin İran'a yönelik ilk girişimleri, 1557'de Moskova Kumpanyası'nın başına geçen Anthony Jenkinson'un⁹¹ Buhara ve Semerkant'a yaptığı yolculuk esnasında İranlı tüccarların ve ham ipeğin dikkatini çekmesiyle olmuştur. İran pazarının İngiltere için oldukça kârlı fırsatlar sunabileceğini düşünen Jenkinson, 1561'de Kraliçe I. Elizabeth tarafından Safevî hükümdarı Şah Tahmasb'a hitaben yazılan bir mektupla

⁸⁸ Nasıru'llah Felsefi, *Tarih-i Revâbit-i İran ve Avrupa der Devre-i Safevîyye*, Tahran: 1316, 5; Söz konusu dönemde Portekizliler tarafından Hürmüz Adası'nda açılan kiliseler iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerde önemli roller oynamıştır. Örneğin 1528'de Hürmüz Adası'ndaki kiliselerden sorumlu keşiş Simón de Moraes, Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak yapmak için Safevî sarayına mektuplar göndermiştir. Bkz. Menüçehr Setude, *Esnâd-ı Padriyan Kremlî*, (Tahran: Miras-ı Mektub, 1384), 54; Nusret Hatun Ulvi, "Revâbit-İ İran ve Portegâl ez Didgâh-ı Sefername-nivisan-ı Harici Asr-ı Safevî", *Tarih-i Revâbit-i Harici*, 21/82 (Bahar 1399), 35.

⁸⁹ Orhan Burian, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9/1-2 (1951), 3; Abdurriza Hüşeng Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, (Tahran: Emir-i Kebir, 1392), 39; Moskova Kumpanyasının ortaya çıkış süreci için bkz. Armand J. Gerson, "The Organization and Early History of The Muscovy Company", *Studies in The History of English Commerce in The Tudor Period*, (New York: University of Pennsylvania D. Appleton and Company, 1912), 1-122.

⁹⁰ Özer Küpeli, "Safevî Ülkesinin İngiliz Konukları (İngiliz Tacirlerin İran Seyahatleri, 1562-1581)", *History Studies*, 4/1 (2012), 374-375.

⁹¹ Anthony Jenkinson hakkında bkz. Stephan Schmuck, "Jenkinson, Anthony", *Encyclopaedia Iranica*, 14/6, 627-629; <https://www.iranicaonline.org/articles/jenkinson-anthony#prettyPhoto>. Erişim Tarihi: 12.11.2023.

İran'a gönderilmiştir. 2 Kasım 1562 tarihinde Kazvin'e ulaşan Jenkinson, şahın huzuruna 20 Kasım 1562 tarihinde çıkmıştır. Huzura geç kabul edilmesinin sebebi ise kendisinden birkaç gün önce Osmanlı elçisinin gelmiş olmasıydı. Şah'ın huzuruna çıkan Jenkinson, önce kraliçenin mektubunu sunmuş ve ardından Şah'tan, İran topraklarında İngiliz vatandaşlarına serbest ticaret yapma imtiyazı talep etmiştir. Ancak İran geleneklerine aşina olmadığından dolayı amacını tam anlamıyla şaha beyan edemediği için şahın olumsuz tavrına maruz kalmıştır. Şahın olumsuz tavır almasının bir diğer sebebi ise İran'ın Şam ve Halep ticaret yolunun zarar görmesini istememesiydi. Bu gelişmelerin neticesinde İngiltere ile İran arasında ilişkiler daha başlamadan Şah Tahmasb'ın “*Bizim kâfirin dostluğuna ihtiyacımız yoktur*” cümlesi ile kesilmiştir⁹².

İran pazarı konusunda ısrarcı davranan İngiltere, 1564'te İran'a ikinci bir heyet göndermiştir. Bu heyetin amacı Safevîlerle diplomatik temas kurmaktan ziyade ticaret yapmaktır. Jenkinson'dan sonra gönderilen bu heyet de İran ile ilişkiler kurma konusunda bir başarı elde edememiştir⁹³. İlk iki girişimde arzu edilen sonuç alınamasa da İngiltere, İran ile ticari ilişkiler kurma isteğinden vazgeçmeyerek 1565 ile 1581 yılları arasında dört heyet göndermiştir. Bu dört heyet de herhangi bir olumlu sonuç alamamıştır. Ancak bütüm bu olumsuzluklar, İngilizlerin İran gibi yeni pazar alanlarından uzak durmasını engellememiştir. İngiltere, hedefine ulaşmak için 1598'de Sherley kardeşleri (Robert ve Anthony) İran'a göndermiştir⁹⁴. Nitekim İngiltere, 31 Aralık 1600 tarihinde İngiliz Doğu Hindistan Şirketini kurarak kısa süre içinde bu defa güneyden İran ile temas kurmaya çalışmıştır⁹⁵. 1620'lere gelindiğinde İngiltere İran pazarına girerek kısa sürede bu pazarın hâkimi olmuştur. İngilizleri, Hollanda Doğu Hindistan Şirketi ile Hollandalılar ve Fransız Doğu Hindistan Şirketi vasıtasıyla

⁹² Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 39-40; Özer Küpeli, “Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları”, 376; Şah Tahmasb, İngiltere'nin teklifini kabul etmemesinin nedenlerinden biri söz konusu dönemde Osmanlı Devleti ile yapılmış olan 1555 Amasya Antlaşması'na sadık kalmak istemesiydi. Bkz. Ali Gafurî, *Tarih-i Cengha-yı İran*, (Tahran: İntişârât-ı İttilâ'ât, 1389), 318.

⁹³ George Wren ve Robert Cheine'nin dâhil olduğu bu heyetin başında Thomas Alcook'u bulunmaktaydı. Alihüseynov, *Safevi Devleti'nin Avrupa ile Siyasi ve Ekonomik İlişkileri*, 86; Özer Küpeli, “Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları”, 377.

⁹⁴ Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 39-40; Yılmaz Karadeniz, “İran ve Türkistan'da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856-1869)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (Aralık 2009), 5; Bernard Lewis, *Ortadoğu*, çev. Selen Y. Kölay, (Ankara: Arkadaş, 2003), 135.

⁹⁵ Azmi Özcan, “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/294; Muhimid, *Pijûhişi der Tarih-i Diplomasi-i İran*, 95; Ayrıca İngiliz Doğu Hindistan Şirketi hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Taha İ. Özel, *İngiliz Doğu Hindistan Şirketi*, (İstanbul: Vadi, 2021).

Fransızlar takip etmiştir⁹⁶. İran'ın batılı devletler ile ticari ilişkilerinin artması diplomasi anlayışının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. İran, ticari imtiyazlar verdiği devletlerle diplomatik ilişkilerini geliştirerek Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurduğu gibi batılı devletleri de birbirlerine karşı kullanmıştır.

İran'da yaşayan gayrimüslim topluluklar, diplomatik ilişkilerin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. İranlı Yahudi ve Ermenilerin, diğer ülkelerdeki diaspora gruplarıyla kurduğu iletişim ve temaslar, dolaylı olarak İran'ın bu ülkelerle olan diplomatik ilişkilerinin ilerlemesinde büyük rol oynamıştır. Özellikle Şah I. Abbas Dönemi'nden (1587-1629) itibaren devlet tarafından himaye edilen Ermeni tüccarlar, İran'ın yabancı devletlerle ticari ilişkiler kurmasına önemli ölçüde yardımcı olmuştur⁹⁷. Ermeni ve Yahudiler batılı toplumlara sosyo-kültürel yönden daha yakın olduğu için İran'a Batılı devletlerle ticaret temelinde kurduğu ilişkiler, dolaylı olarak diplomasi anlayışına katkılar sağlamıştır⁹⁸.

Şah I. Abbas Dönemi'nde gücünün zirvesine ulaşan Safevîler, bu dönemden sonra gerileme dönemine girmiştir. Şah I. Abbas'ın ölümünden sonra taht kavgaları sonucu artan iç sorunlar, devleti geriletmeye başlamış, Şah Sultan Hüseyin zamanında inkıraza götürmüştür. İran'ın bu durumunu fırsat gören Afganlı Abdali ve Gılzai kabileleri, 1722'de Kandehar ve Herat üzerinden İran'ı istila etmişlerdir. Osmanlı Devleti, İran'ın bu durumundan Eşref Han Afgan'ın teklifine rağmen istifade etmemiş, daha önce ele geçirdiği yerler ile iktifa etmiştir. Ancak Rusya, İran'ın durumundan yararlanmak istemiştir. Rusya, Osmanlı Devleti'ne İran topraklarını paylaşmayı teklif etmiş, fakat kabul görmemiştir. Bu dönemde Safevîler adına İran hâkimiyetini ele geçiren Şah II. Tahmasb (1729-1732), İran'ı içinde bulunduğu vahim durumdan kurtarmak için Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ihtilaftan yararlanmak istemiştir. Şah II. Tahmasb, Rusya'dan askeri destek almak için 23 Eylül 1723 tarihinde Rusya'nın

⁹⁶ Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 57; Lapidus, *İslam Toplulukları Tarihi*, 401; Mahmudov, *Azerbaycan Diplomasisi*, 233.

⁹⁷ Lapidus, *İslam Toplulukları Tarihi*, 400-402; Karakuş, *Diplomasi Temsilcilerinin Hukuki Statüsü, Ayrıcalık ve Bağışlıklıkları*, 23; Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 57.

⁹⁸ Bu durum, Osmanlı Devleti'ndeki azınlık topluluklarının oynadığı rolle aynıdır.

Azerbaycan bölgesinde işgal ettiği topraklar karşılığında antlaşma imzalamıştır⁹⁹. Bu antlaşma ile İran varlığını sürdürmek için ilk kez diplomasiye müracaat etmiştir.

Rusya ile Osmanlı Devleti'nin İran toprakları üzerine ihtilafa düşmeleri, Fransa'nın arabuluculuk etmesiyle son bulmuştur. İran topraklarının paylaşımı konusunda taraflar arasında 24 Haziran 1724 tarihinde altı maddelik İstanbul Anlaşması imzalanmıştır¹⁰⁰. Zira Avrupa'daki Fransa-Avusturya anlaşmazlığının yansımaları, Fransa'nın Avusturya'ya karşı Rusya ve Osmanlı'yı yanına çekme düşüncesi ile Asya kıtasının geleceğine ilişkin Fransa hesaplarının da olduğu anlaşılmıştır. 17. yüzyılın başlarında İran'ın batılı devletlerle diplomatik ilişkilerinin gelişmesinde Batılı devletlerinin çıkar çatışmaları da etkili olmuştur.

İran, 18. yüzyılın ilk yarısında istila ve işgaller nedeniyle büyük bir buhran yaşamış, Safevîlerden sonra oluşan iktidar boşluğu, Nadir Şah'ın 1736'da iktidara gelmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Nadir Şah, bu dönemde diplomasi ve askerî gücü birlikte kullanarak akıllı bir strateji uygulamış, doğuda Afganlıları ağır yenilgiye uğratıp işgal ettikleri İran topraklarını geri almıştır. İran'ın doğu sınırını güvence altına aldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya ile anlaşarak Osmanlı Devleti'ne savaş açmış ve onları eski sınırlarına çekilmeye mecbur bırakmıştır¹⁰¹. Osmanlı Devleti ve Afganlılara karşı elde edilen askerî zaferlerin ardından, Rusya'nın İran'dan çıkmayı kabul etmesiyle diplomatik başarılar izlemiştir. Özellikle Gence Kuşatması esnasında Osmanlı Devleti'ne desteğe gelen Kırım Hanı Kaplan Giray'a geçit vermeyen Ruslar ile Osmanlı Devleti arasında gerginlik yaşanmıştır. Bu fırsatı değerlendiren Nadir Şah, Rusya'dan işgal ettiği İran topraklarını kendisine iade etmesini istemiştir. Nadir Şah, eğer istekleri yerine getirilmezse Rusya'yı Osmanlı Devleti ile ittifak kurmakla tehdit

⁹⁹ Tufan Gündüz, "Safeviler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/455; F. Kazemzadeh, "Iranian Relations with Russia and the Soviet Union, to 1921", *The Cambridge History of Iran, Cilt. 7: From Nadir Shah to the Islamic Republic*, ed. Peter Avery-Gavin Hambly-Charles Melville, New York: Cambridge University Press, 1991), 318-319.

¹⁰⁰ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971), 4/20; Uğur Kurtaran, "Sultan Birinci Mahmud Dönemi Osmanlı-Rus Siyasi İlişkileri", *Belleten*, 79/285 (2015), 593; Fransa'nın arabuluculuk yapma nedeni söz konusu tarihlerde Fransa-Avusturya arasındaki rekabette Rusya ve Osmanlı Devleti'ni yanına çekmektir. Ayrıca antlaşma maddeleri için bkz. Sıtkı Uluerler, "Safevi Devleti'nin Yıkılışa Gidiş Sürecinde Osmanlı'nın Tutumu ve Rusya ile İttifak Kurmasının Anlamı (1722-1724)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 210 (Haziran 2014), 117-120.

¹⁰¹ Ebû Sehl Nu'mân Efendi, *Tedbirât-ı Pesendide*, haz. Ali İbrahim Savaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, 11; Faruk Sümer, "Avşarlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/164.

etmiştir. Bunun üzerine Nadir Şah'ın şartlarını kabul etmek zorunda kalan Rusya, 1735'te Gence Anlaşması'nı imzalamıştır¹⁰². Bu anlaşmayla büyük bir diplomatik başarı elde eden Nadir Şah, İran-Osmanlı mücadelesini sona erdiren ve Osmanlı Devleti'nin işgal ettiği İran topraklarından geri çekilmesini içeren 1736 tarihli İstanbul Anlaşması ile başarısını taçlandırmıştır¹⁰³. Osmanlı Devleti, bu anlaşmayla Nadir Şah'ın şahlığını resmen tanımış oldu.

Nadir Şah, Afgan istilasıyla başlayan büyük buhranda İran'ı parçalanma tehlikesinden kurtarmış olsa da yaşanan süreçte İran'ın geri kalmışlığı ve güçsüzlüğü kendini aşikâr etmeye başlamıştır. İran devlet adamları, ülkenin bütünlüğünü sadece askerî güçlerle değil, aynı zamanda diplomatik ilişkilerle korumaya çalışmışlardır. Nadir Şah'ın Osmanlı'ya karşı başarılı olmasında Rusya'nın İran'ı desteklemesinin büyük payı olmuştur. Rusya, İran'a sadece siyasi destek vermemiş aynı zamanda General Levaşev ve İranlı kılığına girmiş birkaç Rus topçu ve mühendis subaylar göndererek topçu desteği de vermiştir¹⁰⁴. Bu durum, İran'daki güç odaklarının ülke üzerindeki etkilerini arttırdığı bir dönemin başladığını göstermektedir. İran'ın dış politikası 19. yüzyılda da iç ve dış unsurlar ile etkileşim içinde olmuştur. Ancak koşullar, 18. yüzyılın sonlarına doğru belirginleşen şekilde değişmiştir; çünkü İran üzerinde belirleyici güç aktörleri olarak İngiltere ve Rusya ön plana çıkmıştır. 19. yüzyıldan itibaren İran'ın iç ve dış politikası, büyük ölçüde İngiltere ile Rusya arasındaki rekabet çerçevesinde şekillenmiş ve bu durum 20. yüzyıl boyunca da etkisini sürdürmüştür¹⁰⁵.

İran, Kaçar Hanedanı Dönemi'nde (1795-1925) uluslararası sisteme tamamen dâhil olmuştur. Bu süreç, 1798'de Fransa'nın Mısır'a yönelik saldırısı ve Rusya ile birlikte Hindistan'a bir sefer düzenleme düşüncesinin ortaya çıkması üzerine,

¹⁰² Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran İlişkileri (1720-1747)*, (Ankara: Altınpost Yayınları, 2012), 71; Adnan Adıgüzel-Alper Yıldırım, "I. Mahmud Dönemi (1730-1754) Osmanlı-İran İlişkileri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/7 (2017), 71-72.

¹⁰³ İlker Külbilge, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1703-1747)*, (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010) 347; Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 57.

¹⁰⁴ Rauhollah K. Ramazani, *The Foreign Policy of Iran, 1500-1941*, (Charlottesville: University Press of Virginia, 1966), 24.

¹⁰⁵ Rauhollah K. Ramazani, *The Foreign Policy of Iran, 1500-1941*, 33-36; Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 60.

İngiltere'nin yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından zengin olan Hindistan'a başka bir devletin yaklaşmasını engelleme kaygısıyla İran'la ilişkilerini geliştirme gereği duymasıyla başlamıştır¹⁰⁶. İngiltere, 1799'da Sir John Malcolm başkanlığında İran'a bir heyet göndererek Kaçar idaresi ile ittifak yapma arayışına girmiştir. Malcolm'un uzun uğraşları sonucu 1801'de taraflar arasında siyasi ve ticari anlaşma imzalanmıştır. İran'ın bu ittifakı kabul etmesinin ana nedeni Afganlılara karşı İngiltere'nin desteğini almak¹⁰⁷. Bu anlaşmanın İran açısından önemi ise modern diplomasi kaidelerini kullanma yolunda ilk adımı atmış olmasıdır.

19. yüzyılın başında Fransa'nın siyasi bir güç olarak yükselmesi, Avrupa'da güç dengelerini değiştirdiği gibi dönemin güçlü aktörleri Rusya ve İngiltere'nin Asya ve Orta Doğu'daki siyasetlerinde değişikliğe gitmesine neden olmuştur. Fransa, Hindistan yolunda İngiltere'ye karşı daha güçlü bir mücadele verebilmek ve İran'ı kendi yanına çekmek amacıyla 1800'de İran sarayıyla diplomatik temaslar kurmaya çalışmıştır¹⁰⁸.

Fransa, 1806'da Rusya ve Prusya üzerine bir harekât planlarken özellikle Rusya'yı çok cepheli bir savaşa mecbur etmek için yüzyılın başında Rusya tarafından işgal edilen Gürcistan'ın geri alınması konusunda İran'ı teşvik ederek kendi tarafına çekmek istemiştir. Bir yandan da İngiltere'ye yakınlaşmasını engellemeye çalışmıştır¹⁰⁹. Fransa'nın uğraşları sonucu Fransa ile İran arasında 4 Mayıs 1807 tarihinde Finkenstein

¹⁰⁶ Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 60; Karakuş, *Diplomasi Temsilcilerinin Hukuki Statüsü, Ayrıcalık ve Bağımsızlıkları*, 23; Ramazani, *The Foreign Policy of Iran, 1500-1941*, 38-39; Napolyon Mısır'ı işgal etmeden önce kendi adamı olan Beauchamp'ı İran ve Hindistan taraflarında bir kargaşa ortamı yaratmak için görevlendirmiştir. Aldığı talimat üzerine İstanbul'a gelen bu şahıs daha sonra Basra'ya gitmiştir. Yaratacağı kargaşa ortamından etkilenen İngiltere elçisi vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ni haberdar etmiştir. Bkz. BOA, HAT., 247/13933, (29 Zilhicce 1213/3 Haziran 1799). Ayrıca Beauchamp hakkında bkz. Seydi Vakkas Toprak, "Mısır'ın İşgali Sürecinde Napolyon'un Casusu Beauchamp'ın Serüveni: Yakalanması ve İstanbul'da Hapsedilişi (1798-1801)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 41 (2022), 301-338.

¹⁰⁷ Nikki R. Keddie, *Qajar Iran and The Rise of Reza Khan (1796-1925)*, 21; Muhimîd, *Pijûhişi der Tarih-i Diplomasi-i İran*, 126-127; Ramazani, *The Foreign Policy of Iran, 1500-1941*, 38-39; İran ile İngiltere arasındaki tarihi ilişkileri 13. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Söz konusu dönemde İran'a Argun Han, İngiltere'ye ise I. Edward hükmediyordu. İki yüz yıllık savaşlarından yorgun ve bitkin ayrılan Hristiyan dünyası, Kudüs'ü geri almak için Müslümanlara karşı Argun Han'dan elini taşın altına sokmasını istemiştir. Bkz. Mahmud Mahmud, *Tarih-i Revâbit-i Siyasi-i İran ve İngiliz*, (Tahran: İkbâl, 1353), 1/1.

¹⁰⁸ Said Nefisî, *Tarih-i İçtimâî ve Siyasi-i İran der Devre-i Muasır*, (Tahran: Metbu'at-ı Şark, 1335), 1/90-92; Yılmaz Karadeniz, "İran ve Türkistan'da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856-1869)", 55.

¹⁰⁹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, (İstanbul: Der Yayınları, 2010), 168-169; Ali Servet Öncü, "XIX. Yüzyılda Dünya Siyasetinde Kafkasya", (100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu, 25-27 Eylül 2014), (Haz. Merve Uğur), (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015), 61.

Anlaşması imzalanmıştır¹¹⁰. Anlaşmaya göre Fransa, Rusya'ya karşı İran ile birlikte savaşıacak ve İran ordusunu çağın şartlarına göre takviye edecektir. Anlaşmadan sonra Napolyon tarafından görevlendirilen General Gardane'nin görevi, İran'da İngiliz nüfuzunu kırmak ve İran üzerinden Hindistan'a ulaşmaktır. Ancak Napolyon, İran'a yönelik yürüttüğü siyasette düşmanları kadar tercübeli davranmamış, anlaşmanın daha mürekkebi kurumadan Rusya ile Tilsit Antlaşması'nı (7 Temmuz 1807) imzalamıştır.¹¹¹

Fransa ile İran arasında imzalanan Finkenstein Anlaşması'nın İran diplomasisi açısından önemi ise anlaşmanın beşinci maddesi gereğince Fransa'ya İran'ın payitahtında sürekli diplomatik temsilcilik açma hakkının verilmiş olmasıydı¹¹². Ancak anlaşmanın akabinde Fransa'nın Rusya ile ittifak yapması sonucu bu hüküm yürürlüğe girmemiştir.

Fransa ile Rusya arasında yapılan ittifaktan endişeye kapılan İngiltere, 12 Mart 1809 tarihinde İran ile ittifak anlaşması imzalamıştır¹¹³. Anlaşma gereğince İran diğer devletlerle imzaladığı bütün anlaşmaları yok sayacak ve hiçbir devletin kendi toprakları üzerinden Hindistan'a saldırmasına izin vermeyecektir. İngiltere ise İran'a mali ve askerî destek verecektir¹¹⁴. Bu anlaşma İran için iki açıdan önemlidir. Birincisi İran'ın kendi toprak bütünlüğünü tek başına koruyamadığı anlaşılmıştır. Çünkü bu dönemde İran toprakları İngiltere, Fransa ve Rusya gibi güçlerin at oynattıkları bir rekabet alanına

¹¹⁰ Muriel Atkin, "The Early Stages of Russo-Iranian Relations", *Russians in Iran*, ed. Rudi Matthee-Elena Andreeva, (London: I.B. Tauris, 2018), 16; Ayrıca antlaşmanın maddeleri hakkında bkz. Kont Alferd de Gardane, *Memuriyet-i General Gardane der İran*, terc. Abbas İkbâl, Tahran: Nigâh, 1362, 43-47.

¹¹¹ Said Nefisî, *Tarih-i İctimai ve Siyasi-i İran der Devre-i Muasır*, 1/94-95; Yılmaz Karadeniz, "İran ve Türkistan'da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856-1869)", 55; Ali Ekber Bina, *Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran*, Tahran: İntişârât-ı Danişgâh-ı Tahran, 1383, 1/111; Napolyon, bu antlaşmayla İran'la beraber Osmanlı Devleti'nin de güvenliğini kaybetmiştir. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1947), 5/99.

¹¹² J. C. Hurewitz, *The Middle East and North Africa in World Politics*, (New Haven and London: Yale University Press, 1975, 1/184; Fransa'nın İran'daki ikamet elçiliği 1855'te açılmıştır. Bkz. M. S. Anderson, *The Rise of Modern Diplomacy 1450-1919*, (London and: New York Routledge, 1993), 108.

¹¹³ BOA, HAT., 276/16195, (14 Recep 1222/17 Eylül 1807); Bu tarihten birkaç ay önce İngiltere Osmanlı Devleti ile Kal'a-i Sultaniye Antlaşmasını (Çanakkale) imzalamıştır. Bu antlaşma hakkında bkz. Ali Şahin, *Osmanlı-İngiliz Savaşı (1807-1809) ve Kal'a-i Sultaniye Antlaşması*, (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

¹¹⁴ Karadeniz, "İran ve Türkistan'da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856-1869)", 55; Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 61-62.

dönüşmüştür. İran toprak bütünlüğünü korumak için bazen bunlardan birine, bazen de diğerine dayanmak zorunda kalmıştır¹¹⁵. Dolayısıyla diplomasi İran için ülkenin bütünlüğünü korumada önemli bir mahiyet kazanmıştır. İkincisi ise diplomasi kurumsal açıdan gelişmesinde önemli katkı sağlamıştır. Çünkü bu anlayışla İngiltere, Tahran’da bir ikamet elçiliği açma hakkına sahip olmuş ve bu temsilciliği aynı yıl içinde faaliyete geçirmiştir. Tahran’da kurulan bu elçilik, İran’ın başkentinde gerçek anlamda ilk sürekli diplomatik temsilcilik olarak tarihe geçmiştir. Böylece sürekli diplomasiyi benimseme yolunda ilk sinyalleri veren İran, 1809’da İran’daki İngiliz Elçisi James Morier ile birlikte Mirza Ebü’l-Hasan Şirazi’nin riyasetinde Londra’ya bir elçilik heyeti göndermiştir. O güne kadar Fars Körfezi’nde bulunan askerî ve ticari üsler vasıtasıyla görüştüğü batılı devletlerle doğrudan temasa geçme yolunda ilk adımları da atmıştır¹¹⁶.

İngiltere, İran üzerindeki nüfuzunu artırmak ve Hindistan’a giden yolun güzergâhını güvencede tutmak amacıyla 14 Mart 1812 tarihinde yeni bir anlaşma daha imzalamıştır. Anlaşmaya göre İngiltere, İran’a herhangi bir devletin saldırması durumunda mali ve askerî destek vereceğini taahhüt etmiştir. Ancak anlaşma imzalandıktan sonra aynı yıl Rusya ile İran arasında yaşanan savaşta İngiltere’nin verdiği sözün kâğıt üzerinde kaldığı anlaşılmıştır. Söz konusu tarihte İngiltere ile Rusya, Fransa’ya karşı müttefik olmuşlardır. Bu nedenle İran’a destek vermemiş sadece iki devlet arasında arabuluculuk rolü üstlenmiştir¹¹⁷. İran ile Rusya arasında yaşanan savaş sonucunda taraflar arasında 24 Ekim 1813 tarihli Gülistan Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla İran, Rusya’nın Kafkasya bölgesindeki hâkimiyetini tanımıştır. Ayrıca Rusya, Hazar Denizi’nde donanma bulundurabilecek ve Rus tüccarlarına İran topraklarında ticari kolaylıklar sağlanmıştır. Antlaşmanın yedinci maddesi uyarınca

¹¹⁵ Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sürekli Diplomasi’ye Geçiş Süreci*, 62; Tahsin Yazıcı, “Feth Ali Şah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/451.

¹¹⁶ Peter Avery, *Modern Iran*, (New York and Washington: Frederick A. Praeger Publishers, 1965), 42; Rıza Kulu Hidayet, *Tarih-i Ravzatu’s-Safâ-yı Nasirî*, tash. Cemşid Keyanfer, (Tahran: Esatir, 1380), 13/7610.

¹¹⁷ Ramazani, *The Foreign Policy of Iran, 1500-1941*, 45; Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sürekli Diplomasi’ye Geçiş Süreci*, 63; Muhimîd, *Pijûhişi der Tarih-i Diplomasi-i İran*, 150.

tarafra birbirlerinin başkentlerinde ikamet elçiliği açma hakkı tanınmıştır. Ancak bu madde uygulanmamıřtır¹¹⁸.

Gülistan Antlaşması ile ağır kayıplar veren İran'ın kayıplarını telafi etme isteği, Rus Kafkas Orduları Komutanı General Aleksey Petroviç Yermolov'un sınır hattında yarattığı gerginlikler ve Şii din adamlarının Rusya'ya karşı şahın yanında yer alarak cihad ilan etmesi, İran hükümdarı Feth Ali Şah'ı Rusya'ya karşı savaşmaya teşvik etmiştir. 1826'da başlayan savaş 1828'de Türkmençay Antlaşması ile son bulmuştur. İran tarihine *en utanç verici antlaşma* olarak yazılmış olan bu antlaşma, çok ağır hükümler içermektedir¹¹⁹. Antlaşma uyarınca daha önce Hazar Denizi'nde Rusya'ya verilmiş olan haklar genişletilmiş ve İran'da bulunan Rus vatandaşlarının hukuki meseleleri, İran yasalarından muaf tutulmuştur. Bu durum, Rusya'ya kapitülasyon olarak bilinen ayrıcalıklar yoluyla İran'ın iç işlerine müdahale etme hakkı tanımıřtır¹²⁰. Antlaşmanın İran diplomasisi açısından önemi ise 1813 tarihli Gülistan Antlaşması ile taraflara verilen fakat uygulamaya geçmeyen, karşılıklı ikamet elçiliği açma maddesinin tekrar yer almasıydı. Bu madde uyarınca Rusya, aynı yıl Tahran'da ikamet elçiliği açmış, İran ise daha sonra Petersburg'a bir sefaret heyeti göndermiřtir¹²¹. Bu doğrultuda taraflar arasında gönderilen karşılıklı temsilciler gittikleri yerlerde geçici veya daimi kalışları sağlanacaktır. Bu kabuller teşrifat merasimlerine uygun şekilde icra edilecektir¹²².

19. yüzyılın başlarında yaşanan İran-Rus savaşlarının ardından, İran'ın tamamen Rusya ve İngiltere'nin etkisi altına girdiğini söylemek çok da yanlış olmayacaktır. 19. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar süren bu dönemde, İngiliz ve Rus temsilcilerinin İran üzerindeki etkisi oldukça güçlüydü. Tahran'da görevli olan bu temsilcilerin ana görevi, İran'ın iç ve dış işlerine müdahale ederek İran'da herhangi bir üçüncü devletin nüfuz kazanmasını önlemektir¹²³. Bu müdahaleler, çoğunlukla siyasi ve

¹¹⁸ Özgür Türker, *Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi (1779-1813)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 268-269; Bina, *Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran*, 1/158-177; Abbas Ramazanî, *Mu'âhedât-ı Tarih-i İran*, (Tahran: Terfend, 1386), 92.

¹¹⁹ Bina, *Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran*, 1/180-184; Ramazani, *The Foreign Policy of Iran, 1500-1941*, 46.

¹²⁰ Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 321; Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 236-237.

¹²¹ Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 64.

¹²² Bina, *Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran*, 1/230.

¹²³ Anderson, *The Rise of Modern Diplomacy 1450-1919*, 108.

ekonomik alanlarda yoğunlaşarak İran'ın bağımsız bir politika izlemesini zorlaştırdı. İngiltere ve Rusya, stratejik önem taşıyan bu bölgede çıkarlarını korumak adına İran yönetimi üzerinde baskı kurdu ve reform hareketlerini engelledi ya da kendi çıkarlarına göre şekillendirdi. Özellikle petrol ve ticaret yolları üzerindeki rekabet, iki ülkenin İran'a olan ilgisini artırırken, bu durum İran'ın egemenlik haklarının kısıtlanmasına neden oldu.

19. yüzyılın başlarında İran ile Rusya arasında gerçekleşen savaşlar sonucunda İran'ın çağdaşlarından geri kaldığı fark edilmiş, iki emperyalist güç İngiltere ve Rusya'nın ülke üzerindeki etkisinin artmasıyla modernleşme konusunda önemli adımlar atmak zorunda kaldığı aşikâr olmuştur. Yüzyılın başlarında İran güçsüzlüğünün farkına varmış ve bu doğrultuda modernleşmeye askerî alanda başlamıştır. Söz konusu dönemde batılı devletlerle imzalanan bütün antlaşmalarda İran ordusunu modernleştirme maddesi yer almıştır. Özellikle Fransa ve İngiltere, İran ordusunu yeniden organize etmek için İran'a askerî heyetler göndermişlerdir¹²⁴.

19. yüzyılın başlarından itibaren dönemin güçlü emperyalist devletleri olan Rusya ve İngiltere'nin tehditlerini hisseden ve bu güçlere askerî açıdan karşı koyamayacağını fark eden İranlı yöneticiler, diplomasiye daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Bu gelişmeler doğrultusunda, diplomasiyi daha kurumsal bir temele oturtmayı amaçlayan İran, 1851'de ilk modern eğitim kurumu olan Darülfünun'u açmış ve yabancı dil eğitimi vererek diplomatik ilişkileri yürütebilecek nitelikli kadrolar yetiştirmeye yönelmiştir¹²⁵.

İran'da batı dünyasıyla siyasi, askerî ve iktisadi alanlarda ilişkilerin artması beraberinde kültürel etkileşimi de getirmiştir. Bunun sonucu olarak bir taraftan ülkede politik ortamla ilgili bazı yenilikler yapılırken diğer taraftan da entelektüel bir canlanma yaşanmıştır. Bu canlanmayı sağlayan olgu ise ticaret, siyaset, eğitim gibi amaçlarla yurt dışına giden devlet adamları ve öğrenciler tarafından oluşturulan aydın sınıftır. Bu

¹²⁴ Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 65-66; Mehmet Koca, "XX. Yüzyılın Başında Şah Rıza Pehlevi'nin Reformları Ekseninde İran'ın Modernleşme Çabası", *Asia Minor Studies*, 8/1 (2020), 355-356.

¹²⁵ Avery, *Modern Iran*, 82; Feridun Ademiyet, *Emir-i Kebir ve İran*, (Tahran: Harezmi, 1355), 353; Karakuş, *Diplomasi Temsilcilerinin Hukuki Statüsü, Ayrıcalık ve Bağımsızlıkları*, 25.

aydınlar, söz konusu dönemde yapılacak reformların uygulayıcıları olacaklardır¹²⁶. Özellikle daimî elçiliklerin açılmasıyla yurt dışında görev yapan diplomatlar, İran'da modernleşme konusunda yapılacak gelişmelere rehberlik yapmıştır. Bu diplomatlar arasında Mirza Melkum Han Londra'da, Mirza Hüseyin Han İstanbul'da, Şeyh Muhsin Han ise Londra ve İstanbul'da uzun yıllar diplomatik olarak görev yaparken bulundukları ülkeleri gözlemleyerek buralardaki gelişmeleri İran'da da gerçekleştirme fikrine kapılmışlardır. Özellikle Mirza Hüseyin Han sadrazam olduktan sonra Mirza Melkum Han'ın yardımlarıyla Nasırüddin Şah'ı İran'ın batılı ülkelerin gerisinde kaldığına ve bunu yerinde gözlemlemesi için Avrupa seyahatine çıkarmaya ikna etmiştir¹²⁷.

İran'ın sürekli diplomasi anlayışını tam anlamıyla benimsemesi, 1851'de Londra, Petersburg ve İstanbul'da daimî elçilikler açmasıyla olmuştur. Aynı tarihlerde Osmanlı Devleti de Tahran'da bir daimî elçilik açmıştır. Böylece ilk kez iki İslam devleti kendi aralarında sürekli diplomasiye geçmiştir¹²⁸. İran'ın diğer devletlerde daimî elçilikler açması, diplomasinin kurumsallaşmasına katkı sağlamış, Darülfünun'da yabancı dil eğitimi alarak yetişen öğrencilerle birlikte bir dışişleri bürokrasi sınıfı oluşmuştur. Bu süreçte, İran kamu yönetimi teşkilatında mümtaz bir yere sahip olan Hariciye Nezareti, 1858'de bağımsız bir kurum hâline gelmiştir¹²⁹.

1.2. Vezaret-i Umur-ı Haricinin Kuruluşu

İran ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerinin tarihsel süreci ele alınmadan önce, İran'da Vezaret-i Umur-ı Haricinin kuruluş sürecinin incelenmesi yerinde olacaktır. Çünkü Vezaret-i Umur-ı Haricinin kuruluş amacı, başta Osmanlı Devleti olmak üzere yabancı devletlerle olan diplomatik ilişkilerin bir merkezden idare

¹²⁶ Hafız Ferman Fermayan, "19. yy İran'ında Modernleşme Güçleri: Tarihi Mütalaa", *Ortadoğu'da Modernleşme*, ed. William R. Polk-Richard L. Chambers, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 177-179; Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 66; Asiye Tıgılı, *İran'da Entelektüel Dinî Düşünce Hareketi*, (İstanbul: Mana Yayınları, 2017), 21.

¹²⁷ Shaul Bakhash, *Iran: Monarchy, Bureaucracy & Reform under Qajars: 1858-1896*, (London: Ithaca Press, 1978), 210-211; Nikki R. Keddie, *Qajar Iran and The Rise of Reza Khan (1796-1925)*, 35.

¹²⁸ Keith Hamilton-Richard Langhorne, *The Practice of Diplomacy*, (New York: Routledge, 2011), 117.

¹²⁹ A. Reza sheikholeslami, "The Sale Offices in Qajar Iran, 1858-1896", *Iranian Studies*, 4/2-3 (İlkbahar-Yaz 1971), 107; Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, 67-68; Avery, *Modern Iran*, 84-85.

edileceği kurumsal bir yapının eksikliğini gidermekti. Bu eksiklik özellikle Feth Ali Şah Dönemi'nde Rusya ile yapılan savaşların sonucunda imzalanan anlaşmalar (1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay)¹³⁰ ile Rusya'nın İran'da elde ettiği imtiyazlarına, İngiltere'nin de eşdeğer imtiyazlar elde etmek istemesi sonucu ivme kazanan diplomatik ilişkilerle aşikâr olmuştur.

Safevî Dönemi'nde İran'ın bürokratik yapısı içerisinde müstakil bir hariciye teşkilatı mevcut olmadığı gibi başka bir birime bağlı bir surette dış politikaya dair işleri yürüten özel bir bürokrat veya daire de bulunmamaktaydı. Bu dönemde yabancı devletlerle yapılan ilişkiler şah ve sadrazamın uhdesinde olmasının yanında dış ilişkilerden *Mihmandarbaşı* ve *Meclisnivîs* sorumluydu. Mihmandarbaşı'nın görevi, gelen yabancı elçilerin ağırlanması ve geldikleri günden gittikleri güne kadar onlara eşlik etmektir. Meclisnivîs'in görevi ise yabancılarla yapılan anlaşma ve antlaşma metinlerini muhafaza etmektir. Yabancı hükümdarlara mektupları o yazar ve sadrazamın yabancı elçilerle yaptığı görüşmelerde daima huzurda bulunurdu. Aynı zamandan *vezir-i dest-i çep* yani padişahın sol kolu olarak da bilinmektedir¹³¹. Elçi göndermenin gerekli görüldüğü durumlarda şah özel bir elçi seçerek görevlendirirdi. Bu elçi görevini başarılı bir şekilde icra etmek için açık talimatlar taşırdı. Aynı zamanda bu elçi tam yetkili bir elçi değildi. Sadece şahın birer sözcüsü konumundaydı. Safevî Dönemi'nde şah yabancı elçileri görkemli merasimlerle sarayda huzura kabul ediyordu. Bu görkemli merasimler, Şah II. Abbas Dönemi'nden (1642-1666) sonra ruhsuz ve sıradan bir merasime

¹³⁰ İran ile Rusya arasında imzalanan Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları için bkz. Eralp Yaşar Azap, "Gülistan Anlaşması (1813)", *Modern İran Ansiklopedisi*, ed. Umut Başar, (Ankara: İram Yayınları, 2022), 312-314; Eralp Yaşar Azap, "Türkmen Antlaşması (1828)", *Modern İran Ansiklopedisi*, ed. Umut Başar, (Ankara: İram Yayınları, 2022), 910-915; Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14/36, (Erzurum 2008), 187-199.

¹³¹ Engelbert Kempfer, *Sefername-i Kempfer*, terc. Keykavus Cihandari, (Tahran: Harezmi, 1363), 98-102; Anonim, *Tezkiretü'l-Mülük*, tash. Seyyid Mehmed Debirsiyakî, terc. Mesud Recebniya, (Tahran: Emir-i Kebir, 1368), 5; Ayrıca resmî ferman ile İran'a seyahat eden her kimse *mihmandar/mihmanbaşı* tarafından karşılanıyordu. Bu *mihmandar*; yemek, konaklama ve günlük harcamaları karşılamaktaydı. Bunun yanında İran Şahı tarafından verilen Pervane (پروانه) denen bir belge getirmektedir. Bkz. Renata Vazquez Santamaria, *İspanyol Elçi Garcia de Silva y Figueroa'nın Gözüyle Safevi Şah Abbas Döneminde Ziyafet Merasimleri ve Kadınların Durumu*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 14-15.

dönüşmüştür¹³².

Safevî Dönemi boyunca dış ilişkilerde sadrazam daima kilit bir figürdü. Devletin iç ve dış ilişkilerinde ondan habersiz tek bir adım atılmazdı. Yabancı devletlerle yapılan görüşmeler de onun sorumluluğundaydı. Bu dönemde diplomatlar devlet veya ordunun seçkin simaları arasından seçilirdi. Bu diplomatların asıl görevi yabancı devletlerle veya onların temsilcileriyle önemli konular hakkında müzakereler yapmaktı. Bu döneme kadar ne bir krallığın ne de İran ile doğrudan ilişkisi olan herhangi yabancı bir gücün İran'da diplomatik temsilciliği bulunmamaktaydı. Yalnızca Hollanda ve İngiltere, Hollanda Doğu Hindistan Şirketi ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketi aracılığıyla İran'da bir temsilciliğe sahipti. Ancak bu temsilcilikler misyonları sadece ticari işlerle ilgilenmekti. Bu durum Afşar Hanedanı (1729-1747) ve Zend Hanedanı (1751-1794) dönemleri ve nispeten Kaçar Hanedanı'nın ilk dönemlerinde de devam etmiştir¹³³.

Kaçar Hanedanı'nın yabancı devletlerle siyasi ve diplomatik ilişkileri Feth Ali Şah'ın 1797'de İran tahtına oturmasıyla yoğunlaşmaya başlamıştır¹³⁴. Kaçar Hanedanı Dönemi'nde (1795-1925), yabancı devletlerle yapılan ilişkiler Safevî Dönemi'nde olduğu gibi sadrazamın mesuliyeti altındaydı. Dışişleri 1808'e kadar Dâhiliye Nezareti'nin bünyesindeydi. Ancak 1804-1813 yılları arasında İran ile Rusya arasında yaşanan savaşlar, bağımsız bir Vezaret-i Umur-ı Haricinin gerekliliğini aşikâr etmiştir¹³⁵. Bu savaşlar akabinde Kaçar Hanedanı için yabancı devletlere elçi göndermek ve yabancı devletlerden gelen elçileri sarayda ağırlamak ciddi bir sorun hâline gelmeye başlamıştır. Hanedanının ikinci hükümdarı Feth Ali Şah, 1809'da dış ilişkileri *Monşülmemalik*¹³⁶ görevlinin sorumluluğuna bırakmış ve bu makama Mirza

¹³² Willem Floor, "Tarihçe-i Vezâret-i Umur-ı Harice-i İran", çev. Cevad Kerimi, *Tarih-i Revâbit-i Harici*, 24-25 (1384), 90; Gulam Hüseyin Nizamî, "Çıgunegi-yi Şeklgiri ve Sahtar-i Arşiv-i Vezâret-i Umur-ı Harice", *Tarih-i Revâbit-i Harici*, 78 (1397), 101.

¹³³ Floor, "Tarihçe-i Vezâret-i Umur-ı Harice-i İran", 90. Ayrıca Bkz. Rıza Şabanî, *Tarih-i Tehevvolat-ı Siyasi-İçtimai-i İran der Devreha-yı Afşariye ve Zendiye*, (Tahran: SMT, 1383).

¹³⁴ Hüseyin Mahbubî Erdekânî, *Tarih-i Müessesât-ı Temeddüni-ı Cedid der İran*, (Tahran: Müessesesi-i İntişârât ve Çap-ı Danişgâh-ı Tahran, 1370), 1/63.

¹³⁵ Karadeniz, *Kaçar Döneminde İran (1795-1925)*, 50; Floor, "Tarihçe-i Vezâret-i Umur-ı Harice-i İran", 92-93.

¹³⁶ Monşülmemalik devlet divanında yer alır ve devletin başkâtibidir. Devlet işleriyle ilgili evrak ve belgeleri düzenleyerek mühürlü bir şekilde vilayetlere göndermekle yükümlüdür.

Rıza Kulu Nevâî'yi¹³⁷ getirmiştir¹³⁸. Nevâî, yabancı hükümdarlar tarafından İran şahına gönderilen mektupları (nameleri) şaha arz etmek ve bu mektuplara cevap yazmakla sorumluydu. Bu dönemde Vezaret-i Umur-ı Harici kurumsal bir yapıda olmamakla beraber yalnızca sarayın bir yerinde, yabancı devletler tarafından gönderilen mektupların kaydedilip korunduğu bir şube tarzındaydı¹³⁹.

Napolyon Savaşları (1803-1815) sonucunda Avrupa'daki güçler uyumunu (Concert of Europe) yeniden sağlamak adına 1815'te gerçekleşen Viyana Kongresi ve sonrasındaki konferanslarda (Aix-la-Chapelle 1818) Avrupalı büyük güçler tarafından yeni diplomatik pratiklere ve standartlara ilişkin ortak kararlar alınmasıyla devletlerarası diplomasi yeni bir döneme girmiştir. Yeni dönemde elçilerin sınıfları ve sıraları tespit edilmiş; büyükelçi, orta elçi ve maslahatgüzar olarak üçe ayrılmıştır¹⁴⁰. Viyana Kongresi'nden sonra giderek artan elçi trafiğini sağlıklı bir biçimde yönetebilmek için bağımsız bir hariciye teşkilatının kurulması her devlet açısından zorunlu hâle gelmiştir¹⁴¹.

19. yüzyılda Avrupa devletlerinin siyasi ve askerî alandaki üstünlüğü karşısında hızla kan kaybetmeye başlayan İran, özellikle bürokrasi alanında ciddi yetersizlikler göstermeye başlamış ve bu durum devlet mekanizmasının etkinliğini önemli ölçüde azaltmıştır.

19. yüzyıla gelindiğinde güçlenen Avrupa karşısında hızla kan kaybetmeye başlayan İran, özellikle bürokrasi alanında ciddi yetersizlikler sergilemeye başlamış; bu durum, devlet mekanizmasının etkinliğini önemli ölçüde zayıflatmıştır. Dış politikanın

¹³⁷ Mirza Kulu Nevâî: Mazenderan eyaletine bağlı Amol şehrinin Neva karyesi ahalisinden Abdülmecid'in oğludur. Ağa Muhammed Han ve Feth Ali Şah döneminin önemli devlet adamlarındandır. Bir müddet Ağa Muhammed Han'ın mühürdarlığını ve kâtipliğini yapmış ardından Feth Ali Şah Dönemi'nde Monşîü'l-memalik unvanını alarak devletin başkâtibi unvanını almıştır. Mirza Kulu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mehdi Bamdad, *Şerh-ı Hal-ı Ricâl-i İran*, (Tahran: Zevâr, 1371), 2/37-39.

¹³⁸ Ahmed Tevekkuli, "Tarihçe-i Vezâret-i Umur-ı Harice ve Evvelin Esâsnâme-i An", *Guşeha-yı ez Tarih-i Diplomasi-i İran*, haz. Emir Said İlâhi, (Tahran: Merkez-i Esnâd ve Tarih-i Diplomasi, 139), 161.

¹³⁹ Mansure İttihadiye, *Guşeha-yı ez Revâbit-i Harici-i İran*, (Tahran: Agâh), 16; Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 241.

¹⁴⁰ Gökhan Çetinsaya, "Diplomasi: Tarihsel Giriş", *Dönüşen Diplomasi ve Türkiye*, haz. Ali Resul Usul-İsmail Yaylacı, (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 19.

¹⁴¹ Abdolvahid Soofizadeh, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 100.

müstakil bir büro tarafından yürütülmesini gerekli gören Feth Ali Şah, 1821’de Vezaret-i Umur-ı Haricinin ihdası için emir vermiştir. Kuruma ilk olarak Feth Ali Şah’ın emriyle 1824’te dönemin meşhur âlim ve şairi Mirza Abdülvehhab Han Neşât tayin edilmiştir¹⁴². Bu dönemde hariciye teşkilatı bir süre müdür, müdür yardımcısı ve birkaç sekreter gözetiminde yönetilmiştir¹⁴³. Vezaret-i Umur-ı Haricinin ilk yıllarında yabancı devletlerden gelen temsilciler (elçilik heyetleri) bir süre Tebriz’de ikamet etmek zorunda kalmışlar. Çünkü bu dönemde hariciyenin üyeleri genellikle Azerbaycan ahalisinden seçilmiştir¹⁴⁴.

Feth Ali Şah, 1824’te İsfahan’da iken “Elçi” lakabıyla tanınan Mirza Ebü’l-Hasan Han Şirazî’yi hariciye nâzırı olarak atamıştır. Mirza Ebü’l-Hasan Han, bu makama seçilmeden önce Feth Ali Şah tarafından ilkin 1809’da Londra’ya gönderilmiştir¹⁴⁵. Daha sonra 1818’de yine Londra’ya elçi olarak gönderilmiştir. Londra elçiliğinin yanında Osmanlı, Fransa ve Avusturya elçilikleri de onun uhdesine verilmiştir. Mirza Ebü’l-Hasan Han, 1824’te İran’a dönmüş ve Vezaret-i Umur-ı Hariciye atanmıştır. Mirza Ebü’l-Hasan Han’ın hariciye nâzirliği, 1824’ten 1834’e kadar yani Feth Ali Şah’ın ölümüne kadar yaklaşık 11 yıl sürmüştür¹⁴⁶. Bu tarihten sonra Vezaret-i Umur-ı Harici Şehzade Sultan Ali Mirza Zillü’s-sultan’ın¹⁴⁷ uhdesine

¹⁴² Ali Rıza Eminî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran ez Kacarîye ta Sukût-ı Rıza Şah*, (Tahran: Hett-i Sevvom, 1382), 82-83; Tevekkuli, “Tarihçe-i Vezâret-i Umur-ı Harice ve Evvelin Esâsnâme-i An”, 162.

¹⁴³ Floor, “Tarihçe-i Vezâret-i Umur-ı Harice-i İran”, 93; Soofizadeh, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, 100; İran’ın kendisine has özel bir konumda olması büyük güçlerin bölgesel sorunları ve menfaatleri doğrultusunda İran’a olan ilgilerini artırmıştır. Bu ilgi, yabancı sefirler ve siyasi temsilcilerin gelip gitmelerini beraberinde getirmiştir. Feth Ali Şah döneminin başlarında başlayan bu ilişkiler, kuzeyde Rusya’nın güç kazanması, güneyde İngiltere’nin varlığı ve Fransa’da Napolyon’un ortaya çıkmasıyla uluslararası siyaset alanında yeni bir hava hâkim olmuştur. Kaçar Hanedanı adına dışişlerini kontrol altında tutmak isteyen Feth Ali Şah çareyi Hariciye Nezaretini kurmakla bulmuştur. Bkz. Sabah Hüsrevizade-Hadi Keyseriyanferd, “Teşkilât-ı Vezâret-i Harice-i İran der Devre-i Nasrî”, *Pijûhişnâme-i Encümen-i İranî Tarih*, 17 (Sonbahar 1392), 41-62.

¹⁴⁴ Soofizadeh, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, 100.

¹⁴⁵ Hidayet, *Tarih-i Ravzatu’s-Safâ-yı Nasrî*, 13/7610; Mikail Devedakan-Mustafa Tanrıverdi, “Kaçar Hanedanı Elçisi: Hacı Mirza Ebü’l-Hasan Han Şirazî’nin (İlçi) Londra Sefareti (1809-1810)”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Eşref Buharalı Özel Sayısı*, (Kasım 2024), 371.

¹⁴⁶ Floor, “Tarihçe-i Vezâret-i Umur-ı Harice-i İran”, 93; Muhammed Hasan Han İtimadü’s-saltana, *Tarih-i Muntazam-ı Nasrî*, tash. Muhammed İsmail Rızvanî, (Tahran: Dünya-i Kitap, 1363), 3/1501-1502, 1566; Mehdi Bamdad, *Şerh-ı Hal-ı Ricâl-i İran*, (Tahran: Zevâr, 1371), 1/37.

¹⁴⁷ Feth Ali Şah velihtti Abbas Mirza’nın ölümünden sonra çok sayıda erkek çocuğu olmasına rağmen kendisine Abbas Mirza’nın oğlu Muhammed Mirza’yı veliht olarak seçmiş ve onu Horasan’dan veliht şehri Tebriz’e göndermiştir. Feth Ali Şah’ın ölümünden 10 gün sonra Sultan Ali Mirza Zillussultan 14 Receb 1250 (16 Kasım 1834) Tahran’da taç giymiştir. Buna karşı Muhammed Mirza ordusuyla Tebriz’den Tahran’a doğru hareket etmiştir. Muhammed Mirza’yı Tahran’a yakınlarında Ali Mirza’nın ordusu karşılamıştır. Bu karşılama sonucunda Muhammed Mirza, Ali Mirza’yı yenmiş ve

verilmiş, Feth Ali Şah'ın ölümünden sonra meydana gelen iç kargaşa nedeniyle 90 günlük saltanat boşluğu olmuş ve aktif olarak hiçbir şey yapılamamıştır¹⁴⁸.

Feth Ali Şah'tan sonra İran tahtına geçen Muhammed Şah (1834-1848) kendisinin ilk sadrazamı olan Kâimmakâm lakaplı Mirza Ebü'l-Kasım Ferahanî'yi aynı zamanda Vezaret-i Umur-ı Hariciye'den de sorumlu tutmuştur¹⁴⁹. Mirza Ebü'l-Kasım'dan sonra sadaret makamına geçen Hacı Mirza Ağasî tarafından hariciye nâzırlığına ismen Kâimmakâm'ın oğlu Mirza Ali resmen ise Mirza Mesud Ensarî Germrûdî Azerbaycanî getirilmiştir. Azerbaycanî, aynı zamanda Feth Ali Şah'ın kızıyla evli olup 1838'e kadar bu makamda kalmıştır. Daha sonra ikinci kez göreve getirilmiş ve 1846-1849 yılları arasında hariciye nâzırı olarak görev yapmıştır¹⁵⁰. Hariciye nâzırı olarak toplamda yaklaşık on bir yıl görev yapan Azerbaycanî'den sonra Vezaret-i Umur-ı Hariciye Mirza Said Han Mutemenü'l-mülk atanmış ve yaklaşık 23 yıl görev yapmıştır. Mirza Said Han'dan sonra 1906'da Meşrutiyetin ilanına kadar toplamda on bir şahıs Vezaret-i Umur-ı Hariciye atanmıştır¹⁵¹. Bu dönemde Vezaret-i Umur-ı Harici, sadaret bünyesinde bir şube olarak şah ve sadrazamın yetkisi altında görevini icra etmiştir¹⁵².

Kaçar Hanedanı Dönemi'nde özellikle Nasırüddin Şah Dönemi'ne kadar Rusya

onun 90 günlük hükümdarlığına son vermiştir. Ayrıca Zillussultan'ın doksan günlük saltanatı için bkz. Ali Asgar Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*, 92-93.

¹⁴⁸ Gulam Rıza Verheram, *Nizam-ı Siyasi ve Sazmanha-yı İçtimaî der Asr-ı Kaçar*, (Tahran: Muayyen, 1385), 106.

¹⁴⁹ Mirza Bozorg Kâimmakâm Ferahanî, *Risâle-i Cihadiye*, haz. Mirza Ebü'l-Kasım Kâimmakâm Ferahanî, (1234), sizdeh (13).

¹⁵⁰ Mirza Mehdi Han Mumtehinü'd-devle-Mirza Haşim Han, *Rical-ı Vezaret-i Harici*, haz. İreç Afşar, (Tahran: Esatir, 1365), 26; Verheram, *Nizam-ı Siyasi ve Sazmanha-yı İçtimaî der Asr-ı Kaçar*, 106.

¹⁵¹ Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 241; Soofizadeh, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, 100.

¹⁵² Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 241-242; Mirza Said Han Mu'temenü'l-mülk'ten sonra yani 1265'ten 1324 yılına kadar Hariciye Nezaretine atanan isimler şunlardır; Mirza Taki Han'ın (Emir-i Kebir) vekili olarak Mirza Muhammed Ali Han Şirazî (1265-1267) görev yapmıştır. Mirza Muhammed Ali Han Şirazî (1267-1268 yılları arası ikinci kez görev yapmış), Mirza Said Han Ensarî Mu'temenü'l-Mülk (1268-1269 yılları arasında vekil olarak görev yapmıştır.), Mirza Said Han Ensarî Mu'temenü'l-mülk (1269-1290 yılları arasında gerçek hariciye hazırı olarak görev yapmıştır.), Hacı Mirza Hüseyin Han Kazvinî (1290-1297), Mirza Said Han Ensarî Mu'temenü'l-Mülk (1297-1301 yılları arası ikinci dönemi), Mahmud Han Nasirü'l-mülk Karagözlü (1301-1303), Yahya Han Müşirü'd-devle (1303-1305), Mirza Abbas Han Kavâmü'l-mülk (1305-1314), Mirza Ali Asgar Eminü's-sultan'ın vekili olarak Mirza Nasirullah Han Müşirü'l-mülk Nâyini (18 Muharrem 1314-Cemâziyülevvel 1314), Hacı Şeyh Muhsin Han Müşirü'd-devle (Cemâziyülevvel 1314-1317), Mirza Nasirullah Han Müşirü'd-devle Nâyini (eski Müşirü'l-mülk) (1317-1324). Ayrıca Mirza Nasirullah Han Müşirü'd-devle, Birinci mecliste onaylanan Kanun-ı Esasî'nin hazırlayanlardan birisidir. Bkz. Eminî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 244.

ve İngiltere'ye gönderilen diplomatların zeki ve müstakil bir siyaset izlediklerini söylemek mümkün değildir. Bunun yanında Rus ve İngiliz elçilerinin İran hariciyesini pek önemsemedikleri görülmektedir. Feth Ali Şah Dönemi'nde bilhassa Ruslarla imzalanan Gülistan ve Türkmençay Antlaşmalarından sonra iki küresel gücün diplomatları İran'ın içişlerine pervasızca müdahale etmiştir¹⁵³.

Muhammed Şah'ın 1848'de ölümünden sonra İran tahtına Nasırüddin Şah (1848-1896) geçmiştir. Nasırüddin Şah'ın tahta geçmesinde atabeyi Mirza Muhammed Takî Han'ın önemli rolü olmuştur. Mirza Muhammed Takî Han bu yardımına karşılık *Emir-i Kebir* ünvanıyla sadrazamlığa tayin edilmiştir¹⁵⁴. 1848-1851 yılları arasında yaklaşık üç yıl sadarete kalan Emir-i Kebir, Vezaret-i Umur-ı Hariciyi uhdesine almış ve vekil olarak Mirza Muhammed Ali Han Şirazi'yi tayin etmiştir. Emir-i Kebir'in sadaret döneminde, Vezaret-i Umur-ı Hariciye nispeten daha kurumsal bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu dönemde, tezkirelerin (pasaportların) düzenli bir şekilde çıkarılması sağlanmış ve siyasi yazışmaların sistemli biçimde kayıt altına alınması uygulamaya konulmuştur. Özellikle Emir-i Kebir tarafından alınan önemli kararlardan biri, ülke dışına çıkacak olan İran vatandaşlarına pasaport alma zorunluluğunun getirilmesi olmuştur. Bu uygulama, İran'ın dış ilişkilerinde disiplinli bir diplomasi anlayışının yerleşmesi açısından dönüm noktası teşkil etmiştir¹⁵⁵. Ayrıca Emir-i Kebir, dış siyasette kendisine yardımcı olmaları için iki sekreter seçmiştir. Bu sekreterlerden biri, Erzurum Anlaşması için Osmanlı Devleti'ne yaptığı sefaret sırasında maiyetinde olan Mirza Muhammed Hüseyin Ferhanî'dir. Diğeri ise Mirza Muhammed Said (Mirza Said Han Ensarî Mu'temenü'l-mülk)'dir. Mirza Muhammed Said, Tebriz'de öğrenciyken Emir-i Kebir onun yeteneklerini keşfetmiş ve beraberinde Tahran'a götürmüştür¹⁵⁶.

Yenilikçi kimliğiyle tanınan Emir-i Kebir Dönemi'nde, dış siyasette köklü bir değişime gidilerek sürekli diplomasi anlayışı benimsenmiştir. Bu doğrultuda, 1851 yılının Ağustos ayında, İngiltere, Rusya ve Osmanlı Devleti gibi dönemin önde gelen

¹⁵³ Karadeniz, *Kaçar Döneminde İran (1795-1925)*, 51-52.

¹⁵⁴ Feridun Ademiyet, *Emir-i Kebir ve İran*, 29-30.

¹⁵⁵ Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 242; Ademiyet, *Emir-i Kebir ve İran*, 208; Mirza Taki Han döneminde yapılan yenilikler için bkz. Gökhan Bolat, "Mîrzâ Tâkî Hân (Emir Kebîr) ve Reformları (1848-1851)", *Belleten*, 77/278 (Nisan 2013), 151-182.

¹⁵⁶ Ademiyet, *Emir-i Kebir ve İran*, 209.

büyük devletlerinin başkentlerinde daimî elçiliklerin açılması yönünde somut adımlar atılmıştır. Ayrıca Emir-i Kebir, Bombay (Mumbai) ve Tiflis'te konsolosluk açmıştır. Buralarda görevli olan İranlı diplomatlar, misyonları ve bulundukları ülkelerde yaşayan İranlıların durumu hakkında doğru ve açık bilgiler hazırlamakla yükümlü tutulmuştur. Bu bilgileri her yıl düzenli olarak kendi Vezaret-i Umur-ı Hariciye göndermek zorundalardı¹⁵⁷.

Yukarıda ifade edildiği gibi Emir-i Kebir, Vezaret-i Umur-ı Hariciyi nispeten kurumsallaştırmıştır. Emir-i Kebir, diplomasi alanında fazlaca eksikliği hissedilen tercümanlık sorununu ortadan kaldırmak için Nasırüddin Şah'ın desteğini alarak "Tercüme Odası" kurmuştur¹⁵⁸. İran diplomasisinin modernleşmesi açısından bir milat niteliğini taşıyan Vezaret-i Umur-ı Harici bu gelişme ile kurumsallaşma sürecinin önemli bir adımı olmuştur. Bu hususta İranlı Müslüman ve Hristiyanları Tercüme Odası'nda istihdam etmiş, dış siyasette bunlardan yararlanmıştır. Tercüme Odası'nda görev yapan Mirza Melkum Han, Nazır Ağa, Mirza İbrahim, Madiros Han, Mirza Yusuf Han ve Mirza Muhsin Han gibi önemli simalar Emir-i Kebir Dönemi'nde Vezaret-i Umur-ı Hariciye'de tercümanlık hizmetinde bulunmuşlardır¹⁵⁹. Bu kişiler, dönemin diplomatik faaliyetlerinde tercüme ve yazışma işlerinin yürütülmesinde önemli roller üstlenmişlerdir.

İran, 1858 yılının Ocak ayında Vezaret-i Umur-ı Hariciyi bağımsız bir kurum olarak ilan etmiştir. Bu konu hakkında Tahran'daki yabancı ikamet elçiliklerine bundan sonra sadrazamın dışişlerine müdahale etmeyeceği, sadece içişleriyle ilgileneceği ve hariciyenin tek sorumlusunun hariciye nâzırı olacağı bildirilmiştir. Bu tarihten sonra yabancı elçilere, beraberlerinde getirdikleri mektupları doğrudan Vezaret-i Umur-ı

¹⁵⁷ Ahmet Taçbeş, *Tarih-i Temeddün ve Ferheng-ı İran İslamî*, (Şiraz: Novîd-ı Şiraz, 1380), 846; Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 242; İran Devleti, yabancı ülkelerde daimî temsilcilikler açmadan yaklaşık yarım asır önce İngiltere ve Rusya gibi devletler İran'da kendilerine ait sefaret ve konsolosluklar açmışlardı. Bkz. Eminî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 84. Ayrıca Mirza Takî Han 9 Ekim 1851 tarihinde Amerika ile dostluk ve denizcilik anlaşması imzalamıştır. Ancak Mirza Takî Han'ın öldürülmesi sonucu bu anlaşma resmîyet kazanmamıştır. Bu anlaşma yerine 13 Aralık 1856 tarihinde yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Bkz. Eminî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 83-84.

¹⁵⁸ Yılmaz Karadeniz, "İran'da Tercüme Faaliyetleri ve Tercüme Edilen İlk Kitaplar (1830-1904)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/21 (2012), 180-181.

¹⁵⁹ Ademiyet, *Emir-i Kebir ve İran*, 209.

Hariciye teslim etmeleri talimatı verilmiştir¹⁶⁰.

1881’de Vezaret-i Umur-ı Haricinin 25 bölümden oluşan ilk tüzüğü onaylanıp imzalanması için Nasırüddin Şah’a sunulmuştur. Bu tüzük gereğince; Rusya, Osmanlı ve İngiltere’nin idari işlerini incelemenin yanı sıra yabancı ülkelere gönderilecek mektuplar, sicil kayıt defterleri (arşivler), tercüme ve şifreleme işlemleri düzenli bir yapıya kavuşturulmuş ve bu işlemlerle ilgilenmek için çeşitli müesseseler (defter/büro) kurulmuştur. Ayrıca yabancı diplomatların teşrifatı için alt birimler ihdas edilmiştir. Hatta buralarda çalışanlar için muhasebe birimi de eklenmiştir. Akabinde İran’a komşu olmayan diğer ülkelerin idari işlerinin araştırılmasının yanı sıra İran’daki yabancı uyrukluların davalarına bakan kurumların kurulması ve bu kurumlarda görev alacak personellerin alımına karar verilmiştir. Bunların dışında kapitülasyonlardan kaynaklı halk ile yabancılar arasında çıkan ihtilafları halletmek için İran’ın bütün şehirlerinde bürolar kurulmuştur. Bahsedilen bu düzenlemeler Kaçar Hanedanı Dönemi’nin sonuna kadar devam etmiştir¹⁶¹.

Vezaret-i Umur-ı Harici, 1883 yılına gelindiğinde genel olarak önceki dönemlere nazaran gelişerek organize ve donanımlı bir teşkilata büründüğünü söylemek mümkündür. Bu tarihte, Vezaret-i Umur-ı Harici çatısı altında şu birimleri barındırmıştır:

Vezaret-i Umur-ı Harici Nâzırı: Mirza Said Han Mu’temenü’l-mülk (İkinci Dönemi).

a) İdare-i Hamse (Beş İdareyi İçerir);

1. Vezaret-i Umur-ı Harici Tercüme Odası Dairesi

2. İngiltere dairesi

3. Osmanlı dairesi

¹⁶⁰ Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 242; Taçbehş, *Tarih-i Temeddün ve Ferheng-ı İran İslamî*, 846.

¹⁶¹ Abbas İkbâl Aştiyanî, *Mirza Taki Han Emir-i Kebir*, haz. İreç Afşar, (Tahran: Taban, 1340), 232; Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 242; Soofizadeh, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, 100.

4. Rusya dairesi

5. Diğer civar ülkelerin dairesi

b) Hariciyenin Merkezi Dairesi; Birkaç tane kâtip (sekreter), emir subayı ve nâzır yardımcısından oluşmuştur.

c) Defâtir-i Hamse (Beş Büro); Sicil Kayıt Defteri, Ticaret ve Teşrifat Defteri, Tercüme ve Şifre Defteri, Muhasebe.

d) Kârgozârîha-yı¹⁶² Azerbaycan ve Tezkire-i Azerbaycan (Azerbaycan Vizesi ve Azerbaycan Temsilciliği).

e) Kârgozârîha-yı Horasan, Gilan, Fars, Gürgen ve diğer önemli eyaletlerin temsilcilikleri, bu önemli eyaletlerde görev yapan memurlar (Kârgozâr/Temsilci) yabancıların ikamet ve tezkire (pasaport) işleriyle ilgilenmekteydiler.

f) Ülke dışındaki İran Sefaretleri ve Temsilcilikleri;

1. Osmanlı Devleti'ndeki İran Sefareti ve Temsilcilikleri: İstanbul'da Büyükelçilik, Erzurum, Trabzon, Van, Kahire, Diyarbakır, Necef, Kerbela, Bağdat, Süleymaniye, Hanekin, Halep, Kerkük, Kudüs, Cidde, Kazımiye, Amara, Basra, Samava, Musayyib ve Yakubiye'de konsolosluklar kurmuştur.

2. İngiltere'deki İran Sefareti ve Temsilcilikleri: Londra'da Büyükelçilik¹⁶³, Kalküta ve Mumbai (Hindistan)¹⁶⁴, Burma'da (Birmanya) konsolosluklar açmıştır.

3. Rusya'daki İran Sefareti ve Temsilcilikleri: Petersburg'da Maslahatgüzarlık, Erivan, Lenkeran, Salyan ve Badkübe'de¹⁶⁵ konsolosluklar kurmuştur.

4. Fransa'daki İran Sefareti ve Temsilcilikleri: Paris'te Maslahatgüzarlık, Bordeaux, Le Havre ve Marsilya'da konsolosluklar açmıştır.

¹⁶² Kârgozâr: Dışişleri Bakanlığının yabancılarla ilgilenen yerel temsilcisidir.

¹⁶³ Bu dönemde Hollanda ve Almanya sefareti de Londra Sefaretinin görev alanındaydı. Bkz. Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*, 246.

¹⁶⁴ Bu dönemde Hindistan İngiltere'nin bir sömürge kolonisiydi.

¹⁶⁵ Bugünkü Bakü şehrinin eski adı.

5. Avusturya'daki İran Sefareti ve Temsilcilikleri: Viyana'da Maslahatgüzarlık kurmuştur.

g) Yabancı Devletlerin İran'daki Temsilcilikleri;

1. Osmanlı Devleti: Tahran'da Büyükelçilik, Tebriz, Savuçbulak, Senendec, Urmiye ve Hemedan'da konsolosluklar kurmuştur.

2. Rusya: Tahran'da Maslahatgüzarlık, Tebriz'de Başkonsolosluk, Reşt ve Gürkan'da ise konsolosluklar açmıştır.

3. İngiltere: Tahran'da Maslahatgüzarlık, Tahran ve Buşehr'de Başkonsolosluk, Tebriz, Reşt, Sâri ve Gürkan'da konsolosluklar, Meşhed, Şiraz, İsfahan ve Kirmanşah gibi şehirlerde ya konsolos ya da bunları temsil eden temsilciler bulundurmıştır. Bu temsilciler genellikle yerli tacirlerden seçilmiştir.

4. Avusturya: Tahran'da Maslahatgüzarlık açmıştır.

5. Fransa: Tahran'da Maslahatgüzarlık, Tebriz'de Başkonsolosluk kurmuştur.

6. Hollanda ve Romanya: Tahran'da Başkonsolosluk açmıştır¹⁶⁶.

İran diplomasisinin modernleşmesi açısından bir dönüm noktası teşkil eden Hariciye Nezaretinin kuruluşu, aynı zamanda Avrupa tarzı diplomasi anlayışının İran tarafından benimsenmesini sağlamıştır. 19. yüzyılın sonlarında İran diplomasisi hem kurumsal hem üslup boyutunda Batı'daki muadilleri ile büyük ölçüde benzer bir hâle gelmiştir.

İran'da Vezaret-i Umur-ı Harici teşkilatının doğuşu ve gelişimini tetikleyen siyasal süreç yurt dışında açılacak daimî temsilcilikler açısından da aynı paralellikte gelişmelere yol açmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Avrupa devletleri, İran coğrafyası üzerindeki siyasi emellerini gerçekleştirmek amacıyla bu ülkeye diplomatik temsilciler göndermişlerdir. Bu temsilcilerin artmasıyla Vezaret-i Umur-ı Haricinin eksikliği aşikâr olmuş ve bu eksikliği gidermek için de Feth Ali Şah Dönemi'nde

¹⁶⁶ Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*, 246-247; Karadeniz, *Kaçar Döneminde İran (1795-1925)*, 52-53.

Hariciye Nezareti kurulmuştu. Vezaret-i Umur-ı Haricinin kapsamlı bir teşkilata bürünmesi zaman almıştı. Nasırüddin Şah Dönemi'ne gelindiğinde Vezaret-i Umur-ı Harici nispeten düzenli bir teşkilata bürünmüş ve yurt dışında sefarethaneler açılmıştı.

1.3. Büyükelçiliklerin Açılması

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Avrupalı devletlerin İran'ın başkenti Tahran'da elçilikleri veya siyasi temsilcileri bulunmaktaydı; ancak İran'ın yurt dışında herhangi bir ülkede ne bir elçiliği ne de bir siyasi temsilcisi bulunmaktaydı. Nasırüddin Şah Dönemi'ne (1848-1896) kadar İran ile yabancı devletler arasında bir sorun meydana geldiğinde, bu sorunlar genellikle İran'da bulunan yabancı siyasi temsilciler aracılığıyla çözüldü. Ne var ki sorunun diplomatik yollarla çözülememesi ya elçilerin zıt görüşler ileri sürmeleri durumunda, İran tarafından özel bir elçi görevlendirilerek ilgili devlete gönderilirdi.

Emir-i Kebir, 1848'de sadarete geldiğinde İran'ın dış siyasetindeki bu sorunu çözmek istemiştir. Bunun için sadrazam ilk başta Londra ve Petersburg'da sefarethaneler açmaya karar vermiştir. Bu sefarethaneler için elçi ve sefaret üyelerini seçerek tayin etmiş, yabancı elçilerin inat ve ısrarlarından dolayı ertelenen birçok işi de bu elçilerin programlarına dâhil ettirmiştir. Ancak sadrazam bu sefarethanelerden bir sonuç elde etmeden görevinden alınarak katledilmiştir. Emir-i Kebir, azlinden yaklaşık bir buçuk ay önce, 27 Eylül 1851 tarihinde Rusya'da kurulacak olan İran sefaretinin üyelerini Mirza Muhammed Hüseyin başkanlığında gerekli talimatlarla Rusya'ya göndermiştir. Bu heyet, yola çıktıktan kısa bir süre sonra sadrazamın görevden alındığı haberini alsa da Emir-i Kebir tarafından kendilerine verilen görevi yerine getirmek amacıyla yola devam etmiş ve sonuç olarak Rusya'da İran sefaretini tesis etmiştir. İngiltere'de bir elçilik kurulması ise İngiltere'nin olumlu tavrı sayesinde sorunsuz bir şekilde gerçekleşmiştir. Emir-i Kebir, Londra'daki sefarethanenin kurulması görevini Şafi Han Acudanbaşı'ya vererek özellikle Herat Sorunu başta olmak üzere İran'ın İngiltere ile çözmesi gereken diğer önemli meselelerin ele alınmasını istemiştir¹⁶⁷. Emir-i Kebir'in bu diplomatik hamleleri, İran'ın modern devlet yapısını ve diplomatik

¹⁶⁷ Meryem Nejad Ekberi Mihriban, *Mirza Taki Han Emir-i Kebir*, (Tahran: Kitab-ı Parsa, 1392), 175-176.

stratejilerini güçlendirme çabasının bir parçası olup ülkenin uluslararası arenada daha etkin bir aktör olma hedefine katkı sağlamıştır.

İran sefaretleri konusuna burada özel bir vurgu yapmak gerekir. İran kaynakları incelendiğinde, Emir-i Kebir'in Londra ve Petersburg sefaretlerinin yanı sıra Osmanlı başkenti İstanbul'da da bir İran elçiliği kurulması amacıyla Hacı Mirza Ahmed Han'ı görevlendirdiği sıkça zikredilmektedir. Ancak, diğer bazı kaynaklar, İstanbul'daki İran temsilciliğinin Muhammed Şah Dönemi'nden itibaren var olduğuna işaret etmektedir. Bu durum eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, İstanbul'daki temsilciliğin Muhammed Şah Dönemi'ne dayandığını ileri süren ikinci kaynak grubunun doğruluğu görece daha güçlü bir argüman sunmaktadır. Bunun temel sebeplerinden biri, Emir-i Kebir'in Londra ve Petersburg'a gönderdiği elçilere belli talimatnameler verdiğinin belgelenmiş olmasıdır; ancak İstanbul'a gönderilen Hacı Ahmed Han'a dair herhangi bir yazılı talimatnameye ulaşılamamıştır. Bu bilgi eksikliği, İstanbul'daki temsilciliğin Mirza Takî Han'ın diplomatik reformlarının bir parçası olup olmadığı konusunda şüphe uyandırmakta ve tarihsel belgelerdeki farklılıkları gözler önüne sermektedir. Bu noktada, İran'ın Osmanlı ile diplomatik ilişkilerinin tarihsel gelişimine dair kaynaklarda farklı yaklaşımların yer alması, bu ilişkilerin başlangıcına dair temkinli bir incelemeyi gerekli kılmaktadır. İstanbul'daki temsilciliğin kuruluş tarihi ve niteliği, İran'ın diplomatik tarihinin hangi dönemde kurumsallaşmaya başladığını belirlemede kilit bir rol oynadığından, her iki görüşün kaynakları dikkatlice ele alarak karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda yapılacak ayrıntılı bir analiz, İran ile Osmanlı arasındaki diplomatik ilişkilerin daha doğru bir zemine oturmasına katkı sağlayacak, tarih yazımı açısından da belirsizlikleri giderecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAÇAR HANEDANI ÖNCESİ İRAN-OSMANLI DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ

Kaçar Hanedanı ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerin mahiyetini doğru bir şekilde kavrayabilmek için İran-Türk ilişkilerinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimini ana hatlarıyla ele almak ve bu ilişkilerin dayandığı tarihî arka planı ortaya koymak büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede, tarihsel zeminin incelenmesi hem iki ülke arasındaki diplomatik bağların evrimini anlamaya hem de çalışmanın bütüncül bir perspektifle değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Selçuklular Dönemi'nden itibaren belirgin bir yoğunluk kazanmaya başlayan İran-Türk ilişkileri mercek altına alınacak; bu ilişkilerin ilerleyen dönemlerdeki yansımalarıyla birlikte, özellikle Kaçarlar Dönemi'nde kazandığı nitelik ve diplomatik çerçeve ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

İran, kadim tarihî geçmişi ve zengin medeniyetiyle Orta Doğu'nun önemli uygarlık merkezlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Yüzyıllar boyunca birçok hükümdarın ilgisini çeken bu coğrafya, tarihsel süreçte çeşitli medeniyetlerin etkisi altında kalmıştır. Kaynaklar, eski çağlarda günümüz İran topraklarında sırasıyla Elam, Med, Pers (Ahemeniş), Selevkos, Part ve Sasanîlerin egemenlik kurduğunu belirtmektedir. Bu kavimler arasında özellikle Perslerin, İran kültür ve medeniyetinin oluşmasında ve gelişmesinde büyük katkıları olmuştur. Ancak İran, en parlak dönemini Sasanîler Dönemi'nde (224-651) yaşamıştır¹⁶⁸.

Tarihî süreç içerisinde doğu ve batı hükümdarları yönlerini İran coğrafyasına çevirmiş, dünya hâkimiyetlerini burada görmüşlerdir. Örneğin Bizans, İpek Yolu güzergâhındaki Sasanî Devleti'ni zayıflatmak için dikkatini buraya çevirmiş, neticede yıpratılan Sasanîler İslam fütuhâtı karşısında bir varlık gösteremeyerek çöküş sürecine girmiştir¹⁶⁹. İslam orduları tarafından fethedilen İran, İslamiyet'in kuzeyde ve doğuda yayılmasına önayak olmuştur. Türk boyları doğudan batıya göç ederken bu coğrafyaya yerleştikten sonra Gazneli, Selçuklu, Safevî, Afşar ve Kaçarlar gibi devletler kurmuşlardır. 19. yüzyıla gelindiğinde Fransa, İngiltere ve Rusya'nın sömürge

¹⁶⁸ Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 24-34; Raymond Furon, *İran*, çev. Galib Kemali Söylemezoğlu, (İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1943), 11.

¹⁶⁹ İran topraklarındaki İpek Yolu güzergâhı hakkında bkz. Mehmet Tezcan, "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engelleme", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3/1 (2014), 96-123.

siyasetine maruz kalmıştır. 20. yüzyılın hemen başında ise İngiltere ve Rusya'nın imzaladıkları 1907 tarihli anlaşma ile nüfuz alanına bölünmüş, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere tarafından işgal edilmiştir. İngiltere, bu işgal ile sömürge hâline getirdiği Hindistan'ı kendi nüfuzunda tutmuş, Rusya'nın buraya yayılmasını önlemiştir.

Hindistan güzergâhının en önemli coğrafyası, İngiltere'nin Afganistan'dan Fars Körfezi'ne kadar uzattığı veyahut tasavvur ettiği Sağlık Kemerinin kilidi olan İran, tarihin en eski dönemlerinden itibaren Türklerin yaşadığı coğrafya ile komşu olmasından dolayı iki milletin siyasi, askerî, kültürel ve sosyal ilişkilerine sahne olmuştur. Orhun Nehri'nden Horasan'a uzanan ve dönemin kaynaklarında *Turan* olarak anılan Türk yurdu ile Hazar Denizi'nden Hint Okyanusu'na kadar uzanan İran coğrafyasının sınırdaş olması, Türkler ile İranlılar arasında komşuluk ilişkilerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır¹⁷⁰. Sınırdaşlık, çoğu zaman yalnızca coğrafi yakınlığı değil; aynı zamanda anlaşmazlıkları, ticareti, kültürel etkileşimi ve ortak çıkarların paylaşımını da beraberinde getirmiştir. Daha genel bir ifadeyle bu durum hem çatışmayı hem de uzlaşmayı zorunlu kılan bir etkileşim alanı yaratmıştır. Nitekim iki millet arasındaki ilişkiler, dönemin destanî/efsanevî anlatılarına konu olacak denli köklü ve dikkat çekici bir nitelik kazanmıştır.

İki millet arasındaki ilişkilerin geçmişi, Asya'da ilk Türk devleti olarak kurulan Büyük Hun İmparatorluğu'na (MÖ. 209-MÖ. 45) dayanmaktadır¹⁷¹. Her iki toplumun uzun yıllardan beri yan yana yaşamalarından dolayı ortak kültürel unsurlar doğmuştur. İslamiyet'ten önce uzun bir müddet komşu olan bu iki millet, İslamiyet'i kabul ettikten sonra komşuluk münasebetlerini sürdürmüşlerdir. Bu ilişkilerin son safhasını ise Büyük Hun İmparatorluğu'nun yıkılıştan sonra Türk boylarının yeni yurt arayışları için İran üzerinden Anadolu'ya geçiş sürecinde yaşanmıştır¹⁷². Bu süreçte, doğudan İran'a gelen konar-göçer Türkler, İranlılarla müşterek yaşamaya başlamışlardır. İran coğrafyası, Orta

¹⁷⁰ Hüseyin Şehidî Mâzenderânî (Bîjen), *Merzha-yı İran ve Turan*, (Tahran: Belh, 1376), 19; Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2019), 1; Türklerin İran'ın kuzeydoğu sınırlarında ilk kez ortaya çıkışı 6. yüzyılda olduğu bilinmektedir. İranlılar ile Türkler arasındaki ilk çatışma ise Sasanî hükümdarı IV. Hürmüz Dönemi'nde (579-590) yaşanmıştır. Bkz. (<https://www.iranicaonline.org/articles/iran-ii2-islamic-period-page-3>, (22.01.2024).

¹⁷¹ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 1-2.

¹⁷² M. Saffet Sarıkaya, "Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri", *Türk Kültürü*, 363 (Ankara 1993), 406.

Asya'dan batıya doğru yapılacak göçlerin tam merkezi konumunda olduğu için yüzyıllar boyunca Anadolu'ya yapılan yoğun Türk göçleri için bir köprü vazifesi görmüştür. Netice itibariyle İran coğrafyası, Kaçarlardan asırlar öncesinde Türklerle tanışmıştır.

Sasanîlerin doğuda Akhunlar (Eftalitler) ve Göktürkler, batıda ise Bizans İmparatorluğu ile yürüttükleri uzun soluklu savaşlar neticesinde güç kaybetmeleri, İran coğrafyasını İslam fetihlerine açık hâle getirmiştir. Bu askerî ve siyasi zafiyet, Müslüman Arap ordularının bölgeye nüfuz etmesini kolaylaştırmıştır. Nitekim Hz. Ömer Dönemi'nde gerçekleştirilen 636 Kadisiye, 637 Celûlâ ve 642 Nihâvend muharebeleri sonucunda Sasanîler ağır yenilgilere uğramış; bu gelişmelerin ardından son Sasanî hükümdarı III. Yazdicerd'in geri çekilmesiyle birlikte İran toprakları kademeli olarak İslam ordularının hâkimiyetine girmiştir¹⁷³. Sasanîlerin 651'de tarih sahnesinden çekilmesinin ardından İslam fetihleri hız kesmeden devam etmiştir. Bu süreçte İsfahan'dan başlayarak Ceyhun Nehri'nin batı yakasına kadar uzanan Horasan bölgesi ile Hazar Denizi'nin batı kıyısında yer alan stratejik öneme sahip Derbend şehri Müslüman Arapların denetimine girmiştir¹⁷⁴. Böylece İran coğrafyasının büyük bir kısmı kısa sürede İslam hâkimiyeti altına girmiş ve bu yeni siyasal yapı bölgenin sosyal, kültürel ve dinî dönüşüm sürecini de beraberinde getirmiştir.

Sasanî hâkimiyetinden sonra İran coğrafyasına sırasıyla Emevîler (661-750) ve Abbâsîler (750-1258) hâkim olmuştur. Emevî hilafetinin 750'de tarihe karışmasıyla iktidara Abbâsîler gelmiştir. Abbâsîlerin de zamanla güç kaybetmesi, İran asıllı ailelerin kurduğu Tâhirîler (821-873)¹⁷⁵, Saffârîler (861-1003), Sâmânîler (819-1005)¹⁷⁶ ve Büveyhîler (932-1062)¹⁷⁷ gibi mahallî hanedanların ortaya çıkmasına zemin

¹⁷³ Osman G. Özgüdenli, *Turco-Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006), 11-12; İbrahim Sarıçam-Seyfettin Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 12-13.

¹⁷⁴ Hasan Karaköse, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018), 36; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târih-i Gozîde*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 140-141.

¹⁷⁵ Tâhirîler hakkında geniş bilgi için bkz. Emir Ekberî, *Tarih-i Hukûmet-i Tâhirîyân ez Ağaz ta Encam*, (Meşhed: Bunyâd-ı Pijûhişha-yı İslâmî, 1384).

¹⁷⁶ Saffârîler ve Sâmânîler hakkında detaylı bilgi için bkz. Ebû Saîd Abdulhay Dahhâk B. Mahmûd Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbar: (Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler ve Gazneliler)*, çev. Filiz Akçay, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2022).

¹⁷⁷ Büveyhîler hakkında bkz. Cihan Gençtürk, *Büveyhîler*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022).

hazırlamıştır¹⁷⁸. Bazı tarihçiler, Tâhirîleri İslam fetihlerinden sonra İran'a hâkim olan ilk İran asıllı hanedan olarak kabul etmiştir. Tâhirîlerin hâkimiyet merkezi Horasan'dır. Saffârîler; Sistan ve Kirman gibi önemli şehirlerden sonra Horasanı ele geçirerek Tâhirîlerin iktidarına son vermişlerdir¹⁷⁹. Saffârîlerin İran'daki iktidarı, Sâmânîler tarafından sonlandırılmıştır. Sâmânîler, kısa bir süre içinde Horasan ve Orta İran'ı ele geçirerek topraklarını Taberistan'a kadar genişletmiş, ancak 999'da Karahanlılar tarafından tarihten silinmişlerdir¹⁸⁰. Karahanlıların Mâverâünnehir'e hâkim olması, İran'da yaklaşık 900 yıl devam edecek olan Türk hâkimiyetinin habercisi olmuştur. Bu hâkimiyet, ilk olarak Gazneliler ile başlamış ve Kaçarların yıkılışına (1925) kadar devam etmiştir¹⁸¹.

Türklerin İran'a hâkim olmaya başladığı dönemlerde Deylem bölgesinde ortaya çıkan İranlı ve Şii bir hanedan olan Büveyhîler (932-1062), Abbâsîler üzerine seferler düzenleyerek 945'te Bağdat'ı işgal etmişlerdir¹⁸². Bu olaydan sonra Abbâsî hilafeti çöküş sürecine girmiş ve halifelik otoritesi giderek zayıflamıştır. Güç kaybeden Abbâsî hilafetinin imdadına 1040 Dandanakan Savaşı ile kurulan Büyük Selçuklu Devleti¹⁸³ yetişmiştir¹⁸⁴. Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey, İran ve Mâverâünnehir'in çeşitli bölgelerini sistematik bir şekilde fethetmeye başlamış, ardından 1055'te muzaffer bir şekilde Bağdat'a girmiş ve şehri ele geçirmiştir¹⁸⁵. Halife tarafından sultanlığı onaylanan Tuğrul Bey, hem halifenin hem de İslam âleminin siyasi koruyucusu hâline

¹⁷⁸ Ali Gafurî, *Tarih-i Cengha-yı İran*, 237-245; Kazvinî, *Târih-i Gozîde*, 298-vd.

¹⁷⁹ Abbas İkbâl Aştıyanî, *Tarih-i İran*, (Tahran: Debîr, 1386), 72-76; Ekberî, *Tarih-i Hukûmet-i Tâhirîyân*, 9; Gafurî, *Tarih-i Cengha-yı İran*, 237.

¹⁸⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, (İstanbul: Ötüken, 2010), 74; Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, 17-19; Clifford Edmund Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi*, çev. E. Merçil-M. İpşirli, (İstanbul: Oğuz, 1980), 125-126.

¹⁸¹ Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, 11; Devebakan, *İran'da Modernleşmenin Ayak Sesleri*, 18.

¹⁸² Hamilton A. R. Gibb, *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev. Atilla Özkök-Kadir Durak, (İstanbul: Kitapevi, 1991), 168; Mevdûdî, *Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Genceli, (Ankara: Hilâl Yayınları, 1971), 24.

¹⁸³ Büyük Selçuklu Devleti hakkında bkz. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), 1-3; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*.

¹⁸⁴ Ebu'l-Fazl Muhammed B. Hüseyin-i Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, çev. Necati Lügâl, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 557; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016), 1/345; John Joseph Saunders, *The History of the Mongol Conquests*, (New York: Barnes & Noble Publishers, 1971), 39.

¹⁸⁵ Kazvinî, *Târih-i Gozîde*, 344; Lewis, *Ortadoğu*, 101.

gelmiştir¹⁸⁶. Selçukluların İran coğrafyasına tamamen hâkim olması, İranlılar ile Türkler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Bu süreçte Selçuklular, yönetim kadrolarında olduğu kadar sosyal ve kültürel alanlarda da İranlı unsurlarla yakın ilişkiler geliştirmiştir. Bu etkileşim, Selçuklu idari yapısında ve kültürel politikalarında İran geleneklerinin etkili olmasına zemin hazırlamıştır. Tuğrul Bey'in ardından tahta geçen Sultan Alparslan'ın, 26 Ağustos 1071 tarihinde Bizans İmparatorluğu'na karşı kazandığı Malazgirt Savaşı ise tarihî bir dönüm noktası olmuştur¹⁸⁷. Bu zaferle birlikte Anadolu'nun kapıları Türkler için kalıcı olarak açılmış ve bölge, Türk-İslam medeniyetinin yeni coğrafyası hâline gelmiştir.

Sultan Melikşah'ın 1092'de vefatının ardından başlayan taht mücadeleleri, Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezî otoritesinin zayıflamasına ve çeşitli bölgelerde yarı bağımsız beyliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İç çekişmeler ve hanedan üyeleri arasındaki iktidar mücadeleleriyle sarsılan devlet, Sultan Sencer'in 1157'de hayatını kaybetmesinin ardından fiilen dağılmış ve tarih sahnesinden çekilmiştir. Selçuklu hâkimiyetinin sona ermesinden sonra İran coğrafyasında sırasıyla Türk Atabeylikleri, Gurlular, Harezmşahlar ve ardından Moğollar egemenlik kurmuştur. 13. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan Moğol istilasını, İlhanlılar vasıtasıyla 14. yüzyılın ortalarına kadar bölgede etkili olmuştur¹⁸⁸.

İran, yukarıda da belirtildiği üzere gerek bulunduğu jeopolitik konumu ve gerekse İpek Yolu güzergâhının önemli bir kısmına sahip olmasından dolayı tarih boyunca doğu ve batıdan gelen farklı kavimlerin sayısız yağma ve istilasına maruz kalmıştır¹⁸⁹. Bunların en korkunç ve tahripkâr olanı da Moğol istilasıdır. Başlangıçta İran coğrafyasının büyük bir kısmını viran etse de İran kültür ve medeniyeti, Moğol

¹⁸⁶ Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 48; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 132-140; Sıtkı Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 2; Aştiyanî, *Tarih-i İran*, 195.

¹⁸⁷ Kazım Musevî Becneverdi, *Tarih-i Câmî'-i İran*, ed. Sadık Secâdi, (Tahran: Merkez-i Dâ'iretulme'ârif-i Bozorg-ı İslâmî, 1393), 8/585; Saunders, *The History of the Mongol Conquests*, 39.

¹⁸⁸ Saunders, *The History of the Mongol Conquests*, 39; Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, 24-26; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 240-247.

¹⁸⁹ Ünal Gündoğan, *İran ve Ortadoğu*, (Ankara: Adres Yayınları, 2016), 27.

fatihlerine karşı direnç göstererek İlhanlı Dönemi'nde onları bu coğrafyanın hükümdarlarına dönüştürmüştür¹⁹⁰.

Moğolların dünya tarihinde özellikle de Türk-İslam tarihinde önemli rol oynaması 13. yüzyılın başlarında Timuçin tarafından Moğol İmparatorluğu'nun tesisi ile gerçekleşmiştir. Timuçin, kısa sürede bütün Moğol asıllı kabileleri tek bir çatı altında toplayarak 1206'da *Cengiz Han* ünvanını almıştır¹⁹¹. Cengiz Han, 1218'de Karahıtay topraklarını ele geçirerek batıda Harezmşahlar Devleti'ne komşu olmuş, Moğolların Harezmşahlar ile ilk büyük ve kanlı çatışması 1218'de yaşanan *Otrar Faciası* sonucu başlamıştır. Bu faciayla başlayan Moğol istilas, sel gibi bütün engelleri silip süpüren bir hışımla İslam dünyasının harabeye çevrilmesine ve binlerce Müslümanın öldürülmesine neden olmuştur¹⁹². Moğol istilas hem Harezmşahların hem de İslam dünyasının kaderini bir anda değiştirmiştir¹⁹³. Bu istilasının tesirini müverrih Cüveynî *Tarih-i Cihan Güşa* adlı eserinde “geldiler, yıktılar, yaktılar, öldürdüler, götürdüler ve gittiler”¹⁹⁴ sözleriyle izah etmiştir.

Cengiz Han ve haleflerinden sonra 1251'de Moğol İmparatorluğu'nun başına Mengü Han geçmiştir. Mengü, 1253'te kardeşi Hülâgû'yü Irak, İran, Mısır, Kafkasya, Suriye ve Anadolu topraklarının fethedilmesi için görevlendirmiştir¹⁹⁵. Hülâgû'nün asıl hedefi İsmâîlîleri ve Abbâsîleri yok etmektir. Bunun için de 1256'da Alamut Kalesi'ne saldırarak İsmâîlîleri büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Bu olaydan iki yıl sonra

¹⁹⁰ Murteza Dehkan Nejad, “Revâbit-i İran ve Avrupa der Asr-ı İlhanan”, *Tarih-i Revâbit-i Harici*, 29 (1385), 2; Moğolların yıkıcı felaketi Doğu ile Batı medeniyetleri arasında doğrudan ilişkilerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Hasan Cevadî, “İran ez Dide-i Seyahan-ı Avrupa-i der Devre-i İlhanan”, *Berresiha-yı Tarihi*, 41 (1351), 13.

¹⁹¹ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa-i Cüveynî*, haz. Ahmed Hatimî, (Tahran: Neşr-i İlm, Tahran 1387), 1/24-25; *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016), 133-134.

¹⁹² Özgüdenli, “Moğollar”, 225; Abdülkerim Özaydın, “Muhammed b. Tekiş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 30/579; İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984), 228-229.

¹⁹³ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, (İstanbul: Kronik, 2017), 411-412; Saunders, *The History of the Mongol Conquests*, 55; Mustafa Köksal, “Harezmşahları Yıkıma Götüren Olay: Otara Faciası (1218)”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2021), 173.

¹⁹⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 31.

¹⁹⁵ Peter Jackson, *Moğollar ve İslâm Dünyası*, çev. Ali Fahri Doğan, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022), 165; Timothy May, *The Mongol Empire*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018), 223; Abdülkadir Yuvalı, “İlhanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/102.

Bağdat'ı alarak Abbâsîlere de son vererek amacına ulaşmıştır¹⁹⁶. Böylece Hazar Denizi'nin güney sahilleri hariç bugünkü İran, Irak, Azerbaycan ve Anadolu'nun idaresi yaklaşık bir asır boyunca Moğolların devamı İlhanlıların hâkimiyetinde kalmıştır.

Moğollar İran coğrafyasına geldiğinde daha önce görülmemiş katliamlar yaparak coğrafyayı harabeye çevirmişlerdir. Hülâgû tarafından İran'da bir Moğol şube devleti (İlhanlılar) tesis edilmiştir (1256). İlhanlılar, Gazan Mahmud Han Dönemi'nde İslamiyet'i kabul ederek büyük bir değişim yaşamışlardır. Gazan Han, İslamiyet'e geçmesiyle birlikte, İran'da İslam'ı devletin resmî dinî ilan etmiş ve bu doğrultuda kapsamlı reformlara girişmiştir¹⁹⁷. Gazan Han'dan sonra İlhanlı tahtına geçen Muhammed Hüdabende Olcaytu, İran'da Şiiliğin yayılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Başkent olarak Sultaniye'yi seçmiş ve burayı Şiiliğin merkezi hâline getirmiştir¹⁹⁸.

İlhanlıların siyasi otoritesinin dağılmasıyla birlikte İran toprakları, bir süre Muzafferîler (1314-1393)¹⁹⁹, Çobânîler (1337-1357)²⁰⁰, Celâyirîler (1340-1431) ve Karakoyunlular (1351-1469) gibi hanedanlar arasında şiddetli hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur.²⁰¹ Parçalanmış İlhanlı mirasını paylaşma yarışına giren bu hanedanların, İran'a doğru yürüyen Timur'un karşısında güçlü bir direniş gösterememesi de bu siyasi parçalanmışlıkla doğrudan ilişkilidir. 1370'te Semerkant'ı merkez alarak büyük bir Türk-İslam devleti kuran Timur, kısa sürede Orta Asya'nın en

¹⁹⁶ Şirin Beyanî, *Din ve Devlet der İran Ahd-ı Moğol*, (Tahran: Merkez-ı Neşr-ı Danişgâhî, 1371), 1/345-346; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001), 332-333; Tayyar Arı, *Orta Doğu*, (Bursa: Mkm Yayıncılık, 2008), 56; Kazvinî, *Târih-i Gozîde*, 478. Ayrıca İran'daki Moğol hâkimiyeti hakkında detaylı bilgi için bkz. Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, (Ankara: Türk Tarih Kurumu 2011).

¹⁹⁷ Şirin Beyanî, *Din ve Devlet der İran Ahd-ı Moğol*, (Tahran: Merkez-ı Neşr-ı Danişgâhî, 1371), 2/439; Mustafa Uyar, "İlhanlı Hükümdarlarının İslâm'a Girmesinde Rol Alan Türk Süfleri: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri", *Belleten*, 76/275 (2012), 21; Hülâgû 1265'te hayatını kaybedince İlhanlı tahtına sırasıyla Abaka (1265-1282), Ahmed Teküder (1282-1284), Argun (1284-1291), Geyhatu (1291-1295), Gazan (1295-1304), Olcaytu (1304-1316) ve Ebu Said (1316-1335) geçmiştir. Garthwaite, *İran Tarihi*, 130. Ayrıca Gazan Han Dönemi'nde yapılan reformlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Osman G. Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, (İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2009).

¹⁹⁸ İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Tarihi*, 20/31 (2000), 8-9; Şirin Beyanî, *Moğolan ve Hükümet-i İlhanî der İran*, (Tahran: SMT, 1389), 229-232; Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 53.

¹⁹⁹ Muzafferîler hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Mehlika Üstündağ, *İran'ın Bilinmeyen Hanedanlığı Muzafferîler*, (Ankara: İraniyat Yayınları, 2018).

²⁰⁰ Çobânîler hakkında detaylı bilgi için bkz. Ebul Fezl Nebiyî, *Tarih-i Âl-i Çopân*, (1352).

²⁰¹ Ebul Fezl Nebiyî, *Evsâ-i Siyasi ve İctimâ-i İran der Karn-ı Heştom-ı Hicri*, (Meşhed: Danişgâh-ı Firdavsi Meşhed, 1375), 2; Beyanî, *Moğolan ve Hükümet-i İlhanî der İran*, 248-vd.

güçlü liderlerinden biri hâline gelmiştir. Altın Orda, Çağatay ve İlhanlı Devletleri'nin topraklarını ele geçirerek Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma amacını gütmüştür. Mâverâünnehir'i kontrol altına aldığında İran'da siyasi otorite parçalanmış vaziyetteydi. Herat merkezli Kertler (1245-1383)²⁰² Horasan'da, Şiraz merkezli Muzafferîler (1294-1393)²⁰³ Kirman ve Fars bölgelerinde, Horasan'ın batısında Sebzevâr²⁰⁴, da Serbedârîler (1338-1382)²⁰⁵, Cürcân merkezli Toga Timurlular (1337-1410) Damgan, Bistam, Esterâbâd ve Simnan'da, Bağdat merkezli Celâyirliler (1336-1432) ise Azerbaycan, Irak, Diyarbakır ve Musul bölgelerinde hüküm sürüyorlardı²⁰⁶. Timur'un Mâverâünnehir ve ardından Horasan'da başlattığı fütuhâtı Harezm, Herat, Fars, Kirman ve Irak-ı Arap fethiyle devam etmiştir. Ardından İran'ın kuzeyine doğru hareket ederek Azerbaycan ve Irak-ı Acem'i fethetmiştir. İran coğrafyası bir buçuk asırlık Moğol hâkimiyetinden sonra 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Timur Devleti'nin kurulmasıyla tekrar Türk hâkimiyeti altına girmiştir²⁰⁷. Yukarıda anlatılan bütün bu gelişmeler İran coğrafyasının nasıl hassas bir coğrafya olduğunu ve burada payidar bir hâkimiyetin kurulmasının zor olduğunu ortaya koymaktadır.

İran'da hâkimiyetini sağlamlaştıran Timur'un batıya yönelmesi, Osmanlı Devleti ile ilk doğrudan temasların başladığı döneme denk gelmiştir. Bu dönemde, Timur'un askerî ve siyasi hamleleri, Osmanlı Devleti ve Anadolu'daki beylikler için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. İran'da egemenliğini pekiştiren Timur, batıya doğru genişleme

²⁰² Kert hanedanı hakkında detaylı bilgi için bkz. Derya Coşkun, *Herat'tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı*, (İstanbul: Kitabevi, 2020).

²⁰³ Muzafferîler hakkında bkz. Hüseyin Kulu Sutûde, *Tarih-i Al-i Muzaffer*, (Tahran: İntşârât-ı Danişgâh Tahran, 1390, 1-2; Mehlika Üstündağ, *İran'ın Bilinmeyen Hanedanlığı: Muzafferîler*.

²⁰⁴ Sebzevâr: Horasan bölgesinde yer alan tarihî bir şehirdir. Moğol istilasına kadarki ismi Beyhak'tır. Moğollar İran'a girdikten sonra batıya doğru ilerlediklerinde yolları üzerindeki Beyhak'ı da diğer Horasan şehirleriyle birlikte istila ve tahrip ederek binlerce insanı katletmişlerdir. Şehir, istila sonrası uzun süre ıssız kalmıştır. Daha sonraki yıllarda Beyhak adı kullanılmamış ve şehir Sebzevâr adıyla anılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Muhammed Beyhâkî, *Sebzevâr*, (Meşhed: Kitabistan-ı Meşhed, 1375); Enver Konukçu, "Beyhak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul 1992, 6/57-58).

²⁰⁵ Serbedârîler hakkında detaylı bilgi için bkz. Derya Coşkun, *Serdebârîler (1336-1382)*, (İstanbul: Bilgeoguz Yayınları, 2024).

²⁰⁶ Şerefüddin Ali Yezdî, *Emir Timur (Zafername)*, çev. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023), 35; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 10. Ayrıca Büyük Selçuklu Devleti'nden sonra İran coğrafyasında ortaya çıkan hanedanlar hakkında bkz. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005), 1/731-753.

²⁰⁷ Spuler, *İran Moğolları*, 38-39; Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 53; Ayrıca Timur bu dönemde Gürcistan üzerine de seferler düzenlemiştir. Timur'un Gürcistan seferi hakkında detaylı bilgi için bkz. Kazım Paydaş, "Timur'un Gürcistan Seferleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/1 (2006), 419-437.

politikası izlerken Anadolu'da da siyasi bir kargaşa yaşanıyordu. Tıpkı Timur öncesi İran'da olduğu gibi, Anadolu'da da merkezi otoritenin zayıf olduğu bir dönemdi²⁰⁸.

İran tarihinde yukarıda bahsedilen gelişmeler yaşanırken Anadolu'da ise Osmanlı Devleti'nin kurulmasıyla yeni bir dönem başlamıştı. Bu dönemde tahtta bulunan Yıldırım Bayezid, Anadolu'daki diğer beylikleri birer birer Osmanlı topraklarına katmaya başlamıştı. Aynı zamanda batıda Hristiyan hükümdarlara karşı kazandığı zaferlerle Osmanlı'nın gücünü pekiştirmişti. Bu zaferler neticesinde Osmanlı'ya karşı oluşan Haçlı Ordusu'nu bozguna uğrattınca İslam dünyasında *gazi sultan* olarak şan ve şöhreti artmıştır. Bu şanla Anadolu'ya dönen Bayezid, fetihler yaparak bir taraftan İslam dünyasının en güçlü siyasi gücü sayılan Memlûklere meydan okurken diğer taraftan Timur'un kendi egemenlik sahasına kadar uzanmıştır. Bayezid'in doğruya doğru ilerlemesi ve Timur'un batıya yönelik genişleme politikası, iki hükümdar arasında kaçınılmaz bir güç mücadelesine yol açmıştır. Bu rekabetin zirveye ulaşması, 28 Temmuz 1402 tarihinde gerçekleşen Ankara Savaşı ile sonuçlanmıştır. İki hükümdarın hedefleri ve yayılma alanları çakıştığında, diplomatik çözümler başarısız kalmış ve doğrudan bir çatışma kaçınılmaz olmuştur. Ankara Savaşı, Timur'un zaferiyle sonuçlanmış; Osmanlı Devleti'nin geçici olarak dağılmasına ve *Fetret Devri*'ne girmesine neden olmuştur. Bu savaş, Osmanlı için ciddi bir yıkım yaratmışsa da aynı zamanda devletin yeniden toparlanma sürecine girmesine zemin hazırlamış ve Timur'un Anadolu'daki etkisinin kısa süreli olmasına yol açmıştır²⁰⁹.

Timur'un 1405'te ölümünün ardından, onun kurduğu siyasi birlik hızla dağılmaya başlamış ve bu durum, İran ve çevresindeki bölgelerde uzun sürecek bir istikrarsızlık dönemine yol açmıştır. Bu süreçte, ortaya çıkan yeni siyasi güçlerden biri

²⁰⁸ Aka, *Timur ve Devleti*, 13; Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 53; Bu dönemde Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğollar tarafından yıkılması sonucu Anadolu'daki Türk beylikleri hâkim oldukları bölgelerde iktidarlıklarını ilan etmişlerdir. Moğollar Anadolu'ya geldikten sonra kısa zamanda bu beylikleri idaresi altına almışlardır. Moğolların zamanla Anadolu'daki siyasi otoritesinin zayıflamasıyla Türk beylikleri arasında başlayan siyasi mücadeleler sonucu Osmanlıların kısmen sağladığı hâkimiyet Yıldırım Bayezid Dönemi'ne kadar devam etmiştir. Bkz. Abdurrahman Daş, "Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15 (2004), 143.

²⁰⁹ Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye I*, (Ankara: Türkiye İş Bankası, 2009), 67-70; Hüseyin Mir Caferî, *Tarih-i Tehevvülât-ı Siyasi, İctimâî, İktisadi ve Ferhengî-i İran der Devre-i Timuriyân ve Türkmânân*, 37-38; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Ormanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1947), 1/160-168; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 1/288-290. Ayrıca Ankara Savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ömer Halis Bıyıktaş, *Timur'un Anadolu Seferleri ve Ankara Savaşı*, (Ankara: Dorlion Yayınları, 2023).

olan Akkoyunlular, kısa sürede bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmiş ve özellikle Doğu Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin en güçlü rakibi hâline gelmiştir. Akkoyunlular, Timur'un ardından bölgedeki boşluğu doldurarak büyük bir askeri güç oluşturmuş, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin topraklarına yönelik tehdit oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti ve Akkoyunlular arasındaki bu rekabet, 1473'te Otlukbeli Savaşı'na dönüşmüştür. Bu savaş, Osmanlı Devleti'nin zaferiyle sonuçlanmış ve Osmanlıların Anadolu'daki hâkimiyetini pekiştirmelerine olanak sağlamıştır²¹⁰. Otlukbeli Savaşı, yalnızca askerî bir çatışma olmanın ötesinde, İran-Osmanlı ilişkileri açısından da önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Akkoyunluların yıkılması, bölgedeki güç dengesini değiştirmiş ve Safevî Devleti'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Safevîler, Akkoyunluların yerini alarak İran'da yeni bir siyasi yapı oluşturmuş ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerde önemli bir aktör hâline gelmişlerdir. Bu durum, ilerleyen yıllarda İran-Osmanlı ilişkilerinin yeniden şekillenmesine ve tarih boyunca sürececek olan rekabetin tohumlarının atılmasına neden olmuştur.

2.1. İran-Osmanlı Diplomatik İlişkilerinin Başlaması

İran'a hâkim olan devletler ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerin başlaması, coğrafi yakınlık ve ortak tarihsel geçmişe dayandırılmaktadır. İki devlet hem kültürel hem de stratejik açıdan birbirine yakın bölgelerde yer almaktadır. Bu yakınlık, zaman içinde karşılıklı olarak ticaret, kültür ve siyaset alanlarında etkileşimleri artırmış ve dolayısıyla diplomatik ilişkilerin kurulmasına zemin hazırlamıştır. İran'da kurulan devletler ile Osmanlı Devleti arasında ilk diplomatik ilişkilerin başlangıcından daimî elçiliklerin açılışına kadar olan süreçte iki devlet arasındaki ilişkileri ele alan önemli çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar, İran'daki farklı yönetimlerin Osmanlı Devleti ile ilişkilerini derinlemesine incelemiştir. Ancak, söz konusu araştırmaların ayrıntılarına burada kapsamlı olarak değinmek, mevcut bilgilerin tekrarı olacaktır. Bu çalışmada esasen, İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinin nasıl başladığı ve bu ilişkilerin hangi aşamalardan geçerek geliştiği üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Siyasi, dinî ve sınır ihlalleri gibi sebeplerle başlayan ve zaman zaman askerî çatışmalara dönüşen bu

²¹⁰ Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, 37; Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 53.

ilişkiler, iki devlet arasında elçi gönderme ve kabul etme gibi diplomatik ilişkiler kurmayı zorunlu hâle getirmiştir.

İran coğrafyasında hüküm süren devletler ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler, daimî ve kurumsallaşmış bir yapıya kavuşmadan önce, büyük ölçüde geçici ve münferit temaslar şeklinde yürütülmekteydi. Bu erken dönemdeki diplomatik temaslar, çoğunlukla karşılıklı devlet merkezleri arasında değil, sınır hattında yer alan idari merkezler ve yerel yöneticiler aracılığıyla gerçekleşmekteydi. Özellikle coğrafi yakınlık ve ortak sınır paylaşımı, söz konusu temasların yoğunluk kazandığı bölgeleri belirlemede etkili olmuştur. Bu çerçevede, Erzurum, Bağdat, Van, Bayezid, Hoy ve Tebriz gibi şehirler, yalnızca askerî ve ticari değil, aynı zamanda diplomatik etkileşimlerin de merkezi konumuna gelmiştir. Buralarda cereyan eden yazışmalar, görüşmeler ve geçici elçilik faaliyetleri, iki taraf arasındaki sorunların çözümünde ilk başvuru yolları arasında yer almıştır²¹¹. Bu durum, İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinde henüz kurumsallaşmış ve sürekli bir diplomatik temsil yapısının bulunmadığını, temasların ise büyük ölçüde geçici çözümler üretmeye yönelik olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu dönem, modern anlamda bir dış temsil geleneğinin değil, daha çok anlık diplomatik gereksinimlerin karşılandığı geçici elçilik uygulamalarının hâkim olduğu bir süreci yansıtmaktadır. Bununla birlikte, sınır bölgelerindeki yerel yöneticiler aracılığıyla yürütülen bu temaslar, taraflar arasında doğrudan iletişim kurulmasına imkân sağlamış; bu bağlamda, söz konusu yöneticiler hem arabulucu hem de temsilci işlevi üstlenmişlerdir. Her ne kadar bu yapı, merkezî kontrol mekanizmalarından yoksun olsa da, İran ve Osmanlı devletleri arasında gelişecek olan daha kurumsal diplomatik ilişkilerin zeminini hazırlayan bir geçiş safhası olarak değerlendirilebilir. Yerel düzeyde kurulan bu diplomatik ilişkiler, iki tarafın da karşılıklı çıkarlarını korumaya yönelik pragmatik bir yaklaşımı benimsediğini ortaya koymaktadır.

19. yüzyılın ortalarına kadar İran, dış ilişkilerde büyük ölçüde kapalı bir diplomasi anlayışını benimsemiş ve kendi sınırları dışında daimî diplomatik temsilcilikler kurmaktan imtina etmiştir. Bu dönemde İran, dış dünyayla ilişkilerini çoğunlukla sınırlı ve geçici temaslarla sürdürmeyi tercih etmiş; mütekabiliyet esasına

²¹¹ Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 63-64.

dayalı sürekli temsil fikri, İran diplomasi geleneğinde Nasırüddin Şah Dönemi'ne (1848-1896) kadar kurumsal bir nitelik kazanmamıştır. Nitekim söz konusu döneme kadar İran, sadece olağanüstü durumlarda fevkalade elçi ünvanıyla geçici elçilik heyetleri göndererek diğer devletlerle irtibat kurmuş; bu temsilcilikler çoğunlukla belirli siyasi krizler veya müzakere gerektiren münferit olaylar çerçevesinde faaliyette bulunmuştur. Bu tutum, İran'ın diplomatik ilişkilerde süreklilik yerine pragmatik ve ihtiyaca dayalı bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. Ancak, fevkalade elçiler aracılığıyla yürütülen bu geçici ve sınırlı temaslar, özellikle Osmanlı Devleti başta olmak üzere komşu ve diğer devletlerle diplomatik ilişkilerin temelini oluşturmuş; İran'ın geleneksel diplomasi anlayışından sürekli diplomasiye geçiş sürecine önemli katkılar sağlamıştır. Bu temaslar, aynı zamanda İran'ın dış politikada değişen dinamiklere uyum sağlama çabasının da ilk işaretleri olarak değerlendirilebilir.

İran ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerin temelleri, 16. yüzyılın başlarında Şah İsmail'in iktidara gelişiyle birlikte daha belirgin bir görünüm kazanmıştır²¹². Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırarak Tebriz'i başkent ilan eden Şah İsmail'in tahta geçtiği dönemde, Osmanlı tahtında Sultan II. Bayezid bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti, doğu sınırındaki bu gelişmeleri yakından takip etmek amacıyla 1505'te Tebriz'e bir elçilik heyeti göndermiştir. Arşiv kayıtlarında, aynı yılın Temmuz ayında Şah İsmail'in gönderdiği bir elçilik heyetinin İstanbul'da bulunduğu belirtilmektedir. Ancak bu tarih, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı olarak değerlendirilmemelidir; zira Osmanlı ve İran arasındaki diplomatik temaslar, hükümdarlar arasında gönderilen mektuplarla çok daha önceleri başlamış ve uzun yıllar bu şekilde sürmüştür. Bu ilk yazışmalar, iki devletin diplomatik ilişkilerinin temelini oluşturmuş; sınır güvenliği, ticaret ve siyasi meseleler üzerine iletişimi sağlamıştır. İran ile Osmanlı arasındaki ilişkiler, ilerleyen yüzyıllarda daimî diplomasi ve elçilik

²¹² Faik Reşit Unat'ın *Osmanlı Seferileri ve Sefaretnameleri* adlı eserinde aktardığı üzere Osmanlı nezdine ilk İran elçisi 1501'de gelmiştir. Adı geçen eserde elçiye dair bilgi gönderildiği tarih ve kim tarafından gönderildiği yazılmıştır. Bunun yanında Sultan II. Bayezid Dönemi'yle ilgili Osmanlı kronikleri de bu hususta bilgi aktarmamışlardır. Ancak Sultan II. Bayezid Dönemi'nden kalma "İn'âmât Defteri", Şah İsmail'in elçilik heyeti 23 Temmuz 1505 tarihinde İstanbul'da olduğunu aktarmakta ve büyük olasılıkla bu tarihten kısa bir süre önce İstanbul'a ulaşmıştır. Ayrıca bu defter, Osmanlı ile Safevî (İran) arasındaki diplomatik ilişkilerin tarihi hakkında dönemin Osmanlı kroniklerinin ve Farsça kaynakların sahip olmadığı kadar zengin bilgiye sahiptir. Bkz. *Defter-i Müsveddât-ı İn'âmât ve Tasaddukât ve Teşrîfât ve İrsâliyyât ve Âdât ve Nükeriye ve Gayrühû* (H. 909-933), İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim M. Cevdet Koleksiyonu, No. 0.71; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seferileri ve Sefaretnameleri*, yay. Bekir Sıtkı Baykal, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1968).

temsilcileriyle kurumsallaşırken başlangıçta dönemin koşullarına uygun olarak geçici ve ihtiyaç bazlı diplomatik ilişkiler çerçevesinde gelişmiştir.

İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinin başlangıcı, tarihî kaynaklara göre Celâyirliler Dönemi'ne kadar geri götürülebilmektedir. Bu erken dönemde hükümdarlar arasındaki diplomatik temaslar çoğunlukla mektuplaşmalar yoluyla gerçekleştirilmiştir. Osmanlı padişahlarının Farsça, Arapça ve Türkçe kaleme aldığı şahsi ve resmî nâme-i hümayunlara, *Mecmûa-i Münşeâtü's-selâtîn*, diğer adıyla *Feridun Bey Münşeâtı* adlı eserde ulaşmak mümkündür. Çalışmanın bu bölümünde, Feridun Ahmed Bey'in Münşeât'ı başta olmak üzere, döneme ait diğer münşeât mecmualarında yer alan mektuplar incelenerek İran ve Osmanlı arasında gelişmeye başlayan diplomatik ilişkilerin mahiyeti ele alınacaktır. İki devlet arasında gerek siyasi gerekse diplomatik düzeyde kurulan ilişkileri anlamak için döneme ait diplomatik yazışmalar büyük önem taşımaktadır. Bu yazışmalar, tarafların siyasi talepleri, ticari çıkarları ve sınır güvenliği gibi konularda görüşlerini ve beklentilerini yansıtır. Bu kapsamda, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri tarihî bağlamda çözümlemek adına mecmuadaki nâmelerin içeriğinden bazı örnekler verilecek; bu örnekler üzerinden taraflar arasındaki etkileşim, diplomatik teamüller ve müzakere stratejileri daha net bir şekilde ortaya konulacaktır.

Kaçar Hanedanı'ndan önce İran coğrafyasında hüküm süren İlhanlılar, Celâyirliler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler, Afşarlar ve Zendler gibi sekiz farklı siyasi otorite, batı komşuları olan Osmanlı Devleti ile çeşitli düzeylerde diplomatik ilişkiler tesis etmişlerdir. Bu hanedan ve devletlerin her biri, kendi dönemlerinin siyasi şartlarına bağlı olarak Osmanlı Devleti ile zaman zaman dostane, zaman zaman ise rekabete dayalı ilişkiler yürütmüş; bu bağlamda mektuplaşmalar, elçilik heyetleri ve protokol temasları gibi diplomatik araçlara başvurmuşlardır. Bu ilişkiler, ikamet elçiliklerinin henüz yaygınlaşmamış olması nedeniyle geçici ve tek taraflı diplomasi yöntemleriyle yürütülmüştür. Bu dönemde diplomatik elçilerin asıl vazifesi, genellikle nâme-i hümayun veya nâme-i şahî taşımakla sınırlı kalmıştır²¹³. İki

²¹³ Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 64; Selçukluların tarih sahnesinden silinmesinden sonra Anadolu Beylikleri, İlhanlıların ilgisini çekmişlerdir. İlhanlılar, bu beylikleri kendilerine tâbi kılarak onlardan batı sınırlarının korunmasında yararlanmışlardır. Bu dönemde diğer beylikler gibi Osmanlılar da İlhanlılar ile Selçuklular arasındaki mücadeleyi fırsat görerek Selçuklulara ziyade İlhanlılara yaklaşıp onlara tâbi bir beylik olarak kurulmuştur. İlhanlıların zamanla güç kaybetmesi ve yıkılmaya yüz tutmasıyla Osmanlı ile münasebetleri bu bağlılık münasebetinden öteye gitmemiştir. Bkz. Halil

devlet arasındaki diplomatik ilişkilerde elçilerin sürekli ikameti yerine, belirli bir mesajı iletme yahut bir talebi sunmak amacıyla kısa süreli ziyaretler tercih edilmiştir. Bu çerçevede, siyasi görüşmeler çoğunlukla mektup taşıyan elçiler vasıtasıyla yürütülmüştür. Söz konusu geçici diplomasi uygulaması, yalnızca dönemin diplomatik teamüllerini değil, aynı zamanda İran-Osmanlı ilişkilerinin yapısal özelliklerini de yansıtmaktadır. Elçiler, hükümdarların isteklerini ve siyasi mesajlarını ileterek İran ile Osmanlı arasında zaman zaman gerilimli olabilen sınır meseleleri, ticari anlaşmalar ve askerî konularda müzakereler gerçekleştirmişlerdir. Bu diplomatik görevler, yalnızca iki devlet arasındaki ilişkileri düzenlemekle kalmayıp aynı zamanda her iki tarafın da stratejik çıkarlarını koruma amacını taşımıştır.

Mevcut kaynaklara göre İran ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk diplomatik temasların Celâyirliler Dönemi'nde olduğu görülmektedir. Celâyirliler, İlhanlılardan sonra İran'a hâkim olmuşlardır. Celâyirli hükümdar²¹⁴ Şeyh Hasan Bozorg²¹⁵, 1340'ta İlhanlı Şeyh Hasan Çobanî'yi ağır bir yenilgiye uğratmış ve bu zaferini, elçisi Durmuş Han aracılığıyla bir mektup göndererek Osmanlı hükümdarı Orhan Bey'e bildirmiştir²¹⁶. Şeyh Hasan'ın mektubunu alan Orhan Bey, cevap olarak küffarı sevindirmese de İslam'ı muzaffer kılanın Allah olduğunu vurgulayarak onun zaferini tebrik etmiştir²¹⁷. İran ile Osmanlı arasındaki ilk diplomatik ilişkiler bu minvalde başlamıştır.

İran'a hâkim olan devletlerin Osmanlı Devleti ile mektuplaşma yoluyla kurdukları diplomatik ilişkiler I. Murad Dönemi'nde (1362-1389) de devam etmiştir. I. Murad, batıda küffar ile savaşırken doğuda güçlenen Celâyirliler ile dostane ilişkiler kurmak için Develi Bey adlı bir elçisini, bir nâme-i hümayun ve değerli hediyelerle Şeyh Üveys'in sarayına göndermiştir²¹⁸. Şeyh Üveys ise I. Murad'ın mektubuna cevaben şunları yazmıştır;

İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 11-13.

²¹⁴ Mektubun başlığında "Acem Şahı" olarak ifade edilmiştir. Ayrıca Feridun Bey eserinde "İran" kelimesi ile birlikte sık sık "Acem" ibaresini de kullanmıştır.

²¹⁵ Asıl adı Şeyh Hasan Celâyiri'dir. Ancak çağdaşı olan Çobanili Şeyh Hasan'dan yaşça büyük olması nedeniyle Celâyirli Şeyh Hasan, Farsçada "büyük" anlamına gelen "bozorg" sıfatıyla nitelendirilmiştir.

²¹⁶ Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtîn*, (İstanbul: 1274), 1/73.

²¹⁷ Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtîn*, 1/75.

²¹⁸ Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtîn*, 1/91-92; Osmanlı hükümdarları tarafından İran coğrafyasındaki muhataplarına gönderilen mektuplarda, söz konusu devlet yöneticileri genellikle

Sultan Murad’a küffarla mücadelesinde kendisinin de her türlü yardıma hazır olduğunu söylemiştir. Ayrıca Şeyh Üveys, kendi bölgesinin ürünlerinden olan çok miktarda kumaş, birkaç halı, bir adet hünkâr otağı ve diğer hediyeleri taşıyan bir kervanı yola çıkardığını, yine ayrıca Suğat ve Bilig Bey adındaki elçilerinin de padişaha mahsus hediyelerle gönderildiklerini²¹⁹.

İki devlet arasındaki mektuplaşma diplomasisi, sadece bununla sınırlı kalmamış sonraki süreçte de sürdürülmüştür. Celâyirliler ile yapılan mektuplaşmaların benzeri, Karakoyunlular Dönemi’nde de devam etmiştir. Bu dönemde Timur’un cihangirlik iddiasıyla bölgeye hâkim olmaya başlaması, çevre devletleri de etkisi altına almıştır. Timur’a karşı koymakta zorlanan Karakoyunlu beyi Kara Yusuf, Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid’den yardım talebinde bulunmuş, bu vesileyle iki devlet arasında diplomatik bir ilişki zemini oluşmuştur²²⁰. Kara Yusuf’un bu talebi, Osmanlı’nın bölge siyasetinde etkin bir rol üstlenmesine zemin hazırlamış ve aynı zamanda Timur tehdidine karşı diğer devletlerle işbirliği arayışında olduğunu göstermiştir. Bu tür mektuplaşmalar, Osmanlı’nın doğudaki siyasi gelişmelere duyduğu ilgiyi yansıtmakta ve bölgesel aktörlerle yürüttüğü diplomatik temasların önemini ortaya koymaktadır.

Kara Yusuf, Bayezid’e yazdığı mektupta, Osmanlı hükümdarına saygı göstererek ona dualar etmiş ve dostane bir üslup benimsemiştir. Mektubunda, önce Allah’tan, sonra da ondan yardım dilemiştir. Devamında, Timur’a dair şer ateşinin körükleyici, gurur ve fitne silsilesinin tahrikçisi *Timur-u mahkûr*, Allah onu kahru perişan eylesin diyerek Turan’dan İran’a geçen Timur’un Azerbaycan’a kadar ilerlediğini yazmıştır²²¹. Bu isteğe karşılık Timur için “*kelb-i ‘akûr/kudurmuş köpek-Timur-u meksûr/sakat Timur*” ve Allah’ın laneti onun üzerinde olsun yazan Bayezid, Kara Yusuf’a kendisine yardım edeceğine dair bir nâme-i hümayun göndermiştir²²².

“Acem Şahrı” şeklinde hitap edilerek tanımlanmıştır. Ayrıca Feridun Ahmed Bey eserinde “İran” kelimesi yerine sıklıkla “Acem” ibaresini de kullanmıştır. Bu durum, dönemin diplomatik yazışmalarında kullanılan dilin siyasi ve kültürel algılara göre şekillendiğini göstermektedir.

²¹⁹ Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü’s-selâtîn*, 1/91-92; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’t-tevarih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 1/230.

²²⁰ Bûdâk Münşî-yi Kazvinî, *Cevâhirü’l-Ahbâr*, tash. Muhsin Behram Nejad, (Tahran: Miras-ı Mektup, 1379) 63; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1967), 56; Şerefüddin Ali Yezî, *Emir Timur (Zafername)*, 151-152; Ahmet Korkmaz, *Kara-Koyunlu Devleti’nin Askerî Teşkilâtı*, (İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2022), 19.

²²¹ Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü’s-selâtîn*, 1/110-113; Mektubun başlığında Timurleng ifadesi kullanılmıştır.

²²² Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü’s-selâtîn*, 1/118-119; Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 66-67.

Timur'un cihangirlik ülküsünde bulunması ve Bayezid'in kazandığı zaferlerle özellikle Niğbolu başarısından sonra çevresine meydan okur hâle gelmesi, bu iki mahir hükümdarı er veya geç karşı karşıya getirecekti. Bu gerilimi tırmandıran en önemli etkenlerden biri ise Bayezid'in Timur'dan kaçarak Osmanlı topraklarına sığınan bazı Türkmen beylerini himayesi altına alması olmuştur. Bu çatışma neticesinde 1402'de meydana gelen Ankara Savaşı öncesi iki hükümdar arasında mektuplaşma yoluyla diplomatik temasların kurulduğunu tarihî kaynaklar ittifakla bildirmektedirler²²³. Bu mektuplaşmalar, yalnızca iki hükümdarın kişisel hitaplarını değil, aynı zamanda dönemin diplomatik üslubunu ve tarafların birbirlerine yönelik siyasi tavırlarını da yansıtmaktadır. Yapılan araştırmalar, Timur'un gönderdiği dört mektup ile Bayezid'in bu mektuplara cevaben kaleme aldığı yazıların Arapça nüshalarının Feridun Bey'in *Münşeâtü's-selâtin*²²⁴ adlı eserinde yer aldığını; aynı mektupların Türkçe tercümelerinin ise Hoca Sadeddin Efendi'ye ait *Münşeât Mecmuası*'nda bulunduğunu ortaya koymaktadır²²⁵.

Mevcut kaynaklarda yer alan mektupların muhtevaları incelendiğinde, Timur'un Osmanlı sarayına gönderdiği ilk mektupta dolaylı anlatımlara başvurmaksızın, taleplerini doğrudan ve açık bir dille ifade ettiği görülmektedir. Timur, Bayezid'e *Rum Padişahı Yıldırım Bayezid* hitabıyla başlayarak zımnen tehdit edici bir mektup gönderip kendisine itaat etmesini istemiştir. Mektubunda, Osmanlı'ya sığınan Ahmet Celâyir ile Kara Yusuf'u; "...*Bu ikisinin kılıcının satvetinden kaçtığını belirtip, onları fışk-ı fücur insanlar, ülkeler için felaket, insanlar başına bela kaynağı olarak göstererek, bu*

²²³ Ankara Savaşı öncesi taraflar arasındaki diplomatik ilişkiler hakkında bkz. Feridun Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, 1/120-121, 125-135; Daş, "Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları", Ayşe Atıcı Arayancan, "Ankara Savaşı Öncesi Diplomatik Görüşmeler", 1402 *Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur) Bildiri Kitabı*, ed. Mustafa Alkan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 563-570; Abdurrahman Daş, "Ankara Savaşı'nın Sebepleri Açısından Münşeât Mecmualarında Geçen Mektupların Tarihi Değeri", 1402 *Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur) Bildiri Kitabı*, ed. Mustafa Alkan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 523-542; Musa Şamil Yüksel, "Dönemin Arap Kaynaklarına Göre Ankara Savaşı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 25/1 (2010), 351-369; Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 67-69.

²²⁴ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, 1/120-121, 125-135. Bu münşeât için Mükremin H. Yınanç; "...*Münşaat (I, 120 vd.)'ında ve Timur'a nisbet edilen Arapça tehdit mektubu ile Sultan Bayezid'e izafe olunan gene Arapça tahkir mektubu tamamıyla uydurmadır. Bu iki mektup İbn 'Arabşâh'ın eserinde (s. 126 vd.) meâlleri zikredilen muhârebelere istinaden uydurulmuş ve hatta ibâreler, baştan başa müsecca olan bu eserin, o bahsinden aynıyla iktibas edilmiştir...*" düşüncesini beyan etmiştir. Bkz. Mükremin Halil Yınanç, "Bayezid I.", *İslâm Ansiklopedisi*, (Eskişehir 1997), 2/380.

²²⁵ Hoca Sadeddin Efendi, *Mekâtib-i Selâtin*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, No. 4292; Abdurrahman Daş, "Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları", 142.

ikisinin içi kara kişiler olup, kibir ve gurur yönünde Firavun Hâmân...’’²²⁶ olarak göstermiştir. Ayrıca ikisinin aileleriyle birlikte kendisine teslim edilmesi veya öldürülmesi ya da topraklarından çıkarılmalarını istemiştir²²⁷. Bayezid ise Timur’a cevaben yazdığı nâme-i hümayunda özetle şöyle yazmıştır;

Ey ihtiyar köpek, tekfurdan daha şiddetli kâfirsın. Mektubunda bizi korkutmak ve hile ile kandırmak istemişsin. Osmanlı sultanlarını, Acem padişahlarına benzetme. Osmanlı askerleri de ne Kıpçak ülkesi Tatarı gibi sıradan insanlar ne de Hint toplulukları gibi başı boş, sere serpe avare kalabalıklar değildir. Osmanlı askerleri, Irak ve Horasan askerleri gibi hamiyetsiz ve perişan olmayacak kadar onurlu askerlerdir. Yine sen, Osmanlı askerlerini Şam ve Haleb (Memlûk) askerlerine de benzetmeyesin²²⁸.

Türk-İslam dünyasının iki güçlü hükümdarı arasında karşılıklı mektup teatisi ve bunların içeriğine bakıldığında Moğol İmparatorluğu’nun vârisi olma iddiasıyla birçok askerî sefer düzenleyen Timur, Bayezid’in Anadolu’ya hâkim olmasını kabul edemiyor ve onu küçümseyerek bir *uc beyi* olarak kendisine biat etmesini istiyordu. Ayrıca Bayezid’in Kara Yusuf ve Ahmed Celâyir’i himaye etmesini ve tehditkâr bir üslupla kaleme aldığı ilk mektubu kendisine bir meydan okuma olarak saymıştır. Özellikle Bayezid’in cevabında; “...bu mektup eline geçtikten sonra savaş meydanına her kim ki gelmeyip kaçarsa, onun eşi üç talakla kendisinden boş olsun...”²²⁹ diyerek Timur’u savaş meydanına davet etmesi, Timur ile Bayezid arasındaki diplomatik ilişki tamamen birbirine üstünlük kurma ve kendi devletinin büyüklüğünü gösterme çabası olarak izah edilebilir.

Timur ile Bayezid arasında yaşanan bu çekişmelerin ardından, taraflar birbirlerine üçer mektup daha göndermiştir. Bu mektupların içerikleri diplomatik açıdan incelendiğinde, ilk mektuplarda görülen sert ve aşağılayıcı üslubun zamanla yerini daha temkinli, ılımlı ve diplomatik bir dile bıraktığı anlaşılmaktadır²³⁰. Bu da devletlerarası diplomatik dilin oluştuğunun bir göstergesi olarak görülebilir. Bu dönemde İran ile Osmanlı arasındaki diplomatik ilişkiler mektuplar vasıtasıyla olmuştur. Bu mektupların

²²⁶ İbn Arabşah, *Bozkırdan Gelen Bela (Acâibu’l Makdûr)*, çev. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023), 288-289.

²²⁷ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü’s-selâtîn*, 1/120-121; Halil İnalçık, *Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, 72; Refik Turan, “Farklı Türk Devletlerinin (Türkiye, Özbekistan, Azerbaycan ve Türkmenistan) Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Timurlu İlişkilerine ve Ankara Savaşına Yaklaşım”, *Gazi Türkiyat*, 22 (2018), 79.

²²⁸ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü’s-selâtîn*, 1/120-121; Aktaran: Daş, “Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid’in Mektuplaşmaları”, 145.

²²⁹ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü’s-selâtîn*, 1/120-121.

²³⁰ Bu mektuplar için bkz. Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü’s-selâtîn*, 1/25-135.

günümüzde mevcut olması taraflar arasında diplomatik ilişkilerin yaşandığına kanıt niteliğindedir. Ancak yaşanan bu diplomasi trafiğinde elçiler herhangi bir anlaşma zemini oluşturamadığı için Ankara Savaşı kaçınılmaz olmuştur. Sonuç olarak 28 Temmuz 1402 tarihinde vuku bulan Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid mağlup olmuş ve bu yenilgi, Osmanlı Devleti'nin Fetret Devri olarak adlandırılan siyasi istikrarsızlık dönemine girmesine neden olmuştur.

Timur'un ölümünün ardından kurduğu devletin siyasi otoritesinin zayıflamasıyla birlikte İran coğrafyası, Karakoyunlu ve Akkoyunlu beyleri arasında nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. Bu iktidar mücadelesi sürerken Osmanlı tahtında Fatih Sultan Mehmed bulunmaktaydı. Osmanlı ve İran'daki güçler arasındaki diplomatik yazışmalar bu dönemde de devam etmiş; ancak gönderilen mektuplarda, daha önceki dönemlerde kullanılan ifadelerle kıyasla farklı ve dikkat çekici bir üslup gözlemlenmiştir. Örneğin, Fatih tarafından Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a gönderilen nâme-i hümayunda, *Acem Şahı* yerine *İran Şahı* ifadesi kullanılmıştır²³¹. Taraflar arasında yapılan yazışmalar bu mektuplarla sınırlı kalmamıştır. Fatih, hem İstanbul'u hem de Mora Adası'nı fethettiğinde Cihanşah'ı haberdar etmek için fetihnâmeler göndermiş, Cihanşah da aldığı bu güzel haberler üzerine onu tebrik etme mahiyetinde mektuplar göndermiştir²³². Fatih Sultan Mehmed Dönemi, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askerî kudretini önemli ölçüde pekiştirdiği bir dönem olmuştur. Bu güçlenme, İran'a yönelik diplomatik ilişkilerde kullanılan dilin üslup ve içerik bakımından değişim göstermesinde etkili olmuştur.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, iktidara geldikten sonra Doğu Anadolu, Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, İran ve Horasan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyayı hâkimiyeti altına alarak büyük bir devleti vücuda getirmiştir²³³. Timur'dan sonra Osmanlı'nın doğusunda böyle kudretli bir hükümdarın ortaya çıkması Batılı devletleri

²³¹ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, 1/223-224.

²³² Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, 1/244-250, 262-264.

²³³ Uzun Hasan (Hasan Bey), 1423'de Akkoyunlu şehzadesi Ali Bey'in olarak dünyaya gelmiştir. 1435'te büyük babası Kara Yülük Osman Bey'in ölümü üzerine şehzadeler arasında başlayan taht mücadeleleri içinde büyüyerek 1452/3 yılında tüm rakiplerini bertaraf ederek Beyliğin başına geçmeyi başarmıştır. Bkz. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 23; Bekir Sıtkı Baykal, "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Kati Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu Harbinin Başlaması", *Belleten*, 21/82 (1957), 262.

son derece sevindirmiştir²³⁴. Gerçekten de İstanbul fatihinin doğuda en güçlü ve en tehlikeli rakibi Uzun Hasan'dı. Fatih Sultan Mehmed'in kara ve denizlerdeki fetih politikaları karşısında zor durumda kalan Batılı devletler için Uzun Hasan, Osmanlı'ya karşı kullanabilecekleri stratejik bir müttefik olarak önemli bir fırsat sunmuştur²³⁵. Bu durumu iyi değerlendiren Batılı devletler, Akkoyunlu Devleti'ne çeşitli elçilik heyetleri göndererek Uzun Hasan ile ittifak kurma çabalarına girişmiştir. Batılı elçilerin Akkoyunlu sarayına ziyaretleri ve buna karşılık olarak Uzun Hasan'ın da Avrupa'ya elçiler göndermesi, dönemin İran diplomasisinde dikkate değer bir gelişme olarak öne çıkmıştır. Akkoyunlular böylece diplomasi yoluyla Batı'dan siyasi destek sağlamakla kalmamış, aynı zamanda kendilerini bölgedeki önemli bir siyasi güç olarak tanıtmışlardır.

15. yüzyılın ortalarında Uzun Hasan ve Fatih arasında Anadolu'ya hâkim olma ve İslam dünyasında liderlik iddiası üzerinden yoğun bir rekabet yaşanmıştır. Sivas'tan Horasan'a kadar uzanan toprakların kudretli ve hırslı hükümdarı Uzun Hasan ile İstanbul'u fethettikten sonra bir taraftan Balkanlar'da topraklarına toprak katarken, diğer taraftan da Anadolu'daki küçük beylikleri egemenliği altına almayı ihmal etmeyen Fatih'in karşı karşıya kalmaları, jeopolitik bir mecburiyet ve âdeta kaçınılmaz bir yazgı meselesi olmuştur diyebiliriz ²³⁶.

Osmanlı Devleti'ne karşı Venedik, Haçlı, Papalık ve Karamanoğlu Beyliği ile siyasi ve askerî ittifaklar kuran Uzun Hasan ile Fatih arasında elçi ve mektup teatisi

²³⁴ Osmanlı Devleti, İstanbul'u fethetmesiyle büyük bir imparatorluk kurma yolunda önemli adımlar attığı sıralarda gerek doğudan gerekse batıdan son derece tehlikeli saldırılara maruz kalmıştır. Bunlardan, genellikle Osmanlı Türklerini Avrupa topraklarından uzaklaştırmak hedefiyle, batıdan gelen ve çoğu Hristiyan milletler tarafından Haçlı ruhu ile ele verilerek yapılan saldırılar, her defasında kırılmıştır. Hatta denebilir ki, II. Kosova Savaşı'ndan sonra batı cihetinden Osmanlı Devleti'ni tehdit edecek derecede düzenli bir kuvvet Avrupa'dan artık çıkmamıştır. Buna karşılık, doğudan gelen saldırılar Osmanlı Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemiş olmaları bakımından çok daha ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Bu tehditlerden ilki, 1402'de Timur'un gerçekleştirdiği Ankara Savaşı'dır. İkincisi, bu savaştan yaklaşık yetmiş yıl sonra Uzun Hasan'ın Osmanlı topraklarına yönelik saldırısıdır. Üçüncüsü ise, bundan kırk yıl sonra Şah I. İsmail'in gerçekleştirdiği askerî harekâttır. Baykal, "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Kati Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu Harbinin Başlaması", 261.

²³⁵ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, 190-191; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 28-29.

²³⁶ Baykal, "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Kati Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu Harbinin Başlaması", 263.

gerçekleşmiştir²³⁷. Türk-İslam dünyasının iki güçlü hükümdarı olan Fatih Sultan Mehmed ve Uzun Hasan arasındaki ilk diplomatik temasın, 1461’de Fatih’in Trabzon Seferi sırasında gerçekleştiği bilinmektedir. Trabzon Rum İmparatoru David, Osmanlı’ya karşı zayıf bir konumda olduğu için Uzun Hasan’dan yardım talebinde bulunarak kendisini Osmanlı’ya ödemekte olduğu vergilerden kurtarmasını istemiştir. Bu talep üzerine Uzun Hasan, 1459’da Fatih’e bir elçilik heyeti göndererek, Trabzon vergisinden vazgeçilmesini talep etmiş ve ayrıca, vaktiyle Yıldırım Bayezid’in Akkoyunlu Osman Bey’e Osmanlı’ya saldırmama koşuluyla vaat ettiği, fakat Timur’un vefatından sonra gönderilmeyen hediyelerin yeniden yollanmasını istemiştir. Uzun Hasan daha da ileri giderek eşinin çeyiz hakkı olan Kapadokya’nın kendisine teslim edilmesini istemiştir. Akkoyunlu elçisinin bu aşırı isteklerini hayretle dinleyen Fatih’in cevabı: *“Haydi siz rahatça gidiniz; ben gelecek sene kendim gelip, padişahınızın benden istediği şeyleri beraber getireceğim ve borcumu ödeyeceğim”*²³⁸ şeklinde olmuştur.

Akkoyunlular ile Osmanlı Devleti arasında Trabzon meselesi nedeniyle gerginliğin artması üzerine, Fatih Sultan Mehmed savaş hazırlıklarına başlamıştır. Bu olumsuz gelişmelerin önüne geçmek isteyen Uzun Hasan, aralarında annesi Sara Hatun’un²³⁹ da yer aldığı bir elçilik heyetini Fatih’in ordugâhına göndermiştir²⁴⁰. Sara Hatun, Fatih Sultan Mehmed’in huzurunda, oğlu Uzun Hasan’ın girişimlerinden dolayı

²³⁷ İsmail Hakkı Elçi, “Osmanlı Diplomasisi ve Gelişimi”, *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 9 (2019), 29.

²³⁸ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 249; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 33; Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021), 1/512.

²³⁹ Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan’ın validesi olarak kaynaklarda adı geçen Sara Hatun hakkında kaynaklarda pek malumat bulunmamaktadır. Sara Hatun, Akkoyunlu Devleti’nin iç ve dış siyasetinde önemli görevler üstlenirken siyaset meziyetiyle dönemin önemli şahsiyetleri arasında yerini almıştır. Sara Hatun bazen şehzade oğulları arasında çıkan anlaşmazlıkları çözmede nüfuzunu kullanırken bazen de komşu devletlerin hükümdarları ile görüşüp anlaşmalar yaparak barışın sağlanmasında etkin olmuştur. Bu nedenle Türk tarihinin önemli diplomat kadınları arasına girmeyi başarmıştır. Ayrıca Sara Hatun’un Akkoyunluların devlet yönetimi ve diplomasideki önemi hakkında bkz. Ayşe Atıcı Arayancan, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu’da Devlet Yönetimi ve Diplomasideki Önemi İki Örnek: Hatun Can Begüm ve Sara Hatun”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 29 (2011), 285-301.

²⁴⁰ Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Sahaif-ül- Ahbâr fî Vekâyi-ül- A’sâr (Müneccimbaşı Tarihi)*, çev. İsmail Erünsal, (İstanbul 1976), 2/325; Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, haz. Vahit Çabuk, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989), 1/303; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Şerafeddin Turan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 198; Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502)*, haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013), 135-136.

özür dilediğini aktardıktan sonra onun affedilmesi hususunda ricada bulunmuştur²⁴¹. Bu diplomatik girişimin ardından, Fatih Sultan Mehmed Akkoyunlularla doğrudan bir çatışmaya girmeyerek, Bayburt üzerinden Trabzon istikametine yönelmiştir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed, sefer sırasında Uzun Hasan'a güven duymadığından, onun herhangi bir harekete geçmesini engellemek amacıyla Akkoyunlu elçilik heyetini yanında alıkoyarak Trabzon'a doğru ilerlemiştir. Fatih'in özel bir saygı gösterdiği Sara Hatun'un elçilik görevi bu süreçte fiilen zorunlu bir misafirliğe dönüşmüş ve kendisi Trabzon'un fethine bizzat şahitlik etmiştir²⁴².

Uzun Hasan'dan sonra yerine geçen halefleri zamanında Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkiler devam etmiştir. Özellikle Sultan Yakub Bey zamanında Osmanlı ile diplomatik ilişkiler daha da yoğunlaşmıştır²⁴³. Bu dönemde hem Osmanlı hükümdarı hem de Akkoyunlu hükümdarı kendi iç meseleleriyle ilgilenmek zorunda kaldıkları için barışçıl bir politika izleme yoluna gitmişlerdir. Bu durum, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin karşılıklı elçilik gönderme ve mektup teatisi ile sürdürülmesine olanak sağlamıştır²⁴⁴. Gönderilen mektuplarda, her iki hükümdarın da birbirlerine saygılı bir dil kullanarak hitap ettikleri görülmektedir²⁴⁵.

Diplomasinin temel ilkelerinden biri olan devletlerarası yazışmalar, çoğunlukla hükümdarlar tarafından yürütülmekle birlikte, bazı durumlarda şehzadeler, hükümdar eşleri ve devletin ileri gelenleri tarafından da gerçekleştirilmiştir. Bu uygulama, dönemin siyasi ve toplumsal yapısında diplomatik temsilin yalnızca hükümdarlarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda belirli yetkiye sahip şahsiyetlerin de bu alanda aktif roller üstlenebildiğini göstermektedir. Feridun Ahmed Bey Münşeâtı'nda hükümdarlar

²⁴¹ Bu anlaşmaya göre Akkoyunluların Osmanlı memleketlerine ve onların himayeleri altındaki yerlere tecavüz etmeyecek ve Trabzon Rum İmparatorluğu'na yardımda bulunmayacaktı. Bkz. Selahâttin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 265.

²⁴² Tursun Bey, *Târih-i Ebu'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1977), 109; Fahrettin Kırzioğlu, "1461 'Turabuzon' Fethi sırasında Fatih Sultan Mehmed'in yaya aştığı 'Bulgar-Dağı' neresidir", *VI. Türk Tarih Kongresi (VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 20-26 Ekim 1961)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1967), 323; Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşazâde Tarihi*, 224.

²⁴³ Kazım Paydaş, *Ak-koyunlu Türkmen Hükümdarı Sultan Yakub ve Dönemi (1478-1490)*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2023), 87; Hadî Seyyid Hüseyinzâde, *Tarih-i Ferâmuş Şode*, (Tahran: Neşr-i Tarih-i İran, 1394), 120.

²⁴⁴ Paydaş, *Ak-koyunlu Türkmen Hükümdarı Sultan Yakub ve Dönemi*, 88.

²⁴⁵ Bu dönemde gönderilen mektuplar için bkz. Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, 1/294-299, 307-327.

arasında gönderilen mektupların yanı sıra hükümdar eşleri²⁴⁶, Akkoyunlu şehzadeleri²⁴⁷ ve beyleri²⁴⁸ tarafından Osmanlı sarayına gönderilen mektuplar da bulunmaktadır. Bu mektuplar ekseriyetle siyasi destek sağlamak maksadıyla kaleme alınan mektuplardır.

Uzun Hasan'dan sonraki döneme bakıldığında, Akkoyunlular ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerin belirgin bir şekilde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu diplomatik hareketliliğin temel nedeni, İran coğrafyasında yeni ve etkili bir siyasi-dinî güç olarak yükselen Safevîlerin bölge üzerindeki hâkimiyet kurma çabalarıdır. Safevîlerin güç kazanması, yalnızca İran iç siyasetinde değil, aynı zamanda Osmanlı-Akkoyunlu ilişkilerinde de yeni dengelerin oluşmasına neden olmuştur. Nitekim Uzun Hasan'ın vefatının ardından Akkoyunlu şehzadeleri arasında meydana gelen taht mücadeleleri, devlette ciddi bir siyasi istikrarsızlığa yol açmış ve otorite boşluğu doğurmuştur. Bu ortamdan istifade eden Safevîler, kısa sürede güçlerini pekiştirerek Akkoyunluları tarih sahnesinden silmiş ve İran coğrafyasındaki hâkimiyeti ele geçirmiştir.

İran ve Anadolu coğrafyalarında kurulan ya da bu bölgelerde hüküm süren siyasal yapılar arasında, İslam dünyasında liderlik ve en güçlü devlet olma iddiasıyla sürekli bir üstünlük mücadelesi yaşanmıştır. Bu güç rekabeti, “İslam'ın koruyucusu ve kılıcı” olma idealiyle birleştiğinde, iki bölgedeki devletlerarasında siyasi, askerî ve ideolojik düzlemde çatışmaların ve rekabetin kaçınılmaz hâle geldiği görülmektedir. 15. yüzyılın başlarında Timur ile Yıldırım Bayezid, yüzyılın ikinci yarısında ise Uzun Hasan ile Fatih Sultan Mehmed arasında yaşanan çatışmalar, İran ve Osmanlı siyasi gelenekleri arasındaki tarihî rekabetin dikkat çekici örneklerindendir. Bu rekabetin bir diğer önemli aşaması, 1501'de Safevî Devleti'nin kurulmasıyla başlamıştır. Şah İsmail, Safevî Devleti'ni kurarak İran coğrafyasını siyasi açıdan kontrol altına almış ve Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarında güçlü bir rakip olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Şiiliği devletin resmî mezhebi olarak ilan etmesiyle birlikte, Osmanlı-Safevî rekabeti mezhepsel bir boyut da kazanmış; böylece siyasi mücadelenin yanı sıra itikadî bir gerilim de bölgedeki ilişkileri derinden etkilemiştir.

²⁴⁶ Baysungur Mirza'nın validesi tarafından gönderilen mektup için bkz. Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtîn*, 1/327-328.

²⁴⁷ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtîn*, 1/351-352, 368-369.

²⁴⁸ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtîn*, 1/330-332.

2.2. Safevî Dönemi (1501-1736)

Anadolu Türkmenlerinin desteği ile 1501'de Akkoyunlu hükümdarı Sultan Elvend'i yenen Şah İsmail tarafından Tebriz'de kurulan Safevî Devleti, adını Safeviyye tarikatının²⁴⁹ kurucusu ve aynı zamanda ilk şeyhi olan Şeyh Safiyyüddin Erdebili'den almıştır²⁵⁰. Safevî Devleti'nin kuruluş süreci, İran topraklarında siyasi otoritenin büyük ölçüde zayıfladığı, kargaşa ve düzensizliğin hâkim olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönemde, merkezî bir devlet yapısından bahsetmek mümkün değildir. İşte bu siyasal kargaşa ortamında ortaya çıkan Şah İsmail, kısa sürede İran, Azerbaycan ve Horasan'ın yanı sıra Afganistan, Irak, Anadolu'nun doğu kesimleri ve Özbekistan'ın bir bölümünü egemenliği altına alarak Safevî Devleti'nin temellerini atmıştır²⁵¹. Bu geniş toprak bütünlüğü, Safevîlerin kısa zamanda bölgesel bir güç hâline gelmesini sağlamış, aynı zamanda Osmanlı Devleti için doğuda yeni ve ciddi bir tehdit doğurmuştur. Aslında Şah İsmail, müfrit Şii inancına bağlı Türk aşiretlerinden aldığı destekle Sasanîlerin yıkılışından sonra İran'da uzun süredir kaybolmuş olan siyasi birliği yeniden tesis etmeyi başarmıştır²⁵². İran'daki hâkimiyetini pekiştirdikten sonra ise dikkatini Osmanlı topraklarına yöneltmiştir. Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü ideolojik ve siyasî mücadeleye destek sağlamak amacıyla Anadolu'da yaşayan müritlerini İran'a

²⁴⁹ Safeviyye tarikatı, 14. yüzyılın ortalarında Şeyh Safiyyüddin İshak Erdebili tarafından Erdebil şehrinde kurulmuştur. Erdebil merkezli kurulan bu tarikat, ilk başlarda Sünni mezhebine bağlı olup İran, Irak, Anadolu, Kafkasya ve Suriye gibi bölgelerde İslamiyet'i irşad ve tebliğ faaliyetleri ile meşguldü. Şeyh Safiyyüddin'den Şah I. İsmail Dönemi'ne (1501-1524) kadar Safeviyye tarikatı; İlhanlılar, Timurular, Celâyirliler, Muzafferiler, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlılar gibi devletler ile siyasi, iktisadi ve dinî ilişkiler kurmuştur. Başlangıçta Sünni mezhebini benimseyen Safeviyye tarikatı, Şeyh Sadreddin Musevî, Hoca Ali ve Şeyh İbrahim dönemlerinde Şii mezhebine yönelmiştir. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar dönemlerinde ise Şii temayüllerin yanında siyasi ve askerî bir yapıya bürünmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. İskender Bey Münşi-yi Türkmen, *Tarih-i Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, (Tahran: Nigâh, 1390), 1/63-65; Kadı Ahmed İbn-i Şerefeddin El-Hüseynî El-Kumî, *Hülâsatü't-Tevârîh*, tash. İhsan Eşrakî, (Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1363), 24-25; Tanju Ateş, *Safevi Devletinde Sadâret ve Sadrlar*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 20.

²⁵⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/221; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1962), 1; Roger Savory, *Safevîler Devrinde İran*, çev. Özgür Kolçak, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021), 29.

²⁵¹ Walther Hinz, *Teşkil-i Devlet-i Millî der İran*, terc. Keykavus Cihandarî, (Tahran: Harezmi, 1362), 160-161; Nader Nader Nejad, *XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1502-1590-1620)*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1986), 1-2.

²⁵² Ali Asgar Rahimzade Safevî, *Zindegânî Şah İsmail Safevî*, (Tahran: Dünya-i Kitap, 1389), 266-268; Fuat Köprülü, "Türk Edebiyatına Umumî Bir Bakış", *I. Türk Tarih Kongresi (2-11 Temmuz)*, (Ankara: 1932), 316.

davet etmiştir²⁵³. Ancak bu çağrı, Anadolu'dan İran'a doğru gerçekleşmesi muhtemel göçlerin Osmanlı ekonomisini olumsuz yönde etkileme riski taşıması nedeniyle Osmanlı yönetimi tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Bu gelişmeler üzerine Şah İsmail, II. Bayezid'e bir mektup göndererek söz konusu göçlerin önüne geçilmemesini talep etmiştir²⁵⁴.

16. yüzyılın başında Safevî Devleti'nin kuruluşu, Osmanlı Devleti ile İran arasında yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Şah İsmail'in Tebriz'de tahta çıkması ve On İki İmam Şiiliğini devletin resmî mezhebi olarak ilan etmesi, İslam dünyasında önemli bir mezhepsel ayrışmayı beraberinde getirmiştir. Safevîler, batıda Sünni Osmanlı Devleti'ne ve kuzeydoğuda Sünni Özbeklere karşı varlıklarını sürdürebilmek için meşruiyetlerini gayri-sünni unsurlara dayandırmış; böylece Müslümanlar arasındaki Şii-Sünni kutuplaşmasının temelini atmışlardır. İran genelinde Şiiliği yaygınlaştırarak halkına millî bir kimlik kazandıran Safevî Devleti, bu özelliği nedeniyle birçok doğulu ve batılı tarihçi tarafından Modern İran'ın başlangıcı olarak kabul edilmiştir²⁵⁵.

İran coğrafyasında bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı tahtında II. Bayezid bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti, İran coğrafyasına hâkim olan bu gücü yakından takip ediyordu. Bu gücün bir diğer takipçisi ise kuşkusuz Batılı devletlerdi. Osmanlı Devleti'nin Safevîleri yakından takip etmesinin iki önemli nedeni vardı. Birincisi, Safevî Devleti'nin doğuda Osmanlı'nın Sünni liderliğini tehdit eden heterodoks bir inanç yayması, ikincisi ise Safevî tarikatının lideri Şah İsmail'in Osmanlı topraklarında yaşayan geniş bir mürit kitlesine sahip olmasıdır. Bu müritler Osmanlı için potansiyel bir iç tehdit olarak değerlendirilmiştir²⁵⁶. Batılı devletlerin, özellikle de Venedik Cumhuriyeti'nin bu gücü yakından takip etmesinin nedeni, Uzun Hasan'ın ölümünden sonra Venedik-İran ilişkilerinin kesintiye uğraması olarak değerlendirilebilir.

²⁵³ Abdurrahman Şeref Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi*, haz. Ahmet Demir-Mehmet Kafkas, (İzmir: Kaynak Yayınları, 1995), 141-142; Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015), 50-51; Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 71.

²⁵⁴ Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin*, 1/345-347.

²⁵⁵ Bu konu hakkında bkz. John Andrew Boyle, "The Evolution of Iran as a National State", *Belleten*, 39/156 (1975), 633-644; Türkçesi: John Andrew Boyle, "İran'ın Millî Bir Devlet Olarak Gelişmesi", (Çev. Berin Uğurlu Yurddoğ), *Belleten*, 39/156 (1975), 645-658; Hinz, *Teşkil-i Devlet-i Millî der İran*.

²⁵⁶ Sadullah Gülten, *Osmanlı-Safevî Kışkırtıcı Kızılbaşlar*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2022), 81; Sydney Nettleton Fisher, *Sultan Bayezid Han (1481-1512)*, çev. Hazal Yalın, (İstanbul: Kitap Yayınevi 2014), 110.

Venedikliler, İstanbul, Halep, Kıbrıs, Şam ve diğer şehirlerdeki diplomatları aracılığıyla İran'daki gelişmeleri dikkatle takip etmiştir²⁵⁷.

Safevî Devleti'nin resmî olarak kurulması ve Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi bir rakip olarak ortaya çıkmasıyla iki komşu devlet arasında siyasi, askerî, iktisadi alanlarda olduğu gibi diplomasi alanında da ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. İran ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk resmî diplomatik ilişkilerin bu dönemde başladığı görülmektedir. İki devlet arasındaki diplomasi, modern anlamda sürekli elçiliklere dayalı bir yapı yerine, geçici ve özel amaçlı ad hoc diplomasi biçiminde şekillenmiştir. Safevîler ile Osmanlı Devleti, ilişkilerini genellikle belirli bir süre için ve özel görevlerle gönderilen fevkalade elçilerin karşılıklı ziyaretleri aracılığıyla sürdürmüştür²⁵⁸. Bu tür geçici diplomatik temaslar, iki devlet arasındaki belirli anlaşmazlıkların çözümüne veya özel meselelerin müzakere edilmesine yönelikti ve genellikle belirli bir olay ya da kriz durumunda devreye girerdi.

Şah İsmail, Safevî Devleti'ni kurduktan sonra 1505 yılına kadar bir yandan ülkesindeki iç sorunları ortadan kaldırırken bir yandan da Irak-ı Acem'i fethetmiştir. Irak ve Fars bölgelerini fethederek Osmanlı Devleti'nin dikkatini üzerine çekmiştir²⁵⁹. Akkoyunlu Sultan Elvend Mirza'yı yendikten sonra Osmanlı sarayına fetihnâme göndermemiştir. Bu süreçte iki devlet, birbiriyle doğrudan siyasi ilişkiler kurmak yerine sınırlardaki hâkimleri veya onlara bağlı casuslar aracılığıyla birbirleri hakkında malumat toplamışlardı²⁶⁰. Dönemin Ahkâm Defterleri, Safevî topraklarından gelen casus raporlarına geniş yer vermiştir²⁶¹. Bu durum, 1505 yılının başına kadar devam etmiştir. Bu tarihe gelindiğinde Sultan II. Bayezid, Şah İsmail'in yukarıda zikredilen

²⁵⁷ Marino Sanudo, *I Diarii di Marino Sanuto*, (Venezia: Fratelli Visentini, 1887), 58/353.

²⁵⁸ Reyhan Şahin Allahverdi, "17. Yüzyılın Sonunda Bir Safevî Elçisinin Osmanlı Devleti'ne Maliyeti", *İran Çalışmaları Dergisi*, 5/2 (2021), 240; Bülent Arı, "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period", *Ottoman Diplomacy*, ed. A. Nur Yurdusev, (Londra: Palgrave Macmillan, 2004), 36-65; Fisher, *Sultan Bayezid Han*, 114-115; *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1976), 36.

²⁵⁹ Fisher, *Sultan Bayezid Han*, 114-115; Şah İsmail, Irak-ı Acem ve Fars eyaleti hâkimi olan Akkoyunlu Sultan Murad'ı Hemedan civarında yenerek İran'ın büyük bir bölümünü hâkimiyeti altına almıştır. Bu arada Şah İsmail'in peyderpey gerçekleştirdiği fetihler ve zaferler hakkında malumatlar bazen II. Bayezid'in kulağına ulaşmış ve onu rahatsız etmiştir. II. Bayezid hakikatleri öğrenmek için doğudaki hâkimlerine mektuplar göndermiştir. Bunlardan biri Keyvan Çavuş aracılığıyla Çemişgezek hâkimi Hacı Rüstem Bey Mukri'ye yollamıştır. Bkz. Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin*, 1/353-354.

²⁶⁰ Osmanlı Devleti'nin doğu sınırında casusları vasıtasıyla topladığı bilgiler için bkz. Mustafa Dehqan-Vural Genç, "Kurds as Spies: Information-Gathering on the 16th-Century Ottoman-Safavid Frontier", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung*, 71/2 (2018), 197-230.

²⁶¹ İlhan Şahin-Feridun Emecen, *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkâm: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994).

fetihlerini kutlamak amacıyla Mehmed Çavuş Balaban adında bir elçiyanında değerli hediyelerle İran'a göndermiştir²⁶². Osmanlı Devleti şimdiye kadar böyle bir uygulamada bulunmadığı hâlde elçi göndererek istihbarat toplamak istemiştir²⁶³. II. Bayezid, elçi aracılığıyla Şah İsmail'e iki mektup göndermiştir. Mektupların birinde Şah İsmail'in tahta geçmesini tebrik etmiş, diğerinde ise İran'daki Sünnilere karşı yürüttüğü sert politikaları hakkında ona öğütler vermiştir²⁶⁴. Böylece iki İslam devleti arasında diplomatik ilişkiler başlamış ve bu ilişkiler II. Bayezid Dönemi'nin sonuna kadar karşılıklı elçilerin gidiş gelişi ile devam etmiştir.

Elçilerin karşılıklı ziyaretleri, iki devlet arasındaki ilişkilerin dostane bir zeminde ilerlediğine işaret olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar Farsça ve Türkçe kaynaklar bu diplomatik temaslar ve elçi teatisine dair her zaman ayrıntılı ve kapsamlı bilgiler sunmasa da Osmanlı Arşivi'nde sözü edilen ilişkilerin varlığını kanıtlayacak önemli tarihî vesikalar mevcuttur. Bu belgeler, o dönemdeki diplomatik temasların ayrıntılarına ışık tutarak iki devlet arasındaki ilişkinin niteliğini anlamada değerli veriler sağlamaktadır. II. Bayezid Dönemi'nden Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nin sonuna kadarki Osmanlı tarihini kapsayan *Defter-i Müsveddât-ı İn'âmât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Âdât ve Nükeriye ve Gayrühû* (H. 909-933) adlı İn'âmât Defteri, özellikle İran ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler konusunda dönemin Farsça kaynaklarda bulunmayan ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bu defter, Osmanlı Devleti'nin İran ile yürüttüğü diplomasiye dair kayıtlar, elçiliklerin işleyişi, verilen hediyeler, diplomatik misyonların amaçları ve elde edilen sonuçlar gibi önemli verileri içermektedir. İn'âmât Defteri, dönemin diplomatik ilişkilerini incelerken

²⁶² Nasrullâh Felsefi, *Ceng-i Çaldıran*, (Tahran: Çaphane-i Danişgâh, 1332), 4; Edward G. Browne, *A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924)*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1959), 57; 1505 yılının kışında İsfahan'da ikamet eden Şah İsmail, II. Bayezid tarafından gönderilen Osmanlı elçilerini büyük bir gösterişle karşılamış ve onları Nakş-ı Cihan Sarayı'nda ağırlamıştır. Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 82; Abdi Beğ Şirâzî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, tash. Abdülhüseyin Nevâî, (Tahran: Neşr-i Ney, 1369), 44; Abdi Beğ Şirâzî, *Safevîler: Tekmiletü'l-Ahbâr*, terc. Şefaattin Deniz-Hasan Asadi, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021), 36; Ayrıca bu tarihe kadar Safevî sarayına, komşu devletlerden hiçbir elçi uğramamıştır. Komşu devletlerden Tebriz'e elçi gönderen ilk hükümdar, Timurlulardan Sultan Hüseyin Baykara olmuştur. Hüseyin Baykara, bu elçi vâsıtasıyla Şah İsmail'e bir mektup da göndermiştir. Timurlu elçisinin getirdiği mektubun üslûbu uygun görülmemiş ve elçi geri gönderilmiştir. Bkz. Menûcihr Parsadûst, *Şah İsmail-i Evvel*, (Tahran: Sehâmi, 1388), 293.

²⁶³ Palmira Brummett, *Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, çev. Nazlı Pişkin, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 93.

²⁶⁴ Sultan II. Bayezid birinci mektubunda Şah İsmail'i, Büyük Padişah, Kerametli, Taç Sahibi, Acem Memleketlerin Padişahı, gibi ünvanlarla överek aynı zamanda onun şahlığını resmen tanımıştır. Bkz. Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, 1/347.

araştırmacılar için benzersiz bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Bu konuda başvurulacak diğer bir kaynak ise İn'âmât Defteri'ni de doğrular nitelikteki Osmanlı payitahtındaki Venedik elçilerinin diplomatik raporlarıdır²⁶⁵.

2.2.1. Osmanlı Sarayı'ndaki İlk Safevî Elçisi

Osmanlı Arşiv belgelerine göre, Temmuz 1505 tarihinde İstanbul'a gelen Safevî elçilik heyeti, Osmanlı Devleti ile Safevîler arasındaki ilk diplomatik teması teşkil etmektedir. Şah İsmail tarafından gönderilen elçilik heyetinin başında Pervanecilerbaşı Ahmed Bey yer almıştır. Heyet, Osmanlı padişahı II. Bayezid'in Safevîlere gönderdiği Mehmed Çavuş Balaban'ın elçiliğine karşılık olarak yola çıkmıştır²⁶⁶. Şah İsmail, İran'daki fetihlerinden sonra Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkiler kurma yoluna gitmiş ve 1505'te İstanbul'a bir elçilik heyeti göndermiştir. İstanbul'daki Venedik elçileri, bu diplomatik teması yakından takip ederek ayrıntılı raporlar hazırlamışlardır. Bu diplomatların aktardıklarına göre, Şah İsmail'in 1505'te Osmanlı sarayına gönderdiği elçilik heyeti, sadece diplomatik ilişki kurmak amacıyla değil, aynı zamanda Şehzade Selim'in Trabzon'da yürüttüğü askerî harekâtları protesto etmek için görevlendirilmiştir. Venedikli elçilerin kayıtları, Şah İsmail'in, Osmanlı sınırlarına yönelik tehdit oluşturmak yerine, Osmanlı yönetimi ile barışçıl bir iletişim geliştirme arzusunda olduğuna dair ipuçları vermektedir²⁶⁷. II. Bayezid Dönemi'ne ait Osmanlı kroniklerinde, Şah İsmail'in elçilik heyetinin İstanbul'a gönderilmesi hakkında doğrudan bir bilgiye rastlanmamakla birlikte, İn'âmât Defteri'ndeki ayrıntılı kayıtlar bu durumu açıklığa kavuşturmuştur. Deftere göre, Safevî elçilik heyeti 23 Temmuz 1505 tarihinde İstanbul'da ikamet etmekteydi ve bu tarihten önce İstanbul'a ulaşmış olmaları muhtemeldir. Çünkü Temmuz ayında, heyetin dönüş hazırlıkları yapıldığı tarih olduğu düşünülmektedir. Bu, elçilik heyetinin bir süre Osmanlı sarayında bulunmuş olduğu ve bu ziyaretin zamanlamasıyla ilgili önemli bir ayrıntıdır. Osmanlı Devleti, İran elçilerine

²⁶⁵ Vural Genç, "Revâbit-i Siyasi ve Diplomatik-i Şah İsmail Evvel ve Bayezid Dovvom ber Esas-ı Esnâd-ı Osmanî (911-917/1505-1511)", *Pijûhişha-yı İran Şinâsî*, 8/1 (1397), 131-132; Türkçesi: Ercan Gümüş, "Osmanlı Belgelerine Göre I. Şah İsmail ve II. Bayezid'in Siyasi ve Diplomatik İlişkileri (911-917/1511-1515)", *Mukaddime*, 13/1 (2022), 235.

²⁶⁶ *Defter-i Müsveddât-ı İn'âmât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Âdât ve Nükeriye ve Gayrühü* (H. 909-933), 138; İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 385; Gümüş, "Osmanlı Belgelerine Göre", 236.

²⁶⁷ Selahâtin Tansel, *Sultan II. Bâyezid'in Siyasi Hayatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2023), 269; Fisher, *Sultan Bayezid Han*, 115-116; Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), 94.

nakdî para ve çeşitli değerli hediyeler takdim etmiştir²⁶⁸.

Şah İsmail ile II. Bayezid arasındaki diplomatik ilişkiler, her iki tarafın da kendi iç sorunlarına ve bölgedeki diğer tehditlere odaklanmaları sebebiyle daha temkinli ve uzlaşmacı bir yaklaşım sergilemiştir. Bu dönemde, özellikle savaşmak yerine diplomatik yollarla ilişkileri düzenlemek, her iki devletin de çıkarlarına hizmet etmiştir. Şah İsmail, Safevî Devleti'ni yeni kurmuş bir hükümdar olarak İran'daki iç karışıklıkları yatıştırmak ve bölgedeki egemenliğini pekiştirmekle ilgilenirken Osmanlı Devleti de özellikle batıdaki toprakları genişletmeye ve iç karışıklıkları kontrol altına almaya çalışıyordu. Bu sebeplerle, iki hükümdar arasındaki diplomatik yazışmalar daha ılımlı, dikkatli ve ölçülü olmuştur. Taraflar arasında gerçekleştirilen mektuplaşmalar, her iki tarafın da birbirlerine karşı resmî ve diplomatik bir dil kullanmaya özen gösterdiği, karışıklıklardan kaçınmak için temkinli bir yaklaşım benimsedikleri bir dönemi yansıtmaktadır. Bu dönemdeki diplomasi, geçici ve pragmatik çözüm odaklı bir yapıya sahipti. Ad hoc diplomasi olarak tanımlanabilecek bu yaklaşım, her iki devletin de dinamiklerini göz önünde bulundurarak karşılıklı olarak gerilimi azaltmak ve daha çok çıkarları doğrultusunda çözüm aramak adına önemli bir dönüm noktasıydı.

Şah İsmail ile II. Bayezid dönemlerinde gelişen barışçıl diplomatik ilişkiler, Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkmasıyla hızlı bir şekilde gerginleşmeye başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin doğudaki en önemli tehditlerinden biri olarak görülen Safevîler, özellikle Şah İsmail'in Şiilik propagandasını genişletmesi ve Safevî Devleti'nin yükselmesi, Osmanlı Devleti için bir tehlike unsuru olarak değerlendirilmiştir. Sultan Selim, şehzade olarak Trabzon'da görev yaparken Safevîler ile olan sınırdaki durumu dikkatle izlemiş ve Safevîlerin büyüyen etkisi karşısında ciddi kaygılar taşımıştı. Sultan Selim'in iktidara gelmesiyle birlikte, Safevîlere karşı daha sert bir tutum benimsenmiş ve bu durum 1514 tarihli Çaldıran Savaşı'na yol açmıştır. Bu savaş, Osmanlı ile Safevîler arasındaki ilk büyük çatışma olmuştur. Sultan Selim'in komutasındaki Osmanlı ordusu, Safevî ordusunu büyük bir mağlubiyete uğratmıştır. Ancak Sultan Selim'in amacı sadece bu zaferle sınırlı kalmamıştı. Osmanlı tahtında iktidarını pekiştiren Sultan Selim, Safevî Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmayı

²⁶⁸ *Defter-i Müsveddât-ı İn'âmât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Âdât ve Nükeriye ve Gayrühû* (H. 909-933), 138; Gümüş, "Osmanlı Belgelerine Göre", 236-237.

hedeflemişti. Fakat bu hedefinin gerçekleştirilmesine ömrü yetmemiştir. Sultan Selim 1520’de vefat etmiş ve Safevîlerle olan mücadele onun ölümünün ardından Kanuni Sultan Süleyman Dönemi boyunca devam etmiştir²⁶⁹.

İran ile Osmanlı Devleti arasında daimî elçilikler kurulmadan önce 23 Ağustos 1514 tarihinde gerçekleşen Çaldıran Savaşı öncesinde Şah İsmail ile Sultan Selim arasında aktif diplomatik ilişkiler yaşanmıştır. Sultan Selim, Osmanlı tahtına çıktığında dönemin diplomatik geleneklerine uygun olarak İran şahına tahta geçtiğini bildirmek ve İran’a sığınan şehzade Murad’ın iadesini talep etmek için güvendiği komutanlarından İzzet Çavuş’u elçi olarak Şah İsmail’in sarayına göndermiştir²⁷⁰. O dönemde, ilişkilerin resmî bir şekilde sürdürülmesi açısından diplomatik bildirimler büyük bir önem taşımaktaydı. Çaldıran Savaşı öncesinde iki hükümdar arasındaki mektup teatisi, âdeta bir diplomatik savaşın yaşanmasına yol açmıştır. Ancak Kaçar Hanedanı Dönemi’ne kadar olan süreçte karşılıklı olarak gönderilen tüm elçilikleri ele almak, çalışmanın ana konusundan sapılmasına neden olacaktır. Bu nedenle, Kaçar Hanedanı Dönemi’ne kadar bazı elçiliklerin incelenmesi, İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinin nasıl şekillendiğini ve daimî elçiliklerin kurulmasına zemin hazırlayan etkenleri anlamak açısından önemli bir yaklaşım olacaktır.

Yavuz Sultan Selim’den sonra Osmanlı tahtına geçen Kanuni Sultan Süleyman Dönemi’nde İran ile Osmanlı arasındaki siyasi atmosferde büyük bir değişiklik olmamıştır. Çaldıran Savaşı’ndan sonra iki devlet arasında bir anlaşma yapılmadığından âdeta bir ateşkes dönemi yaşanmıştır. Bu dönem, Şah I. Tahmasb Dönemi’nde de kısmen devam etmiştir. I. Tahmasb Dönemi’nde ise İran-Osmanlı sınır tartışmalarının yoğunlaşmasıyla iki taraf arasındaki gerilim tekrardan artmıştır²⁷¹. I. Tahmasb, yarım asrı aşkın süren hükümdarlığı boyunca çağdaşları Kanuni Sultan Süleyman, Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. I. Tahmasb, Osmanlı ile dostane ilişkiler kurmak amacıyla yoğun çaba göstermiş ve bu doğrultuda Osmanlı sarayına birçok elçilik heyeti göndermiştir. Bu elçilerin görüşmeleri genellikle barış ve dostluk teması üzerine gerçekleşmiş ve sonucunda 1555’de Amasya Antlaşması

²⁶⁹ İlhan Şahin-Feridun Emecen, *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkâm: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, 281; Emecen, “Selim I”, 407.

²⁷⁰ Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 18.

²⁷¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/336; Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 2/872; Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, haz. Mehmet İpşirli, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 1/46.

imzalanmıştır. Bu antlaşma, I. Tahmasb'ın hükümdarlığı döneminde İran'da huzur ve istikrarın sağlanmasında etkili olmuştur.

I. Tahmasb Dönemi, İran-Osmanlı hudut hadiselerinin başladığı dönem olarak da ele alınabilir. Nitekim bu dönemde İran ile Osmanlı Devleti arasında ilk olarak hudut meselesinden dolayı temaslar kurulmuşsa da Kanuni Sultan Süleyman, 1533-1535, 1548-1549 ve 1553-1555 tarihlerinde İran topraklarına üç sefer düzenlemiştir. Şah İsmail zamanında başlayan gergin ilişkiler oğlu I. Tahmasb zamanında tekrar gerginleşmiş, bu gerginlik Irakeyn Seferi'ne kadar devam etmiştir²⁷².

İran ile Osmanlı Devleti arasındaki hudutları güvensiz kılan bu gelişmeler ve Osmanlı topraklarında Baba Zünnûn, Kalenderoğlu, Molla Kâbız ve Seydi Bey gibi Kızılbaş Türkmen hareketleri, Sultan Süleyman'ı İran üzerine sefer düzenlemeye mecbur bırakmıştır. Bu sebeple Sultan Süleyman, hudut bölgelerindeki güvensizliği ve çıkan isyanları bertaraf etmek için İran üzerine yapacağı seferin hazırlıklarına başlamıştır²⁷³. Hazırlıklarını tamamlayan Sultan Süleyman, İran üzerine ilk seferine, Irakeyn Seferi olarak bilinen 1533-1535'te çıkmıştır. Bu sefer hem İran hem de Türk siyasi ve askerî tarihi açısından son derece önemli bir hadise olmuştur²⁷⁴.

Kanuni Sultan Süleyman, Avrupa'daki fetihleri ile büyük bir güç ve nüfuz kazanıp babasının politikasını devam ettirerek dünya hâkimiyetini hedeflemekteydi. Şah İsmail'in ölüm haberini alır almaz Safevîlerin yeni hükümdarı I. Tahmasb'a tehdit ve hakaret içeren bir mektup göndermiş,²⁷⁵ 1534 Haziran ayında büyük bir ordu hazırlamış, Ulama Han'ın kışkırtma ve teşvikleri sonucu İran topraklarına saldırmıştır. Osmanlı ordusu, 6 Ağustos 1534 tarihinde Safevîlerden Tebriz'i ele geçirmiştir. Osmanlı ordusu daha sonra Bağdat'a yönelmiş, şehir kapıları Osmanlı ordusuna açılmıştır. Böylece, yirmi beş yıl boyunca İranlıların elinde bulunan Irak toprakları Osmanlı Devleti'nin

²⁷² Nazmîzâde Murtezâ, *Gülşen-i Hulef: Bağdat Tarihi 762-1717*, haz. Mehmet Karataş, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 61; Melike Sarıkcıoğlu Ökten-İbrahim Yetiş, "Osmanlı-İran Diplomasisinde Geçici Elçilerin Karşılansması", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Eşref Buharalı Özel Sayısı*, (Kasım 2024), 245-246.

²⁷³ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, 129; Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, 159.

²⁷⁴ M. Tayyib Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı", *Belleten*, 21/83 (1957), 449.

²⁷⁵ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, 125; Mektupta otağını Turan, Semerkant ve Horasan'da kuramaya karar verdiğini bildirmiştir. Bkz. Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin*, 1/541-543.

eline geçmiştir. Sultan Süleyman, Bağdat'ta dört ay kaldıktan sonra I. Tahmasb'ın Tebriz'e geri döndüğünü ve şehri geri aldığını duyunca Tebriz'e gitmiş ve bir süre orada kaldıktan sonra Halep yoluyla İstanbul'a geri dönmüştür²⁷⁶.

Sultan Süleyman'ın Tebriz'den ayrılmasından sonra, Safevîler kaybettikleri toprakları geri almak amacıyla harekete geçmişlerdir. Sultan Süleyman İstanbul'a ulaştığında, Safevîler kaybettikleri toprakların büyük bir kısmını geri almışlardı. Bu sıralarda İbrahim Paşa'nın ölümü ile Osmanlı Devleti'nin İran'a yönelik politikası değiştiğinden I. Tahmasb bir nebze de olsa rahatlamıştır. Bu politik değişim ile iki devlet arasında oluşan barış ortamının 1548-1549 yıllarına kadar devam etmesini sağlamıştır²⁷⁷. Bu tarihte iki devlet arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinin başlıca nedenleri arasında Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da savaşırken I. Tahmasb'ın Doğu Anadolu'ya saldırması ve 1547'de I. Tahmasb'ın kardeşi Şirvan hâkimi Elkas Mirza'nın²⁷⁸, Osmanlı Devleti'ne sığınmasıdır²⁷⁹. Sultan Süleyman, hem Safevîlerin Osmanlı topraklarına yönelik saldırıları hem de Elkas Mirza'nın telkin ve teşvikleriyle 29 Mart 1548 tarihinde İran üzerine yeni bir sefere çıkmıştır. Sultan Süleyman'ın ikinci İran seferi (1548-1549) sonucunda Van ve çevresi Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına alınmış, Tebriz geri alınmış ve Doğu Anadolu bölgesinde Osmanlı otoritesi güçlenmiştir²⁸⁰. Bu sefer sonucunda iki devlet arasında bir anlaşma imzalanmamıştır. Bu da her iki tarafın herhangi bir bahane ile birbirine saldıracağına bir delil teşkil etmiştir.

²⁷⁶ Türkmen, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yı Abbâsî*, 1/76; Zebîhullah Safa, *Tarih-i Siyasi ve İctimâî ve Ferhengî-i İran ta Payan-ı Ahd-ı Safevî*, (Tahran: Feridevî, 1376), 292; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/339-340; Vladimir Minorsky, *Tarih-i Tebriz*, terc. Abdulali Kareng, (Tahran: Kitabşuruşî-i Tahran, 1337), 51; Cezar, *Mufâssal Osmanlı Tarihi*, 2/878-879.

²⁷⁷ Menûcihr Parsadüst, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, (Tahran: Şirket-i Sehamî-i İntişâr, 1391), 172; Menûcihr Parsadüst, *Rişeha-yı Tarihî İhtilafât-ı İran ve Irak*, (Tahran: Şirket-i Sehamî-i İntişâr, 1369), 38; Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, 181.

²⁷⁸ Konu hakkında bkz. Umut Muhammed Şefkat, *Elkas Mirza İsyanı*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

²⁷⁹ Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, 250; Hüseyin Bayburdî, *Tarih-i Penâhendegân-ı İran*, (Tahran: İntişârât-ı Vehîd, 1349), 43; Asrar, *Kanunî Sultan Süleyman ve İslâm Alemi*, 111; Bu konuda Şah'ın Sultan Süleyman'a gönderdiği Farsça namesi için bkz. BOA, TS.MA.e., 408/28. (30 Aralık 1548).

²⁸⁰ Jean Chesneau, *D'Aramon Seyahatnamesi*, çev. Işıl Elverdi, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 44; Aydoğmuş, *Safevî Devleti (1501-1736)*, 67; Cezar, *Mufâssal Osmanlı Tarihi*, 2/891-895; BOA, TS.MA.d., 10221/1. (9 Nisan 1548); Ayrıca Sultan Süleyman'ın ikinci İran Seferi hakkında bkz. Hasan Yapıcı, *Kanunî Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi (1548-1549)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023); BOA, D.BRZ.d., 20615.A. (11 Aralık 1549).

I. Tahmasb, Sultan Süleyman'ın ikinci seferi sonucunda uğradığı kayıplarını ilk fırsatta telafi etmek için çaba sarfetmiştir. Şah'ın bu yöndeki tevessüllerine Sultan Süleyman'ın göstereceği reaksiyon ise batıdaki uğraşlarına bağlı olmuştur. Padişah'ın ikinci seferinden sonra İstanbul'a dönüşünü fırsat olarak gören I. Tahmasb, Doğu Anadolu topraklarına yönelmiş ve daha önce görülmemiş tahripkâr ve şiddetli akınlara girişmiştir²⁸¹.

I. Tahmasb'ın Doğu Anadolu'daki tahripkâr akınları, Sultan Süleyman'ı yeni bir İran seferine çıkmaya mecbur bırakmıştır. I. Tahmasb, Sultan Süleyman'ın üçüncü İran seferi, kaynaklarda Nahçıvan Seferi olarak aktarılan bu harekât esnasında daha önceki seferlerde olduğu gibi savaş meydanına çıkmadığı için taraflar arasında önemli bir meydan savaşı yaşanmamıştır²⁸². Sultan'ın bizatihi başında bulunduğu Osmanlı ordusu, İran ordusunun Doğu Anadolu'da yaptıkları yağma, tahrip ve katliamların öcünü almak için Nahçıvan'a kadar ilerlemiştir. Çaldıran Savaşı'ndan sonra I. Tahmasb Dönemi'nde başlayan yirmi yıllık savaşların İran'a verdiği zarar ve yıkımlar, şahı devletin başkentini, sürekli Osmanlıların tehdit ve işgaline maruz kalan Tebriz'den 1552'de Kazvin'e taşımak zorunda bırakmıştır. Osmanlı ordusu, iki yıl sonra Nahçıvan ve Revan'ı ele geçirmiş, Şah Tahmasb da Osmanlı ordusu ve donanmasının en güçlü ve ihtişamlı dönemini yaşadığını fark ederek sürekli saldırılara engel olamayacağını düşünerek Osmanlılarla barış yoluna gitmeyi devleti için bir kurtuluş olarak görmüştür. Sonuç olarak Şah Tahmasb, kalıcı bir barışı sağlamak amacıyla 1553 ve 1554 yıllarında iki elçilik heyeti göndermiştir. Seyyid Şemseddin Dilicanî ve Şahkulu Bey Kaçar, barış ve uzlaşma arzusunu içeren mektuplarla Sultan Süleyman'a elçi olarak gönderilmiştir. Sultan Süleyman, Safevî elçilerini huzuruna kabul ederek I. Tahmasb'ın barış

²⁸¹ Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, 67-68; Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, 272.

²⁸² David Morgan, *İran der Kurûn-ı Vesetî*, terc. Abbas Muhibir, (Tahran: Terh-ı Nov, 1373), 171; İlhan Şahin-Feridun Emecen, "Amasya Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/4-5; Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, 297-298; Sultan Süleyman Anadolu'daki bazı Beylerbeyilerine sefer hazırlıkları yapılması hususunda fermanlar göndermiştir. Diyarbakır Beylerbeyi Ayas Paşa'ya gönderilen fermanda onu "cihad-ı ekbere" katılmasını emretmiştir. Bkz. BOA, AE.SSÜL.I., 2/131-1. (16 Aralık 1552); BOA, AE.SSÜL.I., 6/335-1, (16 Aralık 1552). Ayrıca Nahçıvan Seferi sırasında ve sonrasında iki devlet arasında yaşanan mektuplaşmalar için bkz. Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, 1/616-626.

tekliflerini dinlemiştir²⁸³. Görüşmeler neticesinde Sultan Süleyman, Sadrazam Mehmet Paşa'ya Safevî Devleti ile barışı sağlama talimatı vermiştir. I. Tahmasb, Şahkulu Bey'in dönüşünden sonra 17 Mayıs 1555 tarihinde Eşik Ağası Başı Ferruhzad Bey Karadağlı'nun (Karadağlı) başkanlığında bir elçilik heyetini Amasya'da bulunan hünkârın huzuruna göndermiştir. Amasya'ya vardıktan beş gün sonra huzura kabul edilen elçi, Şah'ın değerli armağanlarını ve birçok ayet, hadis ve Farsça şiirlerle süslenmiş mektubunu sultana sunmuştur²⁸⁴. I. Tahmasb, bu mektubunda yıkım ve sıkıntı yaratan savaşlar yerine iki devlet arasında barışın tesis edilmesi, kardeş kavgasından kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır²⁸⁵.

Sultan Süleyman, I. Tahmasb'ın mektubuna dostane bir şekilde cevap vermiş ve böylece barışın temelleri atılmıştır. İran elçisine verilen nâme-i hümayunda, dostluk konusundaki isteklerin kabule değer görüldüğü, İran elçisinin vazifesini gereğince ifa ettiği ve müsaade ile geri gönderildiği söylenmiştir. Ayrıca Sultan Süleyman nâme-i hümayunda bazı önemli konular üzerinde durmuştur. Bu konular, İran'da Peygamber efendimizin sahabeyle halifelerine saygı gösterilmesine, Teberrâîliğin yasaklanması, İranlı hacıların serbest ve güvenli bir şekilde hacca gidebileceklerini, İran tarafından saldırı söz konusu olmadıkça Osmanlı tarafından herhangi bir saldırı olmayacağını,

²⁸³ Hasan Rumlu, *Ahsenü't-tevârîh*, haz. Abdülhüseyin Nevâî, (Tahran: Esatir, 1384), 3/1367; Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, 209; Abdülhüseyin Nevâî, *Şah Tahmasb-ı Safevî*, (Tahran: İntişârât-ı Bunyâd-ı Ferheng-ı İran, 1350), 198.

²⁸⁴ Ali Djafar-Pour, *Nâdir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1977), 18; Mirza Bey Conâbedî, *Ravzatü's-Safevîyye*, haz. Gulam Rıza Tabatabaî Mecc, (Tahran: İntişârât-ı Edebî ve Tarihî, 1378), 540; Şahin-Emecen, "Amasya Antlaşması", 3/4; Ferruhzad Bey ile aynı tarihlerde Amasya'ya gelen Avusturya elçisi O. G. Busbecq İran elçisinin getirdiği hediyeleri şöyle aktarmıştır: "Gayet ince dokunmuş halılar, iç kısımları rengârenk işlemelerle süslenmiş Babil işi otağ perdeleri, mücevherlerle bezenmiş Şam kılıçları, zarîf bir sanat eseri olan koşum takımlarıyla süsleri ve harikulade güzellikte kalkanlar. Ancak gelen hediyeler arasında bir Kur'an vardı ki hepsini gölgede bırakıyordu." bkz. Ogier Ghislain De Busbecq, *Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, çev. Derin Türkömer, (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2013), 68.

²⁸⁵ Şah I. Tahmasb mektubunda özetle şunları aktarmıştır: "... Bizim de en büyük gayemiz tam bir itimad dairesinde sulhu kuvvetlendirip imza etmektir. Devletimizin itimadını kazanan yakın adamlarımızdan eşik ağası Kemaleddin Ferruh Beyi, hükûmet namına murahhas tayin ve dostluk kaidelerinin tekidine memur ederek yüksek kapınıza gönderdik ve her bir hâli hüremetle arz etmek üzere kendisine tafsilât dahi verdik. Eğer Tanrının lütuf yeli niyet ve meram bahçemize hayırlı bir tarzda eserle ortalık sülman olur. Dolayısıyla bundan böyle ister asker, ister ahali emniyet ve refah, içinde işi ve gücüyle uğraşır, hâsıl olacak bu emniyet üzerine herkes devletimizin dünya durdukça devamı duasıyla meşgul olur. Meşhur bir söz vardır: (Kabul edilecek bir duam olsaydı, onu âdil bir padişaha arzederdim), Tanrının küçük büyük her kulunun ricasını dilimde tophiyarak aziz kulağınıza arz etmekliğime müsaade buyrulsun..." Bkz. Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 2/907-908.

siyasi ilticaların ve mücrimlerin kabul edilmeyeceği şeklinde sıralanabilir²⁸⁶. İki devletin de barıştan yana tavır sergilemesiyle İran ile Osmanlı Devleti arasında yapılan ilk muahede olarak Amasya Antlaşması, 1 Haziran 1555 tarihinde onaylanmıştır²⁸⁷. Bu anlaşma gereğince Batı Azerbaycan, Doğu Anadolu, Irak-ı Arab ve Kuzey Gürcistan Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Buna karşılık Ermenistan, Doğu Gürcistan ve Doğu Azerbaycan İran'a kalmıştır²⁸⁸. İran tarihçileri bu anlaşmayı (الصلح خير) “sulh hayırlıdır” şeklinde yorumlamışlardır. Nazıma da şu şekilde çekmişlerdir: “*Bu eski dünyanın ikbal habercisi, Şöyle bağırdı: Essulhu Hayr*”²⁸⁹

Amasya Antlaşması'yla İran ile Osmanlı Devleti arasında yaklaşık yarım asırdan fazla süregelen düşmanlık sona ermiştir. Böylece iki devlet arasındaki gergin ilişkiler belli bir mizanda yumuşamış ve aralarındaki sınırlar da belirlenmiştir. Bu anlaşma, I. Tahmasb açısından büyük bir öneme sahiptir. Çünkü I. Tahmasb, bu anlaşmayla İslam dünyasının en güçlü devletine Safevî Devleti'nin meşruiyetini kabul ettirmiştir. Ayrıca bu anlaşma, Osmanlı hükümdarlarının Safevî Devleti'ni tarih sahnesinden silme görüşlerini de ortadan kaldırmıştır. Anlaşma sağlandığı tarihten itibaren I. Tahmasb'ın saltanatının sonuna kadar her iki devlet de anlaşmanın hükümlerine riayet etmeye çalışmıştır²⁹⁰.

²⁸⁶ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 1/241; Şahin-Emecen, “Amasya Antlaşması”, 3/4.

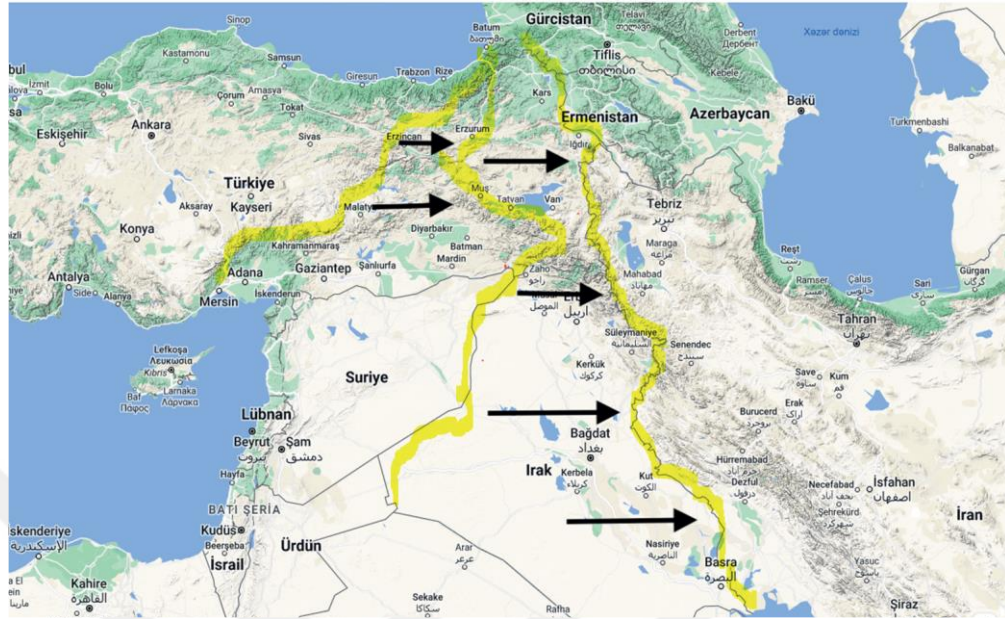
²⁸⁷ Antlaşma hakkında bkz. Şahin-Emecen, “Amasya Antlaşması”, 3/4-5; Ali Ekber Diyanet, *İlk Osmanlı-İran Antlaşması, 1555 Amasya Musalahası*, (İstanbul: 1971), 1-9.

²⁸⁸ Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, 69; Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, 2/23-25.

²⁸⁹ Türkmen, *Târih-i Âlem-Ârâ-yı Abbâsî*, 1/90; Abdülhüseyin Nevâî, *Şah Tahmasb-ı Safevî*, 198.

²⁹⁰ Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, 69; Aydoğmuş, *Safevî Devleti (1501-1736)*, 69.

Harita 1: Sultan Selim ve Sultan Süleyman Dönemlerinde Osmanlı-İran Sınır Hattı²⁹¹

İran ile Osmanlı Devleti arasında sağlanan Amasya Antlaşması'ndan sonra da iki devlet arasında diplomatik ilişkiler devam etmiştir. I. Tahmasb Osmanlı Devleti ile kurduğu dostane ilişkilerin bozulmaması adına her fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır. Sultan Süleyman tarafından yaptırılan Süleymaniye Camii'nin açılışı ve Rüstem Paşa'nın ikinci kez sadrazamlık makamına tayinini tebrik etmek için dostluk ilişkilerini yenilemek adına 1556'da Osmanlı sarayına bir elçilik heyeti ile çeşitli değerli hediyeler göndermiştir. Heyetin başında bulunan Kemaleddin Tebet Ağa aracılığıyla değerli hediyelerin yanı sıra, Sultan Süleyman'a, Haseki Hürrem Sultan'a ve Sadrazam Rüstem Paşa'ya ayrı ayrı mektuplar da gönderilmiştir²⁹².

Amasya Antlaşması'ndan sonra her iki hükümdar da karşı karşıya gelmemeye gayret etmiş ve aralarında yapılan anlaşmanın şartlarına riayet etmeye özen göstermişlerdir. Ancak 1558'de Şehzade Bayezid'in babasına isyanı ve ardından İran'a

²⁹¹ Naci Tikici, "Osmanlı-İran İlişkileri: Savaş ve Diplomasi (1514-1914)", *Türkiye İran Araştırmaları Dergisi*, 4 (2023), 18.

²⁹² Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin*, 2/14-18; Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, 363; Tevki'i Sarı Abdullah Efendi, *Düstüru'l-İnşâ*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, 3332), 227b-230b; Haseki Hürrem Sultan'a gönderilen mektup I. Tahmasb'ın kız kardeşi Sultan Begüm tarafından yazılmıştır. Bkz. Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin*, 2/63-65.

sığınması iki devlet arasındaki ilişkilerde yeni bir safha açmıştır²⁹³. Zira bir iç mesele olan şehzadenin isyanı İran ile Osmanlı arasında diplomatik bir sorun hâline dönüşmüştür²⁹⁴. Çünkü I. Tahmasb şehzadeyi kullanarak Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak ve bazı durumlarda pazarlık konusu yapmak istemiştir. Kendisine sığınan şehzadeyi memnuniyetle karşıladığı ve yakınlarına “*bu bize Elkas’a karşılık Yüce Allah’ın verdiği bir bağıştır*”²⁹⁵ dediği rivayet edilmiştir²⁹⁶.

Şehzade Bayezid’in İran’a sığınmasının ardından, iki devlet arasında yoğun bir elçi teatisi gerçekleşmişse de I. Tahmasb, bu süreçte kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Turan’ın da aktarmış olduğu gibi “*artık ömrünün sonuna yaklaşmış olan Kanunî’yi kızdırmadan, müstakbel padişah Selim’e yanaşmak ve ilerisi için ondan gerek şahsi gerekse devleti yararına menfaatler koparmak, va’adler almak politikasını güdüyordu.*”²⁹⁷ Bu niyetle elçileri aracılığıyla padişaha ve Şehzade Selim’e birer mektup göndermiştir. Şehzade Bayezid’i teslim almak için Osmanlı Devleti tarafından İran’a gönderilen elçilik heyetinde bulunan Çavuşbaşı Ali Ağa, şehzade ve dört oğlunu Kazvin’de boğdurarak öldürmüştür²⁹⁸.

²⁹³ Şehzade Bayezid 6 Temmuz 1559 tarihinde oğulları Osman, Orhan, Abdullah ve Mahmud ile birlikte Sivas’tan ayrılarak İran’a doğru hareket etmiştir. Bkz. Cahit Öztelli, “Kanunî’nin Oğlu Şehzade Bayezid’in Babasına Son Mektubu”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, Ankara 1979), 2/1105.

²⁹⁴ Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 73-74; BOA, A. {DVNSMHM.d., 3/144. (18 Şevval 966/24 Temmuz 1559); Şerafettin Turan, *Kanunî’nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak’ası*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu 1961), 133.

²⁹⁵ Sadullah Gültekin, “Kanunî’nin Maktûl Bir Şehzadesi: Bayezid”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3/6 (2012), 201.

²⁹⁶ Cihat Aydoğmuş, *Safevî Devleti (1501-1736)*, 73; Gültekin, “Kanunî’nin Maktûl Bir Şehzadesi: Bayezid”, 201; Turan, *Kanunî’nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak’ası*, 130; Gökhan Çetinsay, *The Ottoman Empire A History*, (İstanbul: Timaş Akademi, 2022), 78-79.

²⁹⁷ Turan, *Kanunî’nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak’ası*, 153; Şah I. Tahmasb, Şehzade Selim’e elçi göndererek Şehzade Bayezid’in iadesine karşılık İran ile dost kalacağına dair bir ahidnâme almıştır. I. Tahmasb, Sultan Süleyman’dan sonra Osmanlı tahtına Şehzade Selim’in geçeceğini bildiği için şimdiden önlemlerini almaya çalışmıştır. Bkz. Ali Ekber Diyanet, *Osmanlı-İran Münasebetleri 1520-1566*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1971), 96; Şehzade Selim tarafından gönderilen ahidnâmede tahta geçtiğinden itibaren İran tarafından riayet edildiği müddetçe kendisinin de uyacağı belirtilmiş ve iki Müslüman devletin halkının huzur ve güven içinde yaşayabilecekleri konusunda temennilerde bulunmuştur. Bu ahidnâme bir ebedî dostluk anlaşması mahiyetindedir. Çünkü Sultan Selim kendisinden sonra tahta çıkacak oğul ve torunlara bu ahde sadık kalmaları hususunda vasiyetlerde bulunacaktır. Turan, *Kanunî’nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak’ası*, 153; Ahidnâme için bkz. Tevki’î Sarı Abdullah Efendi, *Düstûru’l-İnşâ*, (Esad Efendi Koleksiyonu, 3332), 283b-286a. Şehzade Bayezid ile iki oğlunun Şah Tahmasb yanında hapis tutulduğuna dair padişaha sunulan arz bkz. BOA, TS.MA.e., 756/49. (20 Ramazan 967/14 Haziran 1560).

²⁹⁸ Türkmen, *Târih-i Âlem-Ârâ-yı Abbâsî*, 1/117-119; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, haz. Neşet Çağatay, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 12/104; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, 1/281-

Şah I. Tahmasb ile Sultan Süleyman dönemlerinde İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinin farklı bir boyut kazandığı açıktır. Bu iki hükümdarın döneminde, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler, 1555 tarihli Amasya Antlaşması'na kadar zaman zaman savaş, zaman zaman ise barış şeklinde sürmüştür. Diplomatik ilişkilerin bu dönemde aktif olmasının temel sebepleri arasında, Sultan Süleyman'ın İran seferleri ile Elkas Mirza ve Şehzade Bayezid'in kendi hükümdarlarına karşı isyan ederek karşı tarafa sığınmaları sayılabilir. I. Tahmasb, Şehzade Bayezid meselesinde başvurduğu diplomatik manevralarla Sultan Süleyman'a bazı isteklerini kabul ettirmiş, ayrıca ileride Osmanlı tahtına çıkacak olan Şehzade Selim'den kendisine karşı herhangi bir saldırıda bulunmayacağına dair teminat almıştır. Sonuç olarak Şehzade Bayezid Olayı'nda İran ile Osmanlı Devleti arasında kurulan diplomatik temas ve geçici barış, I. Tahmasb'ın saltanatının sonuna kadar sürmüştür.

Amasya Antlaşması'yla iki devlet arasında sağlanan sulh ve dostluk ilişkilerinin her iki hükümdarın hayatlarının sonuna kadar devam ettiği görülmektedir. Sultan Süleyman'ın 1566'da vefat etmesiyle Osmanlı tahtına oğlu şehzade Selim geçmiştir. Sultan II. Selim tahta geçtikten sonra elçisi Muhammed Han aracılığıyla I. Tahmasb'a babasının vefatını ve kendisinin cülusunu bildiren bir nâme-i hümayun göndermiştir²⁹⁹. Bunun üzerine I. Tahmasb, II. Selim'in tahta geçişini tebrik etmek, babasının ölümünden dolayı taziyelerini sunmak, Amasya Antlaşması'nı yenilemek amacıyla ihtişamlı ve gösterişli bir elçilik heyetini İstanbul'a göndermiştir. Bu ihtişamlı heyetin başında Nahçıvan ve Revan hâkimi Ustaclu Şahkulu Sultan bulunmaktaydı³⁰⁰. İran elçilik heyeti İstanbul'a vardığında II. Selim ve devlet ricalinin Edirne'de olmalarından dolayı heyet oraya gitmek zorunda kalmıştır³⁰¹. Edirne'ye ulaşan heyet, görkemli törenlerle karşılanmış ve 1568'de gerçekleşen görkemli bir merasimle yeni sultanın huzuruna çıkmak izzetini elde ederek şahın mektubunu ve hediyelerini takdim etmiştir.

287; BOA, TS.MA.e., 752/22. (29 Zilhicce 968/10 Eylül 1561); Nevâî, *Şah Tahmasb-ı Safevî*, 353; Turan, *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, 144.

²⁹⁹ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, 2/90.

³⁰⁰ Selânîkî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânîkî*, haz. Mehmet İpşirli, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 67; Hasan Ali Cengiz, "Safevî Elçisi Şah Kulu Han'ın 1568 Yılında Edirne Sarayı'nda Huzura Kabulü", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/1 (2020), 206-208; Nevâî, *Şah Tahmasb-ı Safevî*, 457; 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), haz. H. Osman Yıldırım vd., (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1998), 465.

³⁰¹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No. 823, 1/415.

I. Tahmasb, II. Selim'den sonra tahta geçen III. Murad'ın cülusundan dolayı kalabalık bir elçilik heyeti göndermiştir. Bu heyetin başında ise II. Selim nezdine gönderilen Şahkulu Sultan'ın oğlu Revan hâkimi Tokmak Muhammed Han bulunmaktaydı. Heyet, bir önceki heyet gibi hem kalabalık hem de göz alıcı eşsiz hediyelerle İstanbul'a gönderilmiştir³⁰². Tokmak Han, I. Tahmasb tarafından Osmanlı sarayına gönderilen son diplomatik temsilcidir. Çünkü Tokmak Han İstanbul'da görevini ifa ederken I. Tahmasb 14 Mayıs 1576 tarihinde zehirlenerek öldürülmüştür³⁰³. I. Tahmasb Dönemi'nde Osmanlı hükümdarları II. Selim ve III. Murad döneminde, İran ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan diplomatik ilişkiler bu heyetlerle sınırlı kalmıştır. Her iki heyetle ilgili ayrı ayrı müstakil çalışmalar yapılmıştır³⁰⁴.

I. Tahmasb tarafından II. Selim ve III. Murad nezdine gönderilen diplomatik heyetler, İran-Osmanlı ilişkilerini belirleme açısından büyük bir önem arz etmektedirler. İran hükümdarı, bu heyetlerle birlikte gönderdiği değerli hediyelerle Osmanlı Devleti'ni etkilemeye çalışmıştır. Buna karşılık Osmanlı Devleti de gelen heyetleri en iyi şekilde ağırlamak için çaba sarf etmiştir. Bu heyetlerin girişimleri ile Sultan Süleyman Dönemi'nde yapılan Amasya Antlaşması tekrar onaylanmış ve iki devlet arasındaki sulh dönemi I. Tahmasb'ın saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.

I. Tahmasb zamanında İran ile Osmanlı Devleti arasında tesis edilen barış dönemi, onun ölümünden sonra pek uzun sürmemiştir. 1576'da vefat eden I. Tahmasb'ın yerine oğlu İsmail Mirza geçmiştir (22 Ağustos 1576). Şah II. İsmail'in saltanatı uzun ömürlü olmasa da (bir yıl, üç ay) Osmanlı Devleti'ne yönelik takip ettiği siyaset, iki devlet arasında sönen savaş ateşini tekrar alevlendirmiştir³⁰⁵. II. İsmail,

³⁰² İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972), 3/7; Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 3/1313; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, 5; Türkmen, *Târih-i Âlem-Ârâ-yı Abbâsî*, 1/139; Nevâî, *Şah Tahmasb-ı Safevî*, 472-481.

³⁰³ Tufan Gündüz, "Tahmasb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/415; Kırzioğlu'nun aktardığına göre; "Bir rivayette kullandığı 'nûre'/hamam otuna, hekimi tarafından ağı katılarak öldürülmüştür". Bkz. Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, 256.

³⁰⁴ Hasan Ali Cengiz, "Safevi Elçisi Şah Kulu Han'ın 1568 Yılında Edirne Sarayı'nda Huzura Kabulü"; Bekir Kütükoğlu, "Şah Tahmasb'ın III. Murad'a Cülus Tebriki", *Tarih Dergisi*, 11/15 (1960), 1-24.

³⁰⁵ 1555 Amasya Antlaşması ile iki devlet arasında sağlanan barış döneminin 1578'de sona ermesi ve savaşların yeniden başlaması konusunda Farsça ve Türkçe kaynaklarda çeşitli neden ve gerekçeler ileri sürülmektedir. Ancak Sultan III. Murad'ın savaşı başlatma emrini vermesinin asıl nedeni İran'ın içinde bulunduğu kargaşadır. Çünkü I. Tahmasb saltanatında İran'da sükûnet ve istikrar sağlamıştır. Şah'ın ölümünden sonra şehzadeler arasındaki taht kavgaları ve önemli emirlerin birbiriyle rekabeti nedeniyle merkezi iktidarın yetersiz kalması sonucu iç karışıklıklar meydana gelmiştir. Bu karışıklıktan

1577'in sonlarında hayatını kaybedince yerine ağabeyi Muhammed Hüdâbende İran tahtına geçmiştir³⁰⁶. Şah Muhammed'in dirayetsiz idaresi ve görme engelli olmasından dolayı iktidar dizginleri saray kadınlarının ve güçlü emirlerin eline geçmiştir. Bu dönemde gerek saray kadınları arasındaki rekabet gerekse İran'daki boylar arasındaki rekabet mücadeleleri İran'ın birlik ve beraberliğini bozmuştur³⁰⁷. Osmanlı Devleti, İran'da I. Tahmasb'ın ölümünden sonra vuku bulan hadiseler sonucunda oluşan kargaşa ortamını dikkatle takip etmiş, bu kargaşa ortamından yararlanmak isteyen Osmanlı hükümdarı III. Murad, Erzurum-Bağdat-Şirvan üzerinden İran'a ordular sevk ederek iki devlet arasında devam eden barış dönemine son vermiştir³⁰⁸.

Şah Muhammed, iki devlet arasında barışın devamı ve beyhude kan dökülmemesi için elçisi Maksûd Bey'i İstanbul'a göndermiştir. 3 Nisan 1580 tarihli Van Beylerbeyi'ne iletilen hükümde, Safevî Şahı'nın Maksûd Bey'i elçi olarak göndereceği bildirilmiş, elçinin kesinlikle bekletilmemesi, tüm ihtiyaçlarının karşılanması ve güvenli bir şekilde İstanbul'a ulaştırılması emredilmiştir³⁰⁹. Bu olayın ardından, İran elçisi ve maiyeti İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Elçi, İstanbul'da iki yıl kalmış ve barışı sağlamak amacıyla birçok görüşme gerçekleştirmiştir. Ancak tüm çabalarına rağmen olumlu bir sonuç elde edememiş ve İran'a geri dönmek zorunda kalmıştır³¹⁰.

Şah Muhammed, Osmanlı Devleti ile kalıcı bir barış tesis etmek için diplomatik yolları denemeye devam etmiş ve bu doğrultuda bilgili, doğru düşünen, liyakatli, dürüst ve hitabet yeteneğine sahip bir zat olan Kum Hâkimi İbrahim Han Tarhan Türkmen'i

yararlanmak isteyen Osmanlı tarafı İran'a saldırmış ve aralarındaki barış dönemi sona ermiştir. Bkz. Rudi Matthee, "Saiklerin ve Sebeplerin Işığında 986-998/1578-1590 Tarihli Osmanlı-Safevî Savaşı", çev. İlker Külbilge, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (2018), 117-118.

³⁰⁶ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, (İstanbul: Kitabevi, 2012), 89; Remzi Kılıç, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları, (İstanbul: Tez Yayınları, 2001), 87.

³⁰⁷ Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, 116-118; A. Vahid Soofizadeh, *Safevîler (1501-1536)*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2024), 57.

³⁰⁸ Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, 118; Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 53; BOA, A.{DVNSMHM.d., 32/663 (20 Şevval 985/31 Aralık 1577).

³⁰⁹ BOA, A.{DVNSMHM.d., 39/580, (17 Safer 988/3 Nisan 1580); Aynı minvalde bir hükümde Çıldır Beylerbeyi'ne gönderilerek İran canibinden gelecek olan elçiye zarar verilmemesi konusunda emirler verilmiştir. BOA, A.{DVNSMHM.d., 46/644, (19 Zilhicce 989/14 Ocak 1582); Ayrıca daha önce gönderilen başka hükümlerde de Şah Muhammed'in savaş taraftarı olmayıp barış arzu etmekte ve tüccarı gelip gitmekte olduğu ve İran'da savaş hazırlığı olmadığı bildirilmekle bu taraftan da gelip giden tüccara ilişilmemesi emredilmiştir. Bkz. BOA, A.{DVNSMHM.d., 32/353 (25 Rebiülevvel 986/1 Haziran 1578); BOA, A.{DVNSMHM.d., 38/305, (6 Rebiülevvel 987/2 Haziran 1579).

³¹⁰ Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 45.

elçi olarak seçip değerli hediyeler ile İstanbul'a göndermiştir³¹¹. Bu elçi, olağanüstü yetkilerle ve 360 Kızılbaş süvariyle birlikte Erzurum'a varmış, oradan Sinan Paşa ile İstanbul'a gitmek üzere yola çıkmışlardır³¹². Osmanlı padişahı önce İran elçisine iyi davranmış ve Şah'ın gönderdiği mektup ve hediyeleri memnuniyetle kabul etmiştir. Barış anlaşması için müzakerelerin başlaması talimatını verdiği sıralarda Osmanlı ordusunun Osman Paşa komutasında Şirvan'ı ele geçirdiği haberi saraya ulaşmış, Osman Paşa, Sultan'a bir mektup yazarak onu savaşa devam etmeye, Kafkasya ve Azerbaycan'ın diğer eyaletlerini ele geçirmeye teşvik etmiştir. Bu nedenle barış müzakereleri durdurulmuş ve Divan-ı Hümayun'da İran ile savaşa devam etme kararı alınmıştır. III. Murad, bu koşullar altında İran elçisi ve beraberindekilerin İstanbul'da tutulmasını emretmiştir³¹³. Neticede İran tarafının barış girişimlerinden hiçbir sonuç çıkmamıştır.

III. Murad, İbrahim Han'ın yanındaki adamlardan biri aracılığıyla Şah Muhammed'e bir mektup göndererek barışın ancak İran'ın Osmanlı ordusunun ele geçirdiği tüm eyaletlerden vazgeçtiğinde mümkün olacağını, aksi takdirde Osmanlı ordusunun ilerlemeye devam edeceğini belirtmiştir. İran tarafı şartları kabul etmemiş ve bu olumsuz cevap İstanbul'a ulaşınca III. Murad öfkelenmiştir. Devletlerarası diplomatik teamüllere aykırı davranarak İran elçisini hapse attırmıştır. Elçilik heyetinde bulunan diğer insanlar da normal köleler ve esirler gibi Osmanlı devlet gemilerinde kürek çekmeye mahkûm edilmişlerdir³¹⁴.

Koca Sinan Paşa'nın azlinden sonra Sadrazam Siyavuş Paşa'nın desteğiyle Şark ordularının serdarlığına Ferhad Paşa tayin edilmiştir (29 Aralık 1582). Bu sıralarda Şah Muhammed'in iktidarsızlığı nedeniyle devlet idaresini Veliaht Hamza Mirza ele geçirmiştir. İran, bu süreçte hem içte hem de dışta çeşitli sorunlarla karşı karşıya

³¹¹ Muhammed Emin Riyâhî, *Sefaretnâmeha-yi İran*, (Tahran: İntişârât-ı Tus, 1368), 37.

³¹² Mahmud b. Hidayet Allah Efüşte-yi Netenzî, *Nekâvetü'l-asâr fî Zikrî'l-ahyâr der Tarih-i Safevîye*, haz. İhsan Eşrakî, (Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1373), 112; İsfahanî, *Holdberin: İran der Rûzgâr-ı Safevîyân*, 625; M. Tahir Vahid Kazvinî, *Tarih-i Cihan-ârâ-yı Abbasî*, (Tahran: Pijûhişgâh-ı Ulûm-ı İnsanî ve Mutâle'ât-ı Ferhengî, 1383), 93.

³¹³ Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 47; Hesti Süleymanî, *Nekş-ı Sefirân der Revâbit-i Beyn-ı Sefevîyan ve Osmanîyan (907-1038 H.K)*, (Tahran: Harezmi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1393), 89; 1590 İstanbul (Ferhad Paşa) Antlaşması'na kadar iki devlet arasında gerçekleşen mücadeleler hakkında bkz. Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 3/1313-1363.

³¹⁴ Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 47; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 3/410.

kalmıştır. İran'ın aczi durumundan yararlanan Ferhad Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu İran'a saldırarak Tebriz ve Gence'yi ele geçirmiştir³¹⁵. Ferhad Paşa, Tebriz'in hâkimiyetini ele geçirdikten sonra Hamza Mirza'ya bir mektup göndererek iki Müslüman devlet arasında boş yere kan dökülmemesi için bazı şartlar öne sürerek barış teklifinde bulunmuştur. Bu şartlar; Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği yerlerden vazgeçmeyeceği ve barışın tesisi için İran şehzadelerinden birinin Osmanlı sarayına gönderilmesi şeklinde sıralanabilir. Hamza Mirza, emrindeki orduyla Osmanlı ordusuna karşı direnemeyeceğini anlamış ve Ferhad Paşa'nın teklifine sıcak bakmış ve oğlu Haydar Mirza'yı elçisi Ahmed Bey Dede ile birlikte Ferhad Paşa'nın yanına göndermiştir. Hamza Mirza Kazvin'e giderken en yakınındaki Hüdaverdi adındaki tellağı tarafından hançerlenerek öldürülmesi sonucu bu elçilik heyeti İstanbul'a varmadan geri dönmüştür. Veliaht Hamza Mirza'nın ölümü üzerine tahtın yolu bir diğer Şehzade Abbas Mirza'ya açılmıştır³¹⁶.

Ekim 1587 tarihinde Safevî tahtına oturan Şah Abbas Dönemi'nde (1587-1626) İran, perişan ve bozulmuş bir hâldeydi. Şah Abbas, hükümdarlığı boyunca çağdaşları III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman ve IV. Murad ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Bu dönemde İran ile Osmanlı Devleti arasında yoğun bir elçi teatisi ve mektuplaşma yaşanmıştır³¹⁷. Şah Abbas, bir yandan iç karışıklıklarla uğraşıp devlet işlerini yoluna koymak için var gücüyle çalışırken, diğer yandan da doğuda Özbek, batıda ise Osmanlı Devleti'nin saldırılarına maruz kalmıştır³¹⁸. Şah Abbas, iki cephede birden savaşmanın zorluklarını ve tehlikelerini iyi kavramış bir lider olarak stratejik bir karar almıştır. Hem iç hem de dış tehditlerle eşzamanlı olarak savaşmanın imkânsızlığını gören şah, Osmanlı Devleti ile barışçıl ve dostane ilişkiler kurmanın en akılcı yol olduğunu düşünmüştür. Bu amaçla Osmanlı sarayına birçok elçi göndererek

³¹⁵ Ferhad Paşa'nın 1582 ve 1586 yıllarında İran'a yönelik saldırıları için bkz. BOA, A.{DVNSMHHM.d., 63/24, (15 Safer 996/15 Ocak 1588); BOA, A.{DVNSMHHM.d., 63/52, (23 Safer 996/23 Ocak 1588); BOA, A.{DVNSMHHM.d., 63/63, (15 Safer 996/15 Ocak 1588); BOA, A.{DVNSMHHM.d., 63/65, (22 Safer 996/22 Ocak 1588); BOA, A.{DVNSMHHM.d., 63/60, (22 Rebülevvel 996/20 Şubat 1588); BOA, A.{DVNSMHHM.d., 64/573, (25 Cemâziyelâhir 996/26 Mayıs 1588).

³¹⁶ Ebulkasım Tahirî, *Tarih-i Siyasi ve İctimâî-i İran*, (Tahran: Kitapha-yı Cihî, 1349), 281; Netenzî, *Nekâvetü'l-asâr fî Zikrî'l-ahyâr der Tarih-i Safevîye*, 208-209; Faruk Sümer, "Abbas I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul 1988), 1/18; Mehmet İpşirli, "Ferhad Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/383; Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, 1/187-188.

³¹⁷ Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin*, 2/249-296; Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 76-78.

³¹⁸ İskender Bey Münşi-yi Türkmen, *Târih-i Âlem-Ârâ-yı Abbâsî*, Cilt. 2/1, çev. Ali Genceli, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 42; Sümer, "Abbas I", 18.

diplomatik kanalları kullanmış ve böylece iki güç arasında bir denge sağlamaya çalışmıştır. Bu diplomatik hamlelerle İran'ın siyasi ve askerî durumunu istikrarlı hâle getirmeyi hedeflemiştir³¹⁹. Bu davranışının temel nedenini Osmanlı'ya karşı en küçük düşmanca harekettten dahi kaçınması şeklinde yorumlamak mümkündür. Çünkü askerî imkânlarının Osmanlı ordusu karşısında yetersiz olduğunu bilmekteydi. Safevî kronikleri Osmanlı'nın askerî üstünlüğünü hasetle ifade etmektedirler. Şah, Osmanlı sarayına birçok elçi göndermiş, bu elçiler görevlerinde başarılı olarak barış anlaşmaları yapmayı başarmışlardır³²⁰.

Şah Abbas tahta geçtiği dönemde Karabağ, Gence, Tebriz, Serab, Nihâvend ve Luristan ile Hemedan civarları Osmanlı hâkimiyeti altındaydı. Genç hükümdar, Osmanlı Devleti'ne daha fazla toprak kaptırmamak ve sınırlarını koruyabilmek için Osmanlı Devleti'yle barış yapmanın yollarını aramıştır. Bu doğrultuda 1590'da Mehdi Kulu Han Çavuşlu'yu³²¹ fevkalade bir elçi olarak şehzade Haydar Mirza ve birkaç Kızılbaş emirleri ile birlikte İstanbul'a göndermiştir³²². 18 Ocak 1590 tarihinde İstanbul'a ulaşan İran heyeti, Osmanlı Devleti tarafından resmî merasimlerle iyi karşılanmıştır. Şehzade, Pertev Paşa konağında ağırlandı ve mihmendarlığına Selânîki Mustafa Efendi tayin edilmiştir. Heyet, sultanın huzuruna çıktığında şahın gönderdiği

³¹⁹ Ali Ekber Velayetî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran der Ahd-ı Şah Abbas-ı Evvel Safevî*, (Tahran: Vezaret-i Umur-ı Harici, 1374), 4; Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, 143; Parsadûst, *Rişeha-yı Tarihî İhtilâfât-ı İran ve Irak*, 44; Asıldan iki devlet arasında barışın sağlanması İran kadar Osmanlı Devleti için de önemliydi. Çünkü uzun süre İran seferleri ve muharebeleri, devleti mali sıkıntılara sürüklemiştir. Ele geçirilen yerlerin kazancı halkın perişan vaziyeti sebebiyle korunması için yapılan masrafları karşılamamaktaydı. Yine devlet ele geçirilen kalelerin tamiri ve korunması için gönderilecek muhafızların ulufesini ödemekte zorluklar çekmekteydi. Bütün bunlar düşünüldüğünde barışın her iki taraf için hayırlı bir iş olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, 193.

³²⁰ Rudi Matthee, "Saiklerin ve Sebeplerin Işığında 986-998/1578-1590 Tarihli Osmanlı-Safevî Savaşı", 121; Süleymanî, *Nekş-ı Sefîrân der Revâbit-i Beyn-ı Sefevîyan ve Osmanîyan*, 94; BOA, A.{DVNSMHM.d., 74/377, (2 Zilhicce 1004/28 Temmuz 1596).

³²¹ Mehdi Kulu Han Çavuşlu, Şah Abbas'ın Osmanlı sarayına gönderdiği önemli temsilcilerden biriydi. Erdebil valiliğini üstlenmişti ve Simon Sultan'ın oğlu olarak tanınıyordu; bu yüzden ona Mehdi Kulu Han Simâyün Oğlu da denirdi. Mehdi Kulu Han, Şah Abbas Dönemi'nde Çavuşlu kabilesinin önde gelen emirlerinden biriydi ve akıl, bilgi, anlayış, zekâ, beceri, zenginlik ve ihtişam bakımından diğer emirlerden üstün özelliklere sahipti. Ancak Şah Abbas'ın Ustaclular'a karşı beslediği kinin kurbanı oldu ve Hicri 1000/1592 yılında İstanbul'dan döner dönmez öldürüldü. Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, 157; Süleymanî, *Nekş-ı Sefîrân der Revâbit-i Beyn-ı Sefevîyan ve Osmanîyan*, 95.

³²² Beyânî, *Tarih-i Nizamî-i İran Devre-i Safevî*, 286-288; Velayetî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran der Ahd-ı Şah Abbas-ı Evvel Safevî*, 39-40; Selânîki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânîki*, 1/216-217; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954), 3/1, 64; Nasrullah Felsefî, *Zindegânî Şah Abbas-ı Evvel*, (Tahran: İntişârât-ı Danişgâh Tahran, 1347), 1/148-149; BOA, A.{DVNSMHM.d., 63/24, (15 Safer 996/15 Ocak 1588).

zengin hediyeler takdim edilmiştir³²³. Heyetin kabulünden sonra müzakerelere başlanmış ve iki devlet arasında 21 Mart 1590 tarihinde İstanbul (Ferhad Paşa) Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile İran-Osmanlı arasındaki 12 yıllık savaş dönemini sona ermiştir (1578-1590)³²⁴. Bu anlaşmanın şartları gereğince; Tebriz, Karacadağ (Karadağ), Gence, Karabağ, Gürcistan Eyaleti, Luristan, Nihâvend ve Şehrizar tarafları Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktır. Taraflar arasında esirler iade edilecektir. İki devlet hiçbir firariyi barındırmayacaktır. İran'da Dört Halife ve Hz. Ayşe'ye hakaret edilmeyecektir. Osmanlı Devleti, anlaşmanın garantisi olarak Şah Abbas'ın yeğeni Haydar Mirza'yı Osmanlı sarayında tutacaktır³²⁵.

İran ile Osmanlı hükümdarları arasında bu dönemde diplomatik temaslar devam etmiş, Osmanlı Devleti Avrupalı devletlerle savaşırken Safevîler de doğuda Özbekler ile amansız bir mücadelenin içerisinde olmuştur. Şah Abbas, 18 Ağustos 1598 tarihinde Özbeklere karşı zafer kazanmıştır. Bu zaferin ardından Horasan ve Herat ele geçirilmiştir. Şah Abbas, 30 Ağustos 1598 tarihinde bu zafer haberini Osmanlı sarayına bildirmek amacıyla Osmanlı Sultanı'na muhabbetli ve güzel üsluplu bir mektup yazarak elçisi Eşik Ağası Muhammed Kulu Bey Arabgırlı ile birlikte İstanbul'a göndermiştir³²⁶. Şah Abbas, bu tarihten yaklaşık iki buçuk sene sonra Horasan, Türkistan ve Afganistan'da fethettiği 24 şehrin ve kalenin anahtarlarını Eşik Ağası Karahan adlı elçi aracılığıyla Osmanlı sarayına göndermiştir. Şah Abbas'ın bu güç gösterisi, onun o ana kadar esrarlı ihtiraslarını kışkırtmaya ve Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca hisler beslediğini aşikâr etmiştir³²⁷. Şah Abbas'ın düşüncesini anlayan Osmanlı hükümdarı III.

³²³ Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 3/1365; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1982), 111-112; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, 194.

³²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 64; Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 3/1365.

³²⁵ Ramazanî, *Mu'âhedât-ı Tarih-i İran*, 27-28; Parsadüst, *Rişeha-yı Tarihî İhtilafât-ı İran ve Irak*, 44-45; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 64; Mahmudov, *Azerbaycan Diplomasisi*, 230-231; Abbas Por İran, *Revâbit-i İran ve Osmanî der Ahd-ı Safevîyân*, (Meşhet: Neşr-ı Düstur, 1384), 114-115.

³²⁶ İskender Bey Münşî-yi Türkmen, *Târih-i Âlem-Ârâ-yı Abbâsî*, Cilt. 2/1, 267.

³²⁷ Saray, *Türk-İran İlişkileri*, 47; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954), 3/2, 246; Bu İran heyeti, Hicri 1007 Zilhicce ayının ortalarında (1599 Temmuz ayının başlarında) İstanbul'a ulaşmış ve Osmanlı Devleti tarafından resmî törenlerle karşılanmıştır. İran elçisi Hicri 17 Zilhicce 1007/11 Temmuz 1599 tarihinde Osmanlı Sultanı ile görüşmüş ve Şah Abbas'ın mektubu ile hediyelerini hünkâra takdim etmiştir. İran elçisi, Osmanlılar tarafından büyük bir özenle ağırlandı ve karşılanmış; kendisine uygun kıyafetler ve iyi bir at hediye edilmiştir. O gün Osmanlı ordusu gruplar hâlinde elçiyi karşılayarak güç gösterisinde bulunmuştur. Bu heyet, 1599 Eylül ayının sonlarında III. Mehmed'in müsaadesi ile İstanbul'dan ayrılmıştır. Bkz. Selânikî Mustafa Efendi,

Mehmed, Mehmed Ağa adında bir zatı elçi olarak İran'a göndermiştir. İran Şahı'ndan iki devlet arasındaki geçerli olan barış anlaşmasının yenilenmesi ve İstanbul'da vefat eden Şehzade Haydar'ın yerine büyük oğlunu İstanbul'a göndermesi istenilmiştir. Şah Abbas bu istekleri kabul etmemiştir. Şah, Osmanlı hükümdarının özellikle oğlu hakkındaki isteğine cevaben şöyle söylemiştir: *“Benim oğlum benim veliahdımdır. Bir gün İran şahı olacaktır. Ben, bir şahı diğer padişaha rehine olarak gönderme hakkına sahip değilim.”*³²⁸

Şah Abbas, doğuda Özbekler ile uğraşırken Osmanlı Sultanı III. Mehmed 22 Aralık 1603 tarihinde vefat etmiş ve yerine oğlu Sultan I. Ahmed (1603-1617) tahta geçmiştir. Şah Abbas, Özbekleri bertaraf etmiş ve doğu sınırlarını Ceyhun'a kadar uzatarak güvence altına almış; ayrıca iç karışıklıkları da ortadan kaldırarak devletin otoritesini tam anlamıyla sağladıktan sonra yönünü Osmanlı Devleti'ne çevirmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti bir yandan Avusturya ile savaşırken bir yandan da Anadolu'da baş gösteren Celâlî İsyanlarıyla uğraşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin bu zayıf anından faydalanmak isteyen Şah Abbas, 1603'te Osmanlı Devleti'ne karşı resmen savaş ilan etmiştir. Böylece İran ile Osmanlı Devleti arasında tekrardan savaş ateşi fitillenmiştir³²⁹. Bu tarihten sonra, dönemsel olarak yaşanan savaşlar ve Osmanlı Devleti'nin bu savaşlar öncesinde sürekli düzenlediği seferler neticesinde, İran-Osmanlı sınırları sürekli bir değişim süreci içinde olmuştur. Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki iç zafiyetinden faydalanan I. Abbas, Osmanlı'ya karşı yürüttüğü savaşlar sonucunda başta Azerbaycan, Revan ve Tebriz olmak üzere Bağdat, Kerbela ve Necef gibi önemli bölgeleri ele geçirerek iki devlet arasındaki sınırları yeniden şekillendirmiştir³³⁰. Bu dönemde, İran ile Osmanlı Devleti arasında zaman zaman barış antlaşmaları imzalanmışsa da dönemin siyasi konjonktürüne göre İran tarafının bu antlaşmalara sadık kalmaması nedeniyle anlaşmalar feshedilmiştir. Şah Abbas'ın Osmanlı Devleti'ne

Tarih-i Selânikî, 2/814-815; Süleymanî, *Nekş-ı Sefîrân der Revâbî-i Beyn-ı Sefevîyan ve Osmanîyan*, 114-115.

³²⁸ İbrahim Fâikî, *Azerbaycan der Mesîr-ı Tarih-i İran*, (Tebriz: Yarân, 1376), 2/771; Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, 153.

³²⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/2, 247; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, 2/243-244, 274.

³³⁰ Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 77.

karşı sergilediği düşmanca tutum, İran-Osmanlı arasındaki diplomatik ilişkilerinin yapıcı bir rol üstlenememesine yol açmıştır³³¹.

Şah Abbas, saltanatının son dönemlerinde hastalanmış ve ölmeden önce henüz 17 yaşında olan torunu Sam Mirza'yı (Safî Mirza'nın oğlu) saltanat adayı olarak ilan etmiş, tüm emirlerine ona biat etmelerini emretmiştir. Bu olaydan kısa bir süre sonra, 19 Ocak 1629 tarihinde vefat ederek yaklaşık 42 yıllık hükümdarlık dönemi sona ermiştir³³². Şah Abbas Dönemi, özellikle Osmanlı Devleti'ne elçi gönderme konusunda İran diplomasisinin altın çağı olarak kabul edilebilir. Bu dönemde, İran, uluslararası alanda etkili bir diplomasi yürütmüş ve çeşitli ülkelerle ilişkilerini güçlendirme çabasında bulunmuştur. Ancak, bazı elçilerin görevlerinde çeşitli nedenlerden ötürü başarısızlıkla sonuçlandığı ve diplomatik misyonlarını gerektiği gibi yerine getiremedikleri de bir gerçektir. Bu durum, İran'ın dış politikadaki hedeflerine ulaşmasını zorlaştırmış ve diplomatik ilişkilerin karmaşıklığını artırmıştır. Dolayısıyla bu dönemdeki diplomasi faaliyetleri, başarılar kadar zorluklarla da dolu olmuştur.

Yaptığı reformlar ve Batılı devletlerle kurduğu diplomatik ilişkiler sayesinde Safevîlere altın çağını yaşatan Şah Abbas, 1629'da ölümüyle yerine torunu Sam Mirza, *Şah Safî* ünvanıyla tahta geçmiştir³³³. Şah Safî'nin Osmanlı Devleti ile ilişkilerine bakıldığında, 1623'te Bağdat'ın İran topraklarına katılması ve Osmanlı hükümdarı IV. Murad'ın buna verdiği reaksiyon önemli bir yer tutar. Şah Abbas, Osmanlı Devleti'nin iç sorunlarını fırsat bilerek Bağdat'ı ele geçirmişti. Bağdat olayının yaşandığı dönemde, IV. Murad bir yandan iç meselelerle uğraşırken bir yandan da zayıflayan merkezî otoriteyi güçlendirmeye çalışmıştır. Şah Abbas'ın vefatından sonra, Safevî tahtına geçen tecrübesiz Şah Safî'nin durumunu fırsat bilen IV. Murad, Bağdat'ı geri almak için harekete geçmiştir. Bu Hususta sefer hazırlıklarını yapması için Veziriazam Bayram Paşa'yı görevlendirmiştir³³⁴. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Safevî üzerine Sultan

³³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/2, 247; Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 77.

³³² Mirza Muhammed Masum, *Tarih-i Selâtin-i Safevîyye*, (Tahran: İntişârât-ı Bunyâd-ı Ferheng-i İran, 1351), 27; Pâzûkî, *Tarih-i İran (ez Moğol ta Afşâriyye)*, 337; Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, 273; Türkmen, *Târih-i Âlem-Ârâ-yı Abbasî*, 3/203-204.

³³³ Abdülhuseyin Nevâî-Abbâs Gaffari Ferd, *Tarih-i Tehevvullat-ı Siyasi, İctimai, İktisadi ve Ferhengi-yi İran der Dovran-ı Safevîyye*, (Tahran: 1386) 224; Türkmen, *Târih-i Âlem-Ârâ-yı Abbasî*, 3/205; Na'imâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, haz. Mehmet İpşirli, (Ankara: Türk Tarih Kurumu 2014), 3/751.

³³⁴ Songül Çolak, *IV. Murad'ın Bağdad Seferi Menzîlnâmesi (1638)*, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2015), 30; Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014), 195-196.

IV. Murad tarafından İran Seferi düzenlenmiş; 1635'te Erivan ve Tebriz, 1638'de de Bağdat Osmanlı topraklarına geçmiştir. Bağdat'ın Osmanlıların eline geçince karşılıklı elçi teatisi yaşanmış ve taraflar arasından 1639'da Kasrışirin Antlaşması imzalanmıştır. Osmanlılar bu anlaşmaya *Kasrışirin*, Safevîler ise *Sulh-u Zohab* adını vermiştir³³⁵. İki devlet arasında akdedilen anlaşma belgesi Şah Safi'ye gönderilmiştir. Şah'a gönderilen anlaşma metni üç gün sonra el yazısıyla imzalanmış ve Şah mührüyle mühürlenmiş bir şekilde getirilmiştir. Aynı metnin Osmanlı Sultan'ı tarafından tasdiki için Muhammed Kulu Han görevlendirilmiş ve Saru Han İran'a geri gönderilmiştir³³⁶.

İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olan bu anlaşma, Osmanlı-Safevî sınırını belirleyen önemli bir belgedir. Ayrıca iki devlet arasında uzun süredir devam eden sınır anlaşmazlıklarını sonlandıran bu antlaşma, Safevî Devleti'nin Afgan akınlarıyla yıkılışa geçtiği 1722'ye kadar geçerliliğini korumuştur. Antlaşma sonucunda Osmanlı Devleti, Bağdat merkezli Irak-ı Arab bölgesi gibi dinî, stratejik ve ekonomik öneme sahip toprakları ele geçirirken, Safevîler bu kritik bölgeyi kaybederek ağır bir darbe almıştır.

Sultan IV. Murad, Revan Seferi esnasında başlayan Arakü'n-nisa "Siyatik" (Gut, Damla veya Nikris) hastalığına yakalanmış ve Bağdat Seferi'nden döndükten sonra daha da artmıştır. Sultan, tüm müdahalelere rağmen günden güne fenalaşmış ve 8 Şubat 1640 tarihinde vefat etmiştir. IV. Murad'dan sonra Osmanlı tahtına Sultan İbrahim geçmiştir (9 Şubat 1640). Sultan İbrahim'in cülusundan sonra Şah Safi cülus tebriki için Muğan hâkimi İbrahim Han'ı elçi olarak Osmanlı sarayına göndermiştir. İbrahim Han 16 Haziran 1641 tarihinde İstanbul'a ulaşmış ve bir ay sonra yeni Sultan'ın huzuruna kabul edilmiştir³³⁷. Elçi beraberinde getirdiği sabık anlaşmanın bir metnini ve değerli hediyeleri takdim etmiştir³³⁸.

³³⁵ Abdülhüseyin Nevâî, *Esnâd ve Mukâtebât-ı Siyasi-i İran (1038-1105)*, (Tahran: Bunyâd-ı Ferheng-ı İran, 1360), 9-10; Sultan IV. Murad Bağdat'ı fethettikten sonra İran ile yapılan sulhnâmenin sureti için bkz. BOA, AE.SMRD.IV., 8/767. (10 Şevval 1049/3 Şubat 1640).

³³⁶ Küpeli, *Osmanlı-Safevî Münasebetleri*, 275-276; J. Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç. (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993), 261-262; Ebül Felz Abidinî, "Münasebat-ı Siyasi-i Devlet-ı Safevî ba İmparator-i Osmanî ez Muahede-i Zohab ta Sukut-ı İsfahan (1049-1135/1639-1722)", *Tarih-i Revâbit-i Harici*, 30 (1386), 67.

³³⁷ Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021), 4/1956; Na'imâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, 3/937-938; Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 105.

³³⁸ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtîn*, 2/301-304.

Şah Safî, bir yandan Bağdat meselesiyle ilgilenirken bir yandan da doğuda meydana gelen gelişmeleri takip etmiştir. Ordusunun büyük bir kısmını Bağdat meselesi için söz konusu bölgeye göndermiş, ordunun geri kalan kısmı da Kandehar'a saldıran Babürlere karşı savaşımaya göndermiştir. Osmanlı Devleti ile yaptığı barış anlaşmasından sonra stratejik ve ekonomik açıdan çok önemli olan Kandehar'ı Babürlerden geri almak için tüm orduyu söz konusu bölgeye sevk etmiştir. Kendisi de sefer hazırlıklarının yapıldığı Horasan'a gitmek amacıyla payitaht şehrinden ayrılmıştır. Horasan'a giderken yol üzerinde bulunan Kaşan şehrinde bir müddet konaklamıştır. Kaşan'a ulaştığında sağlığı ciddi anlamda bozulmuş ve tabiplerin tüm müdahalelerine rağmen 12 Mayıs 1642 tarihinde 31 yaşındayken hayatını kaybetmiştir³³⁹.

Aynı dönemde Osmanlı Devleti, batı sınırlarındaki askerî gelişmeler nedeniyle dikkatini başka bölgelere yöneltmişti. 1640'larda odak noktası Akdeniz'e kaymış ve Girit Adası nedeniyle Venedik ile uzun süren, Kandiye Savaşları olarak bilinen çatışmalara girmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti, batıya yönelirken doğu sınırlarını güvence altına alma ihtiyacı duymuştur. Böylece Şah Safî'nin saltanatının sonlarına doğru, iki devlet arasında geçmişteki yıkıcı sınır savaşlarının yerini dostane mektuplaşmalar ve karşılıklı hediye alışverişi almıştır³⁴⁰.

Şah Safî'nin 1642'de aniden ölümü üzerine henüz on yaşlarında olan oğlu Muhammed Mirza, Şah II. Abbas ünvanıyla Safevî tahtına geçmiştir³⁴¹. Şah II. Abbas, tahta çıktıktan sonra cülusunu duyurmak ve barışın devamını sağlamak amacıyla Maksud adında bir elçiyi, bir mektup ve değerli hediyelerle İstanbul'a göndermiştir³⁴². II. Abbas'ın bu girişimine Sultan İbrahim, cevap vermekte fazla gecikmemiştir. Yusuf Ağa isminde bir elçiyi, Maksud Sultan Bey ile birlikte İran'a göndermiştir. Yusuf Ağa 1643'te dostluk temellerinin güçlendirilmesi ve tebrikleri içeren bir mektupla birlikte

³³⁹ Veli Kulu b. Davud Kulu Şamlu, *Kıyasü'l-Hakanî*, tash. Seyyid Hasan Sadat Nasrî, (Tahran: Sazman-ı Çap-ı İntişarat-ı Vezaret-ı Ferheng ve İrşâd ve İslamî, 1371), 1-2/258-260; Uzunçarlı, Şah Safî'nin oğlu Muhammed Mirza (Şah II. Abbas) tarafından öldürüldüğünü öne sürmektedir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/2, 249.

³⁴⁰ Paul Luft, *İran der Ahd-ı Şah Abbasi Dovvom*, terc. Keykavus Cihandârî, (Tahran: Vezaret-i Umur-ı Harici, 1380), 102.

³⁴¹ Luft, *İran der Ahd-ı Şah Abbasi Dovvom*, 31; Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, haz. Mehmet İpşirli, (Tahran: Türk Tarih Kurumu, 2014), 4/958; BOA, TS.MA.e., 794/17, (29 Zilhicce 1052/20 Mart 1643).

³⁴² Şah II. Abbas tarafından Osmanlı hükümdarına gönderilen mektup için bkz. Zebihullah Sâbitîyan, *Esnâd ve Nâmeha-yi Tarihi ve İctimâî der Devre-i Safevî*, (Tahran: Kitaphane-i İbn-i Sina, 1343), 342-344.

Kazvin'e ulaşmıştır. Safevî Sarayı, onu son derece görkemli bir şekilde karşılamıştır³⁴³. Bu elçi teatisi, iki devlet arasındaki düşmanlığın sona erdiğini gösteren önemli bir ayrıntı olarak dikkat çekmektedir.

Şah II. Abbas Dönemi'nde hem Safevî hem de Osmanlı tarafı, Kasrışirin Antlaşması ile tesis edilen barışı bozma niyetinde değildi. Şah II. Abbas, tahta çıktığında doğuda Kandehar'ı geri alabilmek için Babürlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Aynı dönemde, Osmanlı Devleti ise batı topraklarındaki gelişmelerle meşgul olmuştur. Bu nedenle, her iki devletin hükümdarları, dostane ilişkileri güçlendirmek adına birbirlerinin saraylarına elçiler göndermeyi tercih etmişlerdir. Şah II. Abbas, 1648'de Osmanlı tahtında meydana gelen değişiklik üzerine, Sultan İbrahim'in yerine geçen IV. Mehmed'in cülusunu tebrik etmek amacıyla Mahmud Han adlı elçisini İstanbul'a göndermiştir. Elçi Mahmud Han, 1649'da İstanbul'a ulaşmış ve beraberinde Osmanlı padişahına iki fil hediye getirmiştir³⁴⁴.

Şah II. Abbas saltanatı süresince komşu devletler ile dostane ilişkiler kurmuştur. Özellikle kendi döneminden önce Osmanlı Devleti ile yapılan barışı devam etmeye özen göstermiştir. Büyük dedesi Şah Abbas gibi güçlü ve istikrarlı bir hükümdar olmaya çalışmıştır. Ancak 23 Eylül 1666 tarihinde 34 yaşındayken hayatını kaybetmiştir. Şah II. Abbas Dönemi, *İran'ın sonbaharı* olarak nitelendirilmiştir; çünkü bu dönemden sonra devlet bir daha toparlanamamış ve çöküş sürecine girmiştir³⁴⁵.

Bu dönemde Şah II. Abbas ile Sultan İbrahim, daha önce imzalanmış antlaşmaların koşullarına özenle uymuş, statüsünü pekiştirmiş ve diplomatik temaslarla gelecekteki barışçıl yaklaşımlarını güçlendirmiştir. Diplomatik ilişkilerin bu denli güçlü tutulmasına bakıldığında, her iki devletin de zayıf bir konumda olması, onları yapıcı

³⁴³ Luft, *İran der Ahd-ı Şah Abbasi Dovvom*, 102; Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safa-i Nasiri*, tash. Cemşid Keyanfer (Tahran: Esatir, 1380), 12/6903; Soofizadeh, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)*, 31; Hediyeler için bkz. BOA, TS.MA.e., 751/27, (29 Zilhicce 1052/20 Mart 1643).

³⁴⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/2, 249; Aydoğmuşoğlu, *Safevî Devleti (1501-1736)*, 120; Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, 4/148-1153, 1165-1168.

³⁴⁵ Luft, *İran der Ahd-ı Şah Abbasi Dovvom*, 102; Aydoğmuşoğlu, *Safevî Devleti (1501-1736)*, 123-125; Cihat Aydoğmuş, Şah'ın sefahat ve suistimallerden dolayı güçten düşmesi sonucu öldüğünü zikretmiştir. İngiliz seyyah Jonas Hanway ise Şah'ın zührevi hastalık sonucu hayatını kaybettiğini aktarmaktadır. Aktaran: Bkz. Aydoğmuşoğlu, *Safevî Devleti (1501-1736)*, 124.

diplomatik ilişkiler geliştirmeye sevk etmiştir. Bu durum, karşılıklı olarak barışı koruma ve olası çatışmalardan kaçınma çabalarının bir yansımasıdır.

Şah II. Abbas'ın 1666'da vefatının ardından oğlu Safi Mirza, Şah Süleyman ünvanıyla tahtı devralmıştır. Şah Süleyman, tahta geçtikten sonra haremın etkisinden uzaklaşmak amacıyla inzivaya çekilip kendini devlet işlerine vermeye çalışmışsa da bu çabasında başarılı olamamıştır. Zamanla kendini içkiye kaptıran Şah, karakterinde bozulmalar yaşamış; bazen etrafındakilere iyi davranırken bazen de şiddete başvurarak onları katletme noktasına gelmiştir. Devletin yönetimi ise saray kadınları ve ileri gelenlerinin etkisi altına girmiştir. Şah Süleyman, selefleri gibi tahtından indirilme endişesiyle saray ileri gelenlerine karşı sert bir tutum sergilemiş ve birçok kişiyi idam ettirmiştir. Dış politikada barışçıl bir yaklaşım benimseyerek İran'ı savaşlardan uzak tutmuş, Keşm Adası'nı işgal eden ve Benderabbas'a saldıran Hollandalılara karşı asker göndermek yerine diplomatik müzakereyi tercih etmiştir. Ancak, Safevîlerin Şah Safi zamanında başlayan çöküş süreci, bu dönemde daha da hız kazanmıştır³⁴⁶.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin 1683 Viyana Kuşatması ile yoğun şekilde meşgul olması ve Safevîlerin kendi iç karışıklıklarını çözme çabaları, her iki tarafın da daha önce yapılan sulh anlaşmasına sadık kalmasını sağlamıştır. Osmanlı'nın batıda Avusturya, Venedik ve Lehistan ile savaş hâlinde olması, bu durumu fırsata çevirmek için bir girişimde bulunulmamış ve Osmanlı'ya karşı herhangi bir ittifaka katılma yoluna gidilmemiştir³⁴⁷. Özellikle Osmanlı Devleti ile savaş hâlinde olan Avrupa devletleri tarafından gönderilen elçiler, Şah Süleyman'ı kendi devletleriyle ittifak yapıp Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa katılmaya ikna etmeye çalışmışlardır. Elçiler, Şah'a İran'ın Bağdat ve diğer kaybettiği toprakları geri alması için mükemmel bir fırsata sahip olduğunu dile getirerek onu bu konuda razı etmeye çalışmışlardır. Ancak Şah Süleyman bu teklife kayıtsız kalmış ve Osmanlı Sultanı ile yapılan antlaşmayı korumayı ve onunla

³⁴⁶ Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 65; Martin Sanson, *Sefernâme-i Sanson*, çev. Taki Tefezzulî, (Tahran: İbn-i Sina, 1346), 27-28; Engelbert Kaempfer, *Sefernâme-i Kaempfer*, çev. Keykavus Cihandarî, (Tahran: Harezmi, 1363), 41; Şah Süleyman Dönemi Safevî-Osmanlı diplomatik ilişkileri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Rudi Matthee, "Iran's Ottoman Diplomacy During the Reign of Shah Sulayman I (1077-1105/1666-94)", *Iran and Iranian Studies Essays in Honor of Iraj Afshar*, ed. Kambiz Eslami, (Zagros Press, 1998), 149.

³⁴⁷ Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safevîler*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015), 133-134; Laurence Lockhart, *The Fall of the Safavi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, (London: Cambridge University Press, 1958), 30; Metin Aydar, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2023), 206 vd; Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 65.

barış içinde yaşamayı tercih ettiğini ifade etmiştir³⁴⁸. Şüphesiz, o dönemde Safevî ordusunun güçsüzlüğü ve moral bozukluğu göz önüne alındığında, bu kararın ne kadar isabetli olduğu anlaşılabacaktır.

Şah Süleyman, Osmanlı Devleti'ne yönelik barış politikasını saltanatı boyunca istikrarlı bir şekilde sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'ndeki taht değişikliklerinde de diplomatik nezaketi elden bırakmamış, yeni hükümdarı kutlamayı ihmal etmemiştir. Bu bağlamda, 1691'de Osmanlı tahtına geçen II. Ahmed'in cülusunu tebrik etmek amacıyla 1692'de Gence hâkimi Kelb Ali'yi elçi olarak Osmanlı sarayına göndermiştir³⁴⁹. Safevî elçisi, 8 Mart 1692 tarihinde Edirne'de huzura kabul edilmiş ve beraberinde getirdiği mektup ile değerli hediyeleri takdim etmiştir³⁵⁰. Şah Süleyman, Şah II. Abbas'tan sonra barışı bir ilke olarak benimseyen bir diğer Safevî hükümdarı olmuştur. Saltanatı sırasında, Osmanlı Devleti ile savaşıması yönünde İran'a ciddi uluslararası baskılar yapılmıştır.

Rudi Matthee, Şah Süleyman Dönemi'nde devlet hazinesinin önemli ölçüde azaldığını ve bu döneme ait kayda değer bir olay yaşanmadığını ifade etmektedir. İngiliz seyyah Jonas Hanway'ın Şah Süleyman Dönemi'ni *"aşırı tembellik, uyuşukluk ve insanlık dışı vahşet dışında kayda değer bir şey yok"* şeklinde tanımladığını belirtmektedir. Bu ifadeyi destekler nitelikte, Şah Süleyman 29 Temmuz 1694 tarihinde 48 yaşında aşırı alkol tüketimi ve sefahat yüzünden vefat ettiğinde, Safevî ülkesinin merkezi otoriteden yoksun, kaotik bir ortamda ve savunmasız bir durumda olduğu

³⁴⁸ Laurence Lockhart, *The Fall of the Safavî Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, 30.

³⁴⁹ Şah Süleyman tarafından gönderilen elçiye ve adamlarına Edirne'ye varıncaya kadar yol boyunca her türlü kolaylığın temini için kadılara, vilayet ileri gelenlerine, kethüdayeri, serdarlara ve iş erlerine hükümler gönderilmiştir. Bu hükümler için bkz. BOA, A. {DVNSMHM.d., 103/2, (29 Rebülahir 1103/19 Ocak 1692); Ayrıca Osmanlı tarafından Edirne'den Erzurum'a kadar yol üzerinde olan kadılara, vilayet ileri gelenlerine, kethüdayeri, serdarlara ve iş erlerine: İran elçisi Kelb Ali'nin karşılanması, uygun bir mahalle yerleştirilmesi ve güvenli bir şekilde İran'a ulaşılmasının sağlanması için gönderilen emirler için bkz. BOA, A. {DVNSMHM.D., 104/115, (20 Ramazan 1103/5 Haziran 1693).

³⁵⁰ *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 33-34; İran elçisinin ikameti için Edirne'de Hasan Kethüda Sarayı tahsis edilmiştir. Sarayın tamiri için yapılan masraflar için bkz. BOA, İE.HR., 3/279, (22 Cemazeyilahir 1102/23 Mart 1691); Ayrıca İran elçisine verilen tayinat için bkz. BOA, AE. SAMD.II., 9/917, (13 Ramazan 1103/3 Haziran 1693).

görülmüştür³⁵¹. Safa, Şah Süleyman için “*Safevî hükümdarları arasından en kötüsü olduğunu*” zikretmiştir³⁵².

Şah Süleyman’ın vefatından sonra oğlu Sultan Hüseyin Mirza tahta çıkmıştır. Şah Hüseyin tahta oturduktan bir yıl sonra Osmanlı Devleti’nde de taht değişikliği yaşanmıştır. Sultanı II. Ahmed’in ölümünün ardında Osmanlı tahtına oğlu II. Mustafa geçmiştir (1695). Şah Hüseyin, II. Mustafa’nın tahta çıkışını tebrik etmek amacıyla sabık Horasan hâkimi Ebü’l-Masum Hanı elçi olarak göndermiştir. Elçi, Ocak 1696 tarihinde Edirne’ye varmış, beraberinde getirdiği mektup ve hediyeleri büyük bir törenle takdim etmiştir. İki buçuk ay Edirne’de misafir edilen elçi, Osmanlı sarayında ağırlanmış ve kendisine takdim edilen nâme-i humâyunla birlikte İran’a geri dönmüştür³⁵³. Bu diplomatik ziyaret, her iki taraf için de barış ve iyi ilişkilerin bir göstergesi olarak önem arz etmektedir.

Şah Hüseyin’in saltanatının ilk yıllarında İran ile Osmanlı Devleti arasındaki barış ortamı güvence altına alınmışsa da ilerleyen süreçte yaşanan bazı gelişmeler iki devlet arasındaki ilişkilerde gerginliğe yol açmıştır³⁵⁴. 17. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti, Avrupa’daki yoğun ve yıpratıcı savaşlar nedeniyle doğu sınırlarıyla olan alakası zayıflamış, Basra’da nüfuzu azalmıştır. 1690’da Basra’da yayılan kolera salgını, Osmanlı ordusunda büyük kayıplara neden olmuştur. Bu durumdan yararlanan Benî Müntefik aşiretinin lideri Şeyh Mâni ile daha sonra Huveyze Hanı Ferecullah şehri yağmalamıştır. Ancak bu durumu fırsat bilen Şah Hüseyin, Basra’yı aşiretin kontrolünden almış ve şehrin anahtarlarını, değerli hediyeler eşliğinde, elçisi Rüstem Han aracılığıyla 1698’de Edirne’de bulunan Sultan II. Mustafa’ya göndermiştir. Bu zor

³⁵¹ Rudi Matthee, *Persia in Crisis: Safavid Decline and the Fall of Isfahan*, (New York: I. B. Tauris, 2012), 56; Aydoğmuşoğlu, *Safevî Devleti (1501-1736)*, 132.

³⁵² Safa, *Tarih-i Siyasi ve İctimâî ve Ferhengî-i İran ta Payan-ı Ahd-ı Safevî*, 258.

³⁵³ Hidayet, *Tarih-i Ravzatü’s-Safa-i Nasirî*, 12/6938; Djafar-Pour, *Nâdir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri*, 37-38; Ebü’l-Masum Han’ın günlük harcamalarına ilişkin bkz. BOA, İE.HR., 5/479, (9 Şevval 1109/20 Nisan 1698); Ayrıca Safevî elçisi Ebü’l-Masum Han için, Edirne’den İstanbul’a kadar ve İstanbul’da kaldığı süre boyunca, ayrıca İstanbul’dan İran sınırına kadar yol üzerindeki kadılara, zabıtalara ve yerel yöneticilere ferman yazılmıştır. Ferman elçinin ihtiyaç duyduğu harcamaların karşılanması ve gerekli resmî işlemlerin yapılmasını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Bu ferman, elçinin yolculuğu boyunca karşılaşılabilecek masrafların düzenli bir şekilde ödenmesini ve gereken resmî işlemlerin yapılmasını garanti altına almıştır. Bkz. BOA, C.HR., 135/6749, (13 Recep 1108/5 Şubat 1697).

³⁵⁴ Lockhart, *The Fall of the Safavî Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, 52.

günlerde sergilenen dostluk, Osmanlı hükümetinde büyük bir memnuniyet yaratmış ve elçi büyük bir ilgi ve cömertlikle karşılanmıştır³⁵⁵.

Rüstem Han ülkesine dönerken Şah'a teşekkürlerini ileten bir mektupla birlikte Osmanlı Devleti, beylerbeyi rütbesiyle eski Reisü'l-Küttab Defter Emini Mehmed Bey'i elçi olarak görevlendirmiştir³⁵⁶. Mehmed Bey, değerli hediyelerle birlikte Safevî hükümdarına gönderilmiş³⁵⁷, böylece iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler, nezaket ve karşılıklı armağanlarla pekiştirilmiştir.

Şah Hüseyin tarafından Osmanlı sarayına gönderilen bir diğer diplomatik temsilci ise III. Ahmed'in nezdine gönderilmiştir. Dönemin siyasi ve askerî karışıklıklarının bir sonucu olarak gerçekleşen 1703 Edirne Vak'ası³⁵⁸ sırasında, Sultan II. Mustafa tahttan indirilmiş ve yerine III. Ahmed geçirilmiştir. Şah Hüseyin, Osmanlı Devleti'nin yeni hükümdarının tahta çıkışını tebrik etmek amacıyla 1705'te Murtaza Kulu Han'ı İstanbul'a elçi olarak göndermiştir. Murtaza Kulu Han, geleneklere uygun - *mu'tad-ı kadim*- olarak karşılanmış ve Şah Hübân Köşkü'nde ağırlanmıştır. Elçi Ocak 1706'da huzura kabul edilmiştir³⁵⁹. Murtaza Kulu Han, 4 Şubat 1706 tarihinde Şah Hüseyin'e götüreceği mektubun teslim edilmesi amacıyla Divan-ı Hümayun'a çağırılmıştır. Elçi adına verilen ziyafetin ardından kendisine hil'at giydirilmiş ve arz odasında tekrar padişah ile görüştüktan sonra İran'a dönmüştür³⁶⁰.

³⁵⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/2, 250; Aydoğmuşoğlu, *Safevî Devleti (1501-1736)*, 135; Lockhart, *The Fall of the Safavî Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, 52-53; Şah Hüseyin elçisi Rüstem Han ile gönderdiği mektubun sureti için bkz. BOA, A. {DVNSNMH.d., 5/120, 297-303, (29 Zilhicce 1109/8 Temmuz 1698); Safevî elçisine Ahmed Paşa Sarayı tahsis edilmiştir. Sarayın hazırlanması yapılan harcamalar için bkz. BOA, AE.SMST.II., (13 Şevval 1110/14 Nisan 1699).

³⁵⁶ Şah Hüseyin'e cevaben mektubundan hoşnutluk duyulduğu, Basra ve Huveyze civarında fesat çıkması, eşkıyanın sindirilmesinden memnun kalındığı ve Mehmed Paşa'nın elçi olarak gönderildiğini belirtilmiştir. Bkz. BOA, A. {DVNSNMH.d., 5/121, 303-314, (29 Zilhicce 1109/8 Temmuz 1698).

³⁵⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/2, 250; Rüstem Han'ın Edirne'den İstanbul'a dönüşü sırasında, yol boyunca ve konaklama yerlerinde yapılan harcamalar ile günlük giderleri hakkında bkz. BOA, İE.HR., 6/532, (28 Şevval 1109/ 9 Mayıs 1698); İstanbul'dan başlayarak İran sınırına ulaşana kadar konakladığı menzillerdeki harcamalar ve iasesine yönelik yapılan giderlerin detayları hakkında bkz. BOA, İE.HR., 6/555, (15 Ramazan 1110/ 17 Mart 1699); Ayrıca İran Şahı'na gönderilen hediye ve eşyalar için bkz. BOA, AE.SMST.II., 109/11878, (21 Zilkade 1109/31 Mayıs 1698).

³⁵⁸ Edirne hadisesi hakkında bkz. Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, çev. Çağdaş Sümer, (Ankara: Tan Yayınları Kelepir, 2011).

³⁵⁹ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan- vd., (İstanbul: Kalasik Yayınları, 2013), 2/755; Mübahat S. Kütükoğlu, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 27/1-2 (1965) 204.

³⁶⁰ Mehmet Topal, *Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa: Nusretnâme (Tahlil ve Metin 1106-1113/1695-1721)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 863.

Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile yeniden savaş hâline girmesi, Şah Hüseyin'i Osmanlı'ya karşı yeni bir strateji geliştirmeye sevk etmiştir. Bu strateji çerçevesinde Şah Hüseyin, Osmanlı idaresindeki Basra Hâkimini himayesine alması iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. 1710'da Osmanlı Devleti, Basra'yı yeniden kontrol altına almış, ancak Şah Hüseyin, iç sorunlarla meşgul olduğundan ciddi bir direniş gösterememiştir³⁶¹. Sonuç olarak iki devlet arasındaki husumet sona ermiş olsa da bu olay, İran ile Osmanlı arasındaki dostane ilişkilerin bitmesine yol açmıştır. Bu hadise, iki ülke arasındaki diplomatik bağlarda kalıcı bir kırılma yaratmıştır.

Safevîlerin dinî politikalarına ve Kandehar bölgesinde vergi toplarken uyguladıkları adaletsizliklere karşı ilk olarak Devlet Han önderliğindeki Abdâlî kabilesi tepki göstererek isyan etmiştir. Ancak, Safevî ordusu tarafından kanlı bir şekilde bastırılan bu isyan sonucunda Abdâlî lideri Multan'a sığınmak zorunda kalmıştır. Abdâlîlerden sonra Gılzaylar³⁶², Kandehar bölgesinde önemli bir güç hâline gelmiştir³⁶³. Şah Hüseyin'in, bölgedeki Abdâlî faaliyetlerine karşı vali olarak atadığı Gürcü asıllı Gürgin Han³⁶⁴ ve emrindeki askerlerin Kandehar'da taşkınlık yaparak halka zorbalık etmeleri, Gılzayların lideri Mir Üveys'in 1709'da isyan etmesine yol açmıştır. Bu isyan sonucunda Mir Üveys, Kandehar'da bağımsız bir hükümet kurmuştur³⁶⁵. Gılzayların elde ettikleri zaferlerden haberdar olan diğer kabileler de Safevîlere karşı harekete geçmiştir. Mir Üveys ve Afganları asıl isyana sürükleyen hadiseler, Safevîlerin baskıcı dinî politikaları ve Mir Üveys'in İsfahan'da bulunduğu esnada devletin içine düştüğü

³⁶¹ Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 81.

³⁶² Mehmed Saray, Gılzayların Türk kökenli olduğunu öne sürmektedir. Ancak, bu görüş, alandaki tüm araştırmacılar tarafından genel kabul görmemiştir ve bu konuda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.

³⁶³ John Foran, "The Long Fall of the Safavid Dynasty: Moving Beyond the Standard Views", *International Journal of Middle East Studies*, 24/2 (1992), 294; Orhan Yazıcı, "Safevîlerin Yıkılışından Sonra İran'da İlk Osmanlı-Afgan İlişkileri", *Türkiye İran Araştırmaları Dergisi*, 1 (2022), 3-4.

³⁶⁴ Fars kaynaklarında "Gürgin/Gurgin Han (گرگین)" olarak anılan, asıl adı XI. Giorgi olan bu vali, görünüşte Müslüman olduktan sonra Şahnevaz Han adını almıştır. Bkz. Külbilge, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, 22.

³⁶⁵ Judas T. Krusinski, *Tarih-i Afgan*, çev. İbrahim Müteferrika, (İstanbul: Ceridehane Matbaası, 1277), 32; Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, 57; Mirza Muhammed Halil Maraşî-i Safevî, *Mecmaü't-Tevârih*, tash. Abbas İkbak Aştiyanî, (Tahran: Kitabhâne-i Sinaî ve Kitabhâne-i Tehûrî, 1362), 3-4; Avery, bu isyanın sebebini şöyle açıklamaktadır: "Mir Vey's'in, Gürgin Han'a başkaldırmasının temel sebepleri arasında Gürcü valinin Kandahar'da sorumsuzca hareket etmesi, aşırı alkol tüketmesi ve şehvet düşkünî davranışları yer almıştır. Özellikle, halkın kızlarına sarkıntılık etmesi ve bir Afgan aşiret reisinin kızını zorla alıkoyması, bu isyanın fitilini ateşleyen olaylardan biri olmuştur." Bkz. Peter Avery, "Nadir Shah and the Afsharid Legacy", *The Cambridge History of Iran*, ed. P. Avery-vd., (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 7/12.

zafiyeti fark etmesi olmuştur. Bu durum, Mir Üveys'in isyanını planlaması ve Kandehar'daki direnişi örgütlemesi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Safevî Sarayı'nda Şah Hüseyin'i gaflet uykusundan uyandıracak liyakatli tek bir devlet adamı dahi yoktu.

Kandehar'a gönderilen orduların bozguna uğradığı ve Gürgin Han'ın ölüm haberi İsfahan'a ulaştığında, Şah Hüseyin durumu kontrol altına almak yerine, sadece Kandehar'a bir elçi göndermekle yetinmiş ve bu beyhude girişim, isyanı bastırma konusunda etkisiz kalmıştır³⁶⁶. Bu yaklaşım, Safevî yönetiminin zayıflığını ve sorunlara karşı yeterli tepki veremediğini bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Şah Hüseyin'in saltanatının son evrelerinde devletin durumu son derece kötüydü. Özbekler Horasan'ı, Beluç kabileleri ise uzun süredir açlık ve kıtlıkla boğuşan Kirman ve Bender Abbas bölgelerini yağmalamaya başlamışlar. Kasım 1715 tarihinde Mir Üveys'in ölümü üzerine başlayan mücadeleler sonucunda, 1716'da Gılzayların liderliğini üstlenen oğlu Mir Mahmud, Meşhed'i Safevîlerin elinden alarak Batı Horasan'da resmen şahlığını ilan etmiştir. Doğuda yaşanan bu gelişmeler karşısında, Şah Hüseyin, İsfahan'ın düşman eline geçmesini engellemek ve kuzey bölgelerinden asker toplamak amacıyla 1717 kışında başkentini İsfahan'dan Kazvin'e taşıma düşüncesine dahi kapılmıştır. Bu sırada, Safevî devlet erkânı arasındaki çekişmeler de hız kesmeden devam etmiş ve bu iç çekişmeler, zaten zor durumda olan devletin daha da zayıflamasına neden olmuştur³⁶⁷.

Safevîlerin içinde bulunduğu bu karmaşık durumu dikkatle takip eden Mir Mahmud, Afgan aşiretlerini ortak bir ülkü etrafında birleştirmek ve onların geçimini sağlamak amacıyla tüm gücüyle İran topraklarına yönelmiştir. Bu harekette, Safevîlerin zayıfladığı ve yıkılmak üzere olduğuna dair edindiği bilgilerin büyük bir etkisi olmuştur³⁶⁸.

³⁶⁶ Lockhart, *The Fall of the Safavi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, 88.

³⁶⁷ Yazıcı, "Safevîlerin Yıkılışından Sonra İran'da İlk Osmanlı-Afgan İlişkileri", 6-7; Tadeusz Krusinski, *The History of the Late Revolutions of Persia*, (Forgotten Books, 2018), 1-2/153-154; Djafar-Pour, *Nâdir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri*, 45.

³⁶⁸ Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Târihi Mür'î't-Tevârih*, haz: M. Münir Aktepe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976), 1/49-50; Yazıcı, "Safevîlerin Yıkılışından Sonra İran'da İlk Osmanlı-Afgan İlişkileri", 7.

İran coğrafyasında bu olaylar yaşanırken Osmanlı Devleti, Pasarofça Antlaşması ile batıdaki savaşları sonlandırmıştı. Ancak İran'daki iç isyanlar ve mücadeleler nedeniyle Osmanlı Devleti, Doğu ile daha yakından ilgilenmeyi kendi menfaatleri doğrultusunda uygun bulmuştur. Afganların İran'ı istilaya başlaması ve zayıf kişiliklere sahip Safevî sarayının Rus baskısına maruz kalması, Damad İbrahim Paşa hükümetini, doğu meseleleriyle daha yakından ilgilenmeye zorlamıştır. Bu durum, Osmanlı'nın bölgedeki stratejik çıkarlarını koruma ve İran'daki gelişmeleri takip etme gerekliliğini artırmıştır. Bu doğrultuda, 1720'de Ahmed Dürri Efendi, şıkk-ı sâni defterdarlığı payesi ile İran'a elçi olarak gönderilmiştir³⁶⁹. 25 Ocak 1721 tarihinde Tahran'a ulaşan Osmanlı elçisi 10 Şubat'ta Şah Hüseyin'in huzuruna çıkmış ve III. Ahmed'in mektubunu takdim etmiştir. Ahmed Dürri Efendi görevini yerine getirdikten sonra 5 Aralık 1721 tarihinde İstanbul'a dönmüştür³⁷⁰. Bu diplomatik misyon, Osmanlı Devleti'nin İran'daki gelişmelere karşı stratejik bir duruş sergilediğini açıkça ortaya koymuştur. Aynı zamanda bu durum, Osmanlı'nın bölgedeki çıkarlarını koruma ve İran'daki güç dengesini yakından takip etme gayretlerinin bir parçası olarak da değerlendirilebilir. Bu süreç, Osmanlı'nın doğudaki nüfuzunu sağlamlaştırma ve bölgesel dengeleri lehine çevirme çabalarının önemli bir yansımasıdır.

³⁶⁹ Unat, *Osmanlı Seferileri ve Sefaretnameleri*, 59; Lockhart, *The Fall of the Safavi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, 212-213; M. Münir Aktepe, "Dürri Ahmed Efendi'nin İran sefareti", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 2 (1967), 60-63; BOA, AE.SAMD.III., 218/21039, (1 Recep 1132/9 Mayıs 1720); BOA, C.HR., 131/6544, (29 Şaban 1132/6 Temmuz 1720); Safevîler, Ahmed Dürri Efendi'nin yola çıktığını duyduklarında Osmanlı Devleti'nin toprak taleplerinde bulunacağından endişe etmişler. Ancak Osmanlı elçisinin resmî görevi, Pasarofça Antlaşması'nın ticari hükümlerini içeren 19. maddesi çerçevesinde, Avusturya-İran ticaret yolunun Osmanlı topraklarından geçişine dair bazı konuları netleştirmektir. Bu diplomatik misyon, daha çok ekonomik iş birliğini düzenlemeye yönelik olup Safevîlerin kaygılarının aksine toprak talepleriyle ilgili bir amaç taşımamaktaydı. Bkz. Özer Küpeli-İlker Külbilge, "III. Ahmed Devri'nde Osmanlı-İran İlişkileri", *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, ed. İlyas Gökhan- vd., (Kayseri: Kömen Yayınları, 2018), 684; 1718 Pasarofça Antlaşması'nın 19. maddesi kısaca şöyle düzenlenmiştir: İran tüccarlarının Avusturya topraklarına Tuna Nehri üzerinden gelmeleri durumunda, bir defaya mahsus olmak üzere %5 vergi alınacaktır. Bu süreçte tüccarların rencide edilmemesi sağlanacaktır. Ayrıca, eğer İran'dan getirilen mallarla Osmanlı topraklarından Avusturya'ya geçiş yapılmak istenirse Karadeniz ve Tuna Nehri'nde bir defaya mahsus %5 gümrük ödemesi yapılacaktır. Ahmet Dürri Efendi, bu düzenlemelerin uygulanmasını ve detaylarını görüşmek ve sonuçlandırmak amacıyla İran'a gönderilmiştir. Şah'a hitaben yazılan nâme-i hümayunda, Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile barış sağladığı belirtilmiş ve İran tüccarlarının Osmanlı topraklarında yardım ve himaye göreceği ifade edilmiştir. Bkz. BOA, A.{DVNSNMH.d., 6/278, s. 454-457, (29 Şaban 1132/6 Temmuz 1720); Ayhan Ürkündağ, *Ahmet Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi*, (Afton: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 47-48; Dürri Ahmed Efendi aracılığıyla iletilen nâme-i hümayunun teslim alınmasının ardından, Safevî tarafı, tüccarlarının Avrupa ticareti için Osmanlı toprakları üzerinden açılan yeni güzergâhtan, sağlanan himayeden ve tanınan diğer imtiyazlardan memnuniyet duyduklarını ifade etmiştir. Bkz. BOA, A.{DVNSNMH.d., 7/4, s. 23-24, (29 Cemâziyelevvel 1133/28 Mart 1721).

³⁷⁰ M. Münir Aktepe, "Dürri Ahmed Efendi'nin İran Sefareti", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 6 (1968), 82-84.

Ahmed Dürri Efendi'nin dönüşünden sonra dostluk ilişkilerini güçlendirmek ve Osmanlı Devleti'nin izlemeyi planladığı politikaları öğrenmek amacıyla Şah Hüseyin de Osmanlı sarayına Murtaza Kulu Han adında bir elçi göndermiştir. Şah'ın elçisi 24 Aralık 1721 tarihinde İstanbul'a varmış 4 Şubat 1722 tarihinde Sultan III. Ahmed'in huzura çıkma şerefine nail olmuştur. Ancak bu sırada Osmanlı Sarayı, İran'daki gelişmeler hakkında Bağdat ve Erzurum hâkimlerinden gelen raporlar aracılığıyla bilgi sahibi olduğu için elçiye gereken itibar gösterilmemiş ve kısa sürede ülkesine dönmesine izin verilmiştir (12 Nisan 1722)³⁷¹. Nakkaş Paşa Köşkü'nde misafir edilen Safevî elçisinin, İstanbul'daki konaklaması ve Üsküdar'dan İran sınırına kadar olan yolculuğu süresince tüm masrafları Osmanlı Devleti tarafından karşılanmıştır³⁷². Bu, Osmanlı'nın diplomatik ilişkilerdeki cömertliğini ve itibarını koruma gayretini göstermekte, aynı zamanda Safevîler ile olan ilişkilerine verdiği önemi yansıtmaktadır.

İki devlet arasındaki diplomatik temaslar sürerken uzun süredir İsfahan'ı ele geçirip tahta geçmeyi hedefleyen Mir Mahmud, ordusuyla birlikte şehre doğru ilerlemeye başlamıştır. Afganların yaklaşması, Safevî başkenti İsfahan'da büyük bir korku ve paniğe yol açmıştır³⁷³. Mir Mahmud ve Safevî ordusu, 8 Mart 1722 tarihinde İsfahan'ın yakınlarındaki Gülnâbâd bölgesinde karşı karşıya gelmiştir. Bu savaşta Mir Mahmud'un ordusu galip gelmiştir. Zaferin ardından İsfahan, Afgan ordusu tarafından kuşatılmıştır. Kuşatmanın uzun sürmesi, yardım yollarının kapanması³⁷⁴ ve açlık ile

³⁷¹ M. Münir Aktepe, *1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnamesi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyet Fakültesi Yayınları, 1970), 12-13; Aydoğmuşoğlu, *Safevî Devleti (1501-1736)*, 146-147; Afganların Mir Mahmud liderliğinde İsfahan'a yürüdüğü ve Şah'ı mağlup ederek İsfahan'ın Ermenilerin meskûn bölgesini (Culfa) işgal ettiği yönünde raporlar gelince "*hâlâ memâlik-i Acem'de ihtilâl olup Devlet-i Aliyye'ye bu esnâda münâsib olan ne güne hareket etmektedir?*" denilerek meşveret edilmiş ve neticede "*şimdilik Bağdat ve Erzurum taraflarında esbâb-ı harb gereği gibi tedârükü görölüp levâzım müheyyâ ve asker âmâde [hazır] dursun*" şeklinde karar verilmiştir. Bu karar Bağdat ve Erzurum paşalarına bir emirle bildirilmiştir. Bkz. Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, 2/1287-1288.

³⁷² BOA, AE.SAMD.III., 189/18254, (2 Cemazeyilahir 1134/20 Mart 1722); BOA, MAD.d., 18372, (29 Zilhicce 1134/10 Ekim 1722).

³⁷³ Muhammed Kazım Mervî, *Âlem Âra-yı Nadirî*, haz. M. Emin Riyâhî, (Tahran: Zevâr, 1364), 1/27-28.

³⁷⁴ Kuşatma sırasında Şah Hüseyin tarafından dışarıya gönderilen Şehzade Tahmasb'tan herhangi bir haber alınamamış, Rus Çarı'na gönderilen elçi ise henüz Çar'a ulaşmadan İsfahan teslim olmuştur. Bkz. Külbilge, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, 44; Kuşatma sırasında çaresiz kalan Safevî devlet erkânından bazıları, Osmanlı Devleti'nden yardım alınabileceğini önerse de diğerleri bu fikre karşı çıkmıştır. Yardım talep etmenin Safevîlerin zayıflığını ve acizini göstereceğini düşünerek, Osmanlı'ya başvurmanın devletin itibarını sarsacağı endişesini dile getirmişlerdir. Bkz. Küpeli-Külbilge, "III. Ahmed Devri'nde Osmanlı-İran İlişkileri", 685-686; Mary

veba tehlikeleri karşısında kalan Şah Hüseyin, 23 Ekim 1722 tarihinde teslim olmak zorunda kalmıştır. Şah Hüseyin, mücevherlerle süslenmiş Safevî tacını ve tahtını, Mir Mahmud’a bizzat teslim etmiştir³⁷⁵. Böylece, yaklaşık yarım asırdır can çekişen Safevî Hanedanı’nın İran coğrafyası üzerindeki egemenliği sona ermiştir.

2.3. Şah II. Tahmasb ve Afganlar Dönemi

İsfahan’ın Ekim 1722 tarihinde düşmesinin ardından Şehzade Tahmasb, firari olarak şahlığını ilan etmiştir. Müttefik arayışında olan II. Tahmasb, Rusya ile ilişki kurmak amacıyla İsmail Bey’i elçi olarak Rusya’ya göndermiştir³⁷⁶. Yapılan müzakereler sonucunda bir anlaşma imzalanmış; bu anlaşmaya göre Rusya, Gürcistan ve Dağıstan bölgelerine hâkim olacak, karşılığında ise II. Tahmasb’a Afganlardan ülkesini geri alması için askerî destek sağlayacaktır. Bu çerçevede, Rus Çarı Petro’nun sıcak denizlere inme idealini gerçekleştirmek için Hazar kıyılarını ele geçirmeye yönelik hem karadan hem de denizden harekâta başlaması, Osmanlı Devleti’ni ciddi bir endişeye sevk etmiştir³⁷⁷. Osmanlı, sınır boylarındaki valileri aracılığıyla bu gelişmeleri yakından takip etmiş; ancak İsfahan’ın düşmesinden önce herhangi bir askerî müdahaleden kaçınmıştır. Bu stratejik kararın arkasında, Osmanlı’nın öncelikli hedefinin Tiflis üzerindeki harekâtla güney Kafkasya’daki Osmanlı sınırlarını tehdit eden Rusya’nın ilerleyişini durdurmak olduğu anlaşılmaktadır³⁷⁸.

Şah Hüseyin teslim olmadan önce, İsfahan kuşatması sırasında Kazvin’e kaçan oğlu Şehzade Tahmasb, II. Tahmasb ünvanıyla şahlığını ilan etmişti. II. Tahmasb, şahlığını Osmanlı Sultanı’na bildirmek ve Afganlara karşı destek talep etmek amacıyla

Lucille Shay, *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu Lale Devri Sonrası (1720-1734)*, çev. Münir Akın, (İstanbul: Ark Kitapları, 2009), 118.

³⁷⁵ Mirza Mehdi Han Esterâbadî, *Cihangüşâ-yı Nadirî*, tash. Seyyid Abdullah Envar, (Tahran: Encümen-ı Âsar ve Mufâhir-i Ferhengi, 1377), 470-472; M.R. Arunova-K.Z. Eşrefyan, *Nadir Şah-ı Avşar*, çev. Nergize Turaeva, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 45-46; Lockhart, *The Fall of the Safavî Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, 171-172; Tufan Gündüz, Şah Hüseyin’in 10 Kasım 1722 tarihinde teslim olduğunu zikretmektedir. Bkz. Tufan Gündüz, “Safevîler”, 455.

³⁷⁶ Ernest S. Tucker, *Nadir Shah’s Quest for Legitimacy in Post-Safavid Iran*, (Gainesville: University Press of Florida, 2006), 23; Nurullah Larûdî, *Nadir Şah Peser-i Şemşir*, (Tahran: Parsa, 1387), 29.

³⁷⁷ Stanford Shaw, “Iranian Relations with the Ottoman Empire in the Eighteenth and Nineteenth Centuries”, *The Cambridge History of Iran*, ed. P. Avery-vd., (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 7/297-310; Muhammed Ali Cemalzade, *Tarih-i Revâbit-i Rus ve İran*, (Tahran: İntişârât-ı Edebî ve Tarihî, 1372), 178-179.

³⁷⁸ Serdar Genç, *Osmanlı-Safevî Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik 1722-1725*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi 2012), 7-9.

1723'te Berhurdâr Han'ı elçi olarak göndermiştir. Bu diplomatik girişim, Van Valisi aracılığıyla Erzurum valisi İbrahim Paşa'ya iletilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, Şah Hüseyin'in tahttan indirilmesi ve ölümüne dair henüz kesin bilgiye ulaşamadığından durumu netleştirene kadar elçinin Erzurum'da tutulmasını ve tüm ihtiyaçlarının hazine tarafından karşılanmasını Erzurum Valisi'ne emretmiştir³⁷⁹. Bu karar, Osmanlı'nın bölgedeki belirsizliklere karşı temkinli yaklaşımını yansıtmaktadır. Daha sonra II. Tahmasb'ın İtimadü's-saltana'sı (sadrazam) Abdülkerim Han, Murtaza Kulu Bey'i elçi olarak görevlendirmiş; Osmanlı ile yaşanan sorunun diplomatik yollarla çözülmesini ve Osmanlı'nın II. Tahmasb'a Afganlara karşı yardım etmesini talep etmiştir³⁸⁰.

Şah Hüseyin'in Mir Mahmud tarafından tahttan indirilmesinden sonra, İran'da ortaya çıkan karışıklıklar nedeniyle bazı bölgelerin işgali ve kontrolüyle ilgili olarak Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Marguis de Bonnac'ın aracılığıyla 23 Haziran 1724 tarihinde bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşma ile Hazar kıyıları, Şirvan ve Dağıstan Rusya'ya bırakılırken, Azerbaycan, Gence, Karabağ, Revan, Nahçıvan, Kirmanşah ve Hemedan Osmanlı Devleti'ne verilmiştir³⁸¹. Böylece, Safevî ülkesinin büyük bir kısmı Rusya ve Osmanlı Devleti arasında

³⁷⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956), 4/1,175; BOA, A.{DVNSMHHM.d., 131/558, (10 Şevval 1135/14 Temmuz 1723); BOA, A.{DVNSMHHM.d., 131/355, (10 Recep 1135/16 Nisan 1723); BOA, A.{DVNSMHHM.d., 131/145, (20 Cemâziyelevvel 1135/26 Şubat 1723).

³⁸⁰ M. Münir Aktepe, "Vak'anüvîs Raşid Mehmed Efendi'nin Eşref Şah Nezdindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasî Muharebeler", *Türkiyat Mecmuası*, 12 (1995), 157; Djafar-Pour, *Nâdir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri*, 53.

³⁸¹ 1722 yılının sonlarından 1724 İstanbul Antlaşması'na kadarki süreçte, Osmanlı ve Rusya arasında önemli diplomatik temaslar gerçekleşmiştir. Bu süreçte Rusya'yı temsilen İstanbul'daki Rus elçisi Nepluyev görüşmeleri yürütmüştür. Nepluyev, bu diplomatik süreçte defalarca Osmanlı sadrazamı İbrahim Paşa ile bir araya gelmiş ve iki devlet arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için temaslarda bulunmuştur. Görüşmelerin bu kadar uzun sürmesinin temel nedeni, her iki devletin de sıcak çatışmadan kaçınmak istemesidir. Prut yenilgisinin ardından Rusya, Osmanlı Devleti ile tekrar karşı karşıya gelmekten çekinirken Osmanlı da belirsiz bir sürece girmekten kaçınmıştır. Ancak, her iki taraf da ihtiyatlı davranarak olası bir savaşa karşı gizlice hazırlıklarını sürdürmeye devam etmiştir. Bu durum, her iki gücün de barışçı yolları ararken askeri tedbirleri göz ardı etmediğini göstermektedir. Sonuç olarak iki devlet arasında imzalanan antlaşma altı madde ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, 184-194; Genç, *Osmanlı-Safevî Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik 1722-1725*, 7-9; Antlaşmanın içeriği hakkında bkz. BOA, C.HR., 187/9328, (29 Zilhicce 1137/8 Eylül 1725); Fransa'nın arabuluculuğu sayesinde, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş riski doğmadan barışa varılmıştır. 1722'de başlayan müzakerelerin ilk aşaması, taraflar arasında uzun bir diplomatik süreç başlatmış, 1723'te devam eden ikinci aşamada anlaşmaya daha fazla yaklaşmıştır. Sonunda, 24 Haziran 1724 tarihinde görüşmeler neticelenmiş ve İstanbul Antlaşması imzalanarak, iki devlet arasındaki gerilim diplomasiyle çözülmüştür. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, 184-194; Bu süreç, o dönemin uluslararası ilişkilerinde diplomasi ve arabuluculuğun ne denli önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

paylaşılmıştır. Bu durum, bölgesel güç dengelerini yeniden şekillendirmiş ve iki büyük devletin etki alanlarını genişletmiştir.

Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan antlaşmadan sonra birkaç yıl süren savaşların ardından, Osmanlı Devleti, fethedilen şehirlerin kendisinde kalmasını ancak II. Tahmasb'ın şahlığını tanıma şartıyla kabul etmiştir. Ancak bu antlaşma henüz kesinleşip resmî bir sonuç doğurmadan, 1726 yılı başlarında Osmanlı, Afgan lideri Eşref Han'ın³⁸² muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır³⁸³. Bu durum, bölgedeki güç dengelerinin ve diplomatik ilişkilerin karmaşıklığını artırmış ve Osmanlı'nın bölgesel stratejilerini yeniden gözden geçirmesini gerektirmiştir.

İran coğrafyasında yaşanan siyasi istikrarsızlık her geçen gün yeni bir krizi tetiklemekteydi. Bir yandan II. Tahmasb'ın diplomatik girişimleri, diğer yandan Osmanlı Devleti'nin İran'daki varlığından rahatsız olan Eşref Han'ın cüretkâr tavırları, Osmanlı Devleti ile Afganları karşı karşıya getirmiştir. Bu gerilim, Osmanlı ve Afganlar arasındaki çatışma olasılığını artırmıştır. Ancak Osmanlı ile II. Tahmasb arasındaki diplomatik temasları fark eden Eşref Han, kendi de diplomatik girişimlere başvurmuştur. Bu amaçla Abdülaziz Sultan ve Molla Abdurrahim'i elçi olarak Osmanlı sarayına göndermiştir. 24 Ocak 1726 tarihinde İstanbul'a ulaşan Afgan elçilik heyetine, Sadr-ı Ali ağalarından Mustafa mihmandar olarak tayin edilmiştir. Heyet, 9 Şubat'ta padişahın huzuruna çıkarak resmî görüşmelerde bulunmuştur³⁸⁴. Bu durum, Eşref Han'ın bölgedeki güç dengelerini etkileme ve Osmanlı ile II. Tahmasb arasındaki ilişkileri kendi lehine şekillendirme çabasını yansıtmaktadır.

Eşref Han, diplomatik temsilcisi aracılığıyla Osmanlı padişahına gönderdiği mektupta, II. Tahmasb'a destek verilmemesini talep etmiş ve Bağdat Valisi'nin Hemedan'dan geri çekilmesini istemiştir. Ayrıca, batı İran'da Osmanlı kontrolüne geçen toprakların iadesini talep etmiş ve tüm İran'ın kendi yönetimi altında birleştirilmesi

³⁸² Eşref Han; Afgan lideri Mir Mahmud'un yeğenidir. Mir Mahmud, 1725'te Eşref Han tarafından iktidardan uzaklaştırılmıştır. Gündüz, "Safevîler", 455.

³⁸³ Aktepe, "Vak'anüvîs Raşid Mehmed Efendi'nin Eşref Şah Nezdindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasî Muharebeler", 157.

³⁸⁴ İbrahim Yetiş, *Osmanlı-İran Savaşları (1722-1746)*, (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 69; Djafar-Pour, *Nâdir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri*, 58; Aktepe, "Vak'anüvîs Raşid Mehmed Efendi'nin Eşref Şah Nezdindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasî Muharebeler", 158; BOA, İE.HR., 14/1420, (4 Recep 1138/8 Mart 1726).

gerektiğini savunmuştur³⁸⁵. Bu talepler, Eşref Han'ın Osmanlı Devleti ile diplomatik bir pazarlığa girdiğini ve İran üzerindeki egemenliğini pekiştirme çabalarını gösterirken aynı zamanda bölgedeki güç mücadelesinin ne denli yoğun olduğunu ortaya koymaktadır.

Eşref Han'ın gönderdiği elçilerin cüretkâr ve meydan okuyan üslubu, Osmanlı Devleti'nin tepkisine neden olmuş ve elçiler derhal geri gönderilmiştir. Bunun ardından Osmanlı Devleti, Eşref Han'a karşı savaş kararı almış ve Bağdat valisi Ahmed Paşa'yı İsfahan üzerine serasker olarak tayin etmiştir. Ahmed Paşa, ordusuyla İsfahan'a doğru ilerleyerek Hemedan ile İsfahan arasındaki Ancudan mevkiinde Osmanlı tarihine *Ancudan Savaşı* olarak geçen bir muharebe gerçekleştirmiştir. Savaşın ilk aşamalarında Osmanlı kuvvetleri üstünlük sağlasa da nihayetinde yenilgiye uğramışlardır. Ahmed Paşa, ağırlıklarını geride bırakarak Hemedan'a çekilmek zorunda kalmış, nakledilemeyen Osmanlı topları ise Eşref Han'ın eline geçmiştir (Kasım 1726)³⁸⁶.

Eşref Han ile yapılan savaş sonucunda Ahmed Paşa, Hemedan'a geri çekilmek zorunda kalmış, ancak ertesi yıl Osmanlı, gücünü ve ihtişamını yeniden göstermek amacıyla tekrar sefer hazırlıklarına başlamıştır. İran'dan alınan şehirlerin kalıcı olarak Osmanlı topraklarına katılabilmesi için belirleyici bir zafer kazanılması gerektiğinden, 1727 yılı ortalarında Hemedan'a büyük bir ordu gönderilmiştir. Ancak tam savaş hazırlıkları tamamlandığı sırada, Eşref Han tarafından barış teklifleri sunulmuştur. Bu dönemde İran'daki olayların gidişatı değiştiği için, Eşref Han da müzakerelere yönelmiştir. Çünkü bu dönemde, İran'daki olayların seyri değişmiş ve yeni bir siyasi durum ortaya çıkmıştır. II. Tahmasb, kendisine önemli ölçüde taraftar toplamış ve Nadir Han adında yeni bir lider sahneye çıkmıştır. İkisi, güçlerini birleştirerek Eşref Han'a karşı başarılı bir mücadeleye başlamışlardır³⁸⁷.

³⁸⁵ Djafar-Pour, *Nâdir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri*, 58; Eşref Han tarafından gönderilen mektup için bkz. Aktepe, "Vak'anüvîs Raşid Mehmed Efendi'nin Eşref Şah Nezindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasî Muharebeler", 158-159.

³⁸⁶ Aydoğmuşoğlu, *Safavî Devleti (1501-1736)*, 162-164; Lockhart, *The Fall of the Safavî Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, 288-291; Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 150-152; Hasan Fesâi, *Farsnâme-i Nasrî*, tash. Mansur Rasgâr Fesâi, (Tahran: 1367), 2/165.

³⁸⁷ Aktepe, "Vak'anüvîs Raşid Mehmed Efendi'nin Eşref Şah Nezindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasî Muharebeler", 163

İran'daki siyasi hadiselerin seyrinin değişmesi Eşraf Han'ı barış arayışına zorlamıştır. Eşref Han, artık her ne pahasına olursa olsun Osmanlı ile bir anlaşma yapma niyetindeydi. Bu doğrultuda, 1727 yılının yaz aylarında, Hemedan'da bulunan Serasker Ahmed Paşa'ya Hacı İsmail adlı adamıyla bir mektup göndermiştir. Ahmed Paşa'nın, "*barış her çağda savaşa tercih edilmelidir*" cevabını vermesi, Eşref Han'a cesaret vermiştir. Osmanlı tarafının da barışa meyilli olduğunu fark eden Eşref Han, vakit kaybetmeden Molla Nusret adlı bir başka elçiyi Ahmed Paşa'ya göndererek doğrudan barış teklifinde bulunmuştur³⁸⁸. Taraflar arasında yapılan görüşmelerde 4 Ekim 1727 tarihinde on iki maddelik bir anlaşma imzalanmıştır³⁸⁹. Bu anlaşma kapsamında, Eşref Han İran Şah'ı olarak tanınmış; Osmanlı Devleti'nin fiilen elinde bulundurduğu bölgeler geri verilmemiş ve Eşref Han'ın eline geçen topraklar Osmanlı'ya iade edilmiştir³⁹⁰.

Bu anlaşmadan sonra iki devlet arasında elçilik teatresi kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti, vak'anüvis Râşid Mehmed Efendi'yi elçi olarak İsfahan'a göndermiştir. Buna karşılık, Eşref Han, Muhammed Han Beluc başkanlığındaki elçilik heyetini İstanbul'a göndermiştir³⁹¹. Muhammed Han, Râşid Paşa'nın dönüşünden bir süre sonra İstanbul'a ulaşmış ve burada büyük bir törenle karşılanmıştır (22 Temmuz 1729)³⁹². Elçi geri döndüğünde, Osmanlı tarafından Eşref Han adına kendisine bir nâme-i hümayun ile birlikte değerli hediyeler verilmiştir³⁹³. Ancak, Muhammed Han yoldayken Eşref Han'ın İsfahan'dan kaçtığı haberini almış ve beraberinde getirdiği

³⁸⁸ Fesaî, *Farsnâme-i Nasrî*, 2/166; Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 121-122; BOA, A. {DVNSMHHM.}, 135, s. 145, (29 Zilhicce 1141/26 Temmuz 1729).

³⁸⁹ BOA, A. {DVNSMHHM.d.}, 7/91, s. 142-144, (29 Şaban 1140/10 Nisan 1728); On iki maddelik anlaşmanın Farsça sureti için bkz. BOA, A. {DVNSMHHM.d.}, 7/94, s. 149-152, (1 Rabiulevvel 1140/17 Ekim 1727).

³⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1959), 4/2, 134; Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 151-152.

³⁹¹ Bu elçinin ismi Osmanlı arşiv belgelerinde ve çoğu çağdaş kaynakta Namdar Mehmed Han olarak zikredilmektedir. BOA, A. {DVNSMHHM.d.}, 7/101, s. 159-160, (29 Zilhicce 1140/6 Ağustos 1728); BOA, A. {DVNSMHHM.d.}, 7/123, s. 192-196, (29 Zilhicce 1141/26 Temmuz 1729).

³⁹² Elçi İstanbul'a girişi sırasında, Osmanlı Devleti kudret ve ihtişamını göstermek amacıyla hiçbir masraftan kaçınmadı. Bu vesileyle elçinin alayı için geçeceği yollar üzerindeki binalar tamir edildi ve boyandı; imparatorluk divan salonunun üzerindeki kubbeyi taşıyan sütunlar tamamen yenilendi. Sarayın ana kapısı ile Harem, yani Bâbüssaâde arasındaki tüm parmaklıklar değiştirildi. Bu süslemeler, halk arasında İran elçisine "sıvacı han" lakabının takılmasına neden oldu. Bkz. J. Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993), 7/361-362.

³⁹³ BOA, C.HR., 27/1321, (5 Safer 1143/20 Ağustos 1730); Şah'a gönderilen nâme-i hümayun için bkz. BOA, A. {DVNSMHHM.d.}, 7/126, s. 201-204, (1 Safer 1142/26 Ağustos 1729).

mektuplarını Nadir Şah’a teslim etmiştir³⁹⁴. Yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı ile Eşref Han arasındaki son diplomatik müzakereler sırasında İran’ın siyasi atmosferi son derece karmaşık bir hâl almıştı. Bu dönemde İran’daki olayların seyri değişmiş, ülkede yeni bir siyasi tablo ortaya çıkmıştır. II. Tahmasb, kendisine önemli bir destekçi kitlesi toplamış ve Nadir Han adlı yeni bir lider sahneye çıkmıştır.

II. Tahmasb, gücünü toparladıktan sonra, Eşref Han’a karşı harekete geçmiştir. Bu mücadelede Eşref Han yenilmiş ve İran topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır. Bu hadisenin akabinde II. Tahmasb, 1729’da İsfahan’da Safevî tahtına oturmuştur. Ardından Rıza Kulu Han Şamlu adlı elçisini Osmanlı sarayına göndermiştir. Bu elçi, daha önceki antlaşmaların geçerliliğini reddettiklerini ve işgal edilen İran topraklarının geri verilmesini talep ettiklerini iletmiştir. Aynı dönemde II. Tahmasb’ın sadece diplomatik değil, askerî bir harekâta da giriştiği görülmüştür. Osmanlı Devleti’nin kontrolü altında bulunan Hemedan ve Tebriz gibi stratejik öneme sahip şehirler üzerine taarruz harekâtına başlamıştır.³⁹⁵ Bu harekât hem Safevîlerin bölgedeki etkisini artırma hem de Osmanlı Devleti’nin askerî gücünü sınırlama amacını taşımaktadır.

Durumun ciddiyetini fark eden İbrahim Paşa, II. Tahmasb’ın İstanbul’a gönderdiği elçi Rıza Kulu Han ile görüşerek bir anlaşmaya varmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde, Kirmanşah, Hemedan, Erdelan, Luristan, Tebriz ve Huveyze, Safevîler’e bırakılacak; buna karşılık Revan, Kaht, Tiflis ve merkezi Şamahı olan Şirvân Hanlığı Osmanlı Devleti’nin kontrolünde kalacaktır (Haziran 1730)³⁹⁶. Osmanlı hükümetinin bu kadar büyük bir fedakârlık yapmasının ardından anlaşmanın asılsız olduğu sonradan

³⁹⁴ M. Cavid Baysun, “Müverrih Râşid Efendi’nin İran Elçiliğine Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, 9 (2010), 145-146; Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 152; Djafar-Pour, *Nâdir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri*, 62; Elçilik maiyeti hakkında kaynaklar bilgi vermese de Osmanlı arşiv kaynakları elçilik maiyetine tahsis edilen konaklar hakkında bilgi aktarmaktadır. Heyete üç konak birden tahsis edilmesin heyetin sayısının fazlaca olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Elçilik heyetinin detayları hakkında kaynaklarda bilgi bulunmasa da, Osmanlı arşiv belgeleri elçilik maiyetine tahsis edilen konakların varlığını göstermektedir. Heyete üç konak tahsis edilmesi, heyetin oldukça kalabalık olduğunu ve bu durumun, elçilik misyonunun önemli bir temsil gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Bkz. BOA, AE.SAMD.III., 63/6344, (20 Rabiulahir 1142/12 Kasım 1729).

³⁹⁵ Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021), 5/2458-2459; Uğur Kurtaran, *Sultan I. Mahmud ve Dönemi*, (Ankara: Atıf Yayınları, 2014), 147-148; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt. 4/1, s. 198; Göynüklü Ahmed Efendi, *Târîh-i Göynüklü*, (Haz. Songül Çolak-Metin Aydar), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, 391-392.

³⁹⁶ Uzunçarşılı, bu olayın tarihini Haziran 1739 olarak belirtmiştir. Ancak bu tarihin doğruluğu pek olası görünmemektedir çünkü o dönemde İran’da ne Safevîler ne de II. Tahmasb’ın varlığı kalmamıştı. Büyük ihtimalle, hicri tarihten miladi tarihe çevrilirken bir hata yapılmış olabilir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, 201.

ortaya çıkmıştır. İranlılar bu suretle tespit edilen anlaşmaya karşı Osmanlıların yeniden savaşa girişmek istemediğini anlayarak anlaşmanın tasdikini geciktirip vakit kazanmışlar ve arkasından taarruza geçmişlerdir³⁹⁷. Bu taarruzlara karşı Osmanlı Devleti, İran'a karşı bir sefer hazırlığına girişmiştir. Sultan III. Ahmed'in sefere bizzat katılacağı vilayet ve sancaklara, hazırlıklara derhal başlanması talimatı verilmiştir³⁹⁸. Ancak, Sultan III. Ahmed'in İstanbul'dan ayrılmak istememesi ve Damat İbrahim Paşa'nın emriyle gizlice boşaltılan Tebriz'in Safevîlerin eline geçmesi, halk arasında büyük tepkilere yol açmıştır. Bu gelişmelerin ardından, İstanbul'da zaten var olan ve bir süredir derinleşen sosyal ve ekonomik sorunların hızla isyana dönüşmesine neden olmuştur. Osmanlı tarihinde *Patrona Halil İsyanı* olarak bilinen isyanın kıvılcımlarını ateşlemiştir. Bu olaylar sonucunda Sultan III. Ahmed tahttan indirilmiş, yerine Sultan I. Mahmud getirilmiştir³⁹⁹. Osmanlı Sarayı'nda taht değişikliği yaşanırken II. Tahmasb, Osmanlı idaresindeki İran topraklarını geri alma mücadelesine devam etmiş, aynı zamanda Veli Muhammed Han adında bir elçiyle yeni padişahı tebrik etmek amacıyla İstanbul'a göndermiştir (1730)⁴⁰⁰.

Patrona Halil İsyanı'ndan sonra Sultan I. Mahmud, dış politikaya yönelik önemli adımlar atmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, Bağdat valisi Ahmed Paşa'yı İran seraskerliğine atamış ve ardından hem Ahmed Paşa'ya hem de Erzurum Valisi ve Revan seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa'ya İran'a bir sefer düzenlemeleri talimatını vermiştir⁴⁰¹. Irak cephesinde, Ahmet Paşa'nın harekâtına direnemeyen İran kuvvetleri geri çekilmiş; 30 Temmuz 1731 tarihinde Kirmanşah yeniden Osmanlı idaresine geçmiş ve ardından Hemedan'a doğru ilerlenmiştir. Ahmed Paşa Hemedan'a ulaştığında, Şah II. Tahmasb tarafından barış önerileri içeren mektuplar gönderilmiştir. Ancak bu teklif kabul edilmemiş ve Eylül ayının ortalarında taraflar arasında büyük bir meydan savaşı gerçekleşmiştir. Bu savaşta Safevî ordusu ağır kayıplar vermiş ve geri çekilmek zorunda

³⁹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, 201-202; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 5/2458-2460.

³⁹⁸ BOA, A. {DVNSMHM., 135, s. 126, (29 Zilhicce 1141/26 Temmuz 1729); M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, (Ankara: Altınordu Yayınları, 2016), 88-90.

³⁹⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, 203-205; *Destârî Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak*, haz. B. Sıtkı Baykal, (Ankara: Ankara Üniversitesi D.T.C.F., 1962), 7-8.

⁴⁰⁰ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi: Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydın, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007), 85-88; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 5/2477; Kurtaran, *Sultan I. Mahmud ve Dönemi*, 148-149.

⁴⁰¹ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, 48; Mehmed Tefvik Paşa, *Osmanlı Tarihi*, (İstanbul: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1330), 304; BOA, A. {DVNSMHM., 136, s. 381, (29 Zilhicce 1143/5 Temmuz 1731).

kalmıştır⁴⁰². Diğer yandan, Hekimoğlu Ali Paşa'nın Revan'a ilerlemesi ve Safevî ordusu karşısında kazandığı zaferlerin ardından, Tebriz, Revan, Salmas, Hemedan, Urmiye ve Kirmanşah gibi stratejik şehirler Osmanlı kontrolüne geçmiştir. Bu durum, II. Tahmasb'ı barışa zorlamıştır. II. Tahmasb'ın görevlendirdiği Muhammed Rıza Kulu Han (Kuşçubaşı) ile Ahmed Paşa arasında yapılan görüşmelerin ardından, 10 Ocak 1732 tarihinde bir antlaşma imzalanmıştır. Tarihe *Ahmed Paşa Antlaşması* olarak geçen bu antlaşma ile Aras Nehri sınır olarak kabul edilmiş; Tebriz, Kirmanşah, Hemedan ve Luristan Safevîler'e, Revan, Gence, Nahçıvan, Tiflis ve Dağıstan ise Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır⁴⁰³.

2.4. Afşar Dönemi (1736-1751)

Ahmed Paşa Antlaşması, Osmanlı Devleti'nde sadaret değişikliğine, Safevîler'de ise saltanat değişikliğine neden olmuştur⁴⁰⁴. Antlaşmadan haberdar olan Nadir Han, bu durumu reddederek önce Osmanlı Sarayı'na Mehmed Ağa⁴⁰⁵ adlı bir elçi gönderip yapılan antlaşmayı tanımadığını bildirmiştir. Ardından, Şah II. Tahmasb'ı tahttan indirip yerine altı yedi aylık oğlu Abbas'ı, III. Abbas ünvanıyla tahta çıkarmıştır. III. Abbas'ın küçük yaşta olmasından dolayı Nadir Han, kendisini *vekilü'd-devle* ve *nâibü's-saltana* ilan etmiş ve devlet geleneğine uygun olarak III. Abbas reşit olana kadar naibliğini üstlenerek fiilen iktidarı devralmıştır (7 Eylül 1733)⁴⁰⁶. II. Tahmasb,

⁴⁰² Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, 101-103; Kurtaran, *Sultan I. Mahmud ve Dönemi*, 149-150; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, 218-220.

⁴⁰³ Michael Axworthy, *The Sword of Persia*, (London-New York: I.B. Tauris, 2006), 117; Jonas Hanway, *Zendeği-yi Nadir Şah*, çev. İsmail Devletşahi, (Tahran: Şirket-i İntişarat-ı İlmî ve Ferhengî, 1383), 82-84; Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, 144-145; Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920) ve (Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923)*, (İstanbul: Türkiye Matbaa, 1934), 91; BOA, A. {DVNSMHM., 138, s. 150, (29 Zilhicce 1145/12 Haziran 1733).

⁴⁰⁴ Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Târihi Mür'i't-Tevârih*, 33.

⁴⁰⁵ III. Ahmed Dönemi'nde İran'a gönderilen Mehmed Ağa Nadir Han tarafından hapsedilmişti.

⁴⁰⁶ Mirza Mehdi Han Esterâbadî, *Dürre-i Nadire: Tarih-i Âsr-ı Nadir Şah*, tash. S. Cafer Şehidî, (Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1366), 350-351; Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 177; Hanway, *Zendeği-yi Nadir Şah*, 94-95; Nadir Han, Bağdat valisi Ahmed Paşa'ya bir elçi göndererek Bağdat üzerine bir sefer düzenleyeceğini bildirmiştir. Gönderdiği mesajda, Şah'ın tebaasının kanının dökülmesine karşılık Osmanlı tebaasının kanının akıtılacağı konusunda Ahmed Paşa'yı uyarak tehditte bulunmuştur. Bkz. Andre de Claustra, *Tarih-i Nadir Şah*, çev. Muhammed Bakır Emin, (Tebriz: 1346), 88-90.

hayatının geri kalanını İmam Rıza Türbesi'nde ibadet ve niyazla geçirmek için harem ve hizmetçileriyle birlikte Meşhed'e, III. Abbas ise Kazvin'e gönderilmiştir⁴⁰⁷.

Nadir Han'ın vekilü'd-devle/nâibü's-saltana ünvanıyla devlet yönetimini ele geçirmesinin ardından Osmanlı, Rus ve Afgan güçlerine karşı yürüttüğü başarılı seferler, onu Safevî topraklarının savunucusu olarak öne çıkardı. Bu güç ve nüfuz birikimiyle tahta geçme zamanının geldiğine inanan Nadir Şah, 1736'da Mugan sahrasında topladığı kurultayda İran'ın ileri gelenleri tarafından İran Şah'ı olarak ilan edilmiştir⁴⁰⁸. Nadir Şah, dış tehditlerin yanı sıra iç karışıklıkları da bertaraf ederek İran'da istikrar ve güvenliği sağlamıştır. Bu gelişmelerin ardından, İran'da yaklaşık 236 yıl süren Safevî Hanedanı Dönemi sona ermiş, Afşar Hanedanı'nın iktidara gelmesiyle birlikte ülkede yeni bir siyasi dönem başlamıştır.

Sünni bir yönetici olan Nadir Şah, Şii mezhebinin hâkim olduğu İran'da iktidarını ilan ettiğinde, mezhepler arasında bir denge kurmanın gerekliliğinin farkındaydı. Bu dengeyi sağlamak amacıyla Caferî mezhebini İslam'ın beşinci mezhebi olarak kabul etmiş ve Osmanlı Devleti'ne de bu mezhebi tanınması için hem askerî hem de diplomatik girişimlerle yoğun çaba göstermiştir⁴⁰⁹. Nadir Şah'ın amacı, Osmanlı'nın bu mezhebi resmen tanınmasıyla, İran'daki Sünni ve Şii topluluklar arasındaki mezhep gerilimlerini hafifletmekti. Ancak Osmanlı Devleti, Caferîliği beşinci mezhep olarak kabul etmeye yanaşmamış, bununla birlikte anlaşmalara mezhepler arası gerilimi azaltmaya yönelik şartlar eklemiştir. Ancak, 1736'da Osmanlı ile Rusya arasında savaşın patlak vermesi Nadir Şah'ın bu çabasını askıya almasına neden olmuştur⁴¹⁰.

Nadir Şah Dönemi'nde, iki devlet arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesi amacıyla çeşitli diplomatik müzakereler yapılmıştır. Bu müzakereler, dönemin karmaşık siyasi ve dinî dinamikleri doğrultusunda şekillenmiş, her iki tarafın da anlaşmazlıkları

⁴⁰⁷ Esterâbadî, *Cihangûşâ-yı Nadirî*, 68-69; Laurence Lockhart, *Nadir Şah*, terc. Muşfik Hemedanî, (Tahran: Şark, 1331), 90-92.

⁴⁰⁸ Rıza Şabanî, *Tarih-i İctimâi-i İran der Âsr-ı Afşariyye*, (Tahran: Novîn, 1369), 1/185; Willem Floor, *Hükümet-i Nadir Şah*, çev. Ebü'l-Kasım Serî, (Tahran: İntişârât-ı Tus, 1368), 4-76; Nadir Şah'ın İran tahtına geçiş süreci için bkz. Ali Doğan Demir-Ebru Ketten, "Mugan Kurultayı ve Nadir Şah'ın İran Tahtına Oturması", *Nadir Şah'ın Mirası 16. Yüzyıldan Bugüne İran'da ve Türkiye'de Afşarlar*, ed. Yılmaz Karadeniz-Özer Özocak, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023), 329-341.

⁴⁰⁹ Sadık Rızazade Şafak, *Nadir Şah*, (Tahran: Encümen-i Asar-ı millî, 1339), 24; Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 185-186.

⁴¹⁰ Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1950), 3/1.

giderme isteği ile yürütülmüştür. Bu çerçevede yapılan ilk görüşmelerde Osmanlı Devleti Genç Ali Paşa'yı görevlendirirken Nadir Şah müzakereleri yürütmek üzere Abdülbaki Han'ı seçmiştir. Abdülbaki Han, Genç Ali Paşa'ya önce "*Osmanlı Devleti adına neyle görevlendirildiniz ve hangi amaçla geldiniz?*" diye sormuştur. Paşa bu soruya, "*daha önce Sultan IV. Murad zamanında belirlenen iki devlet arasındaki eski sınırlar üzerinde sulh anlaşması yapmakla görevlendirildim.*" şeklinde yanıt vermiştir. Bunun üzerine Abdülbaki Han, "*benim de istediğim budur, ancak birkaç madde daha talep ederim*"⁴¹¹ diyerek ek taleplerini dile getirmiştir. Bu diyalog, iki taraf arasındaki müzakerelerin temelini sınır anlaşmazlıkları olduğunu, ancak ek taleplerin de müzakere sürecini etkilediğini göstermektedir. Bu müzakere ardından iki devlet arasında birtakım müzakereler yapılmıştır. Bunun sonucunda, 1639 tarihli Kasr-ı Şirin Antlaşması'nda belirlenen sınırlar temel alınarak bir uzlaşma sağlanmış ve 4 Eylül 1746 tarihinde Kerden Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, Osmanlı-İran ilişkilerinde uzun süreli bir barış dönemi başlatmıştır⁴¹². Azap'ın ifadesiyle "*1746 yılında imzalanan Kerden Antlaşması, hem kendisinden önce iki devlet arasında yapılan 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'nı sınır açısından referans alacak hem de kendisinden sonra yapılacak antlaşmalara taslak metni olacak bir mahiyet taşıyacaktır.*"⁴¹³.

Nadir Şah'ın saltanat dönemiyle birlikte İran-Osmanlı diplomatik ilişkileri, Safevîler Dönemi'ne kıyasla tamamen farklı bir yön almış ve yeni bir aşamaya taşınmıştır. Bu dönemde yapılan diplomatik düzenlemeler, IV. Murad Dönemi'ne geri dönülmesini, sınır ve ticaret güvenliğinin sağlanmasını, karşılıklı şebkender değişimini, esir mübadelesini ve bunların yanı sıra her iki ülkeden kaçanların korunmamasını içeriyordu. Ayrıca, İranlı bir *emirü'l-haccın* İran hacılarına rehberlik yapması,

⁴¹¹ Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Teyfik: Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları*, haz. A. Zeki İzgöer, (İstanbul: Kitabevi, 2003), 29; Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, 188-189.

⁴¹² Rıza Şabanî, *Muhteser-i Tarih-i İran der Devreha-yı Afşariye ve Zendiyeh*, (Tahran: Sohen, 1372), 93-95; Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 174-175; Unat, *Osmanlı Seferileri ve Sefaretnameleri*, 84-85; Ali Gulam Rızayî-Ali İmânî Setvet, *Endişe-i Nizâmî-i Nadir Kulu Afşar*, (Tahran: İntişârât-ı Dakûs, 1390), 123.

⁴¹³ Eralp Yaşar Azap, "1746 Kerden Antlaşması'nın Osmanlı-İran Antlaşmalarındaki Yeri ve Sonrasında İmzalanan Antlaşmalara Tesiri", *Nadir Şah'ın Mirası*, ed. Yılmaz Karadeniz-Özer Özocak, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023), 439.

Caferiliğin beşinci Sünni mezhep olarak kabul edilmesi ve Kâbe’de bu mezhebe diğerleriyle birlikte rûkn tahsis edilmesi gibi önemli konular öne çıkmıştır⁴¹⁴.

Nadir Şah Dönemi’nde İran’da tesis edilen istikrar ve huzur, onun ölümünün ardından hızla bozulmuş ve ülke yeniden kaos ortamına sürüklenmiştir. Bu dönemde, merkezî otoritenin zayıflamasıyla birlikte kargaşa ve belirsizlik hâkim olmuştur. Afşar Hanedanı mensuplarının iç çekişmeler sonucunda birbirlerini tasfiye edip etkisiz hâle gelmeleri, İran’ın çeşitli bölgelerindeki güçlü hanlar ve valilerin bağımsız hareket etmelerine ve aralarında sert bir iktidar mücadelesine girmelerine neden olmuştur⁴¹⁵. Bu iktidar mücadelesi İran’da istikrarı ciddi şekilde zayıflatmış ve çeşitli grupların arasındaki rekabet iyice derinleşmiştir. Nadir Şah’ın suikastçileri tarafından İran tahtına Ali Kulu Han’ı *Adil Şah* ünvanıyla getirilmiştir (1748)⁴¹⁶. Adil Şah, tahta geçer geçmez cülusunu Osmanlı padişahına bildirmek için Kirmanşah hâkimi Muhammed Abdülkerim Han’ı elçi olarak İstanbul’a göndermiştir. 18 Haziran 1748 tarihinde huzura kabul edilen elçi beraberinde getirdiği mektubu takdim etmiştir⁴¹⁷.

Adil Şah’ın saltanatı yalnızca bir yıl sürmüştür. Kardeşi İbrahim Mirza ile giriştiği taht mücadelesinde yenilgiye uğramış ve gözlerine mil çektirilmiştir. İbrahim Mirza, Haziran 1748 tarihinde tahta geçmiştir. İbrahim Şah’ın saltanatı da yaklaşık altı ay sürmüştür. Onun ardından 28 Kasım 1748 tarihinde Nadir Şah’ın torunu Şahrüh

⁴¹⁴ Doğan Yörük-Elvin Valiyev, “Nadir Şah Dönemi Osmanlı-İran Diplomatik İlişkilerinde Türklük Kavramının Araç Olarak Kullanılması”, *Türk Dili ve Kültürü Araştırmaları*, ed. Hüseyin Muşmal-Emre Koç, (Konya: Palet Yayınları, 2022), 261; I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları: 3 Numaralı *Nâme-i Hümayûn Defteri* (Transkripsiyon/Tipkibasım), Yay. İbrahim Küreli vd., (İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2014), 34; Tahir Sevinç, “İran’a Elçi Olarak Gönderilen Kesriyeli Ahmet Paşa’nın Sefaret Hazırlığı ve Yolculuğu (1746-1747)”, *Belleten*, 75/273 (Ağustos 2011), 41.

⁴¹⁵ Frere Bazin, *Nâmeha-yı Tabib-i Nadir Şah*, terc. Ali Asgar Harirî, (Gilan: Şark, 1365), 46-47; Percy Sykes, *Sefernâme-i General Percy Sykes*, çev. Hüseyin Saadet Nurî, (Tahran: İbni Sina, 1336), 14-15; İran’daki iktidar mücadelesi Osmanlı Devleti tarafından İran’a gönderilen casusların raporlarına da yansımıştır. Afşar mensupları arasındaki mücadele için bkz. BOA, HAT., 5/179, (17 Muharrem 1162/7 Ocak 1749).

⁴¹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, 231; Muhammed Kazım Mervî, *Âlem Âra-yı Nadirî*, (Haz. M. Emin Riyâhî), (Tahran: Zevâr, 1364), 3/1197-1198; Hidayet, *Tarih-i Ravzatü’s-Safa-i Nasirî*, 12/7035.

⁴¹⁷ İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 625; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, 311; BOA, D.BŞM.d., 3034, (22 Zilhicce 1161/13 Aralık 1748); BOA, A.{DVNSNMH.d., 3/61, s. 75-76, (29 Zilhicce 1161/20 Aralık 1748); Elçinin ismi bazı Osmanlı arşiv belgelerinde Mehmed Kerim Han olarak yazılmaktadır. Bunun yanında Mohdevî, Luristan beylerbeyi Ali Murad Han olarak zikretmiştir. Bkz. Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 176; Adil Şah’ın yanı sıra, İtimâdü’d-devlesi olan kardeşi İbrahim Mirza da Nadir Şah’ın ölümünü ve yerine Adil Şah’ın geçtiğini belirten bir mektup göndermiş, o da Osmanlı ile barış ve dostluk ilişkilerinin devamını arzuladığını ifade etmiştir. Bkz. BOA, A.{DVNSNMH.d., 3/62, s. 76-77, (29 Zilhicce 1161/20 Aralık 1748).

Mirza tahta oturmuştur. Şahruh, selefleri gibi şahlığını bildirmek ve İran'daki iktidar mücadelelerinde destek istemek amacıyla Mirza Mehdi Han Esterâbadî'yi İstanbul'a göndermiştir⁴¹⁸.

2.5. Zend Dönemi (1751-1794)

Nadir Şah'ın ölümünün ardından süregelen iç karışıklıklardan faydalanan Zend Hanedanı lideri Kerim Han, İran'da iktidara geldikten sonra, tüm gücünü yerel isyanları bastırmaya ve iç durumu düzenlemeye harcamıştır. Ancak bu çabalarına rağmen, döneminde merkezî ve güçlü bir yönetim kurmayı başaramamıştır. Aslında, Zend Hanedanı yalnızca İran'ın merkezi ve güney bölgelerinde kontrolü ele geçirmişti; diğer bölgeler ise yarı bağımsız bir şekilde yerel yönetimler tarafından idare ediliyordu. Nadir Şah'ın mirasçıları olan bazı kabileler, özellikle Horasan gibi bölgelerde bağımsız hareket ediyordu. Kerim Han, tam bir güç elde etmek için kendisine *Sultan* veya *Şah* ünvanını seçmeyip sadece *Vekilü'd-devle* ünvanını kullanmayı tercih etmiştir⁴¹⁹. Kerim Han'ın İran tahtına ne zaman oturduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, çeşitli kaynaklar 1750 veya 1751 yıllarını işaret etmektedir⁴²⁰.

Kerim Han, İran'da iktidara geldiğinde, Osmanlı tahtında I. Mahmud bulunmaktaydı. I. Mahmud'un İran'a yönelik politikasının Kerim Han'a rahat bir nefes aldırması, onun iç karışıklıklarla daha etkili bir şekilde mücadele etmesini sağlamıştır. Bu sayede Kerim Han, İran'daki iç meselelerle daha rahat bir şekilde ilgilenebilmiştir. Kerim Han'ın diğer çağdaş Osmanlı padişahları sırasıyla III. Osman (1754-1757), III. Mustafa (1757-1774) ve I. Abdülhamid (1774-1789) olmuştur. Sultan I. Abdülhamid Dönemi'ne kadar İran ile Osmanlı Devleti arasında ne siyasi ne sosyal ne de ekonomik bir anlaşmazlık yaşanmış; bununla birlikte, herhangi bir diplomatik temas da kurulmamıştır. Kerim Han Dönemi'nde, Osmanlı Devleti ile kurulan ilk diplomatik temas, Sultan I. Abdülhamid'in tahta çıkışını kutlamak ve III. Mustafa'nın vefatı

⁴¹⁸ Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 176-177; BOA, HAT., 5/142, (12 Muharrem 1162/2 Ocak 1749); İbrahim Şah tarafından Sultan I. Mahmud'a gönderdiği mektubun Farsça ve tercüme sureti için bkz. BOA, HAT., 6/193, (29 Zilhicce 1162/10 Aralık 1749).

⁴¹⁹ Mahbube Tahranî, *Kerim Han Zend*, (Tahran: Parsa, 1386), 58; Penahi Semnânî, *Kerim Han Zend*, (Tahran: Neşr-i Nida, 1376), 61-62; John Malcom, *Tarih-i İran*, terc. İsmail b. Muhammed Ali Hayret, (Tahran: Sinâyî, 1362), 393-400

⁴²⁰ A. Ali Rıza Şirazî, *Tarih-i Zendiye*, terc. Gulam Rıza Verheram, (Tahran: Gostere, 1365), 9.

nedeniyle taziyelerini iletmek amacıyla elçi Abdullah Bey'in İstanbul'a gönderilmesiyle gerçekleşmiştir⁴²¹. Abdullah Bey'in maiyetine mihmandar olarak Ali Ağa tayin edilmiştir. Ayrıca, elçi İstanbul'da iyi bir şekilde karşılanmış ve kendisine değerli hediyeler takdim edilmiştir⁴²². Kerim Han Dönemi'nde İran ile Osmanlı arasındaki en ciddi gerginlik Kerim Han'ın Basra'ya saldırması ve burayı ele geçirmesiyle ortaya çıkmıştır. Ancak Kerim Han öldükten kısa bir müddet sonra Osmanlı Devleti Basra'yı tekrar ele geçirmiştir⁴²³.

Kerim Han'ın 1779'da ölümünün ardından oğulları arasında taht mücadeleleri başlamıştır. Lütf Ali Han, Ağa Muhammed Han Kaçar ile girdiği savaşlarda başlangıçta üstünlük kurmuşsa da nihayetinde mağlup olmuştur. Bu yenilgiyle birlikte Zend Hanedanı'nın İran'daki hâkimiyeti zayıflamıştır⁴²⁴. Buna karşılık, İran'da başka bir Türk hanedanı olan Kaçar Hanedanı güç kazanarak İran'a hâkim olmuştur.

⁴²¹ Ebü'l-Hasan Gaffarî-yi Kaşanî, *Golşen-i Murad (Tarih-i Zendîye)*, tash. Gulam Rıza Tabatabaî Meqd, (Tahran: Zerin, 1369), 334-335; Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 186; BOA, A. {DVNSNMH.d., 9/76, s. 78-79, (10 Şaban 1189/6 Ekim 1775); Sultan I. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra, cülusunu bildirmek amacıyla Sümbül-zâde Mehmed Vehbî Efendi'yi İran'a elçi olarak göndermiştir. Vehbî Efendi, görevini ifa ettikten sonra İran'a dair hazırladığı raporla birlikte Kerim Han ve İran İ'timâdüddevesi tarafından I. Abdülhamid ile Osmanlı sadrazamına yazılan cevabî mektupları da teslim alarak İstanbul'a dönmüştür. Osmanlı Devleti tarafından gönderilen Vehbî Efendi aracılığıyla gerçekleşen diplomatik temas, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Zend hükümetini resmen tanıması anlamını taşımaktaydı. Bkz. BOA, TS.MA.e., 731/4, (29 Zilhicce 1191/28 Ocak 1778); Kerim Han'ın I. Abdülhamid'e gönderdiği mektupta ele aldığı konular şu şekilde özetlenebilir: Öncelikle Sultan Mustafa'nın vefatından duyduğu üzüntüyü ifade etmiş ve I. Abdülhamid'in tahta çıkışını tebrik etmiştir. Rusya ile yapılan savaşın barışla sonuçlanmasının Müslümanlar arasında huzur ve güvenliği artıracak ve bunun Osmanlı Devleti'nin dostları için de memnuniyet verici olduğunu belirtmiştir. Kerim Han, 1746 tarihli Kerden Antlaşması'nın ihlal edildiğini dile getirmiştir. Özellikle Osmanlı yöneticilerinin, İran hacılarına Hindistan ve Türkistan hacılarına gösterilen muameleyi yapmadığını ve anlaşma hükümlerine aykırı davranıldığını vurgulamıştır. Ayrıca, ülkelerini terk ederek Anadolu'ya gelen İranlıların geri gönderilmesine dair anlaşma hükmüne uyulmadığını ileri sürmüştür. Bağdat'ta meydana gelen veba salgınında hayatını kaybeden İranlı tacir ve ziyaretçilerin mallarına el konulduğunu, varislerine teslim edilmediğini belirtmiştir. Tiflis Han'ı Ereğli (Heracius) Han'ın Rusya ile ittifakından rahatsızlığını dile getirerek bu ittifakı sonlandırmak için girişimlerde bulunduğunu ifade etmiştir. Maskat'ta çıkan isyan sırasında İran askerlerinin Basra topraklarından geçişine izin verilmediğini de gündeme getirerek bu konulardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Bkz. BOA, HAT., 6/202, (29 Zilhicce 1189/20 Şubat 1776).

⁴²² BOA, C. HR., 124/6186, (28 Recep 1189/24 Eylül 1775); BOA, C. HR., 165/8206, (7 Ramazan 1189/1 Kasım 1775); İran Elçisi Abdullah Bey'in İstanbul'da kaldığı süre boyunca mihmandarı Ali Ağa aracılığıyla yapılan masrafları detaylı bir şekilde içeren 25 Şaban 1189/21 Ekim 1775 tarihli defter için bkz. BOA, C. HR., 184/9154-1, (25 Şaban 1189/21 Ekim 1775); Defterde, Abdullah Bey ve maiyetine yönelik yapılan harcamaların titizlikle kaydedildiği görülmektedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Can, "H. 25 Şaban 1189/M. 21 Ekim 1775 Tarihli Mihmandar Masraf Defteri Üzerine Bir Değerlendirme", *Journal of Analytic Divinity*, 3/2 (2019), 24-43.

⁴²³ BOA, HAT., 29/1388, (29 Zilhicce 1193/7 Ocak 1780).

⁴²⁴ Muhammed Sadık Musevî Nami-yi İsfahanî, *Tarih-i Git-i Guşa*, tash. Said Nefisî, (Tahran: İkbâl, Tahran 1366), 390-391; Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 240-246.

Zend Hanedanı Dönemi, İran-Osmanlı ilişkilerinin görece sakin bir seyir izlediği bir dönem olarak öne çıkar⁴²⁵. Kerim Han'ın güçlü yönetiminden sonra hanedanın kendi içinde yaşadığı taht mücadeleleri, İran'ın dış ilişkilerde etkisiz kalmasına yol açmıştır. İran'ın iç meselelerle boğuşması, dış politikada zayıf kalmasına neden olurken Osmanlı Devleti'nin de kendi iç sorunlarına ve sınır güvenliğine odaklanması, iki devletin ilişkilerinin daha pasif ve dengeli bir çerçevede gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu dönemde, Zend Hanedanı içindeki istikrarsızlıklar, Osmanlı ve İran arasındaki diplomatik ilişkilerin barışçıl bir düzeyde kalmasını kolaylaştırmıştır. Her iki devlet de aktif bir müdahalede bulunmak yerine, mevcut durumun korunması yönünde bir politika benimsemiştir. Böylelikle, Zend Hanedanı Dönemi'nde İran-Osmanlı diplomatik ilişkileri, büyük ölçüde düşük düzeyli ve dostane bir ilişki olarak şekillenmiştir. Bu durum, iki devletin enerjilerini daha çok kendi iç meselelerine yönlendirmesiyle ilgilidir ve diplomasi, daha çok denge koruma ve barışçıl ilişki sürdürme amacıyla sınırlı kalmıştır. Sonuç olarak Kaçar Hanedanı Dönemi'ne kadar olan süreçte İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinde gerçekleştirilen bu erken dönem elçilik faaliyetleri, iki devlet arasındaki ilişkilerin ilerleyen yıllarda daha resmî ve sürekli diplomatik yapılarla devam etmesine zemin hazırlamıştır. Bu diplomatik gelişmeler, hem iki devletin kendi iç dinamiklerini yönetmelerine hem de bölgesel güç dengelerini şekillendirmelerine katkı sağlamış, İran-Osmanlı ilişkilerinin tarihsel evriminde önemli bir rol oynamıştır.

⁴²⁵ Zend Hanedanı Dönemi İran-Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Demir, *Osmanlı-İran Münasebetleri (Zend Hânedânı Dönemi: 1751-1794)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAÇAR HANEDANI DÖNEMİ'NDE OSMANLI İLE GEÇİCİ DİPLOMASI

3.1. Ağa Muhammed Han Dönemi (1795-1797)

Kaçarlar, Afşar ve Zend dönemlerinde dengeli bir siyaset izleyerek taht üzerindeki hâkimiyetlerini tesis etme sürecine girmişlerdir. Bu süreç, Muhammed Hasan Han Kaçar'ın liderliğiyle başlamış ve Ağa Muhammed Han'ın 1795'te Tahran'da tahta çıkmasıyla nihai hedefine ulaşmıştır⁴²⁶. Ağa Muhammed Han'ın İran tahtına geçme süreci yaklaşık on altı yıl sürmüş olmasına rağmen, bu süre zarfında karşılaştığı zorlu mücadeleleri başarıyla aşarak İran'da hâkimiyeti ele geçirmeyi başarmıştır⁴²⁷. Onun liderliğinde Kaçar Hanedanı'nın İran'daki egemenliğinin tesis edilmesi, ülkenin yeniden Türk kökenli bir hanedan tarafından yönetilmesi anlamına gelmektedir.

Ağa Muhammed Han tahta geçtikten sonra, Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa ile temasa geçerek eskiden beri iki devlet arasında imzalanmış anlaşmalara sadık kalacağını ve mevcut olan dostluk ilişkilerini devam ettirmek istediğini bildirmiştir. Bu gelişme üzerine Yusuf Ziya Paşa, durumu derhâl merkeze rapor etmiş; ayrıca Ağa Muhammed Han'ın şah ünvanı almasının tebrik edilmesini ve iletilen dostluk mesajına uygun bir diplomatik yanıt verilmesini önermiştir. Ancak Yusuf Ziya Paşa'nın aktardığı bilgiler doğrultusunda yapılan değerlendirme sonucunda, Osmanlı merkezi idaresi, Ağa Muhammed Han'a doğrudan bir diplomatik adım atmaktan imtina etmiştir⁴²⁸. Bu karar,

⁴²⁶ Robert Grant Watson, *Tarih-i İran Devre-i Kacariye*, terc. A. Vahid Mazanderani, (Tahran: Sohen, 1354), 56; Ağa Muhammed Han, Safevî hükümdarı Şah İsmail'e ait kılıç kuşanarak kendisini Safevîlerin ebedî mirasçısı olarak ilan etmiştir. Taç giyme merasimi sırasında şunları dile getirmiştir; “*Birinin taraftarları varsa ve halk tarafından kabul edilmişse, o zaten bir padişah'tır. Tacın başa geçirilmesi ise sadece bir tören ve gelenektir, bundan öte bir anlam taşımaz. Ben bu Nadir Şah'ın tacını ancak Hindistan, Türkistan, Afganistan ve Farsistan'ı ele geçirdiğimde takarım. Ancak şu anda bu kılıcı kuşanıyorum, çünkü Allah'tan dileğim, Şah İsmail gibi İslam'a hizmet etmem ve Şah Abbas gibi büyük bir hükümete sahip olmamdır.*” Tacın yanındaki sarığı başına takmıştır. Bkz. Abdolvahid Soofizadeh, “Kaçar Hanedanı'nın Menşei ve İran'da Yükselişi: Ağa Muhammed Han Dönemi”, *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar*, ed. Alpaslan Demir, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 57.

⁴²⁷ Nefisi, *Tarih-i İctimai ve Siyasi-i İran der Devre-i Muassır*, 1/65; Dunbulî, *Meâsirü's-Sultaniye*, 23-26.

⁴²⁸ Yahya Kalantari, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sonçağ Tarihi Kürsüsü, Doktora Tezi, 1976), 18;

Osmanlı yönetiminin Ağa Muhammed Han'a karşı temkinli bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Ağa Muhammed Han'ın İran'daki konumunu daha da güçlendirmesini engellemek amacıyla doğrudan tebrik ya da diplomatik destek verilmemiştir. Bunun yanı sıra, Osmanlı Devleti olası kışkırtıcı hamlelerden kaçınarak bölgedeki dengeyi korumaya yönelik ihtiyatlı bir dış politika tercih etmiştir.

Ağa Muhammed Han, İran'daki iktidarını pekiştirme sürecindeyken Kafkasya bölgesinde de önemli siyasi dönüşümler yaşanmaktaydı. Çariçe II. Katerina'nın talimatıyla harekete geçen Rus güçleri, Kafkasya'nın işgaline girişmiş; hızla Mogan Sahrası'na kadar ilerleyerek nihayetinde Kura Nehri'nin ağzına kadar uzanan Azerbaycan topraklarını kontrol altına almayı başarmışlardır⁴²⁹. Rus güçleri zaferler elde ettiği sırada, Çariçe II. Katerina'nın ani vefatı üzerine geri çekilmek zorunda kalmış, bu durumu bir fırsat olarak değerlendiren Ağa Muhammed Han, Gürcistan'ı yeniden ele geçirmek amacıyla hazırlıklara başlamıştır. Ancak, 1797'de Şuşa şehrinde iki askeri tarafından öldürülmesi, bu planlarını hayata geçirmesine engel olmuştur. Ağa Muhammed Han'ın ölümünden önce Rusya'nın Gürcistan'a yönelik saldırıları, İran-Rus mücadelesinin fitilini ateşlemiş, bu çatışma Feth Ali Şah Dönemi'nde de devam etmiştir⁴³⁰.

Ağa Muhammed Han Dönemi'nde, İran ile Osmanlı Sarayı arasında doğrudan herhangi bir diplomatik temas kurulmamıştır. Ancak, Ağa Muhammed Han'ın Kafkasya'ya yönelik politikaları, iki devlet arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır⁴³¹. Ağa Muhammed Han'ın Kafkasya'ya yönelik faaliyetleri sırasında, Osmanlı

⁴²⁹ John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, çev. Sedat Özden, (İstanbul: Kayıhan Yayınları 1989), 80-81; Abdurrahman Ateş, "Ağa Muhammed Han'ın Kafkasya Seferleri ve Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1797)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 16 (2014), 51; Bina, *Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran*, 1/39.

⁴³⁰ Abdullah Razî, *Tarih-i Kâmil-i İran*, (Tahran: İkbâl, 1379), 245-246; İbrahim Yetiş, "Kaçar Hanedanlığı Döneminde İran Ordusu", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41 (2017), 36; Ağa Muhammed Han, Şuşa şehrine geldikten birkaç gün sonra, iki askeri ile hizmetinden sorumlu kişiler arasında bir gerginlik meydana geldi. Bu gerginlik büyüyerek kavga boyutuna ulaştı. Ağa Muhammed Han, kavgaya karışanların derhal idam edilmesi için emir verdi. Ancak bazı ileri gelen komutanlar, askerlerin affedilmesi konusunda ricada bulundular. Ağa Muhammed Han da Cuma günü kan dökmenin hayırlı olmayacağı düşüncesiyle, askerlerin ertesi gün idam edilmelerini uygun gördü. Bunun üzerine, öleceklerini anlayan askerler, gece Ağa Muhammed Han'ın çadırına girerek onu öldürdüler ve yanlarındaki hazinede bulunan büyük miktardaki altınla birlikte kaçtılar. Bkz. Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safa-i Nasirî*, haz. Cemşid Kiyanfer, (Tahran: İntişârât-ı Esatir, 1380), 13/7417-7418.

⁴³¹ Kafkasya, XVI. yüzyıl başlarından itibaren belirginleşen ve XIX. yüzyıl ortalarına kadar yaklaşık üç buçuk asır devam eden İran-Osmanlı ilişkilerinde önemli bir mücadele alanı olmuştur. Stratejik

Devleti'ne yönelik herhangi bir saldırı gerçekleşmemiştir. Bu nedenle, iki devlet arasında doğrudan bir çatışma yaşanmamış olsa da Osmanlı Devleti, sınırlarının ötesinde meydana gelen gelişmeleri dikkatle takip etmiş ve bu doğrultuda, bölgedeki sınır valilerinden aldığı istihbaratlar ışığında temkinli bir politika benimsemiştir⁴³². Bu süreçte, gerekli tedbirleri alarak doğu sınırlarının güvenliğine büyük önem verdiği anlaşılmaktadır.

Ağa Muhammed Han'ın İran'ı tek bir yönetim altında birleştirme çabaları, yalnızca kendi hükümdarlığıyla sınırlı kalmamış; ölümünden sonra dahi ülkenin istikrarını sağlamak adına çeşitli planlar geliştirmiştir. Bu planların en önemli adımı, *Baba Han* ünvanıyla nam salan yeğeni Feth Ali'yi halefi olarak belirlemesiydi. Ağa Muhammed Han, İran tarihindeki kanlı taht kavgalarından ders alarak bu seçimi yaparken ülkede veliaht için net bir yasa veya kural olmadığının farkındaydı. İran topraklarının halefinin yönetimi altında korunmasını sağlamak için potansiyel tehditleri bertaraf etme yoluna gitmiştir. Olası rakiplerinin iktidara meydan okuma ihtimaline karşı, onları ortadan kaldırmıştır. Hatta kardeşi Cafer Han'ı öldürme sebebini veliahdına şöyle açıklamıştır; “*Senin için en değerli kardeşim ve en cesur insanlardan birini öldürdüm. Eğer hayatta kalsaydı, tahta çıkmana engel olur ve bu da İran'ın savaşlarla yıkıma uğramasına neden olurdu.*”⁴³³.

3.2. Feth Ali Şah Dönemi (1797-1834)

Feth Ali Şah Dönemi İran-Osmanlı ilişkilerini, dönemin emperyalist güçleri olan İngiltere, Rusya ve Fransa ile olan ilişkiler çerçevesinde değerlendirmek, dönemi anlamak açısından oldukça yerinde olacaktır. Bu dönemde hem İran hem de Osmanlı

konumu, zengin doğal kaynakları ve farklı etnik-dinî unsurları barındırması nedeniyle bu bölge, iki devlet arasındaki siyasi, askerî ve diplomatik rekabetin merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Osmanlılar ve Safevîler döneminde başlayan bu çekişme, Kaçarlar Dönemi'nde de devam etmiş, zaman zaman savaşlar, sınır değişiklikleri ve diplomatik anlaşmalarla şekillenmiştir. Safevî Dönemi'nde Kafkasya'daki İran-Osmanlı mücadelesi için bkz. Özer Küpeli, “Transkafkasya'da Güç ve Rekabet: XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevî Mücadelesi”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2015), 95-113.

⁴³² BOA, HAT., 162/6748, (25 Şevval 1209/15 Mayıs 1795); BOA, HAT., 161/6716, (27 Şevval 1210/5 Mayıs 1796); BOA, HAT., 1461/44, (29 Zilhicce 1210/5 Temmuz 1796); Ateş, “Ağa Muhammed Han'ın Kafkasya Seferleri ve Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1797)”, 54.

⁴³³ John Malcom, *Tarih-i İran*, terc. İsmail b. Muhammed Ali Hayret, (Tahran: Sinâyî, 1362), 2/101-103; Eralp Yaşar Azap, “Acem Mülteciler: Kaçar Hanedanı'nda Taht Mücadelesi ve Osmanlı Devleti'ne İltica Eden İran Şehzadeleri”, *Türkiyat Mecmuası*, 33/1 (2023), 82.

Devleti, Rusya'nın yayılmacı politikalarına karşı kendilerini koruma arayışına girmiştir. Bu arayış sırasında Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Orta Doğu ve Hindistan'a yönelik çıkarları, İran-Osmanlı ilişkilerini de büyük ölçüde şekillendirmiştir.

Feth Ali Şah, 1771'de doğmuştur ve asıl adı Baba Han'dır. Kendisi, Kaçar Hanedanı'nın kurucusu olan Ağa Muhammed Han'ın kardeşi Hüseyin Kulu Han'ın oğludur. Ağa Muhammed Han'ın çocuğu olmadığından, Feth Ali Şah'ı veliaht olarak belirlemiş ve onu Kirman, Fars ve Yezd eyaletlerine vali olarak atamıştır. Amcası Ağa Muhammed Han'ın ölümünden sonra, dönemin güçlü veziri Hacı İbrahim Han'ın desteğiyle Fars Eyaleti'nden Tahran'a gelmiş ve İran tahtına Feth Ali Şah ünvanıyla çıkmıştır⁴³⁴. Böylece, 37 yıl sürecek olan saltanatı başlamıştır.

Ağa Muhammed Han'ın kısa süren saltanatı sırasında İran'da güçlü bir merkezî otoritenin var olduğu izlenimi verilmiş olsa da Feth Ali Şah tahta geçtiğinde birçok düşmanla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Zira Ağa Muhammed Han'ın iktidarını pekiştirmek için giriştiği iç ve dış mücadeleler, Kaçarların bazı güçlerle olan düşmanlıklarını derinleştirmiş ve bu düşmanlıklar, Feth Ali Şah'ın saltanatına miras kalmıştır. Bu miras, Feth Ali Şah'ın hükümdarlığı süresince karşılaşacağı zorlukların bir göstergesi olarak görülebilir. Ağa Muhammed Han'ın özellikle Aras Nehri'nin ötesindeki Gürcü ve Ermenilere karşı yürüttüğü seferler, bu iki milleti İran'a karşı düşmanca bir tutum geliştirmeye yöneltmiştir⁴³⁵. Sonuç olarak İran'ın kuzeybatısında yer alan Kafkasya bölgesi bu düşmanlıkların etkisiyle potansiyel tehditlere karşı savunmasız bir duruma düşmüştür.

Kaçar Hanedanı Dönemi ile birlikte, Emperyalist güçler arasındaki dünya kaynaklarına sahip olma yarışı hız kazanmış, bu da İran'ı küresel siyasetin merkezine çekmiştir. İngilizlerin Hindistan'a yerleşmesi ve onların en önemli sömürgeci rakipleri olan Rusya ve Fransa'nın yayılmacı politikaları, İran-Hindistan ilişkilerinde yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Bu süreç, Hindistan'ı İran'ın Batılı devletlerle olan diplomatik temaslarının merkezine oturtmuş, coğrafi yakınlık ise bir yandan Rusya ve Fransa'nın İran ile siyasi ilişkiler kurma arzusunu tetikleyerek onların açgözlülüğünü

⁴³⁴ *Gozîde-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî: Devre-i Kaçariye*, (Tahran: Vezaret-i Harici Defter-i Mutâle'ât-ı Siyasi ve Beynelmilelî, 1369), 1/19; Clement Markhan, *Tarih-i İran der Devre-i Kaçar*, terc. Mirza Rahim Ferzane, (Tahran: Neşr-i Ferheng-i İran, 1367), 33.

⁴³⁵ Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*, 37-38; Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 279-280.

arttırırken, diğer yandan İngiltere’yi İran’a karşı daha aktif bir diplomasi izlemeye zorlamıştır⁴³⁶.

İran coğrafyası, tarih boyunca jeopolitik konumu nedeniyle sürekli olarak büyük güçlerin ilgisini çekmiştir. Özellikle Coğrafi Keşifler ve Sanayi Devrimi’nin etkisiyle küresel güçler, bu bölgeyi stratejik çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye çalışmıştır. İran, sadece kendi doğal kaynaklarıyla değil, aynı zamanda Orta Doğu’daki stratejik konumuyla da dikkat çekmiştir. Bu bağlamda 19. yüzyıl itibarıyla İran, âdetâ bir satranç tahtasında hamle yapılan önemli bir taş hâline gelmiştir. Rusya, kuzeydeki konumuyla sıcak denizlere inme politikasının bir ayağı olarak İran’ı hedef alırken bu durum Rusya’nın yüzyıllar süren yayılcı eğilimlerinin bir devamı niteliğindedir. Rusya, bir imparatorluk olarak deniz yollarına ulaşmayı hem ekonomik hem de askerî bakımdan bir zorunluluk olarak görmüştür⁴³⁷. İran, bu doğrultuda yalnızca bir coğrafi hedef değil, aynı zamanda Osmanlı ve İngiltere gibi diğer büyük güçlere karşı bir koz olarak da değerlendirilmiştir.

Diğer yandan İngiltere, Hindistan’ın güvenliğini sağlama alma konusunda İran’ı kilit bir tampon bölge olarak görmüştür. İngiltere, Hindistan’a yönelik olası bir Rus veya başka bir tehdidi önlemek amacıyla İran’ı bu stratejinin bir parçası hâline getirmiştir. Bu politika, İngilizlerin *The Great Game* “Büyük Oyun” olarak bilinen Rusya ile olan jeopolitik rekabetinin bir parçasıdır⁴³⁸. İran, İngiltere’nin Hindistan’a giden yollar üzerindeki hâkimiyetini koruması açısından vazgeçilmezdi. İran bu iki büyük güç arasında sıkışıp kalmış, bu süreçte kendi egemenliğini koruma çabası içinde olmuştur. Ancak aynı zamanda büyük güçlerin birbirleriyle olan rekabetini de kendi lehine kullanma stratejisini geliştirmiştir⁴³⁹. Bu denge politikası, İran’ın modern tarih boyunca süregelen diplomatik ve stratejik manevralarının bir göstergesidir.

⁴³⁶ Muhammed Pirî, “Role of India in the Formation of Political Relations between Iran and Britain during the Period of Fath Ali Shas Qajar”, *Journal of Subcontinent Researches*, 3/7 (2011), 117-118; Ruhullah Ramazanî, *Tarih-i Siyaset-i Harici-i İran*, terc. Ruhullah İslâmî-Zeynep Pizeşkiyân, (Tahran: Neşr-i Ney, 1402), 31.

⁴³⁷ Cohen, *British Policy in Mezopotamia 1903-1914*, 4-5; Akkoyunlu, “Değişen Dünya Düzeninde İran Jeopolitiği”, 63-65; Bina, *Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran*, 1/44-48.

⁴³⁸ Markhan, *Tarih-i İran der Devre-i Kaçar*, 33; Cohen, *British Policy in Mezopotamia 1903-1914*, 4-5.

⁴³⁹ Pio-Carlo Terenzio, *Rekabet-i Rus ve İngiliz der İran ve Afganistan*, terc. Abbas Azerin, (Tahran: İntişârât-ı Pengâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitap, 1359), 14-16.

19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa’da yaşanan gelişmeler, sadece Avrupa sınırları içinde kalmayıp İran’a da önemli etkilerde bulunmuştur. Fransız Devrimi’nin yol açtığı siyasi dalgalanmalar ve Napolyon’un yayılmacı fetih politikaları, Avrupa’nın yanı sıra diğer kıtaları da etkilemiş, bu durum Napolyon ile sömürge imparatorluğu kurmuş olan İngiltere arasında ciddi bir rekabetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu küresel mücadele sürecinde, Napolyon’un İran ile temas kurma çabası, İran’ı büyük güçler arasında bir odak noktası hâline getirmiştir. Napolyon, İngiltere’yi deniz yolları üzerinden zayıflatmak amacıyla İran’a yakınlaşmaya çalışırken, İngiltere ise bu stratejiyi çeşitli diplomatik manevralarla önlemeye gayret etmiştir. İngiltere, özellikle İran ile Rusya arasında gerçekleşen savaşlarda arabuluculuk yaparak Fransa ve Rusya’nın İran üzerinde etkinlik kurmalarına tahammül edemeyeceğini açıkça ortaya koymuştur. İngiltere bu süreçte, çıkarları doğrultusunda bazen İran’ın yanında yer almış, bazen de Rusya ve Fransa ile iş birliği yapmıştır⁴⁴⁰.

İngiltere’nin İran politikasındaki esnek ve fırsatçı tutumu, o dönemdeki büyük güçler arasındaki rekabetin ve İran’ın bu rekabette nasıl bir satranç taşı hâline geldiğinin en açık göstergesidir. İran, kendi iç dinamiklerini korumaya çalışırken aynı zamanda büyük devletlerin çıkar çatışmalarının tam ortasında yer almak zorunda kalmış ve bu durum, dış ilişkilerinde karmaşık bir denge politikası izlemesine neden olmuştur⁴⁴¹. İngiltere’nin bu politikası, kendi sömürge yollarını koruma çabasının bir yansıması olarak İran’ı hem bir müttefik hem de bir araç olarak değerlendirmesi şeklinde açıklanabilir.

Batılı güçlerin Orta Doğu’daki nüfuzlarını artırma çabaları, Feth Ali Şah Dönemi’nde İran’da daha belirgin hâle gelmiştir. Bu dönemde özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya’nın bölgeye yönelik stratejik çıkar ve müdahale planları, yalnızca İran’ın dış politikasını şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda İran-Osmanlı ilişkilerinin yönünü ve niteliğini de derinlemesine etkilemiştir⁴⁴². Bu güçlerin rekabeti, iki ülke arasındaki diplomatik dengelerin yeniden tanımlanmasına ve bölgesel siyasetin uluslararası boyut kazanmasına zemin hazırlamıştır.

⁴⁴⁰ Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 280; Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 200-202; Ramazanî, *Tarih-i Siyaset-i Harici-i İran*, 62-63; Ahmed Pehani Semnanî, *Feth Ali Şah Kaçar*, (Tahran: İntişârât-ı Numune, 1376), 42-43.

⁴⁴¹ Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 200-202; Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*, 53-54.

⁴⁴² Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1774-1848)*, 92.

Rusya'nın Kafkasya üzerinden İran topraklarına saldırması, İran'ın bu stratejik bölgedeki kontrolünü zayıflatmış ve devletin sınırlarını tehlikeye sokmuştur. Feth Ali Şah, bu genişleme karşısında tek başına direnemeyeceğini fark ettiğinde, Avrupa'daki büyük güçlerle diplomatik ilişkiler kurarak denge siyaseti izleme yolunu seçmiştir. Napolyon'un İran ile yakınlaşma çabaları bu döneme denk gelir ve İran, Fransız desteğini Rusya'ya karşı bir koz olarak kullanmaya çalışmıştır⁴⁴³. Ancak, İngiltere'nin devreye girerek Napolyon'un planlarını bozması, İran'ın bu süreçte güvenilir bir müttefik bulma çabalarını daha da karmaşık hâle getirmiştir.

Feth Ali Şah'ın denge siyaseti, bir yandan Rusya'nın Kafkasya'daki ilerlemesini durdurmaya yönelik bir savunma hamlesiydi, diğer yandan ise İngiltere, Fransa ve hatta Osmanlı gibi güçler arasında bir denge kurarak İran'ın çıkarlarını koruma çabasıydı. Bu politika, İran'ın bölgesel bağımsızlığını koruma isteğiyle şekillenmiş olsa da büyük güçlerin çıkarlarına göre sürekli değişen bir denge oyununa dönüşmüştür⁴⁴⁴. İran, Rusya'nın Kafkasya'daki yayılmacı emellerine karşı koyarken sadece askerî bir mücadele vermekle kalmamış, aynı zamanda diplomatik yollarla da kendine alan yaratmaya çalışmıştır. Fakat bu çabalar, İran'ın büyük güçlerin rekabetine alet edilmesi tehlikesini de beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak Feth Ali Şah Dönemi'ndeki bu denge siyaseti, bir yandan İran'ın Rusya karşısında zayıf düşmesine engel olmaya çalışırken diğer yandan büyük güçlerin müdahalelerine açık bir ortam yaratmıştır.

Feth Ali Şah Dönemi'nde, İran-Osmanlı ilişkileri Ağa Muhammed Han Dönemi'ne kıyasla daha yoğun bir seyir izlemiş ve bu ilişkiler çoğunlukla rekabet ve çekişme ekseninde ilerlemiştir. Bu dönemde İran siyasetinde öne çıkan önemli isimlerden biri, Feth Ali Şah'ın oğlu ve veliahtı Şehzade Abbas Mirza olmuştur. Daha çocuk yaşlarda veliaht ilan edilen Abbas Mirza, İran-Osmanlı ilişkilerini etkileyen en kritik aktörlerden biri hâline gelmiştir. Abbas Mirza, askerî ve diplomatik alanda gösterdiği yeteneklerle öne çıkmış; hem babası Feth Ali Şah'ın politikalarını desteklemiş hem de İran'ın uluslararası alandaki varlığını güçlendirmek için çaba göstermiştir. Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerde, özellikle Kafkasya'da yaşanan toprak

⁴⁴³ Nefisi, *Tarih-i İctimai ve Siyasi-i İran der Devre-i Muassır*, 117-118; Terenzio, *Rekabet-i Rus ve İngiliz der İran ve Afganistan*, 14-15; Kalantari, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 48.

⁴⁴⁴ Yazıcı, "Feth Ali Şah", 451.

mücadelelerinde aktif rol almış, bu durum da iki ülke arasındaki ilişkilerin daha karmaşık bir hâl almasına neden olmuştur. Bu dönemde İran-Osmanlı ilişkilerindeki çekişmeler, genellikle sınır anlaşmazlıkları, Kafkasya üzerindeki nüfuz mücadelesi ve Rusya'ya karşı yürütülen diplomatik denge politikaları etrafında şekillenmiştir⁴⁴⁵.

Kaçar Hanedanı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk diplomatik temaslar, Feth Ali Şah'ın Rusya'ya karşı müttefik arayışına girdiği kritik bir dönemde gerçekleşmiştir. 1804'te Rusya'nın Gürcistan üzerinden Kafkasya'ya yönelik başlattığı saldırılar, İran'ın kuzeydeki topraklarını ciddi bir tehdit altına sokmuş ve Feth Ali Şah'ı harekete geçmeye zorlamıştır. Bu saldırılar, Rusya'nın İran üzerindeki yayılmacı politikalarını açık bir şekilde gözler önüne sermiştir. Şah, bu durum karşısında ülkesinin güvenliğini ve toprak bütünlüğünü korumak adına yalnızca askerî tedbirlerle yetinmenin yetersiz kalacağını idrak etmiştir⁴⁴⁶. Bu nedenle, diplomatik ve stratejik manevralara başvurarak bölgesel dengeleri gözeten ve uluslararası ittifaklar kurmaya yönelik kapsamlı bir politika izleme gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu süreç, İran'ın hem iç hem de dış politikasında yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir.

Feth Ali Şah, Rusya'nın yayılmacı politikalarını engellemek için yalnızca askerî güce bel bağlamanın yetersiz kalacağını fark ettikten sonra, diplomatik kanallar aracılığıyla müttefikler edinme stratejisine yönelmiştir. Bu dönemde İran'ın içinde bulunduğu siyasi ortam, özellikle Fransa Devrimi'nin ardından güçlenen Napolyon'un Avrupa'da yeni fetihler peşinde koşmasıyla daha da karmaşık bir hâl almıştır⁴⁴⁷. Napolyon'un yükselişi, Avrupa'daki güç dengelerini altüst ederken, İran gibi bölgesel aktörler de bu değişen dinamiklerden etkilenmiştir. Feth Ali Şah, bu karmaşık uluslararası ortamda hem Rusya'nın tehditlerine karşı koyabilmek hem de İran'ın çıkarlarını koruyabilmek için Fransa gibi güçlü bir müttefik arayışına girmiştir. Bu

⁴⁴⁵ Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1774-1848)*, 473; Fahri Maden, "XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı-İran İlişkileri ve Sefaretnameleri Işığında Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin İran Elçiliği", *Avrasya Etüdleri*, 59/1 (2021), 120.

⁴⁴⁶ Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 260-261; Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*, 53-54.

⁴⁴⁷ Nefisî, *Tarih-i İctimai ve Siyasi-i İran der Devre-i Muassır*, 1/173-175; Cezmi Eraslan, "İslam Birliği Siyaseti Çerçevesinde II. Abdülhamid'in İlk Yıllarında Osmanlı-İran Münasebetleri (1878-1882)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991), 224-225; Secad Râ'î Gelûce, *Kaçariye-İngilistan ve Karardadha-yı İstimârî*, (Tahran: İntişârât-ı Merkez-i Esnâd-ı İnkılab-ı İslamî, 1380), 35-36.

durum, İran'ın dış politikasında yeni bir dönemi başlatmış ve bölgesel dengelerin yeniden şekillenmesine yol açmıştır.

Napolyon'un askerî başarıları, Avrupa'daki geleneksel güç dengelerini kökten sarsmış ve özellikle Rusya gibi büyük devletlerin bölgesel politikalarını derinden etkilemiştir. Bu süreçte, Feth Ali Şah, İran'ın Rusya'nın yayılmacı tehditlerine karşı koyabilmek için alternatif stratejiler geliştirme arayışına girmiştir. Fransa'nın genişlemeci politikalarını ve Napolyon'un artan etkisini fırsat olarak değerlendiren Şah, Fransa ile olası bir ittifakın İran'ın güvenlik ve siyasi çıkarlarına hizmet edebileceğini düşünmüştür. Bu doğrultuda, Napolyon ile diplomatik temaslar kurarak iki ülke arasında askerî ve siyasi iş birliği imkânlarını araştırmıştır⁴⁴⁸. Bu girişimler, İran'ın dış politikasında yeni bir yönelimin başlangıcını temsil etmiş ve bölgesel dengelerin yeniden şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak, bu süreçteki ittifak arayışları, Avrupa'daki karmaşık siyasi ortam ve güç mücadeleleri nedeniyle belirsizliklerle dolu olmuştur.

Feth Ali Şah, Fransa ile ittifak kurma sürecini 1804'te Eçmiyazin Kilisesi'nde (Üç Kilise) Davud Halife ile yaptığı görüşme sonrasında başlatmıştır. Bu görüşmede Napolyon hakkında aldığı detaylı bilgiler, Fransa ile bir iş birliği fikrini somutlaştırmasına yardımcı olmuştur. Feth Ali Şah, Rusya'nın Kafkasya üzerinden İran'a yönelik saldırılarına karşı yeni bir müttefik arayışı içindeyken Fransa'nın desteğini kazanarak hem Rusya'ya karşı bir denge kurmayı hem de İngiltere'nin bölgedeki etkisini zayıflatmayı hedeflemiştir. Bu strateji doğrultusunda, Feth Ali Şah, Napolyon'a yazdığı mektupta Fransa ile bir ittifak kurma arzusunu açıkça dile getirmiştir. Mektup, Aralık 1804 tarihinde Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Mareşal Brune tarafından Fransızcaya çevrilmiş ve Ocak 1805 tarihinde Napolyon'a ulaşmıştır. Kısa bir süre sonra, Mareşal Brune aracılığıyla ikinci bir mektup daha ileterek İngiltere'yi Hindistan yolları üzerinde hedef almayı kabul ettiğini açıkça bildirmiştir. Napolyon, bu mektupları büyük bir fırsat olarak değerlendirmiştir⁴⁴⁹. Zira İran ile kurulacak bir ittifak, özellikle İngiltere'ye karşı stratejik avantajlar sağlayabilirdi.

⁴⁴⁸ Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*, 55; Devebakan, *İran'da Modernleşmenin Ayak Sesleri* Mirza Melkum Han ve Faaliyetleri, 27-29.

⁴⁴⁹ Bina, *Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran*, 1/93-94; Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 261-262; Mahmud Mahmud, *Tarih-i Revâbit-i Siyasi-i İran ve İngiliz*, (Tahran: İkbâl, 1352), 1/53-54; Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 207-209.

İran'ın jeopolitik konumu, İngiliz sömürgelerine giden yolları tehdit edebilecek bir pozisyona sahipti ve Napolyon, bu iş birliği sayesinde İngiltere'nin Hindistan'a erişimini engelleyebileceğini düşünmüştür.

Napolyon, bu gelişmeler üzerine İran ile olan diplomatik ilişkilerini güçlendirmek ve iki ülke arasında stratejik bir ittifak oluşturmak amacıyla önce Jaubert'i, ardından da Romieu'yu İran'a göndermiştir. Bu diplomatik temsilciler, Fransa'nın İran'la yakınlaşma ve ortak bir siyasi-askerî cephe oluşturma yönündeki kararlılığını göstermektedir. İran açısından bakıldığında bu girişimler, özellikle Rusya'nın yayılmacı politikaları ve İngiltere'nin bölgedeki artan etkisine karşı bir denge unsuru oluşturma çabasının bir parçasıdır. Feth Ali Şah, Fransa ile kurulacak bir ittifakın, İran'ın hem doğuda hem de batıda maruz kaldığı baskıları hafifletebileceğini ummuştur. Ancak, bu süreçte İngiltere, bölgedeki çıkarlarını korumak ve Fransa'nın İran ile yakınlaşmasını engellemek amacıyla yoğun diplomatik ve istihbarat faaliyetlerine başlamıştır. İngilizler, İran-Fransa ittifakının oluşmasını önlemek için hem İran içinde hem de bölgesel düzeyde çeşitli engelleme politikaları izlemişlerdir⁴⁵⁰. Bu durum, İran'ın dış politikasında karmaşık bir manzara ortaya çıkarmış ve Feth Ali Şah'ın stratejik hedeflerini gerçekleştirmesini zorlaştırmıştır. Sonuç olarak bu dönemdeki diplomatik mücadeleler, İran'ın uluslararası ilişkilerdeki konumunu belirlemede kritik bir rol oynamıştır.

İran ile Fransa arasında ittifak görüşmelerinin gerçekleştiği dönemde, Osmanlı Devleti, tarihinin en zorlu ve çalkantılı süreçlerinden birini yaşamaktaydı. Bu yıllar, Osmanlı'nın hem iç siyasi istikrarsızlıklarla hem de dış tehditlerle mücadele ettiği bir dönemi temsil etmektedir. Osmanlı Devleti bir yandan devam eden Osmanlı-Rus Savaşı'nda aldığı ağır yenilgilerle askerî ve stratejik açıdan ciddi bir çıkmaza sürüklenirken diğer yandan İstanbul'da Sultan III. Selim'in uygulamaya çalıştığı

⁴⁵⁰ *Esnâd-ı Resmî der Revâbit-i Siyasi-i İran ba İngiliz ve Rus ve Osmanî*, yay. Gulam Hüseyin Miza Salih, (Tahran: Harezmi, 1365), 1/19; Muhmid, *Tarih-i Diplomasi-i İran*, 131-132; BOA, HAT., 168/7116, (29 Zilhicce 1221/9 Mart 1807); Napolyon Dönemi'nde Fransa ile İran arasındaki ilişkiler hakkında detaylı bilgi için bkz. Iradj Amini, *Napoleon and Persia: Franco-Persian Relations under the First Empire: Within the Context of the Rivalries Between France, Britain and Russia*, (Richmond: Curzon, 1999).

Nizam-ı Cedid reformlarına karşı muhalefet giderek güçlenmekteydi⁴⁵¹. Güçlenen bu muhalefet hareketi 1807'de Kabakçı Mustafa İsyanı ile doruğa çıkmıştır. Bu isyan neticesinde III. Selim tahttan indirilmiş ve yerine IV. Mustafa geçirilmiştir. Ancak, bu taht değişikliği, devletin içinde bulunduğu huzursuzlukları sona erdirmek bir yana, mevcut kargaşa ve düzensizlikleri daha da derinleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde yaşadığı kriz, dış politikasını ve askerî gücünü ciddi şekilde zayıflatmış ve dış ilişkilerinde de sıkıntılar yaşamasına yol açmıştır. Fransa, İran ve Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik temaslar da bu kaotik dönemden etkilenmiştir⁴⁵².

Napolyon, Fransa'nın Kafkasya'da ve Hindistan'a giden güzergâhta stratejik bir güç hâline gelmesi için Fransız-İran-Osmanlı ittifakı kurmayı planlamıştır. Bu doğrultuda, Napolyon 1806'da hem İstanbul'a hem de Tahran'a elçiler göndermiştir. Tahran'a gitmeleri için yukarıda da zikredildiği üzere önce Jaubert, ardından da Romieu görevlendirilirken İstanbul'a ise elçi olarak General Sebastiani gönderilmiştir. Sebastiani, askerî deneyimi ve diplomatik yetenekleriyle bu görevde kritik bir rol üstlenmiştir. Görevi, Osmanlı nezdinde Fransa'nın nüfuzunu artırmak ve özellikle Rusya ile olan rekabetinde Osmanlı'yı Fransa'nın yanında yer almaya ikna etmektir. Bu süreçte Sebastiani, Napolyon'un bizzat verdiği talimatlara uygun olarak hareket etmiştir⁴⁵³. Napolyon Sebastiani'na verdiği talimatlarda ana hatlarıyla şu hususları vurgulamıştır:

Benim politikamın değişmez amacı, kendim, Bâb-ı Ali ve İran arasında güçlü bir ittifak kurmak ve ittifakı doğrudan ya da dolaylı olarak Rusya aleyhine kullanmaktır. Tüm temaslarımız şu noktalara dönük olmalıdır: Boğazların Ruslara kapatılması; Yunanlıların Rus bayrağı çekerek dolaşmasının yasaklanması, her tahkimatın Ruslara karşı silahlandırılması; Gürcistan'daki Osmanlı aleyhine ayaklanmış asilerin bastırılması... Ben Konstantinapol'un imparatorluğunu parçalamak istemiyorum. Bana o ülkenin dörtte üçü teklif edilse yine de böyle bir şey yapmayı reddederim. Ben bu büyük imparatorluğu güçlendirmek sağlamlaştırmak ve o haliyle Ruslara karşı kullanmak istiyorum.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1947), 5/81-83; Sıtkı Uluerler, "1807 Yılında Napolyon Bonapart'ın Fransa-Osmanlı-İran Üçlü İttifak Planları ve Sonuçları", *Akademik Matbuat*, 5/1 (2021), 3; Sepehr, *Nasihü't-Tevârih Tarih-i Kaçariye*, 1/60-161.

⁴⁵² Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/86-89; Seroğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 5/2810-2830; Sepehr, *Nasihü't-Tevârih Tarih-i Kaçariye*, 1/161.

⁴⁵³ *Esnâd-ı Resmî der Revâbit-i Siyasi-i İran ba İngiliz ve Rus ve Osmanî*, 1/19; Muhmid, *Tarih-i Diplomasî-i İran*, 131-132, Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1774-1848)*, 135.

⁴⁵⁴ Alan Palmer, *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1992), 76; Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1774-1848)*, 135-136.

III. Selim, Fransa ile kuracağı yakın ilişki sayesinde Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirmek istediği reformları hayata geçirebileceğine inanıyordu. Fransa'nın desteğiyle askerî, idari ve toplumsal yenilikleri başarıyla uygulayabileceğini düşünerek, bu ittifakın Osmanlı'nın modernleşme çabalarına katkı sağlayacağını umuyordu⁴⁵⁵. Ancak, Napolyon'un elçisine verdiği talimatlar, Fransa'nın asıl niyetinin Osmanlı'nın iç işlerine yardım etmekten çok, kendi çıkarlarını korumak olduğunu ortaya koyuyordu.

Osmanlı Devleti'nin üçlü ittifaka bakışı, Fransa'dan gelen teklif doğrultusunda şekillenmiştir. Osmanlı Devleti, Fransa'nın Rusya'ya karşı önerdiği Fransa-İran-Osmanlı ittifakı fikrine temkinli yaklaşmıştır. Bu ittifakın asıl amacı, Rusya'nın yayılmacı politikalarına karşı ortak bir savunma hattı oluşturmaktır⁴⁵⁶. Fransa'nın Rusya'ya karşı sürdürdüğü rekabet, Osmanlı ve İran'ın Rusya tehdidi altında olmasıyla örtüşüyordu, bu yüzden üç devletin çıkarları bir noktada buluşmuştur.

Napolyon, Rusya'ya karşı geliştirdiği strateji kapsamında yalnızca Osmanlı Devleti'ni kendi safına çekmekle yetinmemiş, aynı zamanda İran'ı da bu denkleme dâhil ederek Rusya'ya karşı güçlü bir üçlü ittifak oluşturmayı amaçlamıştır. Bu üçlü ittifak projesi, Napolyon'un Rusya'yı izole etmek ve bölgedeki güç dengelerini kendi lehine çevirmek için tasarladığı kapsamlı bir planın parçasıydı. Her iki devletin de Rusya ile olan tarihî rekabetleri, bu ittifakın temelini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti ve İran açısından ise Fransa, Rusya'nın yayılmacı politikalarına karşı doğal bir müttefik olarak görülmüştür⁴⁵⁷. Bu doğrultuda 1806'da Fransa, Osmanlı ve İran arasında Rusya'ya karşı bir ittifak kurulması için diplomatik girişimlerini hızlandırılmıştır. Bu süreçte, Napolyon'un ittifak teklifine Feth Ali Şah, hiç tereddüt etmeden büyük bir memnuniyetle olumlu yanıt vermiştir. Şah, bu tekliften o kadar etkilenmiştir ki İstanbul'da bulunan elçisi Mirza Muhammed Rıza Han'a derhal Fransa'ya gitmesi talimatını vermiştir⁴⁵⁸. Şah, Fransa ile kurulacak olan bu ittifaka büyük önem vermiş ve

⁴⁵⁵ Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1774-1848)*, 135.

⁴⁵⁶ Uluerler, "1807 Yılında Napolyon Bonapart'ın Fransa-Osmanlı-İran Üçlü İttifak Planları ve Sonuçları", 7.

⁴⁵⁷ Muriel Atkin, *Russia and Iran (1780-1828)*, (Minnesota: University of Minnesota Press, 1980), 124-125; Melike Sarıkçıoğlu-Mertcan Güngör, "Seyyid Mehmed Refi Efendi'nin İran Elçiliği (1807-1808)", *Vakanüvis*, 5/2 (2020), 933.

⁴⁵⁸ İran'ın Fransa'ya elçi göndereceği haberinin ardından, Osmanlı Devleti gelişmeleri yakından takip etmek amacıyla Vahid Efendi'yi özel talimatlarla Napolyon'un nezdine göndermiştir. (BOA, HAT., 145/6096, (29 Zilhicce 1221/9 Mart 1807).

Osmanlı Devleti'ne, Mirza Muhammed Rıza Han'ın yerine yeni bir elçinin atanacağını resmî olarak iletmiştir⁴⁵⁹.

Napolyon, üçlü ittifak projesini tamamen kendi çıkarları doğrultusunda gerçekleştirmeye çalışmış ve bu stratejiyi Osmanlı ve İran'ın Rusya'ya karşı olan zaafalarını kullanarak şekillendirmiştir. Napolyon, Osmanlı ve İran'ın Rusya'ya karşı ortak bir tehdit algısına sahip olduklarını iyi analiz ederek bu durumu kendi lehine çevirmek istemiştir. Osmanlı ve İran'ı Rusya'ya karşı bir araya getirme çabalarına başladığında, -iki devlet arasında Bağdat havalisi gibi bazı bölgelerde sürtüşmeler olmasına rağmen- Osmanlı Devleti bu ittifak fikrine olumlu yaklaşmıştır. Bu diplomatik çabalar çerçevesinde, 1806'da Osmanlı Devleti, Seyyid Mehmed Refi Efendi'yi fevkalade elçi olarak İran'a göndermiştir⁴⁶⁰.

İran ile Osmanlı Devleti arasında Mehmed Refi Efendi aracılığıyla yürütülen diplomatik ilişkiler sırasında Osmanlı Devleti'nde önemli bir taht değişikliği yaşanmış; III. Selim tahttan indirilmiş yerine IV. Mustafa geçmiştir. Bu gelişme üzerine, İran Şahı Feth Ali Şah, Osmanlı'nın yeni padişahını tebrik etmek amacıyla Hoy Müftüsü Ağa İbrahim'i fevkalade elçi statüsünde İstanbul'a göndermiştir. Şah, IV. Mustafa'ya hitaben yazdığı dostane bir mektup ve çeşitli kıymetli hediyelerle iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin dostane bir temelde sürdürülmesi gerektiğini vurgulamıştır⁴⁶¹. Bu diplomatik hamle, Feth Ali Şah'ın Osmanlı tahtındaki değişikliği fırsata çevirerek ilişkileri güçlendirme arzusunu göstermektedir. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin yeni hükümdarıyla iyi ilişkiler kurarak hem bölgesel istikrarı koruma hem de Rusya karşısında güçlü bir müttefiklik tesis etme arayışını da yansıtmaktadır. Osmanlı Devleti için de İran'dan gelen bu elçilik, bölgede süregelen Rus tehdidine karşı dostluk bağlarını pekiştirmek adına önemli bir gelişme olmuştur.

Ağa İbrahim, Feth Ali Şah Dönemi'nde Osmanlı Sarayı'na gönderilen ilk diplomatik temsilcidir. Ağa İbrahim, sefaret hazırlıklarını tamamladıktan sonra İran'da bulunan Osmanlı elçisi Mehmed Refi Efendi ile 30 Ekim 1807 tarihinde İstanbul'a

⁴⁵⁹ BOA, HAT., 161/6704, (13 Ramazan 1221/24 Kasım 1806); Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1774-1848)*, 135.

⁴⁶⁰ Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1774-1848)*, 137-138.

⁴⁶¹ Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safa-i Nasiri*, 13/7587; Şirazî, *Tarih-i Zulkarneyn*, 1/275; BOA, A.}DVN.NMH, 43/31, (29 Zilhicce 1222/27 Şubat 1808); BOA, HAT., 1359/53417, (29 Zilhicce 1222/27 Şubat 1808); BOA, HAT., 252/14301, (29 Zilhicce 1222/27 Şubat 1808).

doğru yola çıkmış ve 20 Ocak 1808'de İstanbul'a ulaşmıştır⁴⁶². Mehmed Refi Efendi İran elçisine mihmandarlık yapmış, bu nedenle elçiyi bir süre kendi hanesinde misafir etmiştir. Bu misafirlikten ortaya çıkan 1.528,5 kuruş masraf devlet hazinesinden karşılanmıştır⁴⁶³. İran elçisi, resmî bir şekilde karşılanmış ve kendisine değerli hediyeler sunulmuştur⁴⁶⁴.

Ağa İbrahim, önemli iki görev için İstanbul'a gelmiştir. Bu görevlerden birincisi, İran topraklarına saldıran Ruslara karşı Osmanlı Devleti ile ittifak görüşmeleri yapmaktır. İkincisi Feth Ali Şah'ın şahlığının Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesiydi⁴⁶⁵. O tarihlerde Rusların İran topraklarına saldırması sonucu taraflar arasında başlayan savaşlarda İran'ın yenilmesiyle Rus ordusunun Kafkasya üzerinden Azerbaycan'a kadar ilerlemesi İran kadar Osmanlı Devleti'ni de endişelendirmiştir⁴⁶⁶.

İran, Napolyon'un sunduğu ittifak teklifini büyük bir heyecan ve memnuniyetle kabul etmiş, bu teklifi Rusya'ya karşı bir denge unsuru olarak görmüştür. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Avrupa'daki güç dengelerini ve muhtemel sonuçlarını dikkate alarak bu teklife daha temkinli yaklaşmış ve daha ihtiyatlı bir diplomatik tutum sergilemiştir. Osmanlı'nın çekinceleri birkaç önemli nedene dayanıyordu. Birincisi, İran ordusunun Rus kuvvetlerine karşı koyabilecek yeterli güce sahip olmamasıydı. Osmanlı devlet erkânı, İran'ın askerî zaafının, ittifakın başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açabileceğini düşünmüştür. İkincisi ise Fransa'nın Osmanlı'ya karşı geçmişteki hamleleri idi. Özellikle Napolyon'un Mısır'ı işgali, Osmanlı'nın Fransa'ya olan

⁴⁶² Mertcan Güngör, *Seyyid Mehmed Refi Efendi'nin İran Sefaretnameleri*, (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, 2019), 13-14. Bu yolculuk sırasında Ağa İbrahim Osmanlı ülkesinde âlim bulunmadığını iddia etmiştir. Refi Efendi durumun böyle olmadığını söylese de bir türlü inandıramamıştır. İstanbul'da bulunduğu zaman zarfında Şeyhülislam ile yapacağı görüşme esnasında İstanbul âlimleriyle tanışmak istemiştir. Bunun üzerine Asım Efendi görevlendirilmiş ve Refi Efendi ile birlikte İran elçisini ziyaret edilmiştir. Yanında bir şair ve bir de müneccim getirmiş olan İran elçisi karşısında Kâmûsü'l-Muhî'tin tercümesini okuyunca büyük bir hayret ve takdir göstermiştir. Bkz. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 1/CXXX.

⁴⁶³ BOA, AE.SMST.IV., 11/824 (27 Rabiulahir 1223/22 Haziran 1808); BOA, AE.SMST.IV., 22/1590, (25 Rabiulevvel 1223/21 Mayıs 1808).

⁴⁶⁴ BOA, HAT., 1359/53659, (29 Zilhicce 1222/27 Şubat 1808).

⁴⁶⁵ Güngör, *Seyyid Mehmed Refi Efendi'nin İran Sefaretnameleri*, 14-15; BOA, HAT., 1349/52714, (13 Rabiulahir 1223/8 Haziran 1808); BOA, HAT., 797/36963, (29 Zilhicce 1222/ 27 Şubat 1808).

⁴⁶⁶ Muhammed Afşar, *Mu'âhedât ve Karâdâdha-yı Tarihi der Devre-i Kaçariye*, (Çalış. Golam Rıza Tabatabaî Mecid), Tahran 1373, 40-41; Karadeniz, "İran ve Türkistan'da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856-1869)", 55; Osmanlı Devleti ise Napolyon'un nezdine Seyid Emin Vahid Efendi'yi göndermiştir. Bkz. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, 204.

güvenini ciddi şekilde sarsmıştı. Bu olay, Osmanlı'nın, Fransa'nın bölgedeki çıkarları için yeni ittifaklar önerdiği sırada, bu girişimlerin bir diplomatik oyun olduğu algısını güçlendirmiştir. Bu sebeplerle Osmanlı, Fransa'nın İran ile birlikte Rusya'ya karşı kurmayı önerdiği üçlü ittifaka mesafeli yaklaşmıştır. Hatta İran'a gönderilen Mehmed Refi Efendi İran'da bulunduğu sırada kurulacak bu ittifakın gerçekleşmesi adına çalışmamıştır. Aksine İran ile Fransa'yı birbirinden soğutmak için yoğun diplomatik çaba göstermiştir⁴⁶⁷.

Mehmed Refi Efendi ile birlikte İstanbul'a gelen İran elçisi Ağa İbrahim'in Osmanlı Devleti ile yürüttüğü ittifak görüşmeleri sırasında, Fransa'nın Rusya ile tek taraflı bir barış anlaşması imzalaması, Napolyon'un önerdiği üçlü ittifakın gerçekte siyasi bir manevra olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, İran tarafında hayal kırıklığına yol açmış ve Fransa'nın güvenilir bir müttefik olup olmadığı konusunda ciddi tereddütler doğurmuştur. Bu durum, Osmanlı ve İran'ın Rusya'ya karşı ortak bir cephe oluşturma girişimlerini ciddi şekilde zayıflatmıştır. İstanbul'da bulunduğu süre boyunca, Ağa İbrahim, iki Müslüman devlet arasında Rusya'ya karşı bir ittifak kurma çabalarını sürdürmüştür. Ancak, bu girişimlerin sonucunda, Ağa İbrahim, olumlu bir netice alamamış ve yılın sonunda İran'a dönmek zorunda kalmıştır⁴⁶⁸. Böylece Feth Ali Şah Dönemi'nde İran'ın Osmanlı ile kurmaya çalıştığı ilk diplomatik temaslar, İran açısından beklenen ittifakı sağlayamamış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu durum, İran'ın dış politika hamlelerinde karşılaştığı zorlukları ve bölgedeki güç dengelerini dengeleme çabalarının karmaşıklığını da ortaya koymuştur.

⁴⁶⁷ Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, 204-205; Kalantarı, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 53; Filiz Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, 2005), 71-72; Seyyid Mehmed Refi Efendi, Tahran'da Fransız Konsolosu Lablonoş ile yaptığı görüşmeler neticesinde Fransa'nın gerçek niyetlerinin Osmanlı Devleti'ne uygun olmadığını fark etmiştir. Fransa'nın çıkarları doğrultusunda hareket ettiği ve İran'ın Rusya ile Fransa arasında tutarsız bir politika izlediği bu dönemde, Mehmed Refi Efendi, Osmanlı-İran-Fransa ittifakının sürdürülebilir olmadığını anlamıştır. İran yetkililerinin, özellikle Rusya ve Fransa arasında gidip gelen belirsiz ve kararsız tutumları, Osmanlı açısından güven vermeyen bir ortam yaratmıştır. Bu durum, Osmanlı'nın, her iki ülkeyle de bir ittifakın olası sonuçları konusunda ciddi şüpheler duymasına yol açmıştır. Bu nedenle Mehmed Refi Efendi, Osmanlı Devleti'nin hem Fransa hem de İran ile diplomatik mesafesini koruyarak daha temkinli bir dış politika izlemesi gerektiğini düşünmüş, İran ve Fransa'yı birbirinden uzaklaştırmaya yönelik adımlar atmıştır. Bkz. Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, 71; Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1774-1848)*, 146.

⁴⁶⁸ Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, 205.

Fransa, İran ve Osmanlı Devleti ile ittifak görüşmelerini sürdürürken beklenmedik bir hamleyle 7 Temmuz 1807 tarihinde Rusya ile *Tilsit Antlaşması* imzalamıştır. Fransa'nın çıkarları doğrultusunda Rusya ile ittifak kurarak siyasi partner değiştirmesi, Osmanlı ve İran nezdinde büyük bir güven sarsıntısına neden olmuştur. Bu kaypak politika, bölgedeki güç dengelerinin İngiltere lehine değişmesine neden olmuştur⁴⁶⁹. Fransa'nın bu hamlesi yalnızca İran ve Osmanlı Devleti'ni dışlamakla kalmamış, aynı zamanda İngiltere'ye karşı bir ittifak anlamı taşıdığı için İngiltere'yi harekete geçirmiştir. İngiltere, bu ittifaka karşı stratejik bir denge oluşturmak amacıyla hem Osmanlı Devleti hem de İran ile yakınlaşma çabalarını hızlandırmıştır. Fransa'nın güvenilmez politikaları karşısında İngiltere, kendisini daha istikrarlı bir müttefik olarak sunmayı başarmış ve bu süreçte iki devleti de kendi çıkarları doğrultusunda yanına çekmiştir. Bu kapsamda önce Osmanlı Devleti ile 5 Ocak 1809 tarihinde *Kale-i Sultaniye Antlaşması*'nı ardından 12 Mart 1809 tarihinde İran ile sekiz maddeden oluşan dostluk ve askerî yardım konularını içeren bir ön anlaşma metni imzalanmıştır⁴⁷⁰. Bu anlaşmalardan sonra İngiltere hem Osmanlı Devleti hem de İran'ın üzerinde durduğu Rus tehlikesi karşısında, iki devletin iş birliği yapması için gerekli çabaları göstermeye başlamıştır. İngiltere, bölgedeki istikrarı sağlamak ve Rusya'nın etkisini sınırlamak amacıyla bir İran-Osmanlı iş birliği oluşturulmasının önemini vurgulamıştır⁴⁷¹. Bu doğrultuda ilk adım ise İran tarafından atılmıştır. Mayıs 1809'da Kaçar hükümeti, İstanbul yoluyla sefaretle Londra'ya giden Mirza Ebü'l-Hasan Han Şirazî aracılığıyla Osmanlı hükümdarı II. Mahmud'a dostane bir mektup ve değerli armağanlar

⁴⁶⁹ Karadeniz, "İran ve Türkistan'da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856-1869)", 55; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 320; Eralp Yaşar Azap, "İran'da Feth Ali Şah Dönemi (1797-1834) Askerî Reformları ve Sonuçları", *DTCF Dergisi*, 62/2 (2022), 1113.

⁴⁷⁰ Melike Sarıkçıoğlu, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 12; Mahmud, *Tarih-i Revâbit-i Siyasi-i İran ve İngiliz*, 1/102-103; Soofizadeh, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)*, 66-68; Bu anlaşma İngiltere'nin İran'daki temsilcisi Sir Harford Jones ve Kaçar sadrazamı Hacı Muhammed Hüseyin Han Eminü'd-devle arasında akdedilmiştir. Mahmud, *Tarih-i Revâbit-i Siyasi-i İran ve İngiliz*, 1/102.

⁴⁷¹ BOA, HAT., 800/37067, (29 Zilhicce 1223/15 Şubat 1809); Ayrıca İran'dan gelen Farsça bir mektubun tercümesinde, mektubun kim tarafından yazıldığı ve kime hitap edildiği ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Mektubun tarihi de belirtilmemiştir. Ancak mektubun özeti, İran ve Rusya arasındaki gelişmelere odaklanmaktadır. Ayrıca mektupta, İngiltere, İran ve Osmanlı Devleti'nin birleşerek Rusya'ya karşı harekete geçmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. BOA, HAT., 786/36708, (29 Zilhicce 1235/27 Ekim 1820); Bu tarz diplomatik yazışmalar, o dönemde İran'ın Rusya'ya karşı müttefik arayışlarını ve İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin de bu ortak çıkarlar doğrultusunda hareket etmeye çalıştıklarını yansıtır niteliktedir. Özellikle Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki saldırganlığı, bu üç devletin bir araya gelmesini ve ortak bir politika geliştirmesini zorunlu kılmıştır. İran'ın Osmanlı ve İngiltere'yi Rusya'ya karşı bir ittifaka davet etmesi hem bölgedeki stratejik dengenin sağlanması hem de Rus tehdidinin bertaraf edilmesi amacıyla önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

göndermiştir. Gönderilen mektupta, iki ülke arasında dostluk ilişkilerinin güçlendirilmesi ve Rusya'ya karşı ortak bir duruş sergilenmesi gerekliliği dile getirilmiştir⁴⁷².

İran elçisi Mirza Ebü'l-Hasan Han'ın Osmanlı devlet erkânıyla gerçekleştirdiği görüşmeler, iki devlet arasındaki dostane ilişkilerin pekişmesine önemli katkı sağlamıştır. Bu görüşmeler sırasında Kaçar hükümetinin Osmanlı Sarayı'na ilettiği bazı taleplerin kabul görmesi ise taraflar arasında olumlu bir diplomatik ilişkinin temellerini atmıştır. Özellikle Kaçar hükümetinin talep ettiği kurşun malzemesinin temini, bu ilişkilerin somut bir göstergesi olarak dikkat çekmiştir. Reisülküttap Mehmed Said Galip Paşa, Padişah'a sunduğu 29 Eylül 1809 tarihli bir arzda; “*İran'ın talebinin kabul edildiğini ve gerekli olan kurşunun verilmesi kararının Sadrazam Yusuf Ziya Paşa tarafından yazılı olarak bildirildiğini belirtmiştir.*” bu malzemenin İran'la dostane ilişkilerin sürdürülmesi ve İranlıların Osmanlı tarafına olan bağlılığını güçlendirme amacıyla sağlanacağı ifade edilmiştir⁴⁷³. Bu tür taleplerin karşılanması, İran-Osmanlı ilişkilerinin sadece diplomatik değil, aynı zamanda maddi ve stratejik iş birliğine de dayandığını gösterir. O dönemde, kurşun gibi önemli askerî malzemelerin temin edilmesi, iki devletin karşılıklı güvenini artırmak ve ortak düşmanlara karşı güçlenmelerini sağlamak için önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Kaçar hükümeti, Osmanlı Devleti ile Rusya'ya karşı bir iş birliği kurma çabalarını sürdürürken İngiltere'nin de bu sürece dâhil olmasıyla iki devlet arasındaki diplomatik girişimler daha da hız kazanmıştır. İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Sir Robert Adair (1808-1810)⁴⁷⁴ ile Tahran'daki elçisi Sir Harford Jones, İran ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifak oluşturulması için yoğun çaba sarf etmişler. Bu girişimler neticesinde, İran ve Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı ortak hareket etmesi için gerekli zemin oluşturulmuştur. Kaçar hükümeti, bu ittifakın daha sağlam temellere oturması için diplomatik adımlar atarak Osmanlı Devleti ile uyumlu bir siyaset izlemeyi

⁴⁷² Mahmud, *Tarih-i Revâbit-i Siyasi-i İran ve İngiliz*, 1/125-126; BOA, C.HR.,107/5349, (15 Ramazan 1224/24 Ekim 1809).

⁴⁷³ BOA, HAT., 798/36995, (29 Zilhicce 1224/4 Şubat 1810); Kalantarî, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 60-61.

⁴⁷⁴ Sir Robert Adair'in İstanbul Büyükelçiliği ve faaliyetleri hakkında bkz. Hüseyin Yılmaz, “Napolyon Savaşları ve Osmanlı-Rus Harbi Sırasında Diplomasi: Sir Robert Adair'in İstanbul Büyükelçiliği (1808-1810)”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6/12 (2024), 565-584.

amaçlamış ve bu bağlamda, iki devlet arasındaki ittifak ve iş birliğini daha da güçlendirmek adına İstanbul'da bir maslahatgüzar bulundurma kararı almıştır. 1809'da İstanbul'da bulunan İranlı tüccarlardan Hacı Hüseyin Ağa bu görev için seçilmiş, İran'ın Osmanlı nezdindeki temsilcisi olarak atanmıştır⁴⁷⁵. İran, İstanbul'da maslahatgüzar bulundurarak hem diplomatik ilişkileri güçlendirmiş hem de iki devlet arasındaki iş birliğini pekiştirmiştir. Bu adımlar, İran ile Osmanlı'nın ortak bir stratejik siyaset izleme gayreti içinde olduğunu göstermektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi İngiltere hem İran hem de Osmanlı Devleti ile askerî ve dostluk anlaşmaları imzalayarak ilişkilerini güçlendirmiştir. Bu süreçte, İngiltere 1810'da İran'a elçi olarak Sir Gore Ouseley'i göndermiştir. Aynı yıl, Osmanlı Devleti de elçi olarak Yasincizâde Abdülvehhâb Efendi'yi Tahran'a göndererek yeni oluşacak güç dengelerinde yer almak ve sınır ihtilaflarını çözmek amacıyla aktif bir rol üstlenmiştir. Abdülvehhâb Efendi ve Sir Gore Ouseley, bölgede önemli görevler üstlenmişlerdir. Abdülvehhâb Efendi, Osmanlı'nın İran ile olan ilişkilerini pekiştirmek ve bölgedeki istikrarı sağlamak için diplomatik çabalar sarf etmiştir. Diğer yandan Sir Gore Ouseley, İngiltere'nin İran üzerindeki etkisini artırmak ve ikili ilişkileri geliştirmek amacıyla önemli diplomatik girişimlerde bulunmuştur⁴⁷⁶. Her iki elçinin de görevleri, yalnızca diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesiyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda İran ile Osmanlı arasında var olan potansiyel ihtilafların önlenmesi ve bölgedeki denge politikalarının oluşturulmasında da kritik bir rol oynamıştır. Bu durum, İngiltere'nin hem Osmanlı hem de İran ile olan ilişkilerini derinleştirmesi ve bu iki devleti kendi stratejik çıkarları doğrultusunda yönlendirmesi açısından önem taşımaktadır.

Abdülvehhâb Efendi'nin üstün gayretleri ve çabaları sonucunda, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler kısa bir süreliğine de olsa düzene girmiştir. Bu

⁴⁷⁵ Bina, *Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran*, 1/135-140; Kalantarî, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 61-62; BOA, HAT., 798/36995, (27 Zilkade 1225/24 Aralık 1810); BOA, HAT., 798/37008, (23 Şevval 1225/21 Kasım 1810).

⁴⁷⁶ Osman Şâkir Efendi, *Musavver Sefâretnâme-i İran*, haz. Güray Önal, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 16; Gülnur Kavak, *Yasincizâde Abdülvehhâb Efendi ve Musavver İran Sefaretnamesi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, 2016), 29-30; Şirazî, *Tarih-i Zulkarneyn*, 1/324-325; BOA, HAT., 853/38190, (29 Zilhicce 1226/14 Ocak 1812).

durum, Kaçar hükümetinin harekete geçmesine ve Abdülvehhâb Efendi'nin başarısını tasdik ve takdir etmeye yönelik adımlar atmasına neden olmuştur. İki devlet arasındaki barış ortamının devamını sağlamak amacıyla İran tarafından Mirza Muhammed Han elçi olarak İstanbul'a gönderilmiştir (1811)⁴⁷⁷. Bu iyi niyet göstergesi, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesi ve kalıcı bir barış ortamı oluşturulması açısından önemli bir adım olmuştur.

İran ile Osmanlı Devleti arasındaki ittifak süreci devam ederken sınır bölgesinde bazı mahallî hadiseler meydana gelmiştir. Bu hadiselerden biri, eskiden beri iki devlet arasında anlaşmazlıklara yol açan Baban meselesidir. Bilindiği üzere, eski Bağdat valisi Ali Paşa, 1806'da Merivan yenilgisi sonrasında, İran ve Osmanlı Devleti'nin mutabakatı ile Baban Sancağı mutasarrıflığına Abdurrahman Paşa atanmıştı. Bu gelişme, kısa bir süre için de olsa, Baban meselesinin iki devlet arasında çözümlenmiş gibi görünmesine yol açmıştır⁴⁷⁸. Ancak Kaçar Veliâhtı Kafkasya'da İran ile mücadele ederken Şehzade Muhammed Ali Mirza, Abdurrahman Paşa'nın denetimindeki bölgelere büyük bir kuvvetle saldırıda bulunmuştur. Bu durum, ikili ilişkilerin zarar görmemesi ve Rusya üzerine planlanan harekâtın aksamaması adına Feth Ali Şah bu saldırının durdurulması için emir vermiştir. İran ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan bir diğer önemli hadise ise Van muhafızı Mehmed Derviş Paşa'nın Kaçar idaresindeki Hoy ve Urmiye çevresindeki köylere yaptığı saldırıdır. Derviş Paşa'nın bu saldırısına karşılık, veliaht Abbas Mirza hemen harekete geçmiştir. Hoy ve Selmas hâkimleri Feth Ali Han ve Afşar Asker Han'ı, Derviş Paşa'nın üzerine göndererek karşılık vermiştir. Kaçar kuvvetleri Osmanlı sınırını geçip Van çevresine saldırmış, birçok yeri yağmalamış ve çok sayıda esirle İran'a geri dönmüştür⁴⁷⁹. Bu sırada İran'da bulunan Osmanlı elçisi Abdülvehhâb Efendi, Kaçar devlet erkânı ile görüşerek esirler ve yağmalanan mallar hakkında görüşmeler yaptığına dair Bâbiâli'yi bilgilendirmiştir⁴⁸⁰. Bu hadiselerin Osmanlı Devleti'ne ulaşmasının ardından, Bâbiâli İran'ı, kendi iç

⁴⁷⁷ BOA, HAT., 2/30, (29 Zilhicce 1226/14 Ocak 1812); BOA, HAT., 1/25, (29 Zilhicce 1226/14 Ocak 1812); Kavak, *Yasincizâde Abdülvehhâb Efendi ve Musavver İran Sefaretnamesi*, 32.

⁴⁷⁸ Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*, 84-85; Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 334-335; Safaî, *Merzha-yı na Âram*, Tahran 1352, 16-17.

⁴⁷⁹ Sepehr, *Nasihü't-Tevârih Tarih-i Kaçariye*, 1/215-218; Kalantarî, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 86-90; Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 334-335.

⁴⁸⁰ Sepehr, *Nasihü't-Tevârih Tarih-i Kaçariye*, 1/217-218; BOA, HAT., 806/37177, (27 Rabiulevvel 1226/21 Nisan 1811).

işlerine karışmakla suçlayarak İstanbul'daki İran maslahatgüzarı Hacı Hüseyin Ağa'ya resmî bir itirazda bulunmuştur. Bu itiraz, gecikmeden Kaçar hükümetine iletilmiştir. Bunun üzerine, Abbas Mirza tarafından gönderilen bir mektupta, iki devlet arasındaki gerilimlerin ve çatışmaların sorumlusu olarak Osmanlı'nın sınır bölgesindeki yetkilileri gösterilmiştir. Mektupta, Baban Sancağı mutasarrıfı Abdurrahman Paşa ile Van muhafızı Derviş Paşa'nın, bu hadiselerin kaynağı olduğu ifade edilmiştir⁴⁸¹. İran ve Osmanlı Devleti sınırlarında yaşanan bu hadiseler, iki devlet arasında mahallî sorunların nasıl daha büyük diplomatik krizlere dönüştüğünü göstermesi açısından önemlidir. Sınır bölgelerinde yaşanan bu tür çatışmalar, merkezdeki hükümetlerin denge siyaseti yürütmesini zorlaştırmış ve bölgedeki hassas barış çabalarını tehlikeye atmıştır.

1812 yılının başlarında, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerin yoğunlaştığı bir dönemde, İran'ın İstanbul'daki temsilcisi Hacı Hüseyin Ağa'nın görev süresinin sona ermesi üzerine Nasrullah Han yeni maslahatgüzar olarak atanmıştır⁴⁸². Nasrullah Han'ın göreve başlaması, iki devlet arasında devam eden diplomatik temasların sürdürülebilirliği açısından önemli bir adım olarak sayılabilir.

İran, Osmanlı Devleti ile Rusya'ya karşı bir ittifak oluşturma çabalarına büyük umutlar bağlamışken 28 Mayıs 1812 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Rusya ile Bükreş Antlaşması'nı imzalamasıyla bu ümitler tamamen yıkılmıştır. Bu antlaşma, İran'ın bölgedeki siyasi yalnızlığını derinleştirmiş ve Osmanlı ile yapılması planlanan iş birliği umutlarını ortadan kaldırmıştır. Hâlbuki iki devlet arasında Rusya'ya karşı ortak bir hareket düşüncesi iyi niyetlerle başlamıştı. Ancak bu girişimler, beklenen diplomatik ve stratejik sonuçları vermediği gibi İran'ı uluslararası alanda daha da yalnızlaştırmış ve içeride ekonomik ve siyasi baskıların artmasına neden olarak durumu daha da zorlaştırmıştır. İran, Osmanlı Devleti ile bir ittifak oluşturarak Rusya'ya karşı güç birliği yapmak isterken Rusya'nın bu girişime şiddetle karşı çıkmasıyla beklediği desteği bulamamıştır. Bu süreçte, İran'ın Rusya ile 1810'da imzalamayı planladığı ittifak anlaşmasına Osmanlı Devleti'ni de dâhil etme çabası başarısızlıkla sonuçlanmış, İran'ın

⁴⁸¹ BOA, C.HR., 59/2917-1, (17 Zilkade 1226/3 Aralık 1811).

⁴⁸² BOA, C.HR., 3/146, (22 Rabiulahir 1227/5 Mayıs 1812); BOA, C.HR., 3/146, (12 Recep 1227/22 Temmuz 1812); BOA, C.HR., 127/6306, (3 Şaban 1227/12 Ağustos 1812).

bu diplomatik açılımı sonuçsuz kalmıştır⁴⁸³. İran, Rusya'nın çıkarlarına ters düşen bu yaklaşımının kurbanı olmuş ve bölgedeki güç dengelerinde daha da zayıf bir pozisyona itilmiştir⁴⁸⁴. Osmanlı temsilcileri ile Rusya temsilcileri arasında Bükreş'te yapılan barış görüşmelerinde, İran ile de barış yapılması şart koşulmuş ve bu durum İstanbul'daki İran elçisi Nasrullah Han'a bildirilmiştir⁴⁸⁵. Bu gelişmeler, İran'ın dış politikada dengeli bir müttefik arayışında karşılaştığı zorlukları ve özellikle Rusya'nın iki Müslüman devletin ittifakını engelleme konusundaki başarılı stratejisini gözler önüne sermektedir. Osmanlı'nın Rusya ile antlaşma imzalayarak bölgedeki statükoyu kabul etmesi, İran'ın diplomatik alandaki izolasyonunu daha da derinleştirmiştir.

Bükreş Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Osmanlı Devleti ile İran arasındaki ilişkilerde bir soğukluk baş göstermiştir. Bu antlaşma, Osmanlı'nın Rusya ile barış yaparak İran'ı yalnız bırakmasının ardından İran tarafında derin bir hayal kırıklığına neden olmuştur. İran, bu durumun intikamını almak arzusuyla hareket ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeye başlamıştır. Özellikle Bağdat valisi Abdullah Paşa ile Baban Sancağı Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa arasında çıkan anlaşmazlık, İran'ın bu fırsatı değerlendirmesine olanak sağlamıştır⁴⁸⁶. Abdurrahman Paşa'nın İran tarafına sığınmasının ardından, İran hükümeti bu fırsatı değerlendirerek Osmanlı Devleti'ne karşı daha agresif bir politika izlemeye başlamıştır. Feth Ali Şah'ın emriyle Kirmanşah hâkimi Muhammed Ali Mirza, büyük bir ordu toplayarak 23 Ağustos 1812 tarihinde Bağdat üzerine yürümeye karar vermiştir. Kaçar ordusu, üç farklı koldan ilerleyerek Osmanlı topraklarına saldırmış ve bu süreçte birçok yeri yağmalayıp tahrip etmiş ve geri çekilmiştir⁴⁸⁷. Bu saldırı, İran-Osmanlı ilişkilerinde derin bir krize yol açmıştır. İran'ın Osmanlı'nın zayıflığını fırsat bilerek bu tür geniş çaplı bir saldırı gerçekleştirmesi, hem iki devlet arasındaki siyasi ve askerî dengeleri sarsmış hem de sınır bölgelerinde büyük bir yıkıma neden olmuştur.

⁴⁸³ Osmanlı Devleti temsilcileri ile Rusya temsilcileri arasında Bükreş'te yapılan barış görüşmelerinde, İran ile de barış yapılması şart koşulmuş ve bu durum İstanbul'daki İran elçisi Nasrullah Han'a bildirilmiştir.

⁴⁸⁴ Kalantarı, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 93-95; Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 335-336; Bina, *Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran*, 1/156-157; J. Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, haz. Vecdi Bürün-Mümin Çevik, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993), 9/229.

⁴⁸⁵ BOA, HAT., 250/14180, (13 Recep 1227/23 Temmuz 1812).

⁴⁸⁶ Kalantarı, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 94-95; Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*, 84-85.

⁴⁸⁷ Sepehr, *Nasihü't-Tevârih Tarih-i Kaçariye*, 1/228-230; Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safa-i Nasirî*, 13/7637-7638.

İran ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin giderek daha da gerginleşmesi üzerine Osmanlı hükümeti 1813'te Mehmed Celaledin Efendi'yi elçi olarak İran'a göndermiştir. Ancak Celaledin Efendi'nin İran'da Şah ve devlet erkânıyla yürüttüğü müzakerelerden bir netice ele edememiştir. Elçi, diplomatik başarı elde edemeden habersiz bir şekilde İran'dan ayrılmıştır⁴⁸⁸. Celaledin Efendi'nin böyle habersiz bir şekilde İran'dan ayrılmasına rağmen Kaçar hükümeti ilişkilerin daha fazla zarar görmemesi için bir adım atarak 1813 yılının sonlarına doğru Mirza Muhammed Rıza-yı Kazvinî'yi İstanbul'a elçi olarak göndermiştir⁴⁸⁹. Bu diplomatik girişim, iki devlet arasındaki gerilimi azaltmak ve ilişkileri yeniden sağlıklı bir zemine oturtmak için bir fırsat olarak değerlendirilir.

İran Elçisi Kazvinî, İstanbul'a ulaştıktan sonra Feth Ali Şah ve veliahtı Abbas Mirza tarafından Osmanlı hükümdarına hitaben yazılmış mektupları sunmuş, ardından Mirza Abbas tarafından Osmanlı devlet erkânına yazılmış mektupları da teslim etmiştir. Bu mektuplarda, iki devlet arasında herhangi bir ihtilafın bulunmadığı ve mevcut iyi ilişkilerin devam ettirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, meydana gelen bazı hadiselerin ortadan kaldırılması amacıyla görüşmelerde Kazvinî'ye tam yetki verildiği kaydedilmiştir⁴⁹⁰. Kazvinî ile Bâbîâli'de gerçekleştirilen görüşmelerde, İran'dan gelen Yasincizâde Abdülvehhâb Efendi de hazır bulunmuş ve müzakerelere katılmıştır. Görüşmelerde öncelikli olarak uzun süredir her iki devlet arasında sorunlara neden olan Baban meselesi üzerinde durulmuştur⁴⁹¹. İstanbul'daki görevini tamamlayan İran elçisi Kazvinî, Osmanlı hükümdarı II. Mahmud'un Feth Ali Şah'a hitaben yazdığı özel bir mektup da alarak 1814'te İran'a dönmüştür⁴⁹². Kazvinî'nin dönüşüyle birlikte, iki devlet

⁴⁸⁸ Farsça kaynaklara göre, Celaledin Efendi son derece kurnaz ve yetenekli olmasına rağmen, İran devlet adamlarıyla oldukça pervasız bir şekilde konuşmuş ve taleplerinde ısrarcı olmuştur. İstanbul'a döndükten sonra iki devlet arasında anlaşmazlık ve soğukluk yaratmak için çaba sarf etmiştir. Önceki elçi Yasincizâde Abdülvehhâb Efendi'nin aksine, İran yetkililerine saygı göstermemiştir. Bkz. Sepehr, *Nasihü't-Tevârih Tarih-i Kaçariye*, 1/229-230.

⁴⁸⁹ Muhammed Hasan Han İtimadü's-Saltana, *Mir'âtü'l-Buldân*, haz. Abduhüseyn Nevâî-Mir Haşim Muhaddes, (Tahran: İntişârât-ı Danişgâhı Tahran, 1367), 1/866; Şirazî, *Tarih-i Zulkarneyn*, 1/368; Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safa-i Nasirî*, 13/7658-7659; BOA, HAT., 803/37118, (29 Zilhicce 1228/23 Aralık 1813); BOA, HAT., 803/37119, (24 Şaban 1229/11 Ağustos 1814); Mirza Muhammed Rıza'nın hangi tarihte Tahran'dan hareket ettiği bilinmemekle beraber, Erzurum'da bulunduğu sırada kendisine merkezden gelen yol emri Aralık 1813 tarihini taşımaktadır. BOA, A.{DVNSMHM., 235, s. 27, (Muharrem 1229/Aralık 1813).

⁴⁹⁰ BOA, HAT., 807/37184, (15 Şaban 1229/2 Ağustos 1814).

⁴⁹¹ BOA, HAT., 794/36853, (29 Zilhicce 1230/2 Aralık 1815).

⁴⁹² Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 337.

arasındaki diplomatik temasların daha da yoğunlaşacağı sinyalleri verilmiştir. Ancak her ne kadar kısa vadede olumlu sonuçlar alınsa da bu süreç, iki devlet arasındaki sınır anlaşmazlıklarının uzun vadede tam olarak çözüme kavuşmadığını göstermektedir.

İran ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerin olumlu yönde ilerlediği bir dönemde, İran'ın kuzey sınırlarında ciddi bir gelişme yaşanmıştır. 12 Ekim 1813 tarihinde İran, Rusya ile *Gülistan Antlaşması*'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşma, İran'ın Rusya karşısındaki mağlubiyetini tescil eden ve önemli toprak kayıplarını kabul ettiği bir anlaşma olmuştur. İran, Kafkasya'daki birçok bölgeyi Rusya'ya bırakmak zorunda kalmış ve bu durum ülkede büyük bir hayal kırıklığına ve iç isyanlara neden olmuştur. Bu iç isyanlar, İran'ın iç siyasetinde büyük bir istikrarsızlık yaratmış ve yönetimi zor duruma sokmuştur. Ülke içinde yaşanan bu kargaşa, İran'ın Osmanlı Devleti ile ilişkilerini daha da güçlendirmeyi zorunlu kılmıştır⁴⁹³. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Kazvinî'nin İstanbul sefaretî sayesinde iki devlet arasındaki gerilimler giderilmiş, diplomatik diyalog yeniden tesis edilmiştir. Bu dostane ilişkileri daha da ileri taşımak ve iki devlet arasındaki iş birliğini güçlendirmek amacıyla Feth Ali Şah, Eylül 1817'de Save hâkimi Muhib Ali Han'ı büyükelçi olarak İstanbul'a göndermiştir⁴⁹⁴. Muhib Ali Han, II. Mahmud'a hitaben yazılmış dostane bir mektup ve değerli hediyelerle birlikte Ocak 1818 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. İstanbul'da son derece sıcak bir karşılama gören elçi, kendisine tahsis edilen konakta ağırlandı. Muhib Ali Han daha sonra Bâbüâli'ye giderek beraberinde getirdiği mektup ve hediyeleri takdim etmiştir⁴⁹⁵.

Muhib Ali Han'ın İstanbul'a gönderilmesiyle ilgili talimatnâmenin detayları açıkça bilinmemekle birlikte, İstanbul'da yaptığı görüşmelerden, bu görevin ana hedeflerinin iki ülke arasındaki ilişkileri daha da sağlamlaştırmak ve süregelen bazı küçük anlaşmazlıkları çözmek olduğu anlaşılmaktadır. Elçinin görevi, diplomatik

⁴⁹³ Kalantarî, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 105-106; Bina, *Tarih-i Siyasi ve Diplomasî-i İran*, 1/174-175.

⁴⁹⁴ BOA, HAT., 799/37052, (29 Zilhicce 1232/9 Kasım 1817); BOA, HAT., 795/36900, (29 Zilhicce 1233/30 Ekim 1818); BOA, HAT., 798/37022, (29 Zilhicce 1233/30 Ekim 1818).

⁴⁹⁵ Bina, *Tarih-i Siyasi ve Diplomasî-i İran*, 1/174-175; BOA, C.HR., 75/3749, (27 Rabiulevvel 1233/4 Şubat 1818); BOA, C.HR., 56/2776, (9 Rabiulahir 1233/16 Şubat 1818); BOA, A.{DVNSNMH.d., 10/298, (29 Recep 1233/4 Haziran 1818); Feth Ali Şah'ın yazdığı mektup için bkz. BOA, A.{DVNSNMH.d., 10/310, s. 231-232, (29 Zilhicce 1233/30 Ekim 1818).

açıdan hem Osmanlı Devleti hem de İran için kritik öneme sahip birkaç temel konuyu içermektedir. Öncelikle, İranlı hacıların Hac mevsiminde seyahat ederken karşılaştıkları zorlukların giderilmesi ve onlara gerekli kolaylıkların sağlanması Muhib Ali Han'ın gündeminde önemli bir yer tutmuştur. Bunun yanında, tüccarlardan alınan fazla vergilerin ve gümrüklerin azaltılması gibi ticari meseleler de elçinin görüşmelerinde öncelikli konular arasındaydı. Bu, iki ülke arasındaki ticaretin gelişmesine katkı sağlamak ve İranlı tüccarların Osmanlı topraklarında daha rahat hareket edebilmesi için önemli bir adımdı. Öte yandan, Van'a bağlı Satmanis Kalesi'nin İran tarafından tahrip edilmesi üzerine bu kalenin tamiri konusu da görüşmelerin gündeminde yer almıştır. Ayrıca, sınır bölgelerinde yaşayan İran aşiretlerinin Osmanlı topraklarına firar etmeleri ve bu firarların engellenmesi konusu, iki ülkenin sınır güvenliği açısından kritik bir mesele olarak ele alınmıştır⁴⁹⁶.

Muhib Ali Han'ın İstanbul'a gönderilmesindeki en önemli görevlerinden biri, Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı besledikleri kötü niyetleri iletmek ve yaklaşan bir Rus saldırısına karşı İran ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifak oluşturulması konusunu gündeme getirmektir⁴⁹⁷. Ancak Muhib Ali Han'ın Bâbîâli'de yaptığı görüşmelerde ittifak önerisi Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiştir. Osmanlı Devleti, bu dönemde kendi iç ve dış dengelerini gözeterek, İran ile doğrudan bir askerî ittifaka girmeye sıcak bakmamıştır. Bu karar, Osmanlı Devleti'nin o dönemde Rusya ile olan hassas ilişkileri ve bölgesel dengeleri koruma politikasından kaynaklanmıştır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti ittifak önerisini reddederken, İran'ın bazı isteklerini de kabul etmiştir. Bu istekler arasında, özellikle iki devlet arasındaki ticaret ve sınır güvenliği konularındaki taleplerin karşılandığı görülmektedir. Ayrıca İranlı hacılara kolaylıklar sağlanması, tüccarların vergi ve gümrük yüklerinin hafifletilmesi gibi daha önce dile

⁴⁹⁶ Kalantarî, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 106; BOA, C. HR., 107/5311, (3 Recep 1233/9 Mayıs 1818); BOA, C. HR., 49/2422, (29 Zilhicce 1233/30 Ekim 1818).

⁴⁹⁷ 2 Temmuz 1817 tarihinde Rus Çarı tarafından Tahran'a gönderilen General Aleksey Petroviç Yermolov, İran Şahı Feth Ali Şah'tan, Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak imzalamasını ve savaşa katılmasını istemişti. Rusya, bu teklifle Osmanlı Devleti'ni zayıflatmayı ve bölgedeki etkisini artırmayı amaçlıyordu. Ancak Feth Ali Şah, Rusya'nın bu talebine temkinli yaklaşarak Rusların kötü niyetlerini fark etmiş ve bu durumu Osmanlı hükümdarı II. Mahmud'a bildirme ihtiyacı hissetmiştir. Feth Ali Şah, Rusya'nın bölgedeki yayılmacı politikalarını ve Osmanlı Devleti'ne karşı beslediği bu olumsuz niyetleri Osmanlı hükümetine iletmek amacıyla büyükelçisi Muhib Ali Han'ı görevlendirmiştir. Bkz. Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*, 70-71; Bina, *Tarih-i Siyasi ve Diplomasî-i İran*, 1/173-176.

getirilen konular da kabul edilen talepler arasında yer almıştır⁴⁹⁸. İran'ın Osmanlı Devleti'ne karşı iyi niyetli yaklaşımı ve Rusya'nın kötü niyetlerinin aktarılması, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin daha da güçlenmesine katkı sağlamıştır.

Muhib Ali Han, görevini tamamladıktan sonra İran'a dönmek için izin talebinde bulunmuştur. Muhib Ali Han'ın bu talebi kabul edilmiş ve bir mihmandar ile II. Mahmud tarafından Feth Ali Şah ve Veliaht Abbas Mirza'ya hitaben yazılan dostane nâmeleri alarak Mayıs 1818 tarihinde İstanbul'dan ayrılmış ve İran'a dönmüştür⁴⁹⁹. Muhib Ali Han'ın sefareti ile İran ve Osmanlı Devleti arasındaki siyasi, ekonomik ve dini sorunlar belirli ölçüde çözüme kavuşturulmuş olsa da bu çözüm geçici olmuştur. İki devlet arasındaki sınır ihtilafları, özellikle Van ve civarındaki bölgelerde yaşanan çatışmalar ve hac ibadeti sırasında İranlı hacılara sağlanan kolaylıklar gibi dinî meseleler, uzun vadede huzurun sürmesini engellemiştir.

İki devlet arasında dostane ilişkilerin kurulduğu bu dönemde, Yunan isyanının patlak vermesi, Osmanlı Devleti'ni iç sorunlarına ve Balkanlar'daki gelişmelere odaklanmaya mecbur bırakmıştır. Bu durum, İran ile olan ilişkilerin zamanla yeniden gerginleşmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti, İran ile yeni bir çatışmaya girmek istemiyordu çünkü devletin kaynakları tükenmekteydi ve daha fazla çatışma, Osmanlı'yı hem ekonomik hem de askerî anlamda zayıflatabilirdi. Ancak, bölgedeki siyasi gelişmeler ve sınır anlaşmazlıkları Osmanlı Devleti'nin önüne pek fazla seçenek bırakmamış, sınır boylarındaki aşiretlerin iki ülke arasında yarattığı istikrarsızlık, durumu daha da karmaşık hâle getirmiştir. Hem Osmanlı yönetimi hem de Kaçar yönetimi sınırdaki aşiretlerin İran ve Osmanlı topraklarına düzenledikleri yağma ve eşkıyalık hareketlerini kontrol altına almakta zorlanıyordu. İran sınırından gelip Van ve Muş civarına yerleşen Sibeki (Sipkan) ve Haydaranlı aşiretlerin bölgedeki huzuru kaçırmaları da gerginliği artırmıştır. Bütün bu sorunlar, iki devlet arasında zaman zaman

⁴⁹⁸ BOA, C. HR., 65/3228, (29 Zilhice 1233/30 Elim 1818); Kalantarı, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 106-107.

⁴⁹⁹ BOA, A.{DVNSMHM., 237, s. 262, (29 Zilhicce 1234/19 Ekim 1819).

çatışmalara yol açmış, diplomatik çözüm arayışlarına rağmen 1820 yılı Ekim ayında savaş kaçınılmaz hâle gelmiştir⁵⁰⁰.

Bu süreçte İran, Osmanlı Devleti'nin iç sorunlar ve Balkanlar'daki Tepedelenli ve Yunan isyanları gibi problemlerle meşgul olmasını fırsat bilerek harekete geçmiştir. 1813'te Rusya ile imzaladığı Gülistan Antlaşması'yla Kafkasya'daki birçok bölgeyi kaybeden İran, bu kayıpları telafi etmek ve bölgedeki etkisini artırmak için Rusya'nın desteğini alarak Osmanlı'ya karşı iki cepheden saldırıya geçmiştir⁵⁰¹. Rusya, Osmanlı Devleti'nin zayıf durumundan faydalanan düşmanını iki ateş arasında bırakmak amacıyla İran'ı kışkırtmış, İran ise bu fırsatı değerlendirmekte tereddüt etmemiştir. Osmanlı Devleti, İran ile ilişkilerin gerginleştiği bu dönemde, her ne kadar Doğu Anadolu'daki çıkarlarını tehdit altında görse de başlangıçta bölgedeki yöneticilere İran ile iyi ilişkiler kurulması yönünde talimatlar göndermiştir. Ancak İran tehdidi artık somut bir hâle bürününce Bâbüâli'de savaşı savunanların sesi yükselmeye başlamıştır. Böylece Osmanlı Devleti, politikasını değiştirerek bölgedeki yöneticilere savaşa hazırlık emri vermek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin politikasını değiştirerek savaşa hazırlık emri vermesi, İran-Osmanlı savaşını kaçınılmaz hâle getirmiştir. İran, İngiliz askerî uzmanlar tarafından eğitilen ve İngiltere'den sağlanan modern toplarla donatılmış ordusunu harekete geçirerek 15 Kasım 1821 tarihinde Osmanlı topraklarına saldırıya geçmiştir. Abbas Mirza komutasındaki İran birlikleri Doğu Anadolu'ya saldırarak Erzurum'a kadar ilerlemiş, bu sırada Muhammed Ali Mirza liderliğindeki diğer İran kuvvetleri ise Irak'a yönelerek Bağdat'a kadar ulaşmıştır. Bu koordineli saldırılar, Osmanlı-İran Savaşı'nın fitilini ateşleyerek iki devlet arasında uzun sürecek bir çatışmanın başlangıcını oluşturmuştur⁵⁰².

⁵⁰⁰ Gavin Hambly, "Iran During The Reigns of Fath Ali Shah and Muhammad Shah", *The Cambridge History of Iran*, ed. P. Avery-vd, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 7/145; Bina, *Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran*, 1/175-177; Eralp Yaşar Azap, *Şah Mat: 1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı*, (İstanbul: Ötüken, 2023), 283-284; Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 337-338; BOA, HAT., 807/37195, (1 Zilkade 1236/31 Temmuz 1821).

⁵⁰¹ İsmail Hami Danişmen, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972), 4/107.

⁵⁰² *Gozide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî: Devre-i Kaçariye*, 1/25; Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, 157-158; İbrahim Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 17; İran'ın Osmanlı Devleti'ne yönelik tavırları İngiltere'yi de endişelendirmiştir. BOA, HAT., 953/40939, (29 Zilhicce 1236/27 Eylül 1821).

İran kuvvetleri, her iki cephede de başarıyla ilerlerken kış mevsiminin yaklaşması, savaş faaliyetlerine ara verilmesine neden olmuştur. Bu zorunlu duraklamanın yanı sıra orduda hızla yayılan kolera ve veba salgını da İran'ın savaş gücünü ciddi anlamda zayıflatmıştır. Salgın, sadece askerî operasyonların durmasına yol açmakla kalmamış, aynı zamanda İran ordusunu geri çekilmeye mecbur bırakmıştır. Salgının en dramatik sonuçlarından biri, Bağdat cephesinde İran ordusunu yöneten Şehzade Muhammed Ali Mirza'nın hayatını kaybetmesi olmuştur⁵⁰³. Bu kayıp, sadece İran ordusunun moralini bozmakla kalmamış, aynı zamanda cephedeki operasyonların yönünü değiştirmiştir. İran'ın savaştaki üstünlüğü salgın nedeniyle ağır bir darbe almış ve bu salgının savaşın seyri üzerinde belirleyici bir etkisi olmuştur.

1820-1823 yılları arasında yaklaşık üç yıl süren Osmanlı-İran savaşı süresince birçok İranlı elçi, özellikle savaşı sona erdirmek için Osmanlı yetkilileriyle diplomatik görüşmelerde bulunmuştur. Savaşın başlangıcında İstanbul'a gelen İran elçisi Ağa Mustafa, diplomatik temaslarda İran'ın askerî üstünlüğünü vurgulayan bir üslup kullanarak Osmanlı Devleti'ne taleplerini iletmiştir. Ağa Mustafa, İran'ın taleplerinin yerine getirilmediği takdirde savaşın devam edeceğini açıkça belirterek İran'ın kararlı tutumunu ortaya koymuştur⁵⁰⁴. Bu diplomatik girişim, savaşı sonlandırma amacı taşıırken aynı zamanda İran'ın koşullarının kabul edilmesi yönünde Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmayı hedeflemiştir.

İran ile Osmanlı Devleti arasında 1820-1823 yılları arasında yaşanan savaş sürecinde, her iki taraf da hem savaş öncesinde hem de savaş esnasında diplomatik temasları sürdürmüştür. Ancak, konunun daha fazla dağılmaması adına, Ağustos 1822 tarihinde Eleşkirt'te Osmanlı Devleti'nin yaşadığı bozgun sonrasında İran ordusunda meydana gelen salgın hastalıklar nedeniyle verilen ağır kayıpların ardından İran'ın barış için yeşil ışık yakmasının ardından gerçekleşen diplomatik temaslar ele alınacaktır⁵⁰⁵.

⁵⁰³ Willem Floor, *Selamet-i Merdum der İran-ı Kaçar*, terc. İreç Nemi Por, (Buşehr: Danişgâh-ı Ulum-ı Pizişkî ve Hidmet-i Behdaştî Derman-i Buşehr, 1387), 16; Markhan, *Tarih-i İran der Devre-i Kaçar*, 61; Azap, *Şah Mat*, 215-216.

⁵⁰⁴ Dunbulî, *Meâsirü's-Sultaniye*, 459; Eralp Yaşar Azap, "The Roles of Interin Envoys in the Context of the Problems in 19th Century Ottoman-Iranian Relations", *Near East Historical Review*, 13/4 (October 2023), 333-334.

⁵⁰⁵ Azap, *Şah Mat*, 215-216; Kalantarî, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 164; Mehmet Doğan, *Mehmet Emin Rauf Paşa (1780-1860)*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 94; Salgının savaşa etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.

Zira bu tarihten önceki diplomatik ilişkiler çoğunlukla yerel yöneticiler arasında gerçekleşmişti.

Yukarıda bahsedilen gelişmelerin sonucunda Şehzade Abbas Mirza, Osmanlı Devleti ile barış yapma düşüncesine yönelmiştir. İlişkilerin düzeltilmesi amacıyla Abbas Mirza, Erzurum Valisi ve Şark Seraskeri Mehmed Emin Rauf Paşa'ya Mirza Hacı Kasım'ı elçi olarak göndermiştir. Rauf Paşa, İran'ın barış girişimine kayıtsız kalmamak ve İran'ın gerçek niyetini öğrenmek için Mirza Hacı Kasım'ın yanına Hicabizâde Hüseyin Efendi'yi görevlendirerek onu Abbas Mirza ile görüşmek üzere Hoy'a göndermiştir. Hüseyin Efendi, Hoy'da yaptığı görüşmeler sonucunda, Abbas Mirza'nın Osmanlı Devleti ile barış görüşmelerini sürdürme isteğini netleştirmiştir. Abbas Mirza, bu müzakerelerin devam etmesi için Osmanlı temsilcisinin yanında Divan Kâtibi Mirza Muhammed Takî'yi de görevlendirmiştir. Hüseyin Efendi ve Mirza Muhammed Takî, 18 Eylül 1822 tarihinde Erzurum'a dönerek barış görüşmelerine dair süreci başlatmışlardır⁵⁰⁶.

Rauf Paşa'nın Erzurum'da İran temsilcisi ile yaptığı mülakatta, Osmanlı tarafına yanıt verilmesi için kırk günlük bir süre tanınmıştır. Bu süre zarfında İran, barış görüşmelerini hızlandırmak amacıyla İngiltere'nin desteğine başvurarak İstanbul'daki İngiliz Elçisi Stratford'dan, Osmanlı Devleti'ni barışa ikna etmesi için yardım talebinde bulunmuştur. İngiliz Elçisi Stratford da bu konuda aktif rol alarak gereken diplomatik girişimlerde bulunmuş ve taraflar arasında barışın sağlanması için çaba göstermiştir⁵⁰⁷.

Rauf Paşa ile Mirza Muhammed Takî'nin Erzurum'da gerçekleştirdiği görüşmeden sonra İran, önemli bir diplomatik başarı elde edememiştir. Bu durum, iki tarafın yeniden silaha başvurmasının kaçınılmaz olduğunu gösteriyordu, ancak bu gelişme Rusya haricinde kimseyi memnun etmeyecekti. Hem İran hem de Osmanlı Devleti, üç yıl süren savaş sürecinde ciddi insan kaybına ve maddi kayıplara uğramıştır. Bununla birlikte, iki ülke arasındaki siyasi, ticari ve sosyal ilişkiler de derin ve kalıcı

Eralp Yaşar Azap, "1820-1823 Osmanlı İran Savaşında Ortaya Çıkan Salgın ve Bu Salgının Savaşa Etkisi", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/2 (2020), 81-94.

⁵⁰⁶ BOA, HAT., 798/36991-L, (29 Zilhicce 1237/16 Eylül 1822); BOA, HAT., 795/36871, (11 Muharrem 1238/28 Eylül 1822); Azap, *Şah Mat*, 286; Kalantari, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 158-159.

⁵⁰⁷ Azap, *Şah Mat*, 288; Kalantari, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 158-159.

hasarlar almıştır. İran gibi bölgedeki çıkarlarını korumak isteyen İngiltere de bu yıpratıcı savaşın bir an önce sona ermesinden yana bir tutum sergilemiştir. Abbas Mirza, daha önce yapılan görüşmeleri hatırlatarak Osmanlı tarafına verilen kırk günlük sürenin üzerinden yedi ay geçmesine rağmen bir yanıt alamadıklarını dile getirerek Rauf Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Mektubunda İran'ın bu süreçte barış çağrılarına karşılık bulamadığını ve bu nedenle İran'ın hamle hakkını saklı tuttuğunu ifade etmiştir⁵⁰⁸. Abbas Mirza'nın bu diplomatik dili, İran'ın savaşın yıkıcı etkilerini göz önünde bulundurarak barışa olan isteğini açıkça göstermektedir. Bunun yanında İran Kâimmakâm'ı da savaşın yarattığı yıkımı ve tarafların daha fazla zarar görmesini engellemek amacıyla barış için çaba sarf etmiştir. Bu doğrultuda, Rauf Paşa'ya barışın sağlanması adına mektuplar göndermiştir⁵⁰⁹.

İran, Osmanlı Devleti'ni barışa ikna etmek için yoğun çaba sarf ederken İngiltere'nin Tahran ve İstanbul'daki diplomatik temsilcileri de bu sürece aktif olarak müdahil olmuşlardır. İngiliz Kralı IV. George, İran'ı başından beri savaştan uzak tutma gayreti içinde olmuş, bu doğrultuda Kaçar hükümetine İngiltere'nin arabulucu rolünü üstlenmeye hazır olduğunu iletmıştır⁵¹⁰. İngiltere, bölgede istikrarın sağlanmasının hem ticari çıkarları hem de Rusya'nın nüfuzunu sınırlamak adına önemli olduğunu düşünmekteydi. Bu sebeple, İngiliz diplomatlar İran ile Osmanlı Devleti arasında barış görüşmelerini hızlandırmaya çalışmış, savaşın uzamasının her iki taraf için de yıkıcı sonuçlar doğuracağını vurgulamışlardır.

Rauf Paşa, uzun süredir İran'ın sulh taleplerine yanıt vermemiş olmasına rağmen, İran'ın bir kez daha barış talebini iletmek üzere Erzurum'a gelen Cafer Han aracılığıyla nihayet tavrını değiştirmiştir. Rauf Paşa, Abbas Mirza'ya bir mektup göndererek barışa yeşil ışık yakmıştır. Ancak bu süreçte Rauf Paşa, İranlılara

⁵⁰⁸ Azap, *Şah Mat*, 288-289; BOA, HAT., 798/36991-M, (29 Zilhicce 1237/16 Eylül 1822); BOA, HAT., 798/36991-D, (29 Zilhicce 1238/6 Eylül 1823); Şehzade Abbas Mirza, Rauf Paşa'ya gönderdiği başka bir mektubunda, sürekli olarak barış yanlısı olduğunu vurgulamış, ancak Osmanlı Devleti'nin barışa yanaşmadığını ifade etmiştir. Abbas Mirza, mektubunda iki devlet arasında *baba-oğul* ilişkisi bulunduğunu belirterek bu özel bağın iki ülke arasındaki düşmanlığın son bulması gerektiğine işaret etmiştir. Ayrıca bu sebeple İran'ın saldırılarına son verdiğini beyan etmiş, barışın yeniden tesis edilmesi konusunda Osmanlı tarafının da adım atmasını istemiştir. Bkz. Kitabhane-i Meclis-i Şura-yı İslamî, *Nuşa-i Hattı*, No: 13657; aktaran: Azap, *Şah Mat*, 289.

⁵⁰⁹ *Esnâd-ı Resmî der Revâbit-i Siyasi-i İran ba İngiliz ve Rus ve Osmanî*, 1/253-254; Azap, *Şah Mat*, 289; BOA, HAT., 801/37089-İ, (29 Zilhicce 1237/16 Eylül 1822).

⁵¹⁰ Azap, *Şah Mat*, 290; BOA, HAT., 801/37089-İ, (15 Cemaziyelahir 1237/9 Mart 1822).

güvenmediğinden harp seçeneğini tamamen devre dışı bırakmamakta kararlıydı. Yine de İran ile barış görüşmelerini ciddi bir şekilde ele almak için Abbas Mirza'dan Erzurum'a bir temsilci göndermesini talep etmiştir. Bu talebe karşılık, barış görüşmelerinde tam yetkili olarak ruhsatname alacak kişi, Azerbaycan Mustevfilerinden Mirza Muhammed Ali Aştiyanî olmuştur⁵¹¹. Aştiyanî'nin görevlendirilmesi, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki barış görüşmelerinin ciddi bir şekilde ele alınacağına dair önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Aştiyanî'nin Murahhaslık yetkisiyle Erzurum'a gönderilmesi, her iki tarafın da savaşın yıpratıcı etkilerini sona erdirmeye yönelik niyetlerini gösteriyordu. Bu adım, diplomatik müzakerelerin daha somut ve sonuç odaklı bir aşamaya taşındığının bir işaretiydi ve iki devlet arasındaki ilişkilerin yeni bir sürece girebileceğine dair umutları artırmıştır. Aştiyanî, 27 Haziran 1823 Cuma günü Rauf Paşa tarafından Erzurum valilerine mahsus sarayına davet edilmiştir. Toplanan ilk meclise Osmanlı tarafından Şark Ordusu Defterdarı el-Hac Said Efendi de katılırken İran tarafında Aştiyanî'nin maiyetindeki Mirza Hacı Emin ve kethüdası Mirza Ahmed de hazır bulunmuştur⁵¹². Bu diplomatik temaslar, İran ve Osmanlı Devleti arasındaki savaşın sona erdirilmesi ve bölgedeki barışın sağlanması açısından hayati bir adım olarak kabul edilmiştir.

Yapılan görüşmelerde, her iki tarafın temsilcileri aldıkları ruhsatnamelerin okunması, imzalanması ve mübadele edilmesinden sonra, anlaşmanın detaylarını tartışmaya başlamıştır. Görüşmelerin merkezinde aşiretler, İran hacıları, sınır düzenlemeleri ve tazminat meseleleri bulunuyordu. Özellikle barış anlaşmasının, 1746'da I. Mahmud ile Nadir Şah arasında imzalanan Kerden Antlaşması'nın esasları

⁵¹¹ BOA, HAT., 798/36991-B, (29 Zilhicce 1237/6 Eylül 1823); BOA, HAT., 798/36991-F, (29 Zilhicce 1237/6 Eylül 1823); BOA, HAT., 798/36991-A, (29 Zilhicce 1237/6 Eylül 1823); Sepehr, *Nasihü't-Tevârih Tarih-i Kaçariye*, 1/343; Azap, *Şah Mat*, 291-292; Rauf Paşa'nın barışa yeşil ışık yakmasına neden olan önemli gelişme, Bâbiâli tarafından İran ile yürütülecek temasların başına getirilmesi idi. Bâbiâli, Rauf Paşa'ya geniş yetkiler tanımış ve İran ile yapılacak müzakereleri yönlendirme görevini ona vermişti. Gelişmelerin seyrine göre, Rauf Paşa'nın barış için adım atabileceği gibi gerekirse savaşa devam edilmesine karar verme yetkisi de bulunuyordu. Bkz. BOA, A.{DVNSNMH.d., 10/387, (29 Recep 1238/11 Nisan 1823); BOA, A.{DVNSNMH.d., 10/386, (29 Recep 1238/11 Nisan 1823); Ayrıca Paşaya gönderilen ruhsatnâmede "İranlu hudud-ı kadime ve uhud-ı sabıkanın ibkasıyla akd-i musalahaya râğbet ederler ise edüp olmadığı halde mukabele-i harbiyeyi icra etmek üzere harp ve sulha me'muriyet-i sabıkasını te'kid zemininde başka iki kıt'a ruhsatnâme-i hümâyûnları iktizasına göre kaleme aldırılıp..." BOA, HAT., 783/36612, (29 Zilhicce 1237/6 Eylül 1823).

⁵¹² Sahnâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237-1241/1821-1826)*, haz. Ziya Yılmaz, (İstanbul: OSAV Yayınları, 2000), 229; Kalantarî, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 166-167; Azap, *Şah Mat*, 293; Doğan, *Mehmet Emin Rauf Paşa (1780-1860)*, 97-98.

temel alınarak şekillendirilmesi gündeme gelmiştir. Ancak müzakerelerin zorlu geçeceği baştan itibaren belli olmuştur. Çözülmesi güç konuların halledilmesi ve sağlanan uzlaşma neticesinde, taraflar arasında mübadele edilecek temessüklerin yazılması kararlaştırılmıştır. Böylece, 1820-1823 yılları arasında meydana gelen son savaşın ardından 28 Temmuz 1823 tarihinde Erzurum Antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı tarihine *Birinci Erzurum Antlaşması* olarak kaydedilen bu antlaşma; bir esas, bir şart, yedi madde ve bir hatimeden oluşan bir çerçeveye sahiptir. Bu antlaşma, iki devlet arasında tarihsel temellere dayanan ve savaşlara yol açan ihtilafların çözümüne yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir⁵¹³. Özellikle, savaşın nedenleri arasında yer alan meselelerin bertaraf edilmesi, gelecekteki olası çatışmaların önüne geçme amacı taşımaktadır. Böylelikle hem İran hem de Osmanlı Devleti için barış ortamının tesis edilmesi, bölgedeki istikrarın sağlanması açısından kritik bir fırsat sunmuştur.

Rauf Paşa ve Aştiyanî'nin üzerinde uzlaştığı maddeleri içeren metin, 28 Temmuz 1823 tarihinde resmîleşmiştir. Bu metin, Osmanlı ve İran arasında önemli bir diplomatik dönüm noktası olmuştur. Anlaşma, tarafların mübadele ettiği temessüklerin ardından, karşılıklı olarak tasdiknamelerin takdim edilmesi aşamasına geçilmiştir⁵¹⁴. Bu süreçte her iki devlet de anlaşmayı resmî olarak onaylamak ve tasdiknâme mübadelesini gerçekleştirmek amacıyla elçilerini görevlendirme sürecine başlamıştır⁵¹⁵.

Mübadele edilen tasdikname, Osmanlı Sultanı II. Mahmud tarafından tasdik edildikten sonra, bir sureti İran'a gönderilmek üzere sabık Divan-ı Hümayun Beylikçisi

⁵¹³ Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-Nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, 226; Eralp Yaşar Azap, "I. Erzurum Antlaşmasının (1823) Meclis-i Mükâleme Mazbatası", *Belgeler*, 43 (2024), 8; Kalantarî, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 166-167; Antlaşmanın içeriği hakkında bkz. Soofizadeh, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)*, 72-77; *Gozîde-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî: Devre-i Kaçariye*, 1/295-298; Sepehr, *Nasihü't-Tevârîh Tarih-i Kaçariye*, 1/344-349; Antlaşmanın Farsça metni için bkz. *Sazman-ı Esnâd ve Kitabhâne-i Millî-i İslâmî-i İran*, 295/8038, s. 17-29; Aktaran, Azap, *Şah Mat*, 306.

⁵¹⁴ Tasdiknâmeler, biri Türkçe diğeri de Farsça olmak üzere iki dilde hazırlanmıştır. Bkz. BOA, HAT., 815/37271-C, (29 Zilhicce 1239/25 Ağustos 1824); BOA, A.{DVNSNMH.d., 10/420, (29 Rabiulevvel 1239/3 Aralık 1823); Sepehr, *Nasihü't-Tevârîh Tarih-i Kaçariye*, 1/344-349; Bu durum, her iki devletin kendi diline ve diplomatik geleneklerine saygı göstererek anlaşmanın resmîyetini ve geçerliliğini iki taraf için de eşit şekilde güvence altına alma çabalarını yansıtmaktadır. Tasdiknâmelerin çift dilde düzenlenmesi hem Osmanlı hem de İran için anlaşmanın metinlerine bağlı kalınarak yürütülecek ilişkilerde bir standardizasyon sağlanmasını amaçlamış, aynı zamanda diplomatik hassasiyetlerin gözetildiği bir sürecin parçası olmuştur.

⁵¹⁵ Azap, *Şah Mat*, 301; Kalantarî, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 167-168.

ve Anadolu Muhasebecisi Mehmed Necib Efendi, Orta elçi payesiyle İran'a elçi olarak atanmıştır. Bu görev, anlaşmanın resmîleşmesi ve tasdiknamelerin mübadelesi sürecinin tamamlanması açısından kritik bir adımdı. Aynı şekilde, İran da tasdiknameyi İstanbul'a ulaştırmak üzere Tebrizli Serheng⁵¹⁶ Kasım Han'ı büyükelçi ünvanıyla İstanbul'a göndermiştir⁵¹⁷.

Necib Efendi, kendisine verilen tasdikname⁵¹⁸ ve namelerle 13 Ağustos 1823 tarihinde İstanbul'dan ayrılarak Erzurum ve Kars üzerinden önce Revan'a, ardından Tebriz'e ulaşmıştır. Tebriz'de Abbas Mirza ile bir görüşme gerçekleştirdikten sonra, diplomatik görevini sürdürmek üzere Tahran'a doğru yola çıkmıştır⁵¹⁹. Tahran'a vardığında, İran hükümet yetkililerinden Kâimmakâm'ı tarafından resmî bir karşılama töreni yapılmıştır. Daha sonra, Necib Efendi, Eminüddevle Abdullah Han'ın konağında misafir edilmiştir. Necib Efendi, Tahran'a ulaştıktan iki hafta sonra, İran Şahı Feth Ali Şah'ın huzuruna çıkmıştır. Bu görüşmede, beraberinde getirdiği Osmanlı tasdiknamesi ve diğer diplomatik nameleri takdim ederek iki devlet arasındaki barış sürecinin resmî bir boyuta taşınmasını sağlamıştır⁵²⁰. Necib Efendi, görevini başarıyla tamamladıktan sonra Tahran'dan ayrılarak Tebriz üzerinden geri dönmüş ve 3 Mayıs 1824 tarihinde Erzurum'a ulaşmıştır. Buradan İstanbul'a hareket eden Necib Efendi, varışında Feth Ali Şah ve Abbas Mirza'dan aldığı mektupları Bâbîâli'ye takdim etmiştir. Bu önemli mektuplar, Divan-ı Hümayun kaleminde saklanmak üzere önce tercüme ettirilmiş, ardından asıllarıyla birlikte Sultan II. Mahmud'a sunulmuştur⁵²¹. Bu sürecin tamamlanması, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin resmî olarak teyit edilmesi ve barış sürecinin sağlam bir zemine oturtulmasında önemli bir adım olmuştur.

⁵¹⁶ *Serheng* (سرهنك), askerî bir terim olarak İran'da kullanılır ve Türkçedeki karşılığı *albay*dır. Bkz. Mehmet Kanar, *Farsça-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Say Yayınları, 2010), 893.

⁵¹⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1301), 12/99; Sepehr, *Nasihü't-Tevârih Tarih-i Kaçariye*, 1/343-344; Azap, *Şah Mat*, 301-302; BOA, HAT., 801/37095-A, (9 Cemâziyelevvel 1239/11 Ocak 1824).

⁵¹⁸ BOA, HAT., 782/36602, (29 Zilhice 1239/25 Ağustos 1824).

⁵¹⁹ Azap, *Şah Mat*, 301-302; BOA, HAT., 815/37281-B, (5 Ramazan 1239/4 Mayıs 1824); BOA, HAT., 804/37126, (15 Muharrem 1239/21 Eylül 1823).

⁵²⁰ Kalantari, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 168-169; BOA, HAT., 815/37281-A, (29 Zilhice 1238/6 Eylül 1823).

⁵²¹ Azap, *Şah Mat*, 304; BOA, A.{DVNSNMH.d., 10/450, (29 Zilhicce 1239/25 Ağustos 1824); BOA, A.{DVNSNMH.d., 10/449, (29 Zilhicce 1239/25 Ağustos 1824); BOA, HAT., 1560/71, (29 Zilhicce 1237/16 Eylül 1822).

Diğer taraftan İran Elçisi Kasım Han da Osmanlı tarafına tasdiknameyi ve mektupları ulaştırmak amacıyla yola çıkmış ve 16 Ocak 1824 tarihinde Kars'a varmıştır. Burada iki gün kaldıktan sonra Erzurum'a gitmiş, 24 Ocak 1824 tarihinde Erzurum'dan ayrılarak 3 Nisan 1824 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. İstanbul'a vardığında, Kasım Han Bâbîâli'de Sadrazam Mehmed Said Galib Paşa ile görüşmüş ve tasdikname ile mektupları teslim etmiştir. Kendisine Kapıcıbaşı Haşım Ağa'nın Aksaray'daki konağı tahsis edilmiştir. Konaktan alayla alınarak Topkapı Sarayı'na getirilen Kasım Han, kubbealtında resmî bir karşılama merasimiyle onurlandırılmış, ardından arz odasına alınmış ve Feth Ali Şah'tan getirdiği mektubu Sultan II. Mahmud'a takdim etmiştir⁵²². Bu diplomatik törenler, iki devlet arasındaki ilişkilerin ciddiyetini ve saygı esasına dayalı bir barışın kurulmasında oynadığı önemli rolü yansıtmaktadır. Elçilerin karşılıklı olarak birbirine gösterdiği bu nezaket, o dönemin diplomatik anlayışını ve devletlerarası protokolün ciddiyetini de ortaya koymaktadır.

Kasım Han'ın İstanbul'da bulunduğu dönemde, Osmanlı Devleti ile İran arasında ciddi bir diplomatik kriz patlak vermiştir. Osmanlı tarafı, Kasım Han'ın takdim ettiği tasdiknamenin, daha önce mübadele edilen temessükle uyuşmadığını ve tasdiknamede tahrifat yapıldığını fark etmiştir. Bu durum, Osmanlı tarafında büyük bir rahatsızlık yaratmış ve krize neden olmuştur. Sorunu çözmek için Kasım Han ile reisülküttabın hanesinde müzakereler yapılmıştır. Bu görüşmelere, Kasım Han'ın yanında İran'ın meselelerini çözmekle görevlendirilen ve onun dönüşünden sonra İstanbul'da maslahatgüzar olarak kalacak olan Ağa Mustafa da katılmıştır. Osmanlı Devleti, mevcut tasdiknamenin kabul edilemez olduğunu ve revize edilmesi gerektiğini açıkça ifade ederek bu konuda ısrarcı olmuştur. Bu kararlılık, taraflar arasındaki gerilimi daha da artırmıştır. Ancak reisülküttabın bürokratik becerisi sayesinde kriz büyümeden çözüme kavuşturulmuştur. Tahrif edilen tasdikname düzeltilmiş ve Osmanlı tarafına sunulmuştur⁵²³. Böylece, iki ülke arasında yaşanan bu gerginlik büyük bir diplomatik sorun hâline gelmeden başarıyla halledilmiştir.

⁵²² Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 12/99; Azap, *Şah Mat*, 304-305; BOA, HAT., 786/3677, (14 Cemâziyelevvel 1239/16 Ocak 1824); BOA, HAT., 782/36597, (29 Zilhicce 1239/25 Ağustos 1824).

⁵²³ Azap, *Şah Mat*, 305-306; Kasım Han tarafından sunulan ve açıkça tahrif edildiği düşünülen Farsça tasdiknamenin bir sureti, Türkçe tercümesi ile durumu daha iyi anlaşılması amacıyla tercüme edilen Türkçe temessük tercümesi ve mübadele edilen Türkçe ve Farsça temessük metni için bkz. BOA,

Elçilik görevini başarıyla tamamlayan Kasım Han ve maiyeti, dönüş yolculuğuna çıkmadan önce, gelenek olduğu üzere son bir kez Bâbîâlî'ye gitmiştir. Kasım Han, Sadrazam ile görüşerek İran'a götürülmek üzere yazılan mektupları teslim almıştır. Osmanlı Devleti, Kasım Han'a ve beraberindekilere harcırah ve çeşitli hediyeler takdim etmiştir. Kasım Han ile birlikte olan İran maslahatgüzarı Mustafa Ağa'ya da hediye verilmiştir. Kasım Han ve maiyeti, tüm bu resmî işlemleri tamamladıktan sonra, İstanbul'dan ayrılarak İran'a doğru yola çıkmıştır⁵²⁴. Kasım Han İran'a dönerken Mustafa Ağa maslahatgüzar olarak İstanbul'da kalmıştır⁵²⁵. Bu diplomatik hareket, iki ülke arasındaki ilişkinin önemli bir parçası olarak protokollere uygun bir şekilde ve karşılıklı saygı çerçevesinde yürütülmüştür. Kasım Han'ın görevi başarıyla tamamlaması, İran-Osmanlı ilişkilerinde o dönemin diplomatik süreçlerinin nasıl işlediğini göstermektedir.

Erzurum Antlaşması'nın hazırlanmasında her iki tarafın murahhasları büyük bir titizlik göstermiştir. Ancak, süreç zorlu geçmiş ve müzakereler zaman zaman kesilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Buna rağmen, antlaşmanın imzalanması önemli bir diplomatik başarı olarak değerlendirilmiştir. Fakat bu anlaşma, İran ile Osmanlı arasındaki tüm anlaşmazlıkları tam anlamıyla çözmemi başaramamıştır. Özellikle Baban Sancağı'nın kime ait olacağı ve bazı aşiretlerin hangi devlete tabi olduğu gibi meseleler, antlaşmanın ardından da devam eden ihtilaflar olarak kalmıştır. Bu sorunlar, iki devlet arasındaki sınır düzenlemeleri ve aşiretlerin bağlılıklarının belirlenmesi konusunda çekişmelere neden olmuştur.

İran ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Erzurum Antlaşması çerçevesinde, İranlılar, Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde bulunan Baban Sancağı ve bu sancağın

HAT., 1438/59105, (19 Zilkade 1238/28 Temmuz 1823); BOA, HAT., 815/37271-A, (29 Zilhicce 1239/25 Ağustos 1824); BOA, HAT., 815/37271-B, (29 Zilhicce 1239/25 Ağustos 1824); BOA, HAT., 815/37271-A, (29 Zilhicce 1239/25 Ağustos 1824); BOA, HAT., 815/37271-İ, (29 Zilhicce 1239/25 Ağustos 1824); Ayrıca antlaşma metninde yapılan değişikliklerin yarattığı sorunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Eralp Yaşar Azap, "İ. Erzurum Antlaşması Metninde Yapılan Tahrifat ve Antlaşmanın Uygulanmasında Yarattığı Sorunlar", *Tarih Dergisi*, 77 (2022), 213-257.

⁵²⁴ Azap, *Şah Mat*, 307-308; Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, 325.

⁵²⁵ Kalantarı, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 170.

mutasarrıfının işlerine müdahale etmeyeceklerdi⁵²⁶. Ayrıca, İran tarafı, savaş sırasında ya da öncesinde ele geçirdiği kale, kasaba ve köyleri, antlaşmanın imzalanmasından itibaren iki ay (60 gün) içinde tamamen Osmanlı Devleti'ne teslim edecekti. Bu düzenlemeler, iki devlet arasındaki sınır anlaşmazlıklarını ve bölgedeki yönetim sorunlarını çözmeyi amaçlamaktaydı.

Baban meselesi, iki devlet arasındaki ilişkilerin tekrar gerginleşmesine yol açarken İran'ın Bağdat bölgesinde ele geçirdiği bazı yerleri Osmanlı'ya geri vermemesi de gerilimi tırmandırmıştır. Üstelik İran'ın, Bağdat Valisi'nin işlerine müdahale etmeye başlaması, Osmanlı Devleti'nin sabrını taşımıştır. Bu durumu çözmek amacıyla Osmanlı Devleti Esad Efendi'yi bu meseleleri araştırmak ve çözüm yolları bulmak üzere görevlendirmiştir. Esad Efendi, Bağdat'a giderek Bağdat Valisi ile kapsamlı görüşmeler yaptıktan sonra, İran Veliahtı Abbas Mirza tarafından görevlendirilen Hüseyin Kulu Han ile ihtilaflı meseleler üzerinde müzakereler yürütmüştür⁵²⁷. Ancak bu görüşmelerden somut bir sonuç alınamamış ve herhangi bir anlaşmaya varılamamıştır. Anlaşmazlıklar devam etmiş ve taraflar arasındaki gerilim, diplomatik yollardan çözülememiştir. Bu gelişmeler, iki ülke arasında bir başka diplomatik krizin kapıda olduğunun sinyallerini vermiştir.

Taraflar arasındaki sorunlar çözülemediği için Esad Efendi İran temsilcisiyle birlikte Abbas Mirza'nın yanına gitmek üzere Tebriz'e hareket etmiştir. Ancak bu sırada, Abbas Mirza Tahran'a çağırılmıştı. Abbas Mirza, Osmanlı-İran ilişkilerini yeniden rayına oturtmak ve devam eden meseleleri çözmek amacıyla ikili görüşmeleri yürütmek için Mustevfi Muhammed Takî'yi görevlendirmiştir. Esad Efendi, Tebriz'de gerçekleştirdiği görüşmelerin sonuçsuz kalacağını fark etmesinin ardından, müzakerelerden olumlu bir netice çıkmayacağını anlayarak 27 Ekim 1825 tarihinde İstanbul'a dönmüştür⁵²⁸. Bu gelişme, İran ile Osmanlı arasındaki ilişkilerin çözüm arayışlarının beklenenden daha zor ve karmaşık olduğunu ortaya koymaktadır. Esad Efendi'nin dönüşü, özellikle Baban meselesi ve Bağdat çevresindeki ihtilaflar gibi kilit

⁵²⁶ Erzurum Antlaşması'nın birinci maddesi. Bkz. Soofizadeh, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)*, 73-76.

⁵²⁷ Kalantarı, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 178-179; BOA. HAT., 813/37259-E, (9 Şaban 1241/19 Mart 1826).

⁵²⁸ Kalantarı, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 181-182.

konularda bir anlaşmaya varılamadığını gösterirken iki devlet arasındaki gerilimin uzun süre devam edeceğine işaret etmektedir. Bu olay, diplomatik süreçlerin çoğu zaman yavaş ve sabır gerektiren bir niteliğe sahip olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır.

İran ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler bu gerginlikler ve anlaşmazlıklarla devam ederken, 1826-1828 yılları arasında İran ile Rusya arasında yeni bir savaş patlak vermiştir. İran, Rusya'nın askerî gücü karşısında tek başına duramayacağını bildiği için Osmanlı Devleti ile yeniden bir ittifak arayışına girmiştir⁵²⁹. Savaşın devam ettiği sırada, İran tarafı Rus ordularının ilerlemesini durdurmak ve bir barış zemini oluşturmak amacıyla Rusya'ya elçi göndermek istemiştir. Ancak, Rus ordusunun başkomutanı General Aleksey Petroviç Yermolov, İran'ın Gürcistan üzerinden Rusya ile temas kurmasına engel olmuştur. Bu nedenle bu hususta görevlendiren Davud Han İstanbul tarikiyle Petersburg'a gitmek üzere İran'dan ayrılmış ve 2 Eylül 1826 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır⁵³⁰. Bu fırsattan istifade eden Abbas Mirza Davud Han'ı hem Osmanlı Devleti ile bazı meseleleri müzakere etmek hem de ittifak teklifini iletmek üzere görevlendirmiştir. Davud Han, İstanbul'a ulaştıktan sonra Abbas Mirza'nın Osmanlı devlet erkânına yazdığı mektupları teslim etmiş ve mektupların içeriğinde İran'ın Osmanlı ile bir araya gelerek Rusya'ya karşı ortak bir ittifak kurma çağrısı yer almıştır⁵³¹. İran'ın Osmanlı Devleti ile ittifak kurma girişimi, Bâbîâli tarafından temkinli bir şekilde değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti, Rusya ile o dönemde devam eden barışın önemini vurgulayarak bu süreçte herhangi bir ittifaka dâhil olmanın kendi çıkarlarına uygun olmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla, Osmanlı yönetimi İran'ın bu teklifine olumlu yaklaşmamış, resmî olarak tarafsız kalacağını açıklamıştır⁵³².

Osmanlı Devleti, başlangıçta İran'ın Rusya'ya karşı ittifak çağrısına olumsuz yaklaşmış olsa da kendi çıkarlarının tehdit altında olduğunu hissettiğinde benzer bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Rusya'nın bölgedeki etkisinin artması ve Osmanlı topraklarına yönelik tehditler (1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı), Osmanlı yönetimini

⁵²⁹ *Esnâd-ı Resmî der Revâbit-i Siyasi-i İran ba İngiliz ve Rus ve Osmanî*, 1/336; Kalantarî, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 187-188.

⁵³⁰ Bina, *Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran*, 1/210.

⁵³¹ Bina, *Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran*, 1/210; Kalantarî, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 189.

⁵³² Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 341; Kalantarî, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 190.

İran ile ittifak yapmaya sevk etmiştir. Ancak, bu sefer roller değişmiş ve İran, Rusya ile yeni bir anlaşma imzaladığını gerekçe göstererek tarafsız kalacağını beyan etmiştir⁵³³. Hatta Osmanlı-Rus harplerinin başlarında İran ile Rusya arasında 10 Şubat 1828 tarihinde imzalanan Türkmençay Antlaşması, İran ile Rusya arasındaki savaşa son verirken Rusya'ya Osmanlı Devleti ile Balkanlar ve Kafkasya'da devam eden çatışmalara yeniden odaklanma fırsatı sunmuştur. Bu antlaşma, Rusya'nın bölgedeki stratejik çıkarları doğrultusunda önemli bir kazanım sağlamıştır. Özellikle Kafkasya'daki askerî operasyonlarına hız kazandırarak Osmanlı karşısındaki avantajını artırma imkânı bulmuştur. Rusya, Kaçar Hanedanı'nı da memnun etmek ve tarafsız tutmak amacıyla antlaşmaya birkaç ek madde daha ekleyerek diplomatik manevra yapmıştır. Bu eklemeler, İran'ın savaş sonrası Rusya'ya karşı bir tehdit oluşturmamasını önlemeye yöneliktir. Türkmençay Antlaşması ile İran, Rusya'nın taleplerini büyük ölçüde kabul etmek zorunda kalmış, bu da İran'ı diplomatik olarak daha nötr bir pozisyona getirmiştir. Rusya, böylece doğuda güvenliği sağlarken batıda Osmanlı ile olan hesaplaşmasına daha fazla odaklanabilmiştir⁵³⁴.

⁵³³ Kalantarı, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 191-192; BOA, HAT., 767/36138-A, (29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828); BOA, HAT., 767/36138-B, (29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828); İran'ın Rusya karşısında tarafsız kalma kararında, Rusların Tebriz'de Veliaht Abbas Mirza üzerinde kurduğu baskılar önemli bir rol oynamıştır. Rus ordusunun bölgedeki ilerleyişi ve Abbas Mirza'nın etkili olduğu Tebriz üzerindeki stratejik tehdit, İran'ı zor bir duruma sokmuştur. Özellikle Rusya'nın, Tebriz ve çevresine yönelik askeri ve diplomatik baskıları, Abbas Mirza'yı Osmanlı ile ittifaktan vazgeçmeye ve Rusya ile uzlaşmaya zorlamıştır. Bkz. W.E. David Allen-Paul Muratoff, *Kafkasya Harekâtı: 1828-1921 Türk-Kafkasya Sınırındaki Harplerin Tarihi*, (Ankara: G. Kurmay Basımevi, 1966), 32-33.

⁵³⁴ Türkmençay Antlaşması'na eklenen önemli maddelerden biri, İran'ın iç siyasetine ve Kaçar Hanedanı'nın geleceğine dair oldukça dikkat çekiciydi. Antlaşmanın 7. maddesi, İran'ın *Naibü's-Saltana* ünvanına sahip olan veliahtı Abbas Mirza'nın, İran'ın müstakbel şahı olarak Rus İmparatoru I. Nikolay tarafından resmen tanınmasını sağlıyordu. Bu madde, Rusya'nın İran üzerindeki nüfuzunu artırırken Abbas Mirza'nın Kaçar tahtına yükselme sürecini garanti altına alıyordu. Böylece Rusya, Abbas Mirza'nın iktidarını güçlendirmek ve ileride İran'ın Rusya'ya olan bağımlılığını pekiştirmek için stratejik bir adım atmış oldu. Antlaşmanın 9. maddesi ise İran ile Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin daha sağlam temellere oturtulmasını hedefliyordu. Bu madde, iki ülke arasında diplomatik misyonların kurulmasını ve antlaşma hükümlerinin sağlıklı bir şekilde uygulanmasını öngörüyordu. Karşılıklı elçiliklerin oluşturulması, sadece antlaşmanın uygulanmasını değil, aynı zamanda Kaçar Hanedanı ile Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin daha sistematik ve kalıcı bir çerçeveye oturtulmasını sağladı. Bu maddeler, İran'ın iç siyasetini şekillendirmekte Rusya'ya önemli bir nüfuz alanı kazandırmış ve iki ülke arasındaki güç dengesini Rusya lehine çevirmiştir. Bkz. Abdolvahid Soofizadeh-Özgür Türker, "Rusya-İran (Kaçar) İlişkileri Adına Dehşet Verici Bir Hadise: Rusya'nın Tahran Başkonsolosluğu Baskını ve Büyükelçi Aleksandr Griboyedov ve Maiyetinin Katledilmesi (11 Şubat 1829)", *Belleten*, 82/294 (2018), 570-571; Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021), 120-121.

Türkmençay Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra, Rusya'nın İran'a gönderdiği büyükelçisi Aleksandr Griboyedov ve maiyetinin 11 Şubat 1829 tarihinde Tahran'da katledilmesi hem İran hem de Rusya nezdinde büyük bir şok ve endişe yaratmıştır. Olayın, özellikle iki ülke arasında yeni sağlanan barış ortamında gerçekleşmiş olması, daha da karmaşık bir diplomatik krize yol açmıştır. Bu vahim hadise, Rus hükümeti tarafından yakından takip edilmiştir ve başlangıçta olayın arkasında bir İngiliz ya da Osmanlı komplosu olabileceği düşünülmüştür. Ancak, olayın detayları gün yüzüne çıkınca Griboyedov ve elçilik çalışanlarının İran'da tahrik edici davranışlar sergilediği yönündeki iddialar ve baş sekreter Maltzov'un verdiği ifadeler, suikastın yerel bir halk ayaklanmasının sonucu olduğu ihtimalini güçlendirmiştir. Griboyedov'un, İranlılar üzerinde bıraktığı kötü izlenim, büyükelçilik çalışanlarının dine ve kültüre saygısız tutumlarıyla birleşince olay, halkın tepkisine yol açmıştır. İran tarafı ise bu olayı büyük bir üzüntüyle karşılamış ve suçluların derhal cezalandırılacağına dair Rusya'ya teminat vermiştir. Bu noktada Rusya, Osmanlı ile savaşa devam ederken Griboyedov'un ölümü meselesini daha fazla büyütmekten kaçınmış ve bu hadiseyi bir savaş sebebi yapmamıştır. İran'la olan ilişkileri koparmak yerine diplomatik çözüm arayışına girmiştir. İran Şahı Feth Ali Şah, Rusya'nın güvenini yeniden kazanmak için hızla harekete geçmiş ve torunu Hüsrev Mirza başkanlığında bir heyeti St. Petersburg'a göndermiştir. Hüsrev Mirza, İmparator I. Nikolay'dan affını talep etmek ve Rusya ile ilişkileri düzeltmek için İran hazinesinin en değerli mücevherlerinden biri olan *Şah Elması*'nı hediye etmiştir. Bu diplomatik jest, Rusya ile İran arasındaki gerginliği azaltmış ve olayın daha fazla büyümeden çözüme kavuşmasını sağlamıştır⁵³⁵.

Griboyedov suikastının ardından Rusya'nın bu olayı savaş sebebi yapmaması, İran için önemli bir nefes alma fırsatı yaratmıştı. Ancak İran, Rusların elçinin öldürülmesini kolayca unutmayacağını biliyordu. Bu nedenle Feth Ali Şah, Osmanlı Devleti ile bir an önce iş birliği yaparak Rusya'ya karşı ortak bir cephe oluşturma planını devreye sokmaya çalışmıştır. Özellikle Rusya'nın işgal ettiği İran topraklarında

⁵³⁵ Cihangir Mirza, *Tarih-i Nov*, haz. Abbas İkbâl Aştiyanî, (Tahran: İlm, 1384), 129-131; Sepehr, *Nasihü't-Tevârîh Tarih-i Kaçariye*, 1/420-421; Soofizadeh-Türker, "Rusya-İran (Kaçar) İlişkileri Adına Dehşet Verici Bir Hadise", 581-582; Laurence Kelly, *Diplomacy and Murder in Tehran: Alexander Griboyedov and Imperial Russia's Mission to the Shah of Persia*, New York: Tauris Parke Paperbacks, 2006), 201; BOA, HAT., 792/36824, (24 Ramazan 1244/30 Mart 1829).

suikast sonrasında başlayan ayaklanmalar, İran için bu dönemi fırsata çevirme şansını doğurmuştur. Feth Ali Şah, Rusya'nın bölgedeki mevcudiyetini zayıflatmak ve Osmanlı'nın Rusya ile olan savaşından faydalanarak kendine stratejik bir avantaj sağlamak istemekteydi. Bu bağlamda, İran'ın Erzurum'daki temsilcisi Ağa Hasan ile İstanbul'daki maslahatgüzarı Ağa Muhammed, Osmanlı Devleti ile Rusya'ya karşı birleşme çabalarını hızlandırmışlar; her iki temsilci de iki devlet arasında diplomatik yollarla bir ittifak kurulması için yoğun bir çaba sarf etmiştir⁵³⁶.

İran-Osmanlı ittifakının gerçekleşmesi adına İran tarafından önemli bir adım olarak din âlimi Hacı Molla Muhammed Şerif Şirvanî diplomatik görevle İstanbul'a gönderilmiştir. Şirvanî, Tebriz üzerinden Van'a ulaştıktan sonra burada Osmanlı Devleti'nin önemli askerî ve idari isimlerinden İshak Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. İshak Paşa ile yapılan temaslardan sonra Şirvanî, yolculuğuna devam ederek Erzurum'a geçmiş ve burada Erzurum Valisi ve aynı zamanda Şark Seraskeri olan Salih Paşa ile bir araya gelmiştir. Şirvanî'nin Erzurum'daki bu temasları, İran-Osmanlı ilişkilerinde kritik bir dönemde yapılmıştır. Salih Paşa'ya, İran Veliahtı Abbas Mirza tarafından yazılmış bir mektubu takdim eden Şirvanî, ittifak teklifini detaylandırmıştır. Abbas Mirza'nın mektubunda, Ruslara karşı yapılacak bir iş birliğinin gerekliliği vurgulanmakta ve İran'ın Osmanlı ile ortak hareket etmek istediği belirtilmiştir. Ayrıca Şirvanî'nin bir an evvel payitahta gönderilmesini istemiştir⁵³⁷.

Bâbîâli, tarafından İran ile ittifak görüşmeleri için Salih Paşa'ya memuriyet verilmişse de Veliaht Mirza Abbas ve İran Elçisi'nin ısrarlı isteği üzerine görüşmelerin İstanbul'da yapılmasının daha uygun olacağına karar vermiştir. Ayrıca Elçi'nin İran Şahı'nın ittifakla ilgili mektuplarını bizzat Osmanlı Padişahı'na takdim etmek istediğini belirtmesi sonucu bu talep doğrultusunda, İran Elçisi'nin İstanbul'a gönderilmesinde herhangi bir sakınca görülmemiştir. İran Elçisi, İstanbul'a ulaştığında Haydarpaşa

⁵³⁶ Kalantarî, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 192-193; BOA, HAT., 795/36896, (29 Zilhicce 1244/2 Temmuz 1829).

⁵³⁷ BOA, HAT., 786/36707, (30 Ramazan 1244/5 Nisan 1829); BOA, HAT., 792/36824-K, (9 Ramazan 1244/15 Mart 1829).

İskelesi'nde büyük bir saygı ile karşılanmıştır. Misafirperverliğin gereği olarak Kasapçıbaşı Ağa'nın hanesinde ağırlanmıştır⁵³⁸.

İran Elçisi bir süre sonra Bâbîâlî'ye davet edilmiş ve ittifak görüşmeleri resmen başlamıştır. Şirvanî ile yapılan görüşmelerde, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde durulmuş ve Tahran'da Rus Elçisi Griboyedov'un öldürülmesiyle ilgili bilgi paylaşılmıştır. Elçi, Rusya'nın bu hadiseyi kolayca hazmetmeyeceğini belirtmiş ancak şu ana kadar Rusya'nın resmî bir tepki vermemiş olmasını, zaman kazanma ve mümaşat gösterme çabası olarak yorumlamıştır. Rusya'nın cevabında, *elçinin kendi hatası yüzünden öldüğü* iddia edilse de İran Elçisi, Rusya'nın bu durumu geçici olarak hafife aldığını ve Osmanlı Devleti ile süren savaşı bitirir bitirmez, fırsat bulduğu an İran'a karşı ihanet girişiminde bulunacağını öngördüklerini ifade etmiştir. Bu nedenle, Osmanlı Devleti ile ittifak yaparak Rusya'ya karşı ortak bir harekât gerçekleştirmek istediklerini, bu ittifakın kurulması için de kendisinin görevlendirildiğini dile getirmiştir⁵³⁹.

Sultan II. Mahmud, İran ile ittifak kurulmasında herhangi bir sakınca görmemiş olması nedeniyle söz konusu ittifakın gerçekleştirilmesine yönelik müzakerelerin başlatılmasına onay vermiştir. Sultan, İran ile bir anlaşma yapılmasını desteklerken İran Elçisi de söz konusu ittifakın gerçekleşmesi durumunda İran'ın üzerine düşen her türlü çabayı göstereceğini ve tüm imkânlarıyla Osmanlı Devleti'ne destek sağlayacağı yönünde güvence vermiştir. Görüşmeler sonucunda taraflar arasında bir ittifak metni hazırlanmış ve Reisülküttap ile İran Elçisi tarafından imzalandıktan sonra mübadele edilmiştir⁵⁴⁰. Ancak bu süreçte Rusların Edirne'ye kadar ilerlemesi ve payitahtı tehdit etmeleri, diğer taraftan Erzurum'un düşmesi, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakarak acele bir şekilde mütareke ve barış arayışına sevk etmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, Osmanlı Devleti, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'na son veren Edirne Antlaşması'nı 14 Eylül 1829 tarihinde imzalamak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin savaşın sona

⁵³⁸ BOA, HAT., 798/36992, (29 Zilhicce 1245/21 Haziran 1830); Yahya Kalantarî, "Sefaret-i Nafercam-ı Hacı Molla Muhammed Şerif Şirvanî ya Gûşe-yi ez Münasebât-ı İran ve Osmanî der Evâsıt-i Karn-ı Sizdehom", *Do Fasılânâme Zeban ve Edeb-i Farsî*, 128 (1362), 156.

⁵³⁹ BOA, HAT., 796/36929, (29 Zilhicce 1245/21 Haziran 1830); Kalantarî, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 195-196.

⁵⁴⁰ Kalantarî, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 196-197; BOA, HAT., 796/36929, (29 Zilhicce 1245/21 Haziran 1830); BOA, HAT., 796/36930, (29 Zilhicce 1245/21 Haziran 1830).

erdirilmesi ve barışın sağlanması adına Rusya ile anlaşmaya varması, İran ile ortak bir cephede hareket etme ihtimalini ortadan kaldırmış ve iki devlet arasındaki ittifak planları sonuçsuz kalmıştır⁵⁴¹. Bu gelişmelerin ardından, İran Elçisi Şirvanî'nin İstanbul'da kalmasının artık bir fayda sağlamayacağını gören Osmanlı Devleti, onun ülkesine dönmesine izin vermiştir. Şirvanî, Sultan II. Mahmud'un, Feth Ali Şah ve Veliaht Abbas Mirza'ya hitaben yazdığı iyi niyet mektupları da yanına alarak İstanbul'dan ayrılmıştır⁵⁴². Böylece, ittifak girişimleri sona ermiş, ancak Osmanlı Devleti diplomatik ilişkileri sıcak tutmak adına mektuplarla dostane mesajlarını iletmeyi sürdürmüştür.

1828 Türkmençay Antlaşması'nın ardından İran, Rusya karşısında ağır şartlar kabul etmiş, benzer şekilde Osmanlı Devleti de 1829 Edirne Antlaşması ile Rusya'ya karşı zorlayıcı koşullar altında bir barış sağlamıştır. Bu iki antlaşma hem İran'ı hem de Osmanlı'yı benzer bir kaderde buluşturmuş ve aralarındaki yakınlaşmayı pekiştirmiştir. Bu yakınlaşmanın bir göstergesi olarak İran tarafı iyi niyetini ifade etmek ve Osmanlı Devleti'nin Edirne Antlaşması'nı tebrik etmek amacıyla Zeynelabidin Han'ı 1830'da diplomatik bir görevle İstanbul'a göndermiştir⁵⁴³. Bu dönemde, Bağdat valisi Davud Paşa'nın isyanı ve İran'a iltica etme ihtimali Osmanlı Devleti'ni endişelendirmiştir. Osmanlı, Davud Paşa'nın İran tarafından kabul edilmemesi konusunda bir talepte bulunmuş ve İran da bu isteği kabul etmiştir⁵⁴⁴.

⁵⁴¹ Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 342; Kalantarı, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 200; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/123-125.

⁵⁴² BOA, A.{DVNSNMH.d., 10/505, (20 Rabiulevvel 1245/19 Eylül 1829); BOA, A.{DVNSNMH.d., 10/505, (20 Rabiulahir 1245/20 Ekim 1829); Kalantarı, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 200; İran elçisi Şirvanî, ülkesine dönerken Osmanlı topraklarında eşkıyaların saldırısına uğrayarak eşyaları yağmalanmış ve kendisi de esir alınmıştır. Elçi, Rus komutan General Paskiewitch tarafından eşkıyaların elinden kurtarılmıştır. Ancak, bu müdahale sonucunda, İran'ın İstanbul'daki diplomatik faaliyetlerinin Rusya'dan gizlenmeye çalışılan kısmı açığa çıkmıştır. Bu durum, Rusya İmparatoru I. Nikolay'ın tepkisine yol açmış ve Rusya, İran'a resmî bir protesto notası vererek durumu kınamıştır. Bkz. Mahmud, *Tarih-i Revâbit-i Siyasi-i İran ve İngiliz*, 1/314-314.

⁵⁴³ Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 343; Kalantarı, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 202.

⁵⁴⁴ Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 343; İran-Rus ve Osmanlı-Rus savaşları sırasında İran ile Osmanlı Devleti, aralarındaki bazı ihtilaflı meseleleri geri planda bırakmayı tercih etmiştir. Savaşların ardından, iki devlet, özellikle Van bölgesindeki sınır düzenlemeleri ve diğer anlaşmazlıkların çözümü için Erzurum'da yeniden müzakerelere başlamıştır. Bu görüşmelerde İran'ı Erzurum'daki temsilcisi Ağa Hasan, Osmanlı Devleti'ni ise Erzurum valisi Esad Muhlis Paşa temsil etmiştir. Müzakerelerin odak noktası, sınırların düzenlenmesi ve önceki anlaşmazlıkların çözümüne yönelik olmuştur. Osmanlı

Yukarıda da belirtildiği gibi hem İran hem de Osmanlı Devleti, Rusya ile yaptıkları savaşlar sonucunda ağır şartlar içeren antlaşmalar imzalamak zorunda kalmışlardır. İran, Türkmençay Anlaşması'ndan sonra iç karışıklıklarla sarsılmış, özellikle Horasan'da mahallî hanlar ve şehzadeler arasında çıkan çatışmalar İran'ı daha da zor duruma sokmuştur. Bu iç mücadeleler, İran'ın merkezî otoritesini zayıflatırken bölgesel sorunları çözme noktasında ciddi zorluklar yaratmıştır. Bu nedenle, İran, Osmanlı Devleti ile daha uzlaşmacı bir politika izlemek zorunda kalmış ve kendi iç sorunlarını çözmeye odaklanmıştır⁵⁴⁵.

Kaçar hükümeti iç karışıklıklarla meşgulken Osmanlı Devleti de ciddi bir kriz hâline gelen Mısır Meselesi ile uğraşıyordu. Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı, Osmanlı Devleti için büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Bu dönemde, İran Osmanlı Devleti'yle ilişkilerini güçlendirmek ve bölgedeki gelişmelere duyarsız kalmadığını göstermek amacıyla Zeynelabidin Han'ı İstanbul'a elçi olarak göndermiştir. Zeynelabidin Han, İstanbul'a geldiğinde Gümrükçü Mustafa Paşa Konağı'nda misafir edilmiş ve Osmanlı Devleti'ne Kaçar hükümetinin Mısır Meselesi'nde her türlü yardıma hazır olduğunu iletmıştır⁵⁴⁶. Bu hamle, İran'ın Osmanlı ile dayanışma içinde olduğunu göstermek ve bölgedeki politik gelişmelere aktif bir şekilde katılma niyetini ortaya koymak açısından önemli bir diplomatik adımdı.

Zeynelabidin Han, İstanbul'da gerçekleştirdiği diplomatik görüşmelerin ardından Sultan II. Mahmud tarafından kabul edilmiştir. Bu kabul sırasında, Zeynelabidin Han'a Osmanlı Devleti tarafından dostluk ve ittifak ilişkilerinin bir nişanesi olarak bir kıta nişan verilmiştir⁵⁴⁷. Bu tür nişanlar, Osmanlı Devleti'nin önemli diplomatik temaslarda bulunduğu ülkelerin temsilcilerine verdiği yüksek onur sembollerindendi. Zeynelabidin Han'a verilen nişan, İran-Osmanlı ilişkilerinin o dönemde dostane bir zeminde sürdüğünü ve iki ülke arasındaki iş birliğinin önemini vurgulamaktadır.

tarafı, önceki Erzurum valisi Galib Paşa'nın tezini savunmamış olsa da İran tarafı bu öneriyi reddetmiştir. Bkz. Kalantarı, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 207-208.

⁵⁴⁵ Sepehr, *Nasihü't-Tevârih Tarih-i Kaçariye*, 1/513-515; Kalantarı, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 207-208.

⁵⁴⁶ BOA, HAT., 835/37682, (29 Zilhicce 1250/26 Ağustos 1834); Kalantarı, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 215.

⁵⁴⁷ BOA, HAT., 781/36569, (29 Zilhicce 1251/15 Ağustos 1835).

Her ne kadar İran ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerde dostane bir atmosfer gözlemlense de sınır sorunları ve göçebe aşiretlerin hareketliliği gibi nedenlerle iki devlet arasında önemli anlaşmazlıklar sürmekteydi. Özellikle sınırlar boyunca yaşayan göçebe aşiretlerin sık sık Osmanlı veya İran topraklarına firar etmeleri ve bu bölgelerdeki tahribatları, taraflar arasında gerginliğe sebep oluyorlardı. Ayrıca, Osmanlı Devleti ile İran arasında Baban meselesi de büyük bir anlaşmazlık kaynağıydı. Bu sorunlar devam ederken Abbas Mirza İran'ın doğu sınırlarında çıkan iç karışıklıkları bastırdıktan sonra 1833'te Herat kuşatmasıyla görevlendirilmiştir. Rusların da teşvikiyle başlatılan bu kuşatma, İran'ın Afganistan üzerindeki nüfuzunu artırma ve doğu sınırlarını güvence altına alma çabasının bir parçasıydı. Abbas Mirza komutasındaki İran ordusu, Serahs zaferinin ardından Herat hâkimi Kamran Mirza'nın ordusunu mağlup etti ve Herat şehrini kuşatmaya başlamıştır. Ancak, Abbas Mirza'nın hastalanarak 25 Ekim 1833 tarihinde vefat etmesi, kuşatmanın yarıda kalmasına neden olmuştur⁵⁴⁸.

Abbas Mirza'nın vefatının ardından İran'da önemli bir siyasi değişim yaşanmış ve Feth Ali Şah, torunu Muhammed Mirza'yı (Abbas Mirza'nın oğlu) veliaht olarak tayin etmiştir⁵⁴⁹. Bu gelişme hem İran'ın iç siyasetinde hem de bölgedeki güç dengelerinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Abbas Mirza'nın ölüm haberi İstanbul'a ulaştığında, Bağdat'ta bazı huzursuzluklar yaşanmaya başlanmıştır. Söz konusu huzursuzlukların nedenlerini araştırmak ve durumu kontrol altına almak amacıyla Osmanlı Devleti, Agâh Paşa'yı Bağdat'a görevlendirmiştir. Ancak, Agâh Paşa Bağdat'a ulaştığında, bu huzursuzluklar çoktan bertaraf edilmişti. Durumu Bâbiâli'ye rapor eden Agâh Paşa, Bağdat'taki görevini tamamlamıştır. Bu gelişmelerin ardından Osmanlı hükümeti, İran veliahdı Abbas Mirza'nın vefatından duyduğu üzüntüyü resmî olarak ifade etmeye karar vermiştir. Bu amaçla Agâh Paşa, Osmanlı Devleti adına taziyeleti iletmek üzere Tahran'a elçi olarak gönderilmiştir.

⁵⁴⁸ Bina, *Tarih-i Siyasi ve Diplomasî-i İran*, 1/237-238; Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 348-349.

⁵⁴⁹ Rusya, Türkmençay Antlaşması'nın hükümleri arasında Abbas Mirza'nın veliahtlığı konusunda stratejik bir madde yerleştirmişti. Bu maddeye göre, Abbas Mirza'nın ölümünden sonra onun oğlu Muhammed Mirza, İran'ın resmî veliahtı olarak tanınacaktı. Bkz. Devedakan, *İran'da Modernleşmenin Ayak Sesleri Mirza Melkum Han ve Faaliyetleri*, 34-35; Bu hüküm, sadece İran'ın iç işlerine bir müdahale niteliği taşımakla kalmıyor, aynı zamanda Rusya'nın İran üzerindeki nüfuzunu pekiştirme girişimi olarak değerlendiriliyordu. Rusya, Abbas Mirza'nın ölümünden sonra tahtın meşru varisi olarak Muhammed Mirza'yı desteklemek suretiyle, Kaçar Hanedanı'ndaki istikrarı kendi lehine yönlendirmek istemekteydi.

Agâh Paşa, Tahran'a giderek Feth Ali Şah ve İran Sarayı'na, Osmanlı Devleti'nin Abbas Mirza'nın vefatı dolayısıyla duyduğu derin üzüntüyü ve taziyelerini bildirmiştir⁵⁵⁰.

Agâh Paşa'nın sefaretinden sonra Feth Ali Şah II. Mahmud'a dostane bir mektup göndermiştir. Şah, mektubunda torunu Muhammed Mirza'nın veliaht olarak resmen ilan edilmesini Osmanlı hükümdarına bildirmekten onur duyduğunu ifade etmiştir⁵⁵¹. Bu tür yazışmalar, dönemin diplomatik nezaket kurallarına uygun bir şekilde hem bilgi aktarımını hem de karşılıklı iyi niyetin gösterilmesini amaçlamaktadır. Feth Ali Şah, mektubunda özellikle II. Mahmud'a hitap ederken *büyük ve değerli kardeşim* ifadesini kullanarak iki hükümdar arasındaki yakınlığı ve dostluğu pekiştirmeye çalışmıştır. Şah, Abbas Mirza'nın ölümünden sonra veliaht olan Muhammed Mirza'ya da aynı dostluk ve şefkatin gösterilmesini talep etmiş, böylece İran-Osmanlı ilişkilerinde sürekliliği sağlamayı arzulamıştır. Ayrıca, iki Müslüman devlet arasındaki bağların güçlülüğüne vurgu yaparak bu ilişkinin stratejik önemine işaret etmiştir⁵⁵². Feth Ali Şah'ın II. Mahmud'a gönderdiği bu mektup, aynı zamanda onun Osmanlı hükümdarına yazdığı son mektup olma özelliğini taşımaktadır. Zira 1834'te Feth Ali Şah'ın vefatıyla birlikte, Kaçar Hanedanı tahtına torunu Muhammed Mirza geçmiştir⁵⁵³.

Feth Ali Şah Dönemi'nde İran-Osmanlı diplomatik ilişkileri, dönemin emperyalist güçlerinin Orta Doğu'daki çıkarlarının gölgesinde şekillenmiştir. Hem İran hem de Osmanlı Devleti, Rusya'nın yayılmacı politikalarına karşı kendilerini koruma çabasında İngiltere ve Fransa ile ittifaklar aramış; ancak bu ittifaklar kalıcı olmamış ve her iki devletin de zayıflamasına neden olmuştur. Dönemin büyük güçleriyle olan bu ilişkiler, İran ve Osmanlı Devleti'nin kendi aralarındaki politikalarını ve diplomatik girişimlerini de derinden etkilemiştir. Feth Ali Şah'ın vefatı, iki devlet arasındaki ilişkilerin yeni bir yönetim dönemine girdiği bir zamana denk gelmiş, diplomatik

⁵⁵⁰ Kalantarî, *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, 218-219.

⁵⁵¹ Abbas Mirza'nın oğlu olan Muhammed Mirza 20 Haziran 1834 tarihinde Tahran resmî törenle resmen verilaht ilan edilmiş ve ardından Azerbaycan'a (Tebriz'e) gönderilmiştir. BOA, HAT., 781/36750, (29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835); Muhammed Cevad Meşkûr, *Tarih-i İran Zemin*, (Tahran: İntişârât-ı İştirâkî, 1366), 339.

⁵⁵² BOA, A.{DVNSNMH.d., 11/23, (29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836).

⁵⁵³ Ali Kulu Mirza İtîzâdü's-Saltana, *İksirü't-Tevârih*, tash. Cemşid Kîyanfer, (Tahran: Esatir, 1395), 401-403; Markhan, *Tarih-i İran der Devre-i Kaçar*, 76; BOA, HAT., 1315/51265-A, (14 Recep 1250/16 Kasım 1834).

temaslar bu yeni yönetim ile yeniden şekillenmiştir. Muhammed Mirza'nın tahta geçişiyle birlikte, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki dostane ilişkilerin sürdürülmesi adına diplomatik temaslar devam ettirilmiştir. Ancak, Feth Ali Şah'ın gönderdiği son mektup, iki devlet arasındaki ilişkilerde bir dönemin kapanışını ve yeni bir sürecin başlangıcını simgelemektedir. Bu yeni dönem, Osmanlı-İran ilişkilerinin yeniden şekillenmesine ve tarafların dış politikalarında farklı yönelimler benimsemesine zemin hazırlamıştır.

3.3. Muhammed Şah Dönemi (1834-1848)

Feth Ali Şah'ın vefatının ardından, Tebriz'de bulunan Veliaht Muhammed Mirza, tahta çıkmak üzere Tahran'a doğru yola çıkmıştır. Ancak, ölüm haberi yayıldığında, başkent Tahran ve bazı vilayetlerde şehzadeler arasında saltanat mücadelesi baş göstermiştir. Özellikle Tahran'da Ali Mirza Zillussultan, kendisini şah ilan ederek adına hutbe okutmuş ve para bastırmıştır. Benzer şekilde, Fars vilayetinde Hüseyin Ali Kulu Mirza da kendisini şah ilan ederek otorite kurma girişimlerinde bulunmuştur. Söz konusu şehzadeler, siyasi ve askerî güçlerini kullanarak taht mücadelesine dâhil olmuş ve ülkede bir karışıklık ortamı yaratmışlardır. Bu gelişmeler, Muhammed Mirza'nın tahta çıkma sürecini zorlaştırmış ve Kaçar Hanedanlığı içinde ciddi bir iktidar mücadelesine neden olmuştur⁵⁵⁴. Ali Mirza Zillussultan, 16 Kasım 1834 tarihinde Tahran'da tahta çıkmıştı. Ancak, bu duruma karşı çıkan Muhammed Mirza, ordusuyla birlikte Tebriz'den Tahran'a doğru ilerlemiştir. Tahran yakınlarına ulaştığında, Ali Mirza Zillussultan'ın kuvvetleri Muhammed Mirza'ya karşı direnmeye çalışmışsa da yaşanan çatışmada Muhammed Mirza galip gelmiştir. Bu zafer, Ali Mirza Zillussultan'ın yalnızca 90 gün süren kısa hükümdarlığını sona erdirmiş ve Muhammed Mirza'nın İran tahtına geçiş sürecini hızlandırmıştır⁵⁵⁵. Bu olay, Kaçar Hanedanlığı içindeki iktidar mücadelesinin kritik bir dönüm noktasını oluşturmuştur.

⁵⁵⁴ Muhammed Taki Lisanü'l-Mülk Sepehr, *Nasihü't-Tevârih Tarih-i Kaçariye*, tash. Cemşid Giyanfer, (Tahran: Esatir, 1390), 2/612-613; Şirazi, *Tarih-i Zulkarneyn*, 2/931-933; Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*, 91-93; Mahmud, *Tarih-i Revâbit-i Siyasi-i İran ve İngiliz*, 1/342-343.

⁵⁵⁵ Taht mücadelelerinde yenilen şehzadelerin bazıları İngiltere'ye bazıları Rusya'ya bazıları da Bağdat'a sığınmıştır. Ayrıca konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehdi Jawad Habib al-Bustani, *Bağdad'daki Kölemen Hakimiyetinin Tesisi ve Kaldırılması ile Ali Rıza Paşa'nın Valiliği (1749-1842)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1979), 277-286.

Muhammed Şah tahta geçtikten sonra cülusunun tebliği için Hudadad Han'ı elçi olarak İstanbul'a göndermiştir. Hudadad Han, 26 Haziran 1835 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır⁵⁵⁶. İstanbul'a geldiğinde ona gösterilen misafirperverlik son derece cömertçe olmuştur. Elçi, mihmandarı Kapıcıbaşı Haşim Ağa'nın Koska'daki konağına misafir edilmiş ve birkaç gün sonra Beylerbeyi Sarayı'nda önemli Osmanlı devlet adamlarıyla bir araya gelmiştir. Bu buluşmada, Serasker Hüsrev Paşa, Damat Halil, Kaptan Tahir, Hassa Müşiri Fevzi Paşa, Reisülküttab Akif Efendi, Farsça mütercimi Azmi Efendi ve İstanbul'da İran maslahatgüzarı sıfatıyla bulunan Ağa Muhammed de hazır bulunmuştur. Elçi, daha sonra Sultan II. Mahmud tarafından kabul edilmiş ve beraberinde getirdiği mektubu Sultan'a sunmuştur. Bu görüşmede, Sultan tarafından kendisine özel iltifatlar gösterilmiştir⁵⁵⁷. Bu olay, dönemin İran-Osmanlı ilişkilerinde diplomatik teamüllerin ve karşılıklı saygının önemli bir yeri olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Sultan II. Mahmud'un elçiyi kabulü, iki devlet arasında iletişim ve diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir.

İran Elçisi Hudadad Han, yaklaşık bir yıl süreyle İstanbul'da kalmış ve bu süre boyunca önemli olaylara tanıklık etmiştir. Özellikle 28 Nisan 1836 tarihinde Mihrimah Sultan'ın düğününe özel olarak davet edilmesi, ona gösterilen saygının bir göstergesi olmuştur⁵⁵⁸. Elçi, 1 Eylül 1836 tarihinde İstanbul'dan ayrılmadan önce Erzurum Valisi ve Şark Seraskeri Esad Paşa ile Hariciye Nazırı Ahmed Hulusi Paşa'nın huzurunda Sultan II. Mahmud tarafından bir kez daha kabul edilmiştir. Bu görüşmede, Muhammed Şah'a hitaben yazılan mektup Hudadad Han'a teslim edilmiş ve kendisine mücevherlerle süslenmiş bir iftihar nişanı verilmiştir⁵⁵⁹.

Sultan II. Mahmud, İran Elçisi Hudadad Han'a olağanüstü bir şekilde ikramda bulunulmasını emretmiş ve kendisine büyük bir misafirperverlik gösterilmiştir. Ayrıca bu diplomatik nezaketi karşılıksız bırakmamak amacıyla dönemin tanınmış âlimlerinden

⁵⁵⁶ *Takvîm-i Vekâyi*, Sayı. 105, (15 Rabiulevvel 1251/11 Temmuz 1835); Faik Reşit Unat, "Hüsrev Paşanın İran Elçisi Hudadâd Han Hakkında Bir Arz Tezkeresi", *Tarih Vesikaları*, 11 (1942), 369.

⁵⁵⁷ *Takvîm-i Vekâyi*, Sayı. 110, (15 Rabiulahir 1251/24 Ağustos 1835); BOA, HAT., 804/37144, (29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836); BOA, C.HR., 60/2966, (29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836); Hudadad Han İstanbul'da bulunduğu dönemde askerî içerikli kitaplar da talep etmiştir. Bkz. BOA, HAT., 657/32106, (29 Zilhicce 1253/26 Mart 1838).

⁵⁵⁸ *Takvîm-i Vekâyi*, Sayı. 129, (1 Safer 1252/18 Mayıs 1836).

⁵⁵⁹ *Takvîm-i Vekâyi*, Sayı. 135, (1 Cemaziyelahir 1252/13 Eylül 1836); BOA, A.{DVNSNMH.d., (20 Cemâziyelevvel 1252/2 Eylül 1836).

ve İstanbul Kadısı olan Vak'anüvis Esad Efendi'yi, Anadolu Kazaskerliği payesiyle ve büyükelçi ünvanıyla İran'a göndermiştir⁵⁶⁰. Bu adım, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesi ve karşılıklı saygı çerçevesinde sürdürülmesi açısından önemli bir hamle olarak değerlendirilmiştir. Muhammed Şah'ın tahta çıkmasından sonra, iki taraf arasında başlayan karşılıklı elçi gönderimleri, bu bağlamda olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. İran, Osmanlı Devleti ile arasındaki sınır meseleleri başta olmak üzere, iki ülke arasında ciddi sorunlara yol açan aşiretlerin durumunu görüşmek amacıyla Mirza Cafer Han'ı *elçi-i muhtarlık* ünvanıyla 1836'da İstanbul'a göndermiştir⁵⁶¹. Erzurum'a ulaşan Mirza Cafer Han, Hudadad Han'ın bıraktığı yerden müzakerelere devam etmiştir⁵⁶². Mirza Cafer Han, Erzurum'da gerçekleştirdiği görüşmelerden kesin bir sonuç elde edemeyeceğini anlayınca, diplomatik süreci ilerletmek amacıyla İstanbul'a gitmeye karar vermiştir⁵⁶³. Mirza Cafer Han'ın Erzurum'daki müzakerelere katılması ve ardından İstanbul'a geçerek görüşmelere devam etme isteği, diplomatik sürecin dinamik yapısını gözler önüne sermektedir. Mirza Cafer Han'ın İstanbul'a geçişi, İran'ın, müzakerelerin daha etkili bir ortamda devam etmesi için stratejik bir adım atma çabasını yansıtmaktadır. Bu durum, iki devlet arasındaki ilişkilerin diplomatik boyutunun ne denli önemli olduğunu vurgulamakta ve barışçıl bir çözüm sağlama yönündeki kararlılığın devamlılığını ortaya koymaktadır.

Mirza Cafer Han, İstanbul'a geldikten sonra Osmanlı devlet erkânıyla bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir. 13 Aralık 1837 tarihinde Bâbîâli'ye sunduğu raporda, mevcut sorunları beş maddede sıralayarak iki devlet arasındaki ihtilafların temel unsurlarını belirlemiştir. Raporunda, bu meselelerin çözülmesi durumunda aralarındaki husumetin sona ereceğini de vurgulamıştır⁵⁶⁴. Mirza Cafer Han'ın raporunda yer alan beş maddeden en ön planda tutulan mesele, aşiretler ve bunların verdiği zararlardır. Raporunda, konar-göçer özellikleri nedeniyle İran ve Osmanlı tarafları arasında gidip

⁵⁶⁰ *Takvîm-i Vekâyi*, Sayı. 113, (8 Cemâziyelevvel 1251/2 Ağustos 1835).

⁵⁶¹ BOA, HAT., 1421/58089-A, (28 Cemâziyelaahir 1253/29 Eylül 1837); Mirza Cafer Han 1836-1843 yılları arasında İstanbul'da elçi olarak görev yapmıştır. Bkz. Bamdad, *Şerh-ı Hal-ı Ricâl-i İran*, 1/231.

⁵⁶² Mirza Cafer Han, Erzurum'da bulunan Rus konsolosu Cefkin'den, Osmanlı ile yürüttüğü müzakerelerde kendisine aracı ve yardımcı olmasını talep etmiştir. BOA, HAT., 298/17698, (9 Rabiulevvel 1253/13 Haziran 1837).

⁵⁶³ Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, 399.

⁵⁶⁴ BOA, HAT., 1421/58089-B, (15 Ramazan 1253/13 Aralık 1837).

gelen aşiretlerin, Osmanlı tarafında bulunanlarının İran tarafında daha önce yaptıkları zararların karşılanması gerektiği vurgulanmıştır. Bu konu, o dönemde oldukça önemli bir mesele hâline gelmiş ve İran'ın sürekli olarak talep ettiği tazminat konusunu gündemin ilk sıralarına taşımıştır. İran, bu aşiretlerin kendi bölgelerinde ciddi tahribatlara yol açtıklarını ve yerel halkın mallarını yağmaladıklarını belirterek uğranılan zararın bir an önce tazmin edilmesini istemiştir⁵⁶⁵.

Mirza Cafer Han'ın İstanbul'da bulunduğu süre zarfında, İran'ın ısrarla talep ettiği ve iki devlet arasında kalıcı barışın sağlanması için gerekli gördüğü bu talepler, Osmanlı hükümeti tarafından dikkate alınmıştır. Osmanlı hükümeti, bu taleplerin en azından belirli noktalarda karşılanması ve uyuşma sağlanması adına yapıcı bir politika izlemeye gayret etmiştir. İncelenen belgelerden anlaşıldığı üzere, Osmanlı hükümeti, İran ile olan sorunlarının çözülmesini istemiş ve bu doğrultuda adımlar atmıştır⁵⁶⁶. Osmanlı hükümeti tarafından Mirza Cafer Han'a verilen cevabi mektupta, aşiretlerin yağmaladıkları malların tazmini hususunda bir uzlaşa sağlanmış ve ödenecek miktar hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bu görüşmeler sırasında Osmanlı tarafı, anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak adına ılımlı bir yaklaşım sergilemiş ve iki devlet arasında dostane ilişkilerin devam etmesi yönünde yapıcı bir tutum benimsemiştir⁵⁶⁷. Bu yapıcı tutum, Osmanlı ve İran arasındaki diplomatik ilişkilerin istikrarına katkıda bulunmuş, iki ülke arasında oluşabilecek gerilimlerin barışçıl yollarla çözülmesine zemin hazırlamıştır.

⁵⁶⁵ Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, 400; Bu meselenin çözümü açısından, Erzurum'un eski valisi Esad Paşa döneminde yürütülen görüşmelerde önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve bir neticeye ulaşılmıştır. İran'ın talebi, Esad Paşa döneminde belirlenen tazminat miktarının ödenmesi ve bu miktarın mevcut Erzurum valisi Osman Nuri Paşa için de bağlayıcı olmasıdır. Ayrıca, Esad Paşa ile yapılan müzakereler çerçevesinde, İran tarafına gönderilecek aşiretlerin tamamının iadesi ve Erzurum'daki İran maslahatgüzârı Mirza Rıza'ya kolaylık sağlanması da Mirza Cafer Han'ın talepleri arasında yer almıştır. Esad Paşa zamanında yapılan görüşmelerde, İran tarafına ödenmesi gereken tazminat miktarı olarak *dört bin kuruş* (4.000) belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, İran Elçisinin Erzurum'daki memurlarına ödenmesi gereken miktar ise *dokuz yüz kuruş* (900) olarak talep edilmiştir. Bkz. BOA, HAT., 1421/58089-B, (15 Ramazan 1253/13 Aralık 1837); BOA, HAT., 1421/58089-E, (9 Rabiulevvel 1253/13 Haziran 1837).

⁵⁶⁶ BOA, HAT., 1421/58089-E, (28 Cemaziyelahir 1253/29 Eylül 1837).

⁵⁶⁷ BOA, HAT., 298/17698, (9 Rabiulevvel 1253/13 Haziran 1837).

3.3.1. Erzurum Konferansı (Antlaşması)

Muhammed Şah, Osmanlı Devleti ile dostane ilişkiler kurduktan sonra Kasım 1837’de, Rusya’nın açık desteğiyle büyük bir orduyu Herat’ı kuşatmak ve ele geçirmek amacıyla harekete geçirmiştir⁵⁶⁸. Ancak, Herat kuşatması sürerken Bağdat valisi Ali Rıza Paşa’nın İran idaresindeki Muhammere’ye (Hürremşehir) saldırması, İran-Osmanlı ilişkilerinde ciddi bir gerilime sebep olmuştur. Bu olay, iki devlet arasındaki diplomatik bağların test edilmesine neden olmuş ve İran ordusunun Bağdat üzerine yürümesi kararını gündeme getirmiştir⁵⁶⁹.

Bu olay üzerine İran ordusunun Bağdat üzerine yürümesi kararlaştırılmıştır. Aynı dönemde Mısır valisi Mehmed Ali Paşa ile savaş hâlinde olan Osmanlı ordusu Nizip’te ağır bir yenilgiye uğramıştır. Sultan II. Mahmud’un vefatının ardından tahta geçen Sultan Abdülmecid, İran ile de savaşmak istemediğinden hem kendi cülusunu tebliğ etmek hem de iki devlet arasındaki meseleyi barış yoluyla çözmek amacıyla İbrahim Sârim Efendi’yi büyükelçilik ünvanıyla İran’a göndermiştir⁵⁷⁰. Muhammed Şah da Sultan Abdülmecid’in tahta çıkışını tebrik etmek amacıyla Mirza Cafer Han’ı görevlendirmiştir. Mirza Cafer Han, Şah’ın Osmanlı hükümdarına yazdığı mektubu

⁵⁶⁸ Peter Avery, *Tarih-i Muasır-ı İran*, terc. Muhammed Refiâ Mîhrâbâdî, (Tahran: İntişârât-ı Attâî, 1373), 1/107-108; Ademiyet, *Emir-i Kebir ve İran*, 68.

⁵⁶⁹ Eminî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran ez Kacariye ta Sukût-ı Rıza Şah*, 101-102; Muhimid, *Pijûhişi der Tarih-i Diplomasi-i İran*, 190; İngiltere hem Osmanlı hem de İran üzerindeki etkisini artırmak için iki devlet arasındaki gerginlikleri sürekli olarak körüklemişti. Arşiv belgelerine göre, İngiltere, Osmanlı’ya İran’ın kötü niyetli olduğu tezini sürekli olarak dile getiriyor, özellikle Bağdat çevresine yönelik tehditler uyarısında bulunuyordu. Aslında, İran’ın iç durumu zayıf olup Osmanlı’ya karşı sistemli bir saldırı düzenleyebilecek güçte değildi. Osmanlı yönetimi de bu gerçeği bilmesine rağmen, İngiltere’nin Osmanlı’yı İran’a karşı kışkırtma çabaları sonuç vermişti. İngiltere, iki devlet arasında uzun süredir var olan gerginlikleri ustalıkla kullanarak bu sıkıntıları büyük bir krize dönüştürme konusunda sinsi bir politika izliyordu. İngiltere’nin amacı, bölgedeki etkisini korumak ve kendi çıkarlarını maksimize etmektir. Bkz. BOA, İ.HR., 3/128, (29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840); Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, 423.

⁵⁷⁰ BOA, İ.HR., 3/95-3, (6 Zilhicce 1255/10 Şubat 1840); Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, 22-23; Osmanlı elçilik heyeti, Erzurum, Bayezid ve Tebriz üzerinden ilerleyerek İran’a ulaşmıştır. Tebriz’e varış tarihleri 20 Aralık 1839 olarak kaydedilmiştir. Sârim Efendi’nin İran’a sefaret göreviyle gitmeden önce, İran Şahı Osmanlı padişahına çeşitli hediyeler göndermiştir. Bu hediyelere karşılık olarak Osmanlı Devleti de Sârim Efendi’nin beraberinde yaklaşık iki yüz bin kuruş değerinde hediye İran’a yollamıştır. Bkz. BOA, İ.HR., 1/35, (23 Ramazan 1255/30 Kasım 1839).

Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa aracılığıyla Sultan'a sunarak İran'ın dostane niyetlerini iletmiştir⁵⁷¹.

İbrahim Sârim Efendi, İranlı yetkililerle yaptığı görüşmelerde Osmanlı sınırlarının güvenliğinden, Muhammere şehrinin kime ait olduğuna kadar pek çok kritik konuyu ele almıştır. Ayrıca, İran-Osmanlı sınırındaki aşiretlerin sürekli yer değiştirmesi ve İran'ın Süleymaniye'ye müdahalesi gibi meseleler de gündeme gelmiştir⁵⁷². Ancak bu görüşmelerin en tartışmalı noktalarından biri, elçi gidiş gelişlerinde ortaya çıkan masrafların hangi devlet tarafından karşılanacağı meselesiydi. Geleneksel olarak elçinin gönderildiği devlet masrafları üstleniyordu; fakat Osmanlı Devleti İran'a nadiren elçi gönderirken İranlılar sıkça elçi göndermekte ve bu heyetler kalabalık bir yapı arzietmekteydi. Osmanlı Devleti, diğer devletlerde olduğu gibi masrafların kendileri tarafından karşılanması gerektiği düşüncesini savunmaya başlamış ve bu öneri, Sârim Efendi'nin görüşmeleri sırasında dile getirilmiştir⁵⁷³. Yapılan görüşmeler neticesinde bu konuda İran tarafından olumlu cevaplar alınmıştır⁵⁷⁴. Bu durum, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin ne kadar karmaşık ve sorunlu olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. İlişkilerin sadece siyasi ve askerî boyutlarıyla değil, aynı zamanda finansal ve organizasyonel yönleriyle de ele alınması gerektiği, bu görüşmelerde bir kez daha kanıtlanmıştır. Dolayısıyla bu meselelerin çözümü, iki ülke arasındaki diplomasi ve iş birliğinin geleceği açısından büyük bir önem taşımaktadır.

İbrahim Sârim Efendi'nin İran'da bulunduğu süre boyunca iki ülke arasında gündeme gelen on dört maddelik talep, müzakere ve yazışmalar yoluyla tartışılmıştır. Ancak Sârim Efendi, bu önemli konular üzerinde herhangi bir karara varma yetkisinin olmadığını ve bir anlaşma belgesi sunabilecek ruhsata sahip olmadığını belirterek görüşmeleri neticelendiremeden İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Sârim Efendi,

⁵⁷¹ Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, 409.

⁵⁷² Adile Karakaya, *Osmanlı Devleti ile İran Arasındaki Diplomatik İlişkilerde Görev Yapan Âlim Diplomatlar (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 84.

⁵⁷³ Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, 25-26; BOA, İ.MSM., 37/1045-2, (17 Cemâziyelevvel 1256/12 Temmuz 1840); BOA, İE.HR., 18/1682, (3 Zilhicce 1256/26 Ocak 1841).

⁵⁷⁴ BOA, İ.HR., 8/402, (6 Zilhicce 1256/29 Ocak 1841); *Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri*, proje yöneticisi Yusuf Sarıay, proje sorumluları Mustafa Budak-vd., (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2010), 54-55.

İran'daki görevinin sonuna yaklaşırken dönüş yolunda kendisine İran tarafından on maddelik bir istek belgesi sunulmuştur⁵⁷⁵. Bu belge, İran'ın Osmanlı Devleti ile çözüm bekleyen meselelerdeki taleplerini içeriyordu. İran, Osmanlı sınırları ve karşılıklı müdahalelerle ilgili anlaşmazlıkları netleştirmek amacıyla bu talepleri resmî bir şekilde Osmanlı tarafına iletmek istemiştir. Sârim Efendi'nin bu belgeyi İstanbul'a taşıması, Osmanlı hükümetinin İran taleplerine karşı nasıl bir strateji geliştireceği konusunda önemli bir adım olarak görülmüştür. Ancak bu taleplerin, İran-Osmanlı ilişkilerinde gerginliğin devam etmesine sebep olabilecek nitelikte olması, iki devlet arasındaki diplomasiinin ne denli kırılgan olduğunu da ortaya koymaktadır.

İbrahim Sârim Efendi'nin İran'dan aldığı on maddelik talebe dair hazırladığı cevaplar, 27 Mart 1841 tarihinde Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'da geniş çaplı bir tartışma konusu olmuştur. Bu mecliste, İran'ın talepleriyle ilgili Osmanlı'nın nasıl bir tutum izlemesi gerektiği üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Sârim Efendi, 23 Mart 1841 tarihinde yapılan toplantıda alınan kararlar doğrultusunda, İran'a iletilecek cevabı hazırlamış ve diplomatik kanallar üzerinden göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin gönderdiği bu cevaba, İran tarafından karşı bir yanıt yazılmıştır⁵⁷⁶. Bu yazışmalar, iki devlet arasındaki diplomatik müzakerelerin henüz tamamlanmadığını, çözüm sürecinin karmaşık ve uzlaşmaya açık konularla dolu olduğunu göstermektedir.

İran ile Osmanlı Devleti arasındaki yazışmalar sonucunda, iki ülke arasında en çok anlaşmazlık yaratan hususların üç temel mesele etrafında toplandığı ortaya çıkmıştır. Bu meseleler şu şekilde özetlenebilir:

• ***Firari İran Şehzadeleri Meselesi:*** Osmanlı topraklarına sığınan İranlı şehzadelerin durumu, iki devlet arasında önemli bir gerginlik kaynağıydı. İran, Osmanlı

⁵⁷⁵ İran'ın on maddelik talepleri şu şekilde sıralanmıştır: Osmanlı Devleti'ne sığınan şehzadelerin iadesi; Süleymaniye valisi Ahmed Paşa'nın cezalandırılması ve gerçekleşen yağmalar nedeniyle oluşan zararların tazmini; Revanduz Beyi'nin verdiği zararların telafisi; Otura meselesiyle Necşalan arazisi dolayısıyla İran'a ödenmesi gereken paranın tahsili; Muhammère'ye yapılan zararların tazmini ve buranın hangi devlete ait olduğunun belirlenmesi; Caf aşiretinin yaptığı yağmaların çözümü; iki taraf elçilerinin masraflarının karşılanması; Celalî aşiretinin saldırılarının engellenmesi ve bu aşiretin, diğer bazı aşiretlerle birlikte İran'a geri verilmesi; yağmalanan mal ve eşyaların tazmini; gümrük vergileri hususunda bir antlaşmanın yapılması. Bkz. Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, 29.

⁵⁷⁶ BOA, İ.MSM., 37/1053, (15 Safer 1257/8 Nisan 1841).

Devleti'nden bu firari şehzadelerin iadesini talep ederken Osmanlı ise bu talebe karşı temkinli bir tavır sergiliyordu. İki devlet arasındaki bu konu hem siyasi hem de diplomatik açıdan karmaşık bir mesele olarak ön plana çıkıyordu.

- **Süleymaniye Mutasarrıfı Ahmed Paşa'nın Azli Meselesi:** Süleymaniye'nin Osmanlı'ya bağlı mutasarrıfı Ahmed Paşa'nın görevden alınması, İran'ın bölgedeki etkisi ve Osmanlı yönetimiyle ilişkileri açısından önemli bir mesele hâline gelmişti. İran, Süleymaniye'deki durumu yakından takip ediyor ve bu bölgedeki yönetim değişikliklerine karşı kendi çıkarlarını korumaya çalışıyordu.

- **Sınır Anlaşmazlıkları Meselesi:** İran-Osmanlı sınırlarındaki belirsizlikler ve aşiretlerin sürekli yer değiştirmesi, iki devlet arasında uzun süredir devam eden bir anlaşmazlık konusuydu. Özellikle sınır hattının kesinleşmemiş olması, sık sık çatışma ve diplomatik sorunlara yol açıyordu. Bu sınır meseleleri, İran ile Osmanlı arasında dönem dönem alevlenen gerilimlerin temel kaynaklarından biri olmuştur⁵⁷⁷.

Belirtilen üç temel mesele, İstanbul'da Rus Elçisi Titof, İran Elçisi Mirza Cafer Han ve Osmanlı temsilcileri Rıfat Paşa ile Hançerli Bey arasında gerçekleştirilen müzakereler neticesinde karara bağlanmıştır⁵⁷⁸. İran ile Osmanlı Devleti arasındaki anlaşmazlıklar, geçici de olsa bir çözüme kavuşturulmuştur. Bu çerçevede, iki devlet arasındaki sınır ihtilaflarını nihai olarak çözmek amacıyla mühendisler görevlendirilmiştir. Osmanlı Devleti adına Esad Efendi, Rusya adına ise Dainese bu süreçte yer almıştır. Ancak, mühendisler Bağdat'ta uzun süre kalmalarına rağmen sınır anlaşmazlığını sonuçlandırmayı başaramamışlardır⁵⁷⁹. İki devlet arasındaki sınır ihtilaflarının mühendisler aracılığıyla çözüme kavuşturulmaya çalışılması, 19. yüzyıl uluslararası ilişkilerinde teknik uzmanların ve bilimsel yöntemlerin diplomasiye dâhil olduğunu göstermektedir. Ancak, bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanması, sınır meselesinin sadece teknik bir sorun olmadığını, aynı zamanda siyasi ve stratejik çıkarların karmaşıklığıyla da bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Rusya'nın bu

⁵⁷⁷ BOA, İE.HR., 18/1684-1, (25 Şaban 1257/12 Ekim 1841); BOA, İ.MSM., 37/1055-1, (25 Şaban 1257/12 Ekim 1841).

⁵⁷⁸ Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, 37.

⁵⁷⁹ BOA, İ.MSM., 38/1070-2, (4 Zilhicce 1258/6 Ocak 1843); BOA, İ.MSM., 38/1070-4, (4 Zilhicce 1258/6 Ocak 1843).

sürece dâhil edilmesi ise bu dönemde büyük güçlerin bölge üzerindeki etkilerini ve İran-Osmanlı ilişkilerinde ne kadar belirleyici olduklarını açıkça gözler önüne sermektedir.

İbrahim Sârim Efendi'nin İran elçiliği döneminde başlayan yumuşama süreci, iki devlet arasındaki ilişkilerde olumlu bir hava estirmişse de Bağdat ve Süleymaniye gibi stratejik öneme sahip bölgelerde meydana gelen olaylar, bu durumu tersine çevirmiştir. Bu olaylar, zamanla gerginliği artırmış ve iki tarafı neredeyse ciddi bir savaşın eşiğine getirmiştir. 1842'de Süleymaniye Sancağı'nın mutasarrıfı Mahmud Paşa hem bazı uygunsuz davranışları hem de İran ile olan şüpheli irtibatları ve bağımsız hareket etmesi nedeniyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Bağdat Valisi, Mahmud Paşa'nın bu tutumunu kabul edilemez bulmuş ve onu görevden alma yoluna gitmiştir. Mahmud Paşa'nın görevden alınması ve ardından İran'a sığınması, ilişkilerin daha da kötüleşmesine neden olmuştur⁵⁸⁰. İran, Mahmud Paşa'nın görevine iadesi için diplomatik çabalar sarf etmiş, fakat bu çabalar sonuçsuz kalmıştır⁵⁸¹. Bunun üzerine İran, Mahmud Paşa'ya Kürt kuvvetleriyle Osmanlı Devleti'ne karşı bir saldırı düzenlemesi yönünde hazırlık yapma talimatı vermiştir. Bu olay, iki devlet arasındaki çatışmanın bir başka boyutunu oluşturmuştur. Ayrıca sınır bölgelerinde yaşayan göçebe aşiretler de iki devlet arasındaki bir diğer önemli anlaşmazlık konusu olmuştur. Bu aşiretlerin sınır bölgelerinde hareket ederken ticaret kervanlarına saldırıp malları yağmalaması, İran ile Osmanlı arasında ticaret yollarının güvenliği konusunda sürekli bir gerilim yaratmıştır. Bu ihlaller, sınırlardaki huzursuzluğu artırmış ve iki devletin sınır güvenliği konusunda karşılıklı suçlamalarda bulunmasına neden olmuştur⁵⁸². Öte yandan Baban Mutasarrıfı Ahmed Paşa, İran sınırını geçerek Sin hâkimi Rıza Kulu Han ile çatışmaya girmiştir.

⁵⁸⁰ *Gozide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî: Devre-i Kaçariye*, 1/30-31; İbrahim Safaî, *Merzha-yı na Âram*, (Tahran: Vezaret-i Ferheng ve Honer, 1352), 16-17; Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, 22; BOA, İ.DH., 64/3153-3, (25 Cemâziyelahir 1258/3 Ağustos 1842).

⁵⁸¹ Abdolghafour Baghdadi, *Muhammed Ali Şah Devrinde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri ve İran'daki İç Olaylar (1907-1909)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsü, Doktora Tezi, 1982), 10.

⁵⁸² Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 258-259.

İran'ın bu durumu Babîâli'ye şikâyet etmesi üzerine Ahmed Paşa görevden alınmıştır. Ancak bu gelişmeler, iki devlet arasındaki anlaşmazlıkları sona erdirememiştir⁵⁸³.

Osmanlı Devleti, Mısır meselesini çözdükten sonra dikkatini tamamen İran sınırına çevirmiştir. Ancak, İran ile yaşanan sorunlar bir türlü diplomatik yolla çözülemeyince, iki devlet savaş hazırlıklarına girişmiştir. Bu durum, bölgedeki İngiliz çıkarlarına ters düştüğünden, İngiltere ve Rusya'nın arabuluculuğuyla, iki ülkenin sınırlarının belirlenmesi amacıyla yetkililerin görevlendirilmesine karar verilmiştir. İngiltere, bu süreçte, İran ile Osmanlı arasındaki çekişmeyi, kendi stratejik çıkarlarına uygun bir şekilde yönetmeye çalışmış; her iki devletin zayıf da olsa varlıklarını sürdürmesini istemiştir. İran'ın siyasi sınırlarını belirleme süreciyle meşgul olan İngiltere, Osmanlı Devleti ile bir savaşın patlak vermesini istememiştir. Bu nedenle, İran ile Osmanlı arasındaki sınır sorunlarının barışçıl yollarla çözülmesi için çaba harcamış ve olası bir savaşın diğer devletlerin müdahil olmasından endişe etmiştir. Nitekim yakın geçmişte yaşanan Mısır meselesi, başlangıçta devlet ile valisi arasındaki bir iç sorunken diğer devletlerin müdahalesiyle uluslararası bir krize dönüşmüştü⁵⁸⁴.

İran ile Osmanlı arasındaki gerilim, iki ülkenin karşı karşıya gelme ihtimalini doğurduğunda, İngiltere bu duruma hızla müdahale etmek zorunda kalmıştır. İngiltere, bölgedeki stratejik çıkarlarını koruma amacıyla, sorunun savaşı bir şekilde çözülmesi için etkili bir diplomatik rol üstlenmiştir. Bu doğrultuda, İngiltere, her iki tarafı da müzakere masasına çekerek, diplomatik yollarla sorunun çözümüne yönelik aktif bir tutum sergilemiştir⁵⁸⁵. Rusya açısından meseleye bakıldığında, bu ülkenin İngiltere ile paralel bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Rusya, İran üzerindeki önemli nüfuzunu koruma ve İran'ın zayıflamasını engelleme hedefindeydi. Bu nedenle, Rusya,

⁵⁸³ Baghdadi, *Muhammed Ali Şah Devrinde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri ve İran'daki İç Olaylar (1907-1909)*, 10.

⁵⁸⁴ Avery, *Tarih-i Muasır-ı İran*, 1/117; Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 258-259; İngiltere'nin bu tutumu 19. yüzyılda Orta Doğu'daki stratejik politikalarına ışık tutmaktadır. İngiltere'nin hem Osmanlı hem de İran'ın zayıf fakat istikrarlı bir biçimde ayakta kalmasını istemesi, bölgedeki dengeleri kendi çıkarları doğrultusunda koruma çabasıyla açıklanabilir. Bu dönemdeki İngiliz politikası, Osmanlı ve İran gibi iki önemli devletin tamamen çöküşünü engelleyerek, bölgedeki diğer büyük güçlerin -özellikle Rusya ve Fransa- aşırı etkisini sınırlamak üzerine kuruludur. Ayrıca, İngiltere'nin Mısır meselesinde yaşanan dış müdahalelerden ders çıkararak, benzer bir durumu İran-Osmanlı çatışmasında önlemeye çalışması dikkat çekicidir. Bu tutum, İngiltere'nin sadece kendi çıkarlarını değil, aynı zamanda uluslararası dengeyi koruma hedefini de göz önünde bulundurduğunu göstermektedir.

⁵⁸⁵ BOA, İ.MSM., 38/1067, (25 Ramazan 1258/30 Ekim 1842).

İran'ın Osmanlı ile savaşa girerek askeri ve ekonomik olarak zayıflamasını istememiştir. İran'ın güç kaybetmesi, Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını tehlikeye atabilirdi. Bu sebeple, Rusya da diplomatik yollarla sorunun çözülmesi yönünde bir tutum sergilemiş ve İngiltere ile birlikte çatışmayı önlemek için arabuluculuk yapmıştır⁵⁸⁶. Rusya, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde yapıcı bir rol üstlenmek istediğini Osmanlı Devleti'ne açıkça bildirmiştir⁵⁸⁷. Bu tutum, Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını koruma ve iki devlet arasındaki gerginliği tırmandırmadan dengeyi sağlama amacına yönelikti. Rusya'nın bu diplomatik hamlesi, sadece İran'ın zayıflamasını engelleme isteğini değil, aynı zamanda bölgedeki güç dengesinde etkili bir oyuncu olarak kalma hedefini de yansıtmaktadır. Böylece Rusya, Osmanlı'ya karşı olumsuz bir tutum sergilemek yerine, sorunları çözmede arabulucu rolü üstlenerek, bölgedeki nüfuzunu koruma stratejisini pekiştirmiştir.

İran ve Osmanlı Devleti, tüm gayretleriyle savaş hazırlıklarını sürdürürken İngiltere ve Rusya da arabuluculuk çalışmalarına başlamıştır⁵⁸⁸. Bu süreçte, İstanbul'daki Rus ve İngiliz elçileri, ortak düşüncelerini ve iki devlet arasında arabuluculuk yapma niyetlerini Osmanlı makamlarına resmî olarak iletmışlerdir. Aynı zamanda, İran'da bulunan Rus ve İngiliz elçileri de bu sürece dâhil olmuş, İstanbul'daki meslektaşlarıyla koordineli bir şekilde hareket ederek İran ve Osmanlı arasında sorunların müzakere yoluyla çözülmesi için girişimlerde bulunmuşlardır⁵⁸⁹. Bu koordineli diplomatik çabalar hem Rusya hem de İngiltere'nin bölgede olası bir savaşı engelleme ve barışı sağlama konusundaki kararlılığını ortaya koymaktadır.

Hudud meselesi ciddi bir şekilde çözülmediği sürece, İran ile Osmanlı Devleti arasında kalıcı bir barışın mümkün olmayacağını anlayan her iki devlet, bu meselenin

⁵⁸⁶ Allen-Muratoff, *Kafkasya Harekâtı: 1828-1921 Türk-Kafkasya Sınırındaki Harplerin Tarihi*, 45-47; Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, 447.

⁵⁸⁷ BOA, İ.MSM., 38/1067, (25 Ramazan 1258/30 Ekim 1842); "Mesele-i İraniye" olarak adlandırılan İran meselesi, Sırbistan ve Lübnan gibi diğer bölgesel sorunlarla birlikte, Hariciye Nezareti ile Rusya maslahatgüzarı arasında yapılan görüşmelerde ele alınmıştır. BOA, İ.MSM., 38/1059, (8 Cemazeyilahir 1258/17 Temmuz 1842).

⁵⁸⁸ İran'ın Osmanlı'ya karşı başlattığı harekâtın ilk aşamalarında, Tebriz Şehbenderi Ali Namık Efendi'den gelen istihbarat raporları, İran'ın iç meselelerinde ciddi sorunlar yaşadığını ortaya koyuyordu. Bu raporlara göre, İran içindeki isyanlar ve huzursuzluklar bir türlü bastırılmamış ve ülke genelinde istikrar sağlanamamıştı. BOA, İ.DH., 64/3153-1, (25 Cemazeyilahir 1258/3 Ağustos 1842).

⁵⁸⁹ BOA, İ.MSM., 38/1067, (25 Ramazan 1258/30 Ekim 1842); Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, 61; Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, 449.

kesin olarak çözümüne karar vermiştir. Bu süreçte, iki devlet arasında kalıcı bir barışın tesis edilmesi amacıyla her iki tarafın seçeceği temsilciler aracılığıyla ikili müzakerelerin başlatılması gerektiği vurgulanmıştır. Rusya ve İngiltere'nin arabuluculuğunda, sorunun çözümüne yönelik önemli adımlar atılması planlanmıştır. İran ile Osmanlı arasında gerçekleştirilecek barış müzakereleri için merkez olarak Erzurum şehri belirlenmiştir. İki devlet arasındaki ihtilafların görüşülüp bir sonuca bağlanması amacıyla her iki tarafın temsilcilerinin Erzurum'a gelmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda, İran tarafından murahhas olarak Mirza Cafer Han görevlendirilmiş, Osmanlı Devleti adına müzakereleri yürütmek üzere ise Nuri Efendi yetkilendirilmiştir⁵⁹⁰. Mirza Cafer Han, Tahran'dan Tebriz'e doğru yola çıkmış ancak kendisine tahsis edilen harcırahın verilmesini beklemek üzere Tebriz'de kalmıştır. Bu bekleyişinin nedeni, Osmanlı temsilcisinin Erzurum'a ulaşmadan kendisinin Tebriz'den hareket etmemesidir. Mirza Cafer Han, 26 Ocak 1843 Perşembe günü Tebriz'den Erzurum'a gitmeyi planlamış, ancak o gece akciğer zarı iltihabı hastalığına yakalanmıştır. Yapılan tıbbi müdahaleler sonucunda sağlık durumu tahtirevana binecek kadar iyileşmiştir. Hastalığının tamamen geçmesini beklemeden Erzurum'a hareket etmeyi düşünmüştür. Mirza Cafer Han'ın sağlık durumunun gün geçtikçe kötüleşmesi üzerine, onun yerine Mirza Takî Han Erzurum'a giderek müzakereleri sürdürmekle görevlendirilmiştir⁵⁹¹.

İran tarafında bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı temsilcisi Nuri Efendi, Erzurum'a ulaştıktan kısa bir süre sonra rahatsızlığının yeniden ortaya çıkması sonucunda hayatını kaybetmiştir. Nuri Efendi'nin vefatı, Osmanlı murahhaslığı görevinde bir boşluk yaratmış ve bu durumu hızlıca çözmek amacıyla Şam Defterdarı Enverî Efendi hemen bu göreve atanmıştır⁵⁹². Sonuç olarak 1843'te Erzurum'da, İran'ı temsilen Mirza Takî Han ve Osmanlı Devleti'ni temsilen Enverî Efendi'nin yanı sıra

⁵⁹⁰ BOA, İ.DH., 71/3516, (9 Zilhicce 1258/11 Ocak 1843); BOA, İ.MSM., 64/1833-8, (29 Safer 1259/31 Mart 1843).

⁵⁹¹ Ali Ekber Bina, *Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran*, (Tahran: İntişârât-ı Danişgâh-ı Tahran, 1383), 2/99-100; BOA, İ.MSM., 64/1833-3-4, (29 Safer 1259/31 Mart 1843); Robert Curzon, *Armenia: A Year at Erzerum, and on the Frontiers of Russia, Turkey, and Persia*, haz. Rudolf Abraham, (London: Cambridge Scholars Press, 2003), 31-32.

⁵⁹² Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, 451.

Rusya'dan Albay Dainese ile İngiltere'den Albay Williams'ın katılımıyla ilk toplantı gerçekleştirilmiştir⁵⁹³.

Tablo 1: Erzurum Konferansı'na Katılan Devletler ve Temsilcileri⁵⁹⁴.

İRAN	OSMANLI	İNGİLTERE	RUSYA
Mirza Takî Han	Enverî Efendi	Albay Williams	Albay Dainese
Mirza Ahmed Han Vak'anîgâr Şirazî	Bekir Paşa	Robert Curzon	Proseuriakof (Kâtip)
Mirza Muhammed Hüseyn Ferahanî	Kâmil Efendi (Serkâtip)	J. Redhouse (Tercüman)	Moukine (Tercüman)
Çerağ Ali Han Zengene	Rüştü Paşa (Tercüman)	J. Dickson (Doktor)	
Jan Davud Mesihi (Tercüman)	Zaim Ağa (Kethüda)	Sohrab (Tercüman)	

Erzurum Konferansı'nda anlaşmazlık yaşayan devletler, kendilerini temsil etmek üzere yetkilendirilmiş murahhaslarını göndermişti. Bu murahhaslar, kendilerine verilen yetkiler doğrultusunda, ülkelerinin çıkarlarını savunmaya çalışıyorlardı. Her oturumun sonunda, bir sonraki oturumda ele alınacak konular belirleniyor ve böylece temsilciler, önceden hazırlık yapma fırsatı buluyorlardı⁵⁹⁵. Bu yöntem, müzakerelerin daha sistemli ve verimli bir şekilde ilerlemesini sağlıyordu.

Daha önce de belirtildiği üzere, 1843 yılının Ocak ayında müzakerelerin başlatılmasına karar verilmiş olmasına rağmen, her iki tarafın murahhaslarının beklenmedik şekilde vefat etmesi, görüşmelerin ertelenmesine neden olmuştur. Yeni temsilcilerin göreve atanmasıyla birlikte, Erzurum Konferansı ancak 1843 yılının Şubat-Mart aylarında başlayabilmiştir. İngiltere ve Rusya temsilcilerinin gözetiminde yapılan müzakereler oldukça çetin geçmiştir. Sık sık yaşanan ciddi gerginlikler, görüşmelerin zaman zaman kesintiye uğramasına neden olmuştur. Hem İran hem de Osmanlı tarafı çeşitli meselelerde taviz vermekten kaçınmış, görüşmelere sert itirazlarla katılmışlardır.

⁵⁹³ Eminî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran ez Kacariye ta Sukût-ı Rıza Şah*, 103.

⁵⁹⁴ Ademiyet, *Emir-i Kebir ve İran*, 70-75.

⁵⁹⁵ Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, 90.

Sonuç olarak müzakerelerin ancak Haziran 1847 tarihinde bir antlaşma ile neticelenmiş olması, anlaşmazlıkların ne kadar karmaşık ve derin olduğunu göstermektedir⁵⁹⁶.

İran ile Osmanlı Devleti arasındaki gerginliği sona erdirmek ve muhtemel bir savaşı engellemek amacıyla İngiltere ve Rusya'nın arabuluculuğuyla uzun süre devam eden ve zaman zaman kesintiye uğrayan müzakereler sonucunda bir antlaşmaya varılmıştır. Görüşmelerin Erzurum'da gerçekleşmiş olması nedeniyle tarihimizde *İkinci Erzurum Antlaşması* olarak bilinen bu antlaşma, 1 Haziran 1847 tarihinde iki tarafın temsilcileri tarafından imzalanmış ve antlaşma belgelerinin mübadelesi ile resmîyet kazanmıştır⁵⁹⁷. Bu antlaşmaya göre, Muhammere (Hürremşehir) ve Şattülarap⁵⁹⁸ İran'a bırakılacak, Süleymaniye ise Osmanlı toprakları olarak kabul edilecektir. Antlaşmanın önemli maddelerinden birinde de Şattülarap'taki limanların her iki devletin ticari faaliyetlerine açık olması öngörülmüştür. Ayrıca, Osmanlı Devleti, bu bölgede yaşayan Şii halka iyi davranmayı taahhüt etmiştir⁵⁹⁹. Bu hükümler, bölgedeki sınır sorunlarını çözmek ve iki devlet arasındaki gerginliği azaltmak için atılmış önemli adımlar olarak değerlendirilebilir.

⁵⁹⁶ Baghdadi, *Muhammed Ali Şah Devrinde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri ve İran'daki İç Olaylar (1907-1909)*, 11-12; Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, 452.

⁵⁹⁷ *Muahedât Mecmuası*, (İstanbul: Ceride-i Askeriyye Matbaası, 1297), 3/5; Ademiyet, *Emir-i Kebir ve İran*, 76; Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, 461-462; *Gozide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî: Devre-i Kaçariye*, 1/31; Eminî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran ez Kacariye ta Sukût-ı Rıza Şah*, 101-103; İkinci Erzurum Antlaşması'nın imzalandığı tarih hakkında farklı tarihler zikredilmektedir.

⁵⁹⁸ Şattülarap bölgesi üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti XVI. yüzyılın ortalarında kurulmuş ve 1639 tarihli Kasrîşirin Antlaşması ile Osmanlı yönetim alanı genişletilerek İran sınırı belirlenmiştir. Bölgeyi ilgilendiren 1746 ve 1823 İran-Osmanlı antlaşmaları da büyük ölçüde Kasrîşirin Antlaşması'nda belirlenen statükoyu korumuştur. Ancak Şattülarap'ın en kapsamlı şekilde ele alındığı antlaşma, 1847'de Erzurum'da imzalanan İkinci Erzurum Antlaşması'dır. Bu antlaşma, I. Dünya Harbi öncesine kadar bölgedeki statükoyu muhafaza etmiştir. Antlaşma sonucu oluşturulan sınır tespit komisyonunda yer alan Mehmed Hurşid Paşa, 1848-1852 yılları arasında bölgeyi dolaşarak ayrıntılı bilgiler toplamış ve bu bilgileri *Seyâhatnâme-i Hudûd* adlı eserinde sunmuştur. 1913'te, Osmanlı Devleti ile bölgedeki İngiliz nüfuzunun artmasıyla Şattülarap üzerindeki deniz taşımacılığı ve deniz fenerleri gibi konular müzakere edilmiş, bu görüşmeler *Anglo-Ottoman Convention* adıyla bilinen antlaşma ile sonuçlanmıştır. Bu antlaşmaya göre, Muhammere (Hürremşehir) dışındaki Şattülarap bölgesini Osmanlı hâkimiyetine bırakmış, ancak I. Dünya Harbi'nin patlak vermesi nedeniyle antlaşma uygulanamamıştır. Bkz. Mehmed Hurşid Paşa, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, haz. Alâattin Eser, (İstanbul: Simurg, 1997); Mustafa L. Bilge, "Şattülarap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/381-382.

⁵⁹⁹ Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 259-260.

Tarihe İkinci Erzurum Antlaşması olarak geçen bu antlaşma, dokuz maddeden oluşmaktadır⁶⁰⁰. Bu çalışma açısından yedinci madde büyük bir öneme sahiptir; bu nedenle, antlaşmanın tüm içeriğini ayrıntılı şekilde incelemek yerine, yedinci maddeye odaklanmak daha anlamlı olacaktır. Söz konusu madde, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin yönünü ve gelecekteki olası temasların çerçevesini belirleyen önemli bir hüküm içermektedir. Bu bağlamda, yedinci maddenin detaylarına odaklanmak, antlaşmanın genel etkisini ve iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin dinamiklerini anlamak açısından oldukça değer taşımaktadır. Bu madde, İran ve Osmanlı Devleti arasında kalıcı bir diplomatik temsilcilik kurulmasını öngörmektedir. Böyle bir karar, İran ve Osmanlı arasındaki diplomatik ilişkilerin kurumsallaşmasına zemin hazırlamış ve daha istikrarlı bir diplomatik mekanizmanın inşasına katkı sağlamıştır. Elçiliklerin kurulması, her iki devletin karşılıklı güven ve iş birliğini güçlendirme iradesini yansıtmakta olup ilişkilerin uzun vadeli geleceği açısından önemli bir adımı temsil etmektedir. Ayrıca, antlaşma maddeleri arasında tarafların hızlıca kabul ettiği ve uzlaşmayla uygulamaya koyduğu madde, diplomatik temsilciliklerle ilgili olan yedinci madde olmuştur. Bu madde, her iki tarafın konsolosluk açma ve karşılıklı diplomatik hakları tanıma konusunda hızlı bir mutabakata varmasına zemin hazırlamıştır. Bu suretle, İran ve Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerin kurumsal bir temele oturtulması, iki devletin karşılıklı güven ve iş birliğini pekiştiren uzun soluklu bir diplomatik iş birliğinin temellerini atmıştır.

Erzurum Antlaşması'nın yedinci maddesi iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Osmanlı Devleti'nin İran hacılarına ve ziyaretçilere daha önce tanınmış olan imtiyazları geri vereceği ve onların kutsal yerleri güvenlik içinde ziyaret etmelerini sağlayacağı belirtilmiştir. İkinci bölümde ise Osmanlı Devleti, Mekke ve Medine hariç olmak üzere, topraklarında İran konsolosluklarının açılmasına izin vereceğini taahhüt etmiştir. Bu konsolosluklar, İranlı tüccar ve diğer İran vatandaşları için birer başvuru mercii olacak, Osmanlı topraklarında karşılaştıkları sorunları çözme konusunda yardımcı olacaklardır. Ayrıca, bu konsoloslukların hukuki statüsü, Osmanlı Devleti'ndeki diğer devletlerin konsolosluklarıyla aynı seviyede olacaktır. Bu antlaşma çerçevesinde Osmanlı Devleti, İran'ın konsolosluklar açmasına müsaade ederken aynı

⁶⁰⁰ Antlaşmanın maddeleri için bkz. *Muahedât Mecmuası*, 3/5-7.

zamanda mütakabiliyet ilkesine dayanarak İran topraklarında da kendi konsolosluklarını kurma hakkına sahip olacaktır. Böylece Osmanlı vatandaşları, İran'da karşılaştıkları sorunlarda bu diplomatik temsilciliklerden yardım alabileceklerdir. İran da bu karşılıklı düzenlemelere uygun olarak aynı hakları tanıyacağını ve uygulayacağını kabul etmiştir⁶⁰¹. Bu antlaşma, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkileri daha sağlam bir hukuki zemine oturtmayı amaçlamaktadır.

İran ve Osmanlı temsilcileri ile arabulucu güçler arasında uzun süren müzakereler ve zorlu süreçlerin ardından imzalanan İkinci Erzurum Antlaşması, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri tam anlamıyla sükûnete kavuşturamamıştır. Görünüşte bir antlaşma imzalanmış olsa da her iki taraf da antlaşmadan memnun kalmamış ve hatta antlaşmanın yalnızca şekli bir antlaşma olduğuna dair görüşler dile getirilmiştir. Antlaşma, her ne kadar tüm sorunları çözmüş gibi görünse de aslında birçok önemli meseleyi çözmemiş ve belirsizlikte bırakmıştır. Özellikle sınır meselesi gibi bazı önemli konuların ilerleyen dönemde atanacak memurlar aracılığıyla çözümleneceğine dair antlaşma maddelerindeki ifadeler, bu durumu açıkça göstermektedir⁶⁰².

İkinci Erzurum Antlaşması'nın İran-Osmanlı ilişkilerinde kalıcı bir barış sağlamadığını ve taraflar arasındaki temel sorunları tam olarak çözmediğini ortaya koymaktadır. Antlaşmanın görünürde bir başarı olarak sunulmasına rağmen, tarafların memnuniyetsizliği ve birçok meselenin muğlak bırakılması, bu sürecin eksik ve yetersiz bir diplomatik girişim olduğunu göstermektedir. Özellikle sınır meselesi gibi temel konuların geleceğe ertelenmesi, antlaşmanın uzun vadeli bir çözüm sağlamaktan uzak olduğunu kanıtlamaktadır. Bu durum, diplomatik antlaşmaların çoğu zaman geçici çözümler sunduğunu ve tam bir başarı olarak değerlendirilebilmesi için tüm tarafların beklentilerini karşılayacak somut adımlar atılması gerektiğini göstermektedir.

⁶⁰¹ *Muahedât Mecmuası*, 3/7; Ademiyet, *Emir-i Kebir ve İran*, 137; Uluerler, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848), 464; Abdolvahid Soofizadeh, "I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açısından Değerlendirilmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32/54 (2013), 193.

⁶⁰² Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, çev. Can Yücel, (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 92-94; Uluerler, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848), 466.

İlginç olan nokta, yaklaşık dört yıl süren ve İngiltere ile Rusya temsilcilerinin yoğun çabalarıyla yürütülen müzakerelerden bir sonuç alınamaması, iki devletin ilerleyen dönemlerde bu sorunları nasıl çözeceği konusundaki belirsizliği ortaya koymaktadır. Özellikle sınır anlaşmazlıkları ve siyasi rekabetle şekillenen bu meselelerin, kısa vadede çözülemeyecek bir karmaşıklık taşıdığı öngörülmekteydi. Nitekim 1848'de Muhammed Şah'ın vefatıyla tahta geçen Nasırüddin Şah Dönemi'nde (1848-1896), İran-Osmanlı arasındaki bu anlaşmazlıklar uzun yıllar boyunca devam etmiş ve her iki tarafın diplomatik ilişkilerini etkileyen yoğun tartışmaların odak noktası hâline gelmiştir. Bu süreçte, bölgesel etkiler ve uluslararası aktörlerin müdahalesi, sorunun çözümünü daha da karmaşık hâle getirmiştir⁶⁰³. Zira dört ülkenin -İran, Osmanlı, İngiltere ve Rusya- temsilcileri arasında gerçekleştirilen müzakereler sonucunda imzalanan İkinci Erzurum Anlaşması'nın ikinci, üçüncü ve sekizinci maddeleri sınırlarla ilgili hususları içermekte olup özellikle üçüncü madde gereğince dört ülkenin temsilcilerinden oluşan bir sınır tespit komisyonu (Tahdid-i Hudud Komisyonu) kurulacaktır. Bu komisyon, iki ülke arasındaki sınır sorunlarını çözmek ve anlaşmazlıkları gidermek amacıyla önemli bir adım teşkil etmektedir.

Saltanatının son dönemlerinde Muhammed Şah, devlet yönetiminden büyük ölçüde çekilmiş ve idareyi sadrazamı Hacı Mirza Ağası'ye bırakmıştır. Yaşlı sadrazamın aldığı kararları yalnızca onaylamakla yetinen Şah, bu süreçte özellikle Rusya'nın artan nüfuzuna karşı herhangi bir önleyici tedbir almamıştır. Bu kayıtsız tutum, devletin güvenliği açısından ciddi sorunlara yol açmıştır. İdari zafiyetin belirginleştiği bu dönemde hastalanan Muhammed Şah, 5 Eylül 1848 tarihinde vefat etmiştir⁶⁰⁴.

Muhammed Şah'ın tahta çıkışıyla birlikte İran-Osmanlı ilişkilerinde kayda değer bir değişiklik olmamıştır. Bunun temel sebebi, Feth Ali Şah zamanında imzalanan Birinci Erzurum Antlaşması'nın, iki Müslüman devlet arasındaki temel sorunları çözmede yetersiz kalmasıydı. Bu sorunların başında gelen sınır anlaşmazlığı, Nadir Şah Dönemi koşullarına göre çözümlenmeye çalışılmışsa da Nadir Şah zamanında sınırlar

⁶⁰³ Bu çerçevede, 1849 yılının başında sınır meselelerini ele almak üzere Osmanlı Devleti tarafından Derviş Paşa görevlendirilmiştir.

⁶⁰⁴ Meryem Nejadekberi Mihriban, *Mirza Takî Han: Emir-i Kebir*, (Tahran: Parsa, 1392), 52; Abbas İkbâl Aştiyanî, *Tarih-i İran ez Sedr-i İslam ta İnkirâz-ı Kaçariye*, (Tahran: Debir, 1386), 498-499.

net bir şekilde belirlenmediği için, yaklaşık bir asır sonra bu belirsizlik, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerde sürekli bir gerilim kaynağı olmaya devam etmiştir.

Muhammed Şah Dönemi'nde, geçmişten devralınan bazı sorunlar gündemdeki yerini korumuştur. Bu sorunların başında, sınır bölgelerinde yaşayan aşiretlerin hangi devlete bağlı oldukları konusundaki belirsizlik yer alıyordu. Bu aşiretler, bazen İran'a bazen de Osmanlı'ya bağlı olduklarını iddia etmekte, iki devlet de bu aşiretleri kendi siyasi çıkarları doğrultusunda desteklemekteydi. Diğer önemli sorunlar arasında Osmanlı memurlarının Hac ve diğer kutsal mekân ziyaretleri için gelen İranlılara kötü muamelede bulunması ve Şii İranlıların kutsal yerlere olan derin bağlılığı; siyasi statüsü belirsiz kalan Baban Sancağı; Osmanlı'nın İran'a ait Kotur ve Hoy gibi bölgelere yönelik hak iddiaları; Osmanlı topraklarına sığınan İranlı şehzadeler ve Muhammere (Hürremşehr) ile Basra arasındaki ticari rekabet bulunmaktaydı. Bu meseleler, iki ülke arasındaki ilişkilerde süregelen diplomatik gerginliklere zemin hazırlamaktaydı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAÇAR HANEDANI DÖNEMİ'NDE SÜREKLİ DİPLOMASİYE GEÇİŞ

4.1. Nasırüddin Şah Dönemi (1848-1896)

Muhammed Şah'ın vefatının ardından, Tebriz'de vali olarak görev yapan henüz 16 yaşındaki Veliaht Nasırüddin Mirza, Tahran'a giderek İran tahtına çıkmıştır. Ancak bu dönemde ülke genelinde ciddi bir kargaşa ve istikrarsızlık hâkimdi. Fars, Horasan, Kirmanşah ve Luristan gibi stratejik öneme sahip eyaletlerde geniş çaplı iç isyanlar baş göstermişti. Aynı zamanda Avrupa devletlerinin İran üzerindeki siyasi ve ekonomik nüfuzu hızla artmakta, bu durum merkezî otoritenin zayıflamasına ve devlet yönetiminin daha da kırılgan hâle gelmesine yol açmaktaydı⁶⁰⁵. Bu kaotik ortamda Nasırüddin Şah'ın tahta geçişinde Mirza Muhammed Takî Han'ın büyük bir rolü olmuştur. Mirza Muhammed Takî Han, Nasırüddin Şah'a sağladığı bu desteğin karşılığında *Emir-i Kebir* ünvanıyla sadrazamlık makamına atanmıştır⁶⁰⁶. Nasırüddin Şah'ın tahta çıkış haberi İstanbul'a ulaşmış, Osmanlı Padişahı tarafından gönderilen taziye ve tebriknâme ise memnuniyetle karşılanmıştır. Buna karşılık, Nasırüddin Şah da Osmanlı Padişahı'na yazdığı mektupta memnuniyetini dile getirmiş ve iki devlet arasında süregelen dostluğun artırılmasına dair ifadeler yer vermiştir⁶⁰⁷.

Nasırüddin Şah, Mirza Muhammed Takî Han'a duyduğu güveni tahta çıktıktan sadece birkaç gün sonra yazdığı bir mektupta açıkça ifade etmiştir. Şah, mektubunda şu ifadeler yer vermiştir: *“İran'ın tüm işlerini senin ellerine bırakıyoruz ve her türlü iyi ve kötü işten seni sorumlu tutuyoruz. Böylece seni Şahs-ı Evvel-i İran (Sadrazam) yapıyoruz. Adaletine ve hayırlı işlerine tüm halkla birlikte inanıyor ve güveniyoruz.*

⁶⁰⁵ Muhammed Şah Dönemi'nde İran'ın mali durumu oldukça kötüleşmiş, hatta askerlerin maaşları bile ödenemez hâle gelmiştir. Bu dönemde İngiltere ve Rusya, İran'ın iç ve dış siyasetine büyük ölçüde yön vermeye başlamış ve bu etkileri giderek artmıştır. İran üzerindeki bu iki yabancı gücün nüfuzu, devletin bağımsız hareket kabiliyetini sınırlamış ve ülkenin iç meselelerini daha da karmaşık bir hâle getirmiştir. Bkz. Seda Çolakoğlu, *Nasırüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 8.

⁶⁰⁶ Muhammed Taki Lisanü'l-Mülk Sepehr, *Nasihü't-Tevârih Tarih-i Kaçariye*, tash. Cemşid Giyanfer, (Tahran: Esatir, 1390), 3/931-932; Ademiyet, *Emir-i Kebir ve İran*, 192-193; Yılmaz Karadeniz, *Osmanlı ve İran'ın İngiliz Paraleli Cemaleddin Esadabadi (Afgani)*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 65; Cafer Mehdi Niya, *Heft bar İşgal-i İran der 23 Karn*, (Tahran: Panos, 1377), 4/108.

⁶⁰⁷ BOA, İ.HR., 89/4345-1, (9 Şevval 1268/27 Temmuz 1852).

*Senin dışında başka kimseye güvenimiz yoktur ve bu amaçla bu mektubu yazıyoruz.”*⁶⁰⁸ bu ifadeler, Şah’ın Mirza Muhammed Takî Han’a olan derin güvenini ve ona verdiği yetkileri göstermektedir.

Emir-i Kebir kısa zamanda İran’ın önemli siyasi figürlerinden biri hâline gelmiştir. Rusya ve Osmanlı’da yürüttüğü diplomatik görevler sırasında, Avrupa’nın reform ve modernleşme hareketleriyle tanışma fırsatı bulmuştu. Sadrazamlık görevine geldikten sonra İran’da geniş kapsamlı reformlar gerçekleştirmek için çalışmalara başlamıştır. Öte yandan, İran ile Osmanlı Devleti arasında süregelen sınır anlaşmazlıklarını çözme yolunda da önemli adımlar atmıştır. Erzurum Antlaşması çerçevesinde, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki sınırın belirlenmesi amacıyla ortak bir sınır tespit komisyonu kurulmasına karar verilmişti. Her iki devletten de temsilciler atanmış ve bu temsilciler, sınır bölgesini inceleyerek nihai sınır hattını belirlemekle görevlendirilmiştir. Sınır tespit komisyonu, Erzurum Anlaşması’nın mürekkebi henüz kurumadan çalışmalara başlamıştır. Bu komisyona, İran tarafından Mirza Cafer Han Müşirüddeve⁶⁰⁹ (Mühendisbaşı), Osmanlı tarafından ise Mehmed Emin Derviş Paşa (kimyager) temsilci olarak atanmıştır⁶¹⁰. Gözlemci statüsünde İngiltere adına Albay Williams ve Rusya adına Albay Yegor İvanoviç Çirikof (Tchirikof) görev yapmıştır⁶¹¹.

Sınır tespit komisyonuna katılacak temsilciler belirlendikten sonra Rus temsilcisi Albay Çirikof ve İngiliz temsilcisi Albay Williams, İstanbul’dan Bağdat’a doğru yola çıkmışlardır. İran temsilcisi Mirza Cafer Han Müşirüddeve, 1849 Ocak ayında

⁶⁰⁸ Bolat, “Mîrzâ Tâki Hân (Emîr Kebîr) ve Reformları (1848-1851)”, 158.

⁶⁰⁹ AVUHİ, GH. 1283, K.12, P. 3-1; Mirza Cafer Han bu memuriyetteki hatıralarını *Resâle-i Tahkikât-ı Serhaddiye* adıyla yayınlamıştır. Bkz. Mirza Cafer Han Müşirüddeve, *Resâle-i Tahkikât-ı Serhadiye*, taz. Muhammed Müşirî, (Tahran: İntişârât-ı Bunyâd-ı Ferheng-i İran, 1348).

⁶¹⁰ Ademiyet, *Emir-i Kebir ve İran*, 581-582; Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*, 152; Muhammed Rıza Nasirî, *Nâsiredîn Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sonçağ Tarihi Kürsüsü, 1977), 17; BOA., HR. MTK., 23/62, (27 Safer 1265/22 Ocak 1849); Osmanlı heyetinde görev yapan önemli isimler arasında Hurşid Paşa başta olmak üzere, başmühendis olarak Kaymakam Tahir Paşa yer almıştır. Ancak Tahir Paşa hastalandığı için İstanbul’a dönmek zorunda kalmış, onun yerine başmühendisliğe Esad Efendi atanmıştır. Ayrıca, heyette ikinci mühendis olarak Kolağası Yunus Efendi, harita mühendisi olarak Somalı Mustafa Efendi, Doktor Kostantin ve eczacı Nove de görev almışlardır. Bkz. Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, 245-246; Sabri Ateş, *Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri: Bir Sınır Yapmak 1843-1914*, çev. Devrim Kaya, (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 194; BOA., A.}AMD., 26/65, (4 Safer 1267/9 Aralık 1850); BOA., A.}AMD., 27/80, (22 Safer 1267/27 Aralık 1850).

⁶¹¹ Ateş, *Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri*, 193.

Bağdat'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Osmanlı temsilcisi Derviş Paşa ise büyük bir gecikmeyle Bağdat'a varmıştır. Derviş Paşa, Bağdat yolunda, Bâbîâli'den aldığı emir üzerine yolunu değiştirerek stratejik öneme sahip Van ve Hoy arasındaki sınır bölgesi olan Kotur bölgesini Osmanlı sınırlarına dâhil etmiş; bu yüzden Bağdat'a geç ulaşmıştır⁶¹². Henüz sınır belirleme komisyonu teşkil edilmeden önce, Osmanlı Devleti, Horasan merkezli Sâlâr isyanından faydalanarak askerî stratejik önemi büyük olan Kotur ve çevresini kendi sınırlarına dâhil etmiştir⁶¹³. Osmanlılar, Kotur Boğazı'nın girişine bir kule yaptırarak burayı sınırın başlangıcı olarak kabul etmişlerdir. Minarenin üzerine şu ibare yazılmıştır: “*Devlet-i Aliyye-i Osmaniye hududunun başlangıcı, Kotur nahiyesi 1265.*”⁶¹⁴

Osmanlı heyetinin Bağdat'a varmasının ardından, Derviş Paşa'nın maiyetindeki Tahir Efendi başkanlığında bir heyet, İngiltere ve Rusya temsilcilerini ziyaret etmek üzere görevlendirilmiştir. Bu ziyaret sırasında, İngiliz temsilcisi Albay Williams, Tahir Efendi'ye hitaben, “*Gerçi bizden birkaç gün sonra İstanbul'dan hareket ettiniz. Lakin pek çok geri kaldınız. Acaba buna sebep nedir?*” şeklinde bir soru yöneltmiştir. Tahir Efendi: “*Biz Erzurum ve Van üzerinden geldik. Yollarda o kadar çok kar vardı ki, günde iki saatten fazla ilerleyemedik. Erzurum ve Van'da da birkaç gün kaldık; bu yüzden sizden geç geldik.*” şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Williams “*Hayır hayır, durum öyle değil. Biz sizin Van'dan Kotur'a gittiğinizi ve keyfinize göre sınırları*

⁶¹² *Gozide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî: Devre-i Kaçariye*, 1/327-340; Nasrullah Salihî, “Vakavî-i İkdâmât-ı Derviş Paşa der Nohistin Komisyon-ı Tehdîd-ı Hudud-ı İran ve Osmanî (1266-1268 Hicri-Kameri)”, *Pijûhişha-yı Ulûm-ı Tarihi*, 9/2 (1396), 84.

⁶¹³ Kotur, günümüzde Türkiye-İran sınırı üzerindeki Kapıköy gümrük kapısını geçtikten sonra yedi kilometre içeride İran'a ait bir kasabadır. İran ile Osmanlı arasında tarih boyunca sınır bölgeleri üzerinde çeşitli çekişmeler ve anlaşmazlıklar yaşanmışsa da Kotur ile ilgili ciddi bir mesele 1849 yılına kadar ortaya çıkmamıştır. Ancak bu tarihten itibaren Kotur'un kime ait olduğu konusunda başlayan tartışmalar giderek derinleşmiş ve sonraki dönemlere de yansiyacak bir sorun hâline gelmiştir. İran-Osmanlı arasındaki tartışmalarda Kotur meselesi hakkında ayrıntılı bilgin için bkz. Sıtkı Uluerler, “Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852)”, *Turkish Studies*, 10/5 (2015), 329-356; Ayrıca Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde Kotur kelimesinin kökeninin Moğollara dayandığını belirtmektedir. Çelebi, bu ismin iki farklı anlama geldiğini ifade eder. Moğol dilinde *Kotur*, coğrafi bir terim olarak *erişilmesi güç, sarp yer* anlamına gelirken aynı zamanda *inatçı, söz dinlemez insan* anlamına da gelmektedir. Bkz. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (İstanbul: Matba'a-i İkdâm, 1314), 4/278.

⁶¹⁴ Ademiyet, *Emir-i Kebir ve İran*, 582; Konu hakkında teferruatlı bilgi için bkz. BOA, İ.HR., 68/3329, (3 Zilkade 1266/10 Eylül 1850).

*belirlediğinizi biliyoruz. Ancak bilin ki, bu hamlenizle işi berbat ettiniz.”*⁶¹⁵ diyerek ilginç bir şekilde tepki göstermiştir.

Osmanlı Devleti’nin Kotur nahiyesine yönelik bu stratejik hamlesi, sınır tespit komisyonunun çalışmalarının başlamasını geciktirmiştir. Emir-i Kebir, bu meselenin çözülmesi için Tahran’daki Rus ve İngiliz elçileriyle müzakereler yapmış ve sorunun diplomatik yollarla halledilmesini istemiştir. Emir-i Kebir, Osmanlı Devleti Kotur’u tahliye etmeden Mirza Cafer Han’ın komisyona katılmayacağını vurgulayarak bu durumun İran açısından önemli bir diplomatik öncelik taşıdığını belirtmiştir⁶¹⁶. Kotur sorunu yaşandığı sırada İran temsilcisi Mirza Cafer Han’ın merkeze gönderdiği raporda, İngiliz temsilcisiyle gerçekleştirdiği görüşmelere ve Osmanlı Devleti’nin tutumu ile faaliyetlerine ilişkin şikâyetlere ayrıntılı şekilde yer vermiştir. Bu görüşmelerde, İngiliz temsilcisiyle yaptığı temasları aktarırken Osmanlıların bölgedeki faaliyetlerine yönelik eleştirilerini ve sınır meselelerine dair değerlendirmelerini de kapsamlı biçimde dile getirmiştir⁶¹⁷.

Kotur meselesi sürerken Osmanlı Devleti, Mustafa Sami Bey’i büyükelçi sıfatıyla, İran Şahı’nı tebrik etmek amacıyla görünürde diplomatik bir görevle İran’a göndermiştir. Ancak asıl amaç, Kotur hadisesiyle ilgili sınır sorunlarını ele almak ve iki devlet arasındaki diğer ihtilafları çözmektir⁶¹⁸. Mustafa Sami Bey, 30 Eylül 1850 tarihinde Tahran’a ulaştığında, kendisine İran tarafından Mirza Mahmud adında bir mihmandar görevlendirilmiş ve konaklaması için bir konak tahsis edilmiştir⁶¹⁹.

Mustafa Sami Bey’e tahsis edilen konak, Osmanlı Devleti’nin Tahran’daki ilk sefaret binası olarak hizmet vermiştir. Bu binada, yeterli eşya bulunmamakla birlikte, birkaç ahşap sandalye, sedir ve bazı diğer eşyalar mevcuttu. Mustafa Sami Bey, mevcut eşyaların yetersiz olduğunu belirtmiş ve ilerleyen dönemde bir maslahatgüzara yetecek

⁶¹⁵ BOA, İ.HR., 74/3592, (4 Rabiulevvel 1267/7 Ocak 1851).

⁶¹⁶ Ademiyet, *Emir-i Kebir ve İran*, 581-582; Müşirüddeve, *Resâle-i Tahkikât-ı Serhadiye*, 48-49.

⁶¹⁷ AVUHİ, GH, 1279, K. 10, P. 23-20.

⁶¹⁸ BOA, İ.HR., 55/2577, (21 Recep 1265/12 Haziran 1849); Nasırî, *Nâsiredîn Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, 19; Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 100-101.

⁶¹⁹ BOA, A.}AMD., 20/63, (23 Zilkade 1266/30 Eylül 1850); BOA, İ.HR., 69/3373-1, (23 Zilkade 1266/30 Eylül 1850).

kadar eşya temin edileceğini ifade etmiştir⁶²⁰. Bu durum, Osmanlı'nın Tahran'daki diplomatik temsilinin gelişimi açısından önemli bir adım olmuştur.

Kotur bölgesi üzerindeki iddialar ve anlaşmazlıklar, yaklaşık sekiz ay boyunca devam etmiş ve bu süreçte taraflar arasında pek çok yazışma gerçekleşmiştir. Bu uzun süre zarfında sorunun çözülmemesi, Osmanlı ve İran arasındaki gerginliği artırmıştır. Ancak, bu süreçte gözlemci olarak sınır komisyonuna katılan İngiliz ve Rus temsilcileri önemli bir rol oynamıştır. Özellikle İngiliz ve Rus diplomatlarının ısrarlı çabaları sonucunda, İran tarafı sonunda ikna edilmiştir. Bunun sonucunda, İran temsilcisi sınır komisyonuna katılarak müzakerelere dâhil olmuştur⁶²¹.

İran, Osmanlı, Rusya ve İngiltere temsilcilerinden oluşan komisyon üyeleri, sınır sorunlarını çözmek üzere Muhammere'ye geldiklerinde, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki aşiretler üzerinde nüfuz kurma ve bu toprakları egemenliği altına alma çabaları, İran temsilcisinin tepkisini çekmiştir. İran, bu bölgenin de Kotur gibi Osmanlı egemenliğine girmesini engellemek amacıyla aşiret liderleriyle ilişkilerini güçlendirme yoluna gitmiştir. Özellikle Beni Ka'b (Caf) aşireti reisi vasıtasıyla şehrin en yüksek noktasına İran bayrağını diktirerek bölgenin İran'a ait olduğunu ve egemenliğini koruma kararlılığını açıkça göstermek istemiştir⁶²². Tarafların bu hamleleri, aralarındaki gerginliği yeniden artırmış ve komisyon çalışmalarında ciddi ihtilaflara yol açmıştır. İran'ın, aşiretler üzerinde egemenlik iddiasını güçlendirme girişimleri ve Osmanlı'nın bölgeye nüfuz etme çabaları, temsilciler arasında şiddetli tartışmaların patlak vermesine neden olmuştur. Bu karşılıklı hamleler, sadece diplomatik görüşmeleri zorlaştırmakla kalmamış, aynı zamanda sınır anlaşmazlıklarının daha da derinleşmesine sebep olmuştur.

Kotur meselesini çözme taahhüdünde bulunan aracı devletlerin girişimiyle sınır belirleme komisyonunun oluşturulması için gerekli adımlar atılmış ve heyetler, kışın

⁶²⁰ BOA, İ.HR., 69/3373-1, (23 Zilkade 1266/30 Eylül 1850); Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 105.

⁶²¹ Müşirüddeve, *Resâle-i Tahkîkât-ı Serhadiye*, 49-50; Nasırî, *Nâsireddîn Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, 20; Kotur meselesi hakkında İngiliz ve Rus temsilcileri yazışmaları hakkında bkz. BOA, HR.TO., 628/57, (29 Temmuz 1849); BOA, HR.TO., 628/56, (29 Temmuz 1849).

⁶²² Nasırî, *Nâsireddîn Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, 21-22; Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 395-397.

başında Bağdat'tan Muhammerre'ye doğru yola çıkmıştır⁶²³. Bu süreçte, sınırın tespitine yönelik görüşmelerin ilk toplantısı, 28 Ocak 1850 tarihinde Muhammerre'de, son toplantı ise 14 Eylül 1852 tarihinde Ağrı Dağı'nda gerçekleştirilmiştir⁶²⁴. Komisyonun çalışma süresi toplamda iki yıl, sekiz ay ve on beş gün sürmüştür, bu süre zarfında komisyon, bir yıl ve yedi ay süren uzun bir duraksama dönemi geçirmiştir. Görüşmeler, Muhammerre'de sekiz ve Zohab'da üç olmak üzere toplamda on bir kez toplanmıştır⁶²⁵. Derviş Paşa'ya İstanbul'dan gelen talimat üzerine Osmanlı heyetinin komisyon çalışmalarından çekilmesiyle komisyonun faaliyetleri sona ermiştir. İngiltere ve Rusya'nın komisyon çalışmalarını yeniden başlatma yönündeki çabaları, o dönemde giderek artan gerginliklere rağmen devam etmiştir. Ancak, bir süre sonra patlak veren Kırım Savaşı, bu girişimlerin sonuçsuz kalmasına yol açmış ve komisyonun çalışmalarına son verilmiştir⁶²⁶. Bu durum, sınır meselesinin çözümünü daha da karmaşık hâle getirmiştir.

İkinci Erzurum Antlaşması'nın imzalanmasının ardından oluşturulan sınır tespit komisyonu, zorlu mücadelelerle karşı karşıya kalarak çalışmalarını sürdürmüştür. Masa başında alınan kararların sahada uygulanmasının ne denli güç olduğu kısa sürede anlaşılmıştır. Bu komisyonun çalışmalarının uzun sürmesinde, bölgenin zorlu coğrafi ve iklim koşulları kadar, İran ve Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki hak iddiaları ve derin anlaşmazlıkları da önemli rol oynamıştır. Komisyon her ne kadar çalışmalarını tamamlamış olsa da Şattülarap civarındaki sınır anlaşmazlıkları tam anlamıyla çözüme kavuşturulamamıştır. Bu belirsizlik, 1903'te imzalanan *İstanbul Protokolü* ile sınırın yeniden düzenlenmesine yol açmışsa da bu düzenleme de kalıcı bir çözüm

⁶²³ Kotur meselesi 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'na kadar iki taraf arasında devam etmiştir. 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'nın 60. maddesi gereğince Kotur İran'a bırakılacaktı. Berlin Kongresi'ne İran adına Mirza Melkum Han katılmış ve Kotur'un İran'a bırakılması için çok çaba sarf etmiştir. Bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, haz. İsmet Miroğlu, (İstanbul: Berekat Yayınları, 1983), 1-3/632; Hüccettullah Asil, *Risâleha-yı Mirza Melkum Han Nazımüddeve*, (Tahran: Neşr-i Ney, 1381), 8-9; *Ruznâme-i İran*. Şomare: 209-417, (Tahran: Kitabhâne-i Millî-i Cumhur-i İslamî-i İran, 1375), 1532.

⁶²⁴ Müşirüddeve, *Resâle-i Tahkikât-ı Serhadiye*, 204-205; Parsadüst, *Rişeha-yı Tarihî İhtilafât-ı İran ve Irak*, 107-108.

⁶²⁵ Salihî, "Vakavî-i İkdâmât-ı Derviş Paşa", 75; İran-Osmanlı hudud tespiti hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. *The Iran-Iraq border (1840-1958)*, ed. Richard Schofield, (Archive Editions, 1989), 2.

⁶²⁶ Efdal As, "XVI. YY.dan Cumhuriyetin ilk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 46 (2010), 229; Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, 246-246.

getirememiştir. Osmanlı-İran sınırındaki bu tartışmalar, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerde sürekli bir sorun olarak yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmüştür.

Burada İran sadrazamı Emir-i Kebir'e ayrı bir parantez açmak, İran'ın modern diplomasi tarihini anlamak açısından son derece önemli olacaktır. Zira İran diplomasisinin kurumsallaşması ve modern devlet yapısının temellerinin atılması yönünde en önemli adımlar, onun önderliğinde gerçekleştirilmiştir. Emir-i Kebir, yalnızca iç reformlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda dış politikada da güçlü ve etkili bir devlet anlayışını benimsemiştir. İran'ın diğer devletlerle olan ilişkilerini daha sistematik ve diplomatik bir çerçeveye oturtmak, Emir-i Kebir'in öncelikli hedeflerinden biri olmuştur.

Emir-i Kebir, İran'ın modernleşme sürecine katkı sağlayan önemli bir devlet adamı olarak erken yaşta başladığı diplomatik görevlerle fikri hayatını şekillendirmiştir. Bu görevlerden ilki, 1829'da henüz 22 yaşındayken Rusya'nın Tahran Büyükelçisi Griboyedov'un öldürülmesi üzerine İran'ın gönderdiği özür heyetinde kâtip olarak yer almasıdır. Şehzade Hüsrev Mirza'nın başkanlık ettiği bu heyetle St. Petersburg'a giden Emir-i Kebir, Rus Çarı I. Nikola ile yapılan toplantıya katılma fırsatı bulmuştur. Bu görev sırasında yaklaşık on ay boyunca St. Petersburg ve Moskova'da kalan Emir-i Kebir, çeşitli devlet dairelerini, özel ve teknik okulları, askerî tesisleri, silah depolarını, darphaneyi, rasathaneyi, bazı fabrikaları ve bankaları ziyaret etmiştir. Ayrıca Rusya'daki devlet bürokrasisini daha yakından tanımak amacıyla çeşitli bakanlıkları ve bunlara bağlı birimleri inceleme fırsatı elde etmiştir. Bu deneyimler, Emir-i Kebir'in ilerleyen yıllarda İran'da uygulamaya koyacağı reformların temelini oluşturmuş, modernleşme hareketlerinin ilham kaynağı olmuştur⁶²⁷.

Emir-i Kebir'in gerçekleştirdiği reformlarda en büyük etkilerden biri, 1843-1847 yılları arasında İran Devleti adına katıldığı Erzurum Konferansı'ndaki görevi olmuştur. Bu görev, onun reformist fikirlerinin gelişiminde önemli bir dönemeç niteliğini taşımaktadır. Emir-i Kebir, yaklaşık dört yıl Erzurum'da kalarak Osmanlı, İngiliz ve

⁶²⁷ Ademiyyet, *Emir-i Kebir ve İran*, 175-176; Ömer Alkaç, *Türk ve İran Basınında İran Meşrutiyet Hareketi (1906-1909)*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023), 84-90; Bolat, "Mîrzâ Tâkî Hân (Emîr Kebîr) ve Reformları (1848-1851)", 154-155.

Rus temsilcileriyle birçok görüşme yapmıştır. Bu süre zarfında özellikle İngiltere ve Rusya'nın İran'a yönelik politikalarının gerçek yüzünü görme fırsatı bulmuştur. Bu deneyim, onun ileride bu iki ülkeye karşı daha temkinli ve mesafeli bir tutum geliştirmesinde etkili olmuştur. Ayrıca, Emir-i Kebir'in Erzurum'da bulunduğu dönem, Tanzimat Fermanı'nın ilanının hemen sonrasına denk geldiği için Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen reformları da yakından gözlemleme fırsatı elde etmiştir⁶²⁸. Bu gözlemler, Emir-i Kebir'in İran'da sadaret döneminde gerçekleştireceği reformlar için ilham kaynağı olmuş ve İran'ın modernleşme sürecine önemli katkılar sağlamıştır.

Emir-i Kebir'in siyasi, sosyal, iktisadi ve askerî alanlarda gerçekleştirdiği birçok yenilik olmasına rağmen, bu çalışmanın ana konusunu aşmamak adına, yalnızca diplomasi alanında yaptığı reformlara odaklanmak daha yerinde olacaktır. İran'ın diplomatik yapısını modernize etmek ve yabancı devletlerle olan ilişkilerini geliştirmek için attığı adımlar, bu alandaki en belirgin yenilikleri temsil eder. Emir-i Kebir, ülkenin dış ilişkilerinde profesyonel ve kurumsal bir yapı oluşturmuş, ardından İran'ı uluslararası arenada daha etkin bir aktör hâline getirmek için, 1851'de İstanbul, Londra ve Petersburg'da İran'ın ilk daimî elçiliklerini açtırmıştır⁶²⁹. Bu adım, İran'ın diplomatik ilişkilerde kalıcı bir varlık göstermesi ve yabancı devletlerle daha sağlam bağlar kurması açısından büyük önem taşımaktadır.

Çalışmanın bu kısmında 1847'den itibaren diğer kaynakların yanında Osmanlı Devleti Salnâmeleri'nden de yararlanılarak iki devlet arasındaki diplomatik temsilcilikler, bu temsilciliklerde görev yapan memurlar, teşkilatın yıllar içinde geçirdiği değişiklikler ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Salnâmeler aracılığıyla iki devletin diplomatik temsilciliklerinde yaşanan değişiklikler, görevdeki memurların rolleri ve diplomatik ilişkilerin evrimi detaylı bir biçimde ortaya konulabilir. Bu bilgiler, çalışmanın doğruluğunu artıracak ve dönemin diplomatik dinamiklerini daha iyi anlamaya yardımcı olacaktır. Özellikle, temsilciliklerin işleyişi, görevli personelin niteliği ve değişen diplomatik stratejiler gibi konular, İran ve Osmanlı arasındaki ilişkilerin tarihsel bağlamda daha net bir şekilde analiz edilmesini sağlayacaktır.

⁶²⁸ Celal Metin, *Emperyalist Çağda Modernleşme: Türk Modernleşmesi ve İran (1800-1941)*, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2011), 112-115; Ademiyyet, *Emir-i Kebir ve İran*, 158.

⁶²⁹ Emir-i Kebir'in reformları için bkz. Bolat, "Mîrzâ Tâkî Hân (Emîr Kebîr) ve Reformları (1848-1851)", 165-176.

Osmanlı Devlet Salnâmeleri, genellikle yayınlandığı tarihten bir önceki yılı esas alarak hazırlanırdı. Bu durumda, salnâmede yer alan veriler, ilgili yılın güncel olayları ve durumları hakkında bilgi vermekle birlikte, bir yıl öncesinin istatistiksel ve biyografik verilerini yansıtır⁶³⁰.

İran, İstanbul'da daimî bir temsilcilik açmadan önce, 1847'de Osmanlı Devleti ile olan diplomatik ilişkilerini maslahatgüzarlık düzeyinde sürdürmekteydi. Bu dönemde, İran maslahatgüzarlığı görevini Muhammed Han yürütürken, tercümanlık görevini ise Ağa Hacı Hasan üstlenmekteydi. Aynı tarihlerde Osmanlı Devleti'nin İran'daki diplomatik temsilciliği ise başşehbenderlik seviyesinde olup, bu görevi Ali Namık Efendi icra ediyordu⁶³¹. Bir sonraki yıl Muhammed Han ile Ağa Hacı Hasan, İstanbul'daki görevlerine aynen devam etmişlerdir⁶³². İran ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Erzurum Antlaşması'ndan yaklaşık bir yıl sonra, antlaşmanın yedinci maddesi uyarınca İran, Osmanlı topraklarında diplomatik temsilcilikler açmak için Bâbiâli'ye resmî başvuruda bulunmuştur. İran bu talebi, antlaşmanın ilgili maddesine dayanarak yapmış ve konu, Osmanlı Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştür⁶³³. Meclis-i Vükelâ'da yapılan müzakereler sonucunda, İran'ın Osmanlı topraklarında diplomatik temsilcilikler açma talebi, vatandaşlık hakları kapsamında değerlendirildiği için olumlu karşılanmıştır. Aynı zamanda, müteakabiliyet esası gereğince Osmanlı Devleti'nin de İran topraklarında kendi vatandaşlarıyla ilgili benzer bir girişimde bulunması gündeme gelmiştir⁶³⁴. Bu karar, iki devletin karşılıklı diplomatik ilişkilerini güçlendirme ve vatandaşlarının haklarını güvence altına alma yönünde atılan önemli bir adım olmuştur. Bu çerçevede, 1848'de İran, Osmanlı topraklarında bir maslahatgüzar, iki

⁶³⁰ Bilgin Aydın, "Salnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul 2009), 36/52; Dolayısıyla, salnâmelerdeki bilgiler, o yılın gelişmelerini takip etmek yerine, bir önceki yılın durumu hakkında değerlendirmeler yapmak için kullanılmaktadır. Bu durum, salnâmelerin tarihsel bir kaynak olarak kullanımı açısından önemli bir husustur çünkü okuyucu, verilerin hangi döneme ait olduğunu bilerek analiz yapmalıdır.

⁶³¹ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, (Tabhâne-i Âmire, Def'a 1, 1263/1847), 99.

⁶³² *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, (Tabhâne-i Âmire, Def'a 2, 1264/1848), 144.

⁶³³ Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, 466; BOA, İ.HR., 46/2164, (10 Recep 1264/12 Haziran 1848).

⁶³⁴ Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, 467.

başşehbenderlik, dört şehbenderlik ve on üç şehbender vekilliği olmak üzere toplamda yirmi farklı noktada geniş bir diplomatik ağ kurmuştur⁶³⁵.

Tablo 2: 1848’de İran’ın Osmanlı Topraklarındaki Temsilcilikleri⁶³⁶

Yer	Maslahatgüzar	Başşehbender	Şehbender	Şehbender Vekili
İstanbul	Muhammed Han			
Erzurum		Ağa Hüseyin		
Bağdat		Abdülcabbar		
İzmir			Ağa Abdullah	
Trabzon			Ağa Abdurrahim	
Şam-ı Şerif			Mirza Muhammed	
Mısır			Hacı Muhammed Ali	
İzmit				Hacı Hasan
Bursa				Ağa İsmail
Kütahya				Ağa Ali
Ankara				Hacı Abdullah
Kara Hisar-ı Sahib				Mirza Ferecullah
Isparta				Ağa Muhammed
Adana ve Tarsus				Ağa Mustafa
Humus				Ağa Muhammed Ali
Beyrut				İlyas Sersek
Halep				Hoca Musa
Sayda				Hüseyin Aşiran
Çorum				Ağa Hasan
Selanik				Karbonari

1849’da İstanbul’da görev yapan İran maslahatgüzarı Muhammed Han’ın maiyetine Mirza Cafer maiyet kâtibi olarak katılmıştır. Aynı yıl, Osmanlı topraklarındaki İran temsilciliklerinde bazı önemli değişiklikler yaşanmıştır. Trabzon Şehbenderliğine Ağa Abdurrahim’in yerine Hafız Ağa atanırken İzmir Şehbenderliğine Ağa Abdullah’ın yerine Mirza Ahmed görevlendirilmiştir. Ayrıca, Kudüs’te ilk kez İran

⁶³⁵ SDAO, Def’a 2, 144.

⁶³⁶ Tablo *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*’ye göre hazırlanmıştır. Bkz. SDAO, (Def’a 2), 144-145.

Şehbender Vekilliği kurulmuş ve bu göreve İlyas adında bir görevli atanmıştır. Diğer temsilciliklerde ise önemli bir değişiklik olmamıştır⁶³⁷. 1850’de, Muhammed Han maiyeti ile birlikte İstanbul’daki görevine devam etmiştir. Ancak bu yıl, İran’ın diğer temsilcilikleri faaliyet göstermemiştir⁶³⁸.

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, 1851’de Emir-i Kebir’in önderliğinde İran diplomasisinde başlatılan yenilikçi reformlar, İstanbul’daki İran temsilciliğinde de kendini belirgin bir biçimde göstermiştir. Bu yenilikler kapsamında, İran maslahatgüzarlığında görev yapan personel sayısı artırılmış ve teşkilatın yapısal olarak genişlemesi sağlanmıştır. Bu doğrultuda, İran maslahatgüzarı Muhammed Han’ın maiyetine beş yeni personel atanarak temsilciliğin etkinliği artırılmıştır. Bu kişiler arasında bir serkâtip (Muhammed Bey), bir maiyet kâtibi (Ahmed Efendi), bir kançılar⁶³⁹ (Hacı Ahmed Ağa), bir tercüman yardımcısı (Abdullah Ağa) ve bir maiyet kâtibi yardımcısı (Hüseyin Ağa) yer almaktadır⁶⁴⁰. Bu kadro bir sonraki yılda aynı şekilde görevine devam etmiştir⁶⁴¹. 1853’te ise sadece serkâtip görevine devam etmemiştir⁶⁴².

4.1.1. Diplomatik Bir Kriz Bayrak Meselesi

İran ile Osmanlı arasında 1852’de diplomatik bir sorun olarak bayrak çekme meselesi gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti, Tahran’a büyükelçi olarak gönderdiği Ahmed Vefik Bey’in, İran Şahı Nasırüddin Şah ile görüşmesinden sonra Osmanlı Sefareti’ne Osmanlı bayrağını çekmek istemiştir. Bu talebi iletmek için dönemin İran Sadrazamı Mirza Ağa Han’a haber göndermiştir. Bunun üzerine Mirza Ağa Han Nuri, dört nazır ile birlikte Osmanlı Sefareti’ne giderek Ahmed Vefik Bey’in bayrak çekme talebine karşı çıkmıştır. Osmanlı Sefareti’nde yaşanan hararetli tartışmalar, ortamı daha da gerginleştirmiştir. Artan gerilim üzerine, Nasırüddin Şah, Osmanlı Sefareti’ne bayrak

⁶³⁷ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, (Tabhâne-i Âmire, Def’a 3, 1265/1849), 97; 1849’dan itibaren Tahran’da Osmanlı diplomatik temsilciliğinin kurulduğu görülmektedir. Ali Namık Efendi, Tahran’a Maslahatgüzar olarak atanmıştır. Bkz. SDAO, (Def’a 3), 88.

⁶³⁸ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, (Tabhâne-i Âmire, Def’a 4, 1266/1850), 55.

⁶³⁹ Kançılar: Elçiliklerde ve konsolosluklarda yazı ve evrak işlerini yürüten görevli anlamına gelmektedir. Bkz. <https://sozluk.gov.tr/> (24.10.2024).

⁶⁴⁰ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, (Tabhâne-i Âmire, Def’a 5, 1267/185), 86.

⁶⁴¹ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, (Tabhâne-i Âmire, Def’a 6, 1268/1852), 86.

⁶⁴² *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, (Tabhâne-i Âmire, Def’a 7, 1269/1853), 93.

asılmasının ertelenmesi talimatını vermiştir. Bu geciktirme kararının arka planında ise Tahran ve İstanbul arasında yapılan bir kıyaslama yatmaktadır. İstanbul’da Avrupa elçilerinin her fırsatta bayrak açabilmesine karşın, İran’ın İstanbul temsilcisi Ağa Muhammed’in kendi ikametgâhında dahi bayrak açamaması eleştiri konusu yapılmıştır⁶⁴³. Ancak Osmanlı Devleti’nde yabancı konsoloslukların kendi bayraklarını özel günlerde asması izne bağlıydı. Gayrimüslim devlet konsoloslukları Pazar günleri ve kendi millî bayramlarında bayraklarını asabilirken İran diplomatik temsilciliklerine ise Cuma günleri, Ramazan ve Kurban Bayramı gibi dinî bayramlarda ve İran’a özgü özel günlerde bayrak asma izni tanınmıştır⁶⁴⁴. Yani İstanbul’da yabancı temsilciliklere uygulanan hukuk, İran temsilciliğine de aynı şekilde uygulanmaktaydı. İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri ile Ahmed Vefik Efendi arasındaki görüşmelerde ise taraflar bir uzlaşmaya varamayınca, Ahmed Vefik Efendi sadrazama verdiği bir yazıda “*sabahleyin bayrağı çekerim*” diyerek bu kararı resmen İran tarafına bildirmiştir. Ahmed Vefik Efendi’nin kararlı tutumunu gören Mirza Ağa Han Nuri, yanındaki Hariciye Nazırı’na dönerek *biz de İstanbul’daki elçimize haber gönderelim; o da temsilciliğimize bayrak çeksin. Eğer diğer elçilerden farklı davranıp bayrağımızın asılmasına izin vermezlerse, biz de Osmanlı Elçisi’nin çekeceği bayrağı indirtiriz, demiştir*⁶⁴⁵. Mirza Ağa Han Nuri’nin bu sözü, İran tarafının da simgesel güç gösterileri konusunda kararlılığını yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, İran’ın Osmanlı topraklarında diplomatik eşitlik talebini açıkça ifade ederken diplomatik müzakerelerin simgesel bir rekabet sahasına dönüşmesini de gözler önüne sermektedir. Tarafların bayrak meselesi üzerinden yürüttüğü bu gerilim, İran-Osmanlı ilişkilerinde eşitlik ve karşılıklı saygıya dayalı bir temsil isteğinin de göstergesidir.

Ahmed Vefik Efendi, Tahran’da diğer devletlerin elçiliklerine kendi bayraklarını asmalarına izin verildiğini öne sürerek aynı imtiyazın Osmanlı Devleti’ne de tanınması gerektiğini savunmuş ve İran’dan resmî izin almadan 8 Eylül 1852 Çarşamba günü Osmanlı Elçiliği’ne bayrağı asmıştır. İran Hariciyesi, böyle bir geleneğin ne Tahran’da

⁶⁴³ Sepehr, *Nasihü’t-Tevârih Tarih-i Kaçariye*, 3/1212; Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 201-202; BOA, İ.HR., 91/4477-6, (25 Zilkade 1268/10 Eylül 1852).

⁶⁴⁴ BOA, İ.HR., 76/3690, (16 Cemazeyilahir 1267/18 Nisan 1851); M. Sadık Akdemir, “Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Dönemi Anadolu’da İran Şehbenderlikleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/19 (2017), 45.

⁶⁴⁵ Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 202-203; BOA, İ.HR., 91/4477-6, (25 Zilkade 1268/10 Eylül 1852).

ne de İstanbul'da olmadığını belirterek bu konuda iki ülke arasında resmî bir anlaşma yapılmasının gerekli olduğunu ifade etmiş ve Ahmed Vefik Efendi'den bayrağı indirmesini nazik bir şekilde talep etmiştir. Ancak Osmanlı maslahatgüzarı bu uyarıya aldırış etmemiştir⁶⁴⁶. Bu beklenmedik hamle üzerine, İran da özel bir emirle Mirza Lutf Ali'yi durumu görüşmek üzere İstanbul'a göndermiştir. Mirza Lutf Ali gerekli emirleri ve bir top bayrak kumaşı alarak 1852 Eylül ayının ortalarına doğru Tahran'dan İstanbul'a doğru hareket etmiştir⁶⁴⁷. Bu durumdan haberdar olan Osmanlı Elçisi, İran Sadrazamı'na bir mektup göndererek şu hususları iletmiştir:

- Osmanlı Devleti, İran ile arasında bir antlaşma olmaksızın, yabancı devlet temsilcilik tanınan tüm imtiyazları karşılıksız bir şekilde İran Elçiliği'ne de tanımıştır. Bu durumda, mukabele-i bilmisil (karşılıklılık) ilkesine göre, İran'ın diğer devlet elçiliklerine tanınan hakların Osmanlı Elçiliği'ne de tanınması gerekir.
- İstanbul'da elçilerin şehirde bulundukları sırada bayrak asmaları âdet olmadığı gibi bu durum Tahran'ın teamüllerine de uygun değildir. Diğer devletlere gönderilen İran elçileri bayrak konusunda karşılık esasına riayet etmeden elçiliklerine bayrak asmamaktadırlar. Ancak Osmanlı Devleti'nden talep etmesi oldukça garip değil midir? Elbette Osmanlı Devleti'nde diğer elçilere nasıl muamele ediliyorsa, İran elçisine de aynı şekilde davranılacaktır.
- Sözlü olarak iletilen bilgilere göre, eğer İstanbul'da İran Elçiliği'ne bayrak asılmasına izin verilmezse Tahran'daki Osmanlı Elçiliği'ne çekilmiş olan bayrağın indirilmesi gerekli ya da doğal bir sonuç değildir. Ancak, İran Elçisi, *İstanbul'un şehir içinde (sur içi) bayrak açma hakkım var, fakat Osmanlı Devleti bu hakkı engelleyerek beni diğer elçilerle eşit tutmuyor*, şeklinde yanıt verirse, Tahran'daki Osmanlı Elçiliği'ne asılan bayrak indirilecektir. Buna

⁶⁴⁶ AVUHİ, Mutâtebât, Şomâre. 188, s. 85-86.

⁶⁴⁷ Sepehr, *Nasihü't-Tevârih Tarih-i Kaçariye*, 3/1214; AVUHİ, SM., 25/150.

karşılık, diğer elçiliklerle eşit muamele gördüğüne dair bir bilgi gelirse konu kapanacak ve bayrak yerinde kalacaktır⁶⁴⁸.

Mirza Lütf Ali, İstanbul'a varır varmaz Rus ve İngiliz elçilerine olayların seyrini aktararak İran'ın diplomatik duruşunu ve konuyla ilgili hassasiyetini ifade etmiştir. Aynı zamanda, İstanbul'daki İran maslahatgüzarına da durumu bildirmiş; Osmanlı Büyükelçisi Ahmed Vefik Efendi'nin sefaret binasına Osmanlı bayrağını astığını ve İran'ın da aynı bayrak asma hakkına sahip olduğunu belirtmiştir⁶⁴⁹. Bu doğrultuda Sadrazam Mirza Ağa Han Nuri, İran Maslahatgüzarı Muhammed Han'a gönderdiği mektupta, Osmanlı hariciyesiyle yapılacak görüşmelerde İran'ın bayrağının İran elçiliğinde asılması konusundaki haklarının üzerine ısrarla durmasını ve bu konuda en ufak bir taviz vermemesini bildirmiştir. İran bayrağının en kısa sürede asılmasını da emretmiştir⁶⁵⁰. Muhammed Han, kendisine ulaşan emir doğrultusunda Osmanlı Hariciye Nezaretini bilgilendirmiştir. İran Devleti, Muhammed Han'a 24 saat içinde elçilik binasına İran bayrağı çekilmesi talimatını vermiştir. Osmanlı Devleti, İran Elçiliği'nin bayrak asacağı haberini alır almaz Hayrettin Paşa'yı elçiliğe göndererek Muhammed Han'a durumu açıklayan bir nota iletmıştır. Notada, Ahmed Vefik Efendi'nin Tahran'da Osmanlı bayrağını astığı gibi Muhammed Han'ın da İstanbul'da bayrak asmasının doğal karşılandığı ifade edilmiştir. Hatta Tahran Elçiliği'ne bayrak çekilmeden önce dahi, İran Elçileri resmî kayıklara bindiklerinde bayrak asabilme hakkına sahipti. Ancak, İstanbul'daki bayrak asma usulü farklıdır. Diğer yabancı devletlerin elçilikleri için Tarabya, Beyoğlu ve Büyükdere gibi bölgelerde temsilcilik açma izni verilmişken yalnızca İran Elçiliği'ne İstanbul şehir merkezinde (sur içinde) bir yer tahsis edilmiştir. Bu, İran Elçiliği'ne diğer elçiliklere nazaran bir ayrıcalık sağlandığını göstermektedir. Osmanlı Hariciyesi tarafından İran hükümetine yazılan bir mektupta, İran elçiliğinin Beyoğlu, Büyükdere veya Tarabya gibi Avrupa elçiliklerinin bulunduğu bölgelere taşındığında diğer elçilikler gibi bayrak asma hakkına sahip olacağını vurgulanmıştır. Ancak, mektupta İran elçilik binasının sur içinde olması nedeniyle bayrak asılmasına

⁶⁴⁸ Nasırî, *Nâsireddîn Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, 94-95; Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 204-205; BOA, İ.HR., 91/4477-9, (19 Zilhicce 1268/19 Eylül 1852).

⁶⁴⁹ Sepehr, *Nasihü't-Tevârih Tarih-i Kaçariye*, 3/1214; BOA, İ.HR., 91/4477-5, (26 Zilkade 1268/11 Eylül 1852); AVUHİ, SM., 25/149.

⁶⁵⁰ AVUHİ, *Mutâtebât*, Şomâre. 28, s. 15.

izin verilmemiştir⁶⁵¹. Bu açıklama, Osmanlı Devleti'nin protokolde İran'a özel bir statü tanıdığını, ancak bayrak asma konusundaki sınırlamanın yerel kurallara uygun olarak yapıldığını ifade etmektedir. Bayrak meselesi, iki ülkenin diplomatik temsildeki eşitlik ve yerel kurallara uyum dengesini sağlama arayışının bir yansıması olarak dikkat çekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin 26 Ekim 1852 tarihli mektubunda, İran Maslahatgüzarı Muhammed Han'a, Osmanlı Devleti'nin kararında kesinlikle kararlı olduğu, diğer devletlere tanınan tüm imtiyazların İran'a da tanındığı, ancak bu kuralların dışına çıkacak bir hareketin tüm sorumluluğunun tamamen İran'a ait olacağı ifade edilmiştir⁶⁵².

Ardından, 29 Ekim 1852 tarihli bir başka mektupta ise yarınki Cuma günü İran Elçiliğine bayrak asılacağı öğrenildiği ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti, bu durumu kesin bir dille kabul etmediğini bildirmiş; bayrak asılması hâlinde doğabilecek tüm sonuçların sorumluluğunun İran tarafına ait olacağını açıkça belirtmiştir⁶⁵³. Karşılıklı yazışmalar ve uyarılar sonrasında, Muhammed Han 30 Ekim 1852 Cuma günü İstanbul'daki İran Elçiliği'ne İran bayrağını asmıştır⁶⁵⁴. İran hariciyesi tarafından Muhammed Han'a gönderilen bir mektupta, Rusya ve İngiltere elçileriyle müzakerelerin devam ettiği belirtilmiştir. Mektupta, İran Elçiliği'nin bayrağı indirmemesi ve bayrağın elçilik binasının çatısında kalması gerektiği vurgulanmıştır. Müzakerelerin sonuçları netleştirilene kadar, *ya her iki devletin de başkentlerinde bayrak bulundurması ya da her ikisinin de bayrağı indirmesi gerektiği* ifade edilmiştir; bu süreçte üçüncü bir seçeneğin olmadığı belirtilmiştir⁶⁵⁵. Bu durum, İran'ın diplomatik

⁶⁵¹ Sepehr, *Nasihü't-Tevârih Tarih-i Kaçariye*, 3/1214-1215; Nasirî, *Nâsireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, 95-96; Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 205-206; BOA, İ.HR., 91/4477-1, (7 Muharrem 1269/21 Ekim 1852); AVUHİ, Mutâtebât, Şomâre. 27, s. 4.

⁶⁵² BOA, İ.HR., 91/4477-2, (12 Muharrem 1269/26 Ekim 1852); AVUHİ, Mutâtebât, Şomâre. 27, s. 4.

⁶⁵³ BOA, İ.HR., 91/4477-3, (15 Muharrem 1269/29 Ekim 1852); Durumun daha da gerilmesi üzerine, Rusya ve İngiltere maslahatgüzarları İran elçiliğine gelerek Muhammed Han'a, İran bayrağını çekmemesi önerisinde bulundular ve Tahran ile İstanbul arasında müzakerelerin yapılmasını önerdiler. Muhammed Han, Osmanlı Maslahatgüzarı Ahmed Vefik Efendi'nin Tahran'da bu alışılmadık uygulamayı başlattığını, İran hükümetinin defalarca uyarıda bulunduğunu fakat onun buna aldırmış etmediğini, hatta Rus ve İngiliz maslahatgüzarlarının Tahran'daki görüşmelerine bile kayıtsız kalarak tutumunu sürdürdüğünü belirtti. Bu nedenle, İran elçiliğinin İstanbul'da karşılık verme hakkının bulunduğunu vurguladı. Bkz. AVUHİ, Mutâtebât, Şomâre. 28, s. 59-60.

⁶⁵⁴ Muhammed Cafer Hurmuci, *Tarih-i Kaçar: Hakayıkü'l-Ahbar-ı Nasirî*, 70.

⁶⁵⁵ AVUHİ, Mutâtebât, Şomâre. 28, s. 61.

duruşunu güçlendirme çabasıyla birlikte, uluslararası ilişkilerde bayrak ve semboller üzerinden yaşanan gerginliklerin önemli bir yansıması olarak değerlendirilebilir. İki ülke arasında devam eden müzakerelerin, diplomatik ilişkilerin geleceği açısından belirleyici bir rol oynaması beklenmektedir. Bu süreç, Osmanlı ve İran arasında protokol kuralları ve diplomatik semboller konusundaki gerilimlerin karşılıklı yazışmalarla diplomatik bir çözüme ulaştırıldığını göstermektedir.

Hidayet'e göre, İngiliz ve Rus temsilcilerinin arabuluculuğunda, İran ve Osmanlı Devleti arasındaki bayrak sorunu çözüme kavuşturulmuştur. Bu arabulucuların girişimleriyle iki devletin bayraklarının kendi başkentlerinde aynı şartlar altında çekilip indirilmesi ve bayrak direklerinin aynı yükseklikte olması gerektiği prensibi benimsendi. Bayrakların konumunda herhangi bir üstünlüğün olmaması gerektiği konusunda anlaşmaya varılmıştır. İstanbul'a dönen Ahmed Vefik Efendi'nin talebi doğrultusunda bu anlaşma resmî bir belgeye dönüştürüldü ve iki taraf arasında bir antlaşma imzalanarak eşitlik sağlandı⁶⁵⁶. Bu anlaşma, iki devlet arasındaki diplomatik nezaketi ve eşitliği pekiştiren önemli bir adım olarak değerlendirilbilir. Ancak bu bilgiler sadece birkaç Farsça kaynaktan aktarılmıştır.

4.1.2. İran Büyükelçisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri

İran ile Osmanlı Devleti arasında sürekli diplomatik temsilciliklerin henüz kurulmadığı dönemde, taraflar diplomatik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla birbirlerine geçici elçiler göndermeyi tercih etmişlerdir. Bu elçiler, belirli meseleleri ele almak ve iki taraf arasındaki iletişimi sağlamak amacıyla görevlendirilmişti. Bu elçilerin görev süreleri gönderilen devlete dair derinlemesine bir bilgi edinilmesine olanak tanımıyordu. Bu geçici diplomatik temsil, iki ülke arasındaki ilişkilerde kalıcılık ve güven inşa etme konusunda yetersiz kalıyordu. Söz konusu uygulama, dönemin diplomatik teamüllerine uygun olmakla birlikte, taraflar arasında kurumsallaşmış bir dış temsil mekanizmasının henüz oluşmadığını da göstermektedir.

⁶⁵⁶ Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safa-i Nasirî*, tash. Cemşid Keyanfer, (Tahran: Esatir, 1380), 14/8646.

İran, Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da daimî bir elçilik kurmadan önce, belirli durumlarda geçici elçiler göndermekteydi. İkinci ve üçüncü bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınan bu geçici temsilciler, spesifik meselelerin çözümüne yönelik kısa vadeli diplomatik temaslar sağlamak amacı taşımaktaydı. Bu elçiler, görev süreleri boyunca, belirlenmiş konulara odaklanarak işlevlerini yerine getirmiş ve kısa süreli görüşmeler yapmak üzere Osmanlı devlet erkânıyla bir araya gelmişlerdir. Ancak bu tür diplomatik misyonların süreleri çoğunlukla sınırlı olduğundan daha kapsamlı ve derinlemesine müzakerelerin gerçekleşmesine olanak tanımamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti nezdinde sürekli diplomatik ilişkileri yürütecek bir elçinin bulunmaması, burada ikamet eden İran tebaasının haklarının korunmasında eksikliklere yol açmıştır. Özellikle iki devlet arasındaki sınır anlaşmazlıkları ve dinî ziyaretler gibi hassas konular, geçici diplomasi çerçevesinde etkin bir şekilde çözülememiştir. Bu etkenler, İran'ın İstanbul'da daimî bir elçilik açma ihtiyacını doğurmuştur. Daimî bir elçiliğin varlığı, yalnızca iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesine katkı sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda Osmanlı topraklarındaki İran vatandaşlarının haklarının korunmasını da güvence altına alacaktır⁶⁵⁷.

İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinde sürekli diplomasiye geçişin ilk somut adımı olarak 1847 tarihli İkinci Erzurum Anlaşması büyük bir öneme sahiptir. Bu anlaşmanın yedinci maddesi, iki devletin karşılıklı olarak konsolos atayarak kendi vatandaşlarının haklarını koruma altına almasını öngörüyordu⁶⁵⁸. Bu gelişme hem sınır komşusu olan hem de tarih boyunca kültürel ve ekonomik açıdan birbirine bağlı kalan iki ülke için yeni bir dönemin başlangıcıydı. Sınırın her iki tarafında da diğer ülke tebaasının bulunması ve iki ülke arasındaki yoğun ticaret nedeniyle, tacirler ve vatandaşlar gidip gelmekteydi. Ancak bu geçişlerin doğurduğu sorunlar, sadece sınır bölgelerinde yürütülen geçici diplomatik temaslarla çözülemiyordu; daha derin ve düzenli bir diplomasiye ihtiyaç duyuluyordu. Sonuç olarak bu antlaşma, İran ve Osmanlı Devleti'nin kendi vatandaşlarının haklarını daha etkin bir şekilde koruyabilmesi için daimî elçilikler ve bazı bölgelerde konsolosluklar açılmasını sağlamıştır. Böylece, sınır bölgelerinde yaşanan problemler ve iç bölgelere kadar

⁶⁵⁷ Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi*, 149-150.

⁶⁵⁸ *Muahedât Mecmuası*, 3/7; Ademiyet, *Emir-i Kebir ve İran*, 137; Abdolvahid Soofizadeh, "I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açısından Değerlendirilmesi", 193.

uzanan vatandaş hakları meseleleri daha sağlıklı bir diplomatik süreçle yönetilmeye başlandı.

4.1.3. İstanbul Büyükelçiliğinin Kuruluş Süreci

Osmanlı Devleti'nde özellikle I. Mahmud Dönemi'ndeki (1730-1754) resmî belgelere yansıdığı şekliyle Şii-Caferî insanlara *rafizî*, *mülhit*, *kefere* denilerek Müslüman olmayan bir sınıfa dâhil edilmişlerdir. Devletin bu tavrı, Osmanlı topraklarında yaşayan ve çoğu tacir olan Şii İranlıların bazı insanların şerrinden korunmak için Sünnilerin kıyafetlerini giymek zorunda bırakmıştır. Sultan II. Mahmut Dönemi'nde (1808-1839), İstanbul'da ticaret ile meşgul olan İranlı zengin tacirler kendi yerel giysileri ile dolaşıyorlardı. Bu dönemde İstanbul'da seyyar satıcılıkla meşgul olan İranlı tacir Ağa Muhammed, İran ipeklileri başta olmak üzere Osmanlı sarayı ile alışveriş yapmaktaydı. Sarayda bulunduğu sırada Sultan II. Mahmud'un dikkatini çekmiş, padişah ona, İran'da çok kaliteli derilerin üretildiğini söyleyerek İranlı tacirlerin neden o derileri İstanbul'a getirmediklerini sormuştur. Padişah, derilerin getirilmesini ve o derilerden kışlık elbise diktirmek istediğini emir yollu beyan etmiştir. Ağa Muhammed, buna karşılık verdiği cevapta, İranlılar İstanbul'da kendi ülkelerine ait kıyafetleri giyemedikleri için bu ticarete ilgi göstermemektedirler. Sultan II. Mahmud ise İran Devleti'nin İstanbul'da daimî bir temsilcisinin olmadığını İranlıların kendi suçu olduğunu, payitahtta (İstanbul) bir daimî temsilcileri olması hâlinde temsilcinin mecburen İran giysilerini giyeceği ve bu şekilde sorunun çözüleceğini, ayrıca İstanbul'daki İranlıların kendi devletinin temsilcisinin giydiği elbiseyi hiç korkmadan giyebileceğini söylemiştir. Padişah, diğer yabancı devletlerin temsilcilerine gösterilen saygının ve teşrifatın İran temsilcisine de gösterileceğini ve bu makamda onu görmek istediğini de buyurmuştur⁶⁵⁹.

Padişah'ın sözlerine karşı sessiz kalan Ağa Muhammed, daha sonra İranlı tacirlerle bir toplantı düzenlemiş ve bu toplantıda sultanla arasında geçen diyalogu paylaşmıştır. Aynı toplantıya katılan ve hitabet yeteneği ile öne çıkan tacir Ağa Hasan'ı Tahran'a göndermeye karar vermiştir. Ağa Hasan, beraberinde Ağa Muhammed'in İstanbul maslahatgüzarlığı talebini içeren bir arzuhâl ve bazı armağanlarla Tahran'a

⁶⁵⁹ Mirza Mehdi Han Mumtehinü'd-devle-Mirza Haşim Han, *Ricâl-i Vezaret-i Harici*, 40-41.

doğru yola çıkmıştır. Tahran'a varan Ağa Hasan, şahın huzuruna çıkarak bu arzuhâli sunmuştur. Şah, arzuhâli okuduktan sonra Ağa Muhammed'e hem İstanbul maslahatgüzarlığı görevini hem de Han ünvanını vermiştir. İstanbul'a geri dönen Ağa Hasan, İranlılara Ağa Muhammed'in artık devletin hizmetine girdiğini ve yeni ünvanıyla görev yapmaya devam edeceğini söylemiştir.

Sultan II. Mahmud, Ağa Muhammed'in Trabzon'a gitmesini ve bu yeni görevini Bâbiâli'ye resmî olarak bildirilmesini istemiştir. Ayrıca, uluslararası hukuka uygun olarak yabancı temsilciler için geçerli olan resmî törenle karşılanmasını ve yerel kıyafetlerini giymesini emretmiştir. İran maslahatgüzarı, Osmanlı Devleti'nin resmî töreni ile karşılanmış, İstanbul'daki tüm İranlılar da kendi yerel kıyafetlerini giyerek ona eşlik etmiştir. İstanbul'daki eski İran Sefareti, İranlı tacirlerin finansmanı ile satın alınarak hizmet vermeye başlamış, maslahatgüzara ise bir devlet sarayı tahsis edilmiştir. İstanbul'daki İranlı tüccarlar kendi aralarında 200.000 lira toplayarak Ağa Muhammed Han'ın düğün törenine katkıda bulunmuşlardır. Muhammed Han'ın vefatından sonra onun yerine Mirza Ahmed Han atanmıştır⁶⁶⁰.

Arşiv belgelerine göre ise İran Maslahatgüzarı Ağa Muhammed, İran'a gitmiş ve kendisine İran hükümeti tarafından verilen Han ünvanıyla birlikte İstanbul'a dönmüş ve görevini Osmanlı hariciyesine bildirmiştir. Ancak, İran'ın bu görevi hem maslahatgüzarlık hem de tüccar temsilciliği olarak ikiye ayırması, Osmanlı Devleti'nde tartışmalara yol açmıştır. Bu konu, Osmanlı yetkilileri arasında tartışılmış ve İran'ın böyle bir çifte görevlendirme yapmasının uluslararası diplomasi kurallarına aykırı olduğu, benzeri bir uygulamanın başka ülkelerde bulunmadığı ifade edilmiştir. Eğer Ağa Muhammed'in görevi kabul edilirse İran Büyükelçisi Mirza Cafer Han'ın geri döneceği belirtilmiştir. Durumun daha fazla sorun yaratmaması adına, Osmanlı yönetimi İran hükümetinden resmî bir yanıt alınmasını ve buna göre hareket edilmesini kararlaştırmıştır⁶⁶¹.

Kaçar Hanedanı'nın kurucusu Ağa Muhammed Han Dönemi'nden, hanedanın dördüncü şahı olan Nasirüddin Şah Dönemi'ne kadar İran'ın yabancı devletler nezdinde

⁶⁶⁰ Mirza Mehdi Han Mumtehinü'd-devle-Mirza Haşim Han, *Ricâl-i Vezaret-i Harici*, 40-42.

⁶⁶¹ BOA, İ. HR., 14/681, (23 Ramazan 1257/8 Kasım 1841).

ne bir konsolosluk ne de bir sefarethanesi mevcuttu. Ancak, Muhammed Şah zamanında İran ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi ihtilafların çözülmesi amacıyla elçi olarak Mirza Cafer Han'ı İstanbul'a gönderilmiştir. Yaklaşık yedi yıl (1836-1843) boyunca İstanbul'da bulunan Mirza Cafer Han, İran adına görev yapmış olsa da, resmî bir konsolosluk ya da sefaret teşkil edilmemiştir⁶⁶². Mirza Cafer Han'ın İstanbul'daki varlığı, İran'ın diplomatik temsilcilik yapısının henüz kurumsallaşmadığı bir dönemde dahi bölgesel diplomaside etkili olma çabasını yansıtmaktadır. Bu dönemde Mirza Cafer Han, İspanya ve Belçika gibi Avrupa ülkeleriyle ilişkiler kurarak çeşitli antlaşmalar imzalamışlardır. İran'ın bu ülkelerle diplomatik ilişkiler geliştirmesi, İran'ın uluslararası alanda tanınırlığını artırma ve batılı güçlerle olan siyasi ilişkilerini derinleştirme yönündeki isteğini göstermektedir. Ancak, bu temasların bir kurumsal yapı altında yürütülmemesi, İran'ın dönemin diplomatik standartlarına henüz tam anlamıyla uyum sağlamadığını da ortaya koymaktadır.

Farsça kaynaklar ile Osmanlı arşiv belgeleri karşılaştırıldığında, Sultan II. Mahmud Dönemi'nde İran'ın İstanbul'da maslahatgüzarlık seviyesinde bir diplomatik temsilcisinin bulunduğu açıkça anlaşılmaktadır. Farsça kaynaklarda, İstanbul'da ikamet eden İranlı tacir Muhammed Han'ın İran maslahatgüzarı olarak görevlendirildiği belirtilirken Osmanlı arşiv belgeleri ise bu görevlendirmenin yapıldığı dönemde Mirza Cafer Han'ın İstanbul'da İran'ın diplomatik temsilcisi olarak zaten görevde olduğunu aktarmaktadır.

Kaynaklar arasındaki farklılıklar, Osmanlı nezdindeki İran maslahatgüzarının kimliği konusunda karışıklık yaratmakta ve tarihsel kayıtlardaki isimlerin değişkenliğini gözler önüne sermektedir. Bu durum, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin tarihsel bağlamda incelenmesi sırasında önemli bir sorun teşkil etmektedir. Özellikle, kaynakların birbirini tamamlayıcı veya çelişkili bilgileri, araştırmacıların tarihsel gerçekleri belirlemede karşılaştıkları zorlukları ortaya koymaktadır. Muhammed Han ve Mirza Cafer Han gibi figürlerin diplomatik rolleri hem Farsça kaynaklarında hem de arşiv belgelerinde farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar, İran-Osmanlı ilişkilerinin

⁶⁶² *Risâil-i Siyasi-i Asr-ı Kaçar*, tash. Gulam Hüseyin Zergerinejad, (Tahran: Kitabhâne-i Millî-i Cumhuri-i İslâmî-i İran, 1379), 528; Sabah Hüsrevizade, *Teşkilat ve Âdâb-ı Diplomatik der İran: Ez Ağaz-ı Kaçar ta Payan-ı Devre-i Nasırî*, (Tahran: Vezaret-i Umur-i Harici, 1396), 82.

daha derin bir anlayışla ele alınmasını gerektirmektedir. Araştırmacıların bu karmaşık durumu çözümleyebilmesi için, tarihsel belgelerin titizlikle analiz edilmesi ve bağlamlarının dikkate alınması büyük önem taşımaktadır. Sonuç olarak bu tür karmaşık durumlar, tarihsel araştırmaların dikkatli bir şekilde yürütülmesi gerektiğini göstermektedir. Zira doğru bilgiye ulaşmak her iki tarafın diplomatik tarihini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Dolayısıyla hem Farsça kaynakların hem de arşiv belgelerinin kapsamlı bir şekilde incelenmesi, İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinin tarihine dair daha sağlam bir temel oluşturacaktır.

4.1.4. İstanbul Büyükelçiliğinin Kuruluşu ve Daimî Elçi Tayini

Bir kısım Farsça kaynaklara göre, İstanbul'da İran Büyükelçiliği, Sadrazam Mirza Takî Han'ın talimatıyla 1851'de kurulmuştur. Bu kuruluş çerçevesinde, maslahatgüzar ve mukim elçilik makamına Hacı Mirza Ahmed Han-ı Hoyî atanmış ve yaklaşık iki yıl bu görevde kalmıştır⁶⁶³. Ancak, diğer Farsça kaynaklar ve 1854 tarihli Osmanlı Devlet Salnâmesine göre, İstanbul'da görev yapan İran Maslahatgüzarı Muhammed Han'ın vefatının ardından Hacı Mirza Ahmed Han'ın bu makama atandığı görülmektedir⁶⁶⁴. Kaynaklar arasındaki Mirza Ahmed Han'ın atandığı tarih hakkında farklı tarihler zikredilmektedir.

İran ile Osmanlı Devleti arasındaki daimî diplomasi temsilcilikleriyle ilgili olarak İran'daki Türkiye Büyükelçiliğinin internet sitesinde şu bilgilere yer verilmektedir:

Türkiye-İran Diplomatik Temsilcilikleri Tarihi; İran kaynakları Osmanlı Devleti ile resmî diplomatik ilişkilerin kuruluş yılını 1851 olarak belirtmektedirler. Buna göre İran'ın İstanbul'daki Büyükelçiliği 1851 yılında açılmış ve Hacı Mirza Ahmet Han Khoie Maslahatgüzar olarak atanmıştır. Türk kaynaklarında ise İran'ın 1807 yılında Ebrahime Mohammad-Şeyh el Islami Khai'ı Osmanlı Devleti'ne Büyükelçi olarak, Osmanlı Devleti'nin de 1835 yılında Esad Efendi'yi İran'a Büyükelçi (Fevkalade) olarak gönderdiği kayıtlıdır. Söz konusu kaynakların incelenmesinden, Tanzimat Dönemi'nin ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin Tebriz'de Başkonsolosluğu bulunduğunu anlaşılmaktadır.

⁶⁶³ *Gozîde-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî: Devre-i Kaçariye*, 1/83; Said Harazî, “Revâbî-i ba Atatürk ve Canişinaneş”, *Mahnâme-i Endişe ve Tarih-i Siyasî-i İran-ı Muasır*, Sâl-ı Çaharom, 40 (1384), 54.

⁶⁶⁴ Muhammed Hasan Han İtimadü's-Saltana, *Mir'âtü'l-Buldân*, haz. Abdühüseyin Nevâî-Mir Haşim Muhaddes, (Tahran: İntişârât-ı Danişgâhı Tahran, 1367), 2/1148; Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safa-i Nasirî*, 14/8640.

Tahran'da, daha sonra 1848 yılında Maslahatgüzarlık açılmış ve buraya Seb'azade Ali Namık Efendi atanmıştır⁶⁶⁵.

İran yönetimi tarafından Osmanlı yönetimine gönderilen belgede, İstanbul'daki İran Maslahatgüzarı Muhammed Han'ın vefat ettiği bildirilmiş ve yeni bir temsilci atanana kadar İran vatandaşlarına yardımcı olabilecek bir görevlendirmenin yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Mirza Ahmed Han'ın maslahatgüzar olarak tayin edildiği belirtilmiş ve kendisinin, iki ülke arasındaki anlaşmalar ile resmî talimatlara uygun şekilde görevini sürdüreceği ifade edilmiştir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nden, söz konusu temsilcinin görevini herhangi bir engelle karşılaşmadan yerine getirebilmesi için gerekli desteğin sağlanması ve diplomatik ayrıcalıklarının temin edilmesi talep edilmiştir⁶⁶⁶. Bu talep, İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinde temsiliyetin kesintisiz sürdürülebilmesi adına her iki devletin iş birliği ve karşılıklı saygıya verdiği önemi yansıtmaktadır.

Bamdad'a göre Emir-i Kebir, sadrazamlığı sırasında, konumu oldukça iyi olan ve satılmak istenen Muhammed Han'ın ikamet ettiği evin İran Devleti adına on bin tümen karşılığında satın alınmasını emretmiştir. Bu emir uygulanmış ve 1851'de söz konusu ev belirtilen bedelle satın alınmıştır. Bu ev, İran'ın İstanbul'da görevlendirilen elçilerin kullanımına tahsis edilerek elçilik binası olarak hizmet vermeye başlamıştır. Daha sonra, İstanbul'da İran'ın maslahatgüzar ve büyükelçisi olarak görev yapan Hacı Mirza Hüseyin Han'ın çabalarıyla, büyükelçilik binası olarak kullanılmak üzere görkemli bir yapı inşa edilmiştir⁶⁶⁷. Farsça kaynaklarda, 1851'de bu evin satın alınarak İran elçiliği olarak kullanılması, İran Büyükelçiliğinin İstanbul'da kurulduğu tarih olarak kabul edilmektedir. Bu satın alma, İran'ın Osmanlı Devleti'ndeki ilk daimî diplomatik temsilciliğinin kurulmasını sağlamış ve İran'ın İstanbul'da resmî olarak daimî bir elçilik bulundurmaya başladığı dönemi işaret etmiştir. Bu olay, İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinde dikkat çeken bir gelişme olup İran'ın İstanbul'daki diplomatik varlığını güçlendirme ve kalıcı hâle getirme yönündeki çabalarını yansıtmaktadır. Elçilik binasının tahsis edilmesi, iki devlet arasındaki siyasi ilişkilerin artan önemini ve

⁶⁶⁵ <https://tahran-be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, Erişim Tarihi: (03.11.2024).

⁶⁶⁶ BOA, HR.MKT., 52/94-1, (1 Rebiulevvel 1269/13 Aralık 1852); BOA, HR.MKT., 52/94-2, (1 Rebiulevvel 1269/13 Aralık 1852); BOA, HR.MKT., 52/94-4, (1 Rebiulevvel 1269/13 Aralık 1852).

⁶⁶⁷ Mehdi Bamdad, *Şerh-ı Hal-ı Ricâl-i İran*, (Tahran: Zevâr, 1371), 3/289; İtimadü's-Saltana, *Mir'âtü'l-Buldân*, 2/1075-1076.

İran'ın Osmanlı Devleti nezdinde sahip olduğu diplomatik konumu pekiştirme isteğini göstermektedir.

Mirza Ahmed Han'ın maiyetindeki İran Büyükelçiliği, 1853'te çeşitli diplomatik ve idari görevlerde çalışan yedi kişilik bir kadrodan oluşmaktaydı. Bu kadroda sefaret müsteşarı Hasan Bey, serkâtibi Ahmed Efendi, maiyet kâtipleri Hacı Mirza Mehdi Efendi ve Mirza Cevad Efendi, tercüman Esedullah Efendi ve tercüman muavini Abdullah Bey yer almıştır⁶⁶⁸. 1855 yılına gelindiğinde, sefaret kadrosunda bazı değişiklikler yapılmış ve görevli sayısında azalma olmuştur. Bu yıl itibarıyla sefaret müsteşarı ile tercüman muavini pozisyonları boş kalmış ve toplam personel sayısı beşe düşmüştür⁶⁶⁹. Bu durum, İran Sefareti'nin İstanbul'daki faaliyetlerinde belirli bir küçülme veya yeniden yapılanma sürecine işaret edebilir. Görevli sayısındaki azalma, personel değişiklikleri ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerin yoğunluğuna bağlı olarak şekillenmiş olabilir.

Mirza Ahmed Han'ın ardından İstanbul'daki İran Büyükelçiliğinde kimin görev yaptığı konusunda kaynaklar arasında belirsizlikler bulunmaktadır. Birçok Farsça kaynak, Mirza Abdurrahim Han'ın doğrudan sefaret görevine atandığını öne sürerken, Osmanlı Devlet Salnâmesi ve bazı Farsça kaynaklar onun öncelikle sefaretin birinci naibi olarak görevlendirildiğini, ardından da müsteşar pozisyonuna yükseldiğini belirtmektedir⁶⁷⁰. Bu durum, iki devletin diplomatik ilişkilerinin kaydedilmesinde yaşanan belirsizlikleri yansıtmakta ve Mirza Abdurrahim Han'ın görev süresi ve pozisyonu hakkında araştırmacılar arasında farklı görüşlerin doğmasına sebep olmaktadır.

⁶⁶⁸ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, (Tabhâne-i Âmire, Def'a 8, 1270/1854), 106; İstanbul'daki İran Sefareti'nin resmî olarak 1854'te kurulduğuna dair bir diğer kanıt da Mirza Ahmed Han öncesi diplomatik temsilciliklerde sefaret müsteşarı pozisyonunun bulunmamasıdır. Bu durum, 1854 öncesi İran temsilciliğinin daha az kurumsallaşmış ve tam teşkilatlı bir diplomatik yapıdan yoksun olduğuna işaret etmektedir. Mirza Ahmed Han ile birlikte sefarete müsteşar gibi yardımcı görevlerin oluşturulması, İran'ın Osmanlı'daki diplomatik temsilciliğini daha resmî ve sürekli bir yapıya kavuşturma niyetini göstermektedir.

⁶⁶⁹ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, (Tabhâne-i Âmire, Def'a 9, 1271/1855), 113.

⁶⁷⁰ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, (Tabhâne-i Âmire, Def'a 10, 1272/1856), 124; Mehdi Bamdad, *Şerh-ı Hal-ı Ricâl-i İran*, (Tahrân: Zevâr, 1371), 5/143.

Mirza Ahmed Han'ın İstanbul'daki görev süresi sırasında, Herat meselesi nedeniyle İran ile İngiltere arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmişti. Nasırüddin Şah, İngiltere'nin İran'daki artan nüfuzuna ve Sadrazam Emir-i Kebir'in öldürülmesi gibi olayların etkisiyle İngiltere'nin etki alanındaki Herat'a bir sefer düzenlemiştir. İki ay süren kuşatmanın ardından Herat'ın ele geçirilmesi, İngiltere ile İran arasındaki gerilimi artırmıştır. Nasırüddin Şah, 1856'da İngiltere ile ilişkilerde yaşanan gerginliği yumuşatmak amacıyla Ferruh Han'a *Eminü'l-Mülk* ünvanını vererek büyükelçilik payesiyle İstanbul'a göndermiştir⁶⁷¹. Ferruh Han'ın İstanbul'daki en önemli görevlerinden biri, İngiliz Büyükelçisi ile Herat meselesini müzakere etmek olmuştur. Ancak bu görüşmelerde İngiltere'nin uzlaşmaz tavrı nedeniyle müzakereler sonuçsuz kalmıştır. İstanbul'daki görüşmelerin ardından Ferruh Han, Fransa'ya geçerek III. Napolyon ile bir araya gelmiş, İran ve İngiltere arasındaki sorunun çözümüne dair arabuluculuk yapılmasını istemiştir⁶⁷².

(Mirza Ferruh Han'ın maiyetindeki İran heyeti. Serâbî, *Mahzenü'l-Vekâyi*, 4).

İran, Ferruh Han Eminü'l-Mülk'ü *Fevkalade Büyükelçi* ünvanıyla İstanbul'a atadığını Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. Bu atama çerçevesinde, Ferruh Han'ın İstanbul'daki diplomatik görevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilmesi ve gerekli görüşmeleri gerçekleştirebilmesi için Osmanlı Devleti'nden kendisine kolaylıklar

⁶⁷¹ Bu dönemde İran ile İngiltere arasında yaşanan gerilimi Osmanlı gazetelerine de yansımıştır. Bkz. *Ceride-i Havadis*, Sayı. 817, (8 Cemâziyelevvel 1272/4 Ocak 1857).

⁶⁷² Bamdad, *Şerh-ı Hal-ı Ricâl-i İran*, 3/80.

sağlanması talep edilmiştir⁶⁷³. İran Devleti, Ferruh Han'ın İstanbul Sefareti'ne atanmasının yanı sıra, onun Paris Büyükelçisi olarak da görevlendirildiğini Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. Ferruh Han'ın, İstanbul'da birtakım diplomatik temaslarda bulunduktan sonra Fransa'ya geçerek Paris'teki görevine başlayacağı iletilmiştir⁶⁷⁴. Bu çifte atama, Ferruh Han'ın aynı dönemde hem Osmanlı hem de Avrupa'da İran'ın diplomatik temsilini sağlamaya yönelik stratejik bir adım olarak dikkat çekmektedir.

Ferruh Han, Tebriz üzerinden Osmanlı sınırlarına ulaştığında, Osmanlı Devleti tarafından kendisini karşılamak üzere mihmandar olarak Hacı Mustafa atanmıştır. Bu mihmandar, İran elçisine Erzurum'a kadar eşlik ederek ona yol boyunca rehberlik ve destek sağlamıştır. Ferruh Han, Osmanlı topraklarına girdiği Bayezid'den Erzurum'a kadar her noktada resmî bir şekilde karşılanmış ve ona çeşitli ikramlarda bulunulmuştur⁶⁷⁵. Osmanlı Devleti'nin Ferruh Han'a gösterdiği bu resmî karşılama ve mihmandar görevlendirmesi, iki devlet arasındaki diplomatik nezaketin ve ilişkilerin önemine işaret etmektedir.

İran Büyükelçisi Ferruh Han, Erzurum'dan ayrıldıktan sonra Bayburt üzerinden Trabzon'a doğru hareket etmiştir. Trabzon'a ulaştığında, burada da resmî bir karşılama töreni düzenlenmiştir. Bu organizasyonu gerçekleştirmek için İran'ın İstanbul'daki elçisi Mirza Ahmed Han, Mirza Melkum Han ve Hafızü'l-İcale⁶⁷⁶'yi görevlendirmiştir⁶⁷⁷. Ferruh Han'a Trabzon'da bir köşk hazırlansa da İranlılar bu mekânı beğenmeyerek daha iyi bir konumda kalmak istediklerini belirtmişlerdir. Bu nedenle, çevreyi iyice araştırdıktan sonra Halit Paşa'nın evini kendilerine uygun görmüştür. Halit Paşa'nın evi boşaltılarak İran Büyükelçisi için hazır hâle getirilmiştir⁶⁷⁸. Ferruh Han, Trabzon'a ulaştığında Osmanlı devlet adamları, Trabzon'da görev yapan yabancı devlet konsolosları ve İranlılar tarafından görkemli bir şekilde karşılanmıştır. Bu karşılamanın ardından Ferruh Han, Trabzon'da bir müddet kaldıktan

⁶⁷³ BOA, İ.HR., 133/6870, (14 Zilhicce 1272/16 Ağustos 1856); BOA, HR.MKT., 154/54, (3 Zilhicce 1272/5 Ağustos 1856).

⁶⁷⁴ BOA, A.}AMD., 79/22, (29 zilhicce 1273/20 Ağustos 1857).

⁶⁷⁵ Hüseyin bin Abdullah Serâbî, *Sefername-i Ferruh Han Eminü'd-Devle: Mahzenü'l-Vakâyi*, haz. Kerim İsfahaniyan-Kudretullah Ruşenî, (Tahran: Esatir, 1361), 18-20.

⁶⁷⁶ Bu isim *Mahzenü'l-Vekâyi: Şerh-ı Memuriyet ve Mosâferet-i Ferruh Han Eminü'd-devle*, Hafız Ağa şeklinde geçmektedir. Bkz. Serâbî, *Mahzenü'l-Vekâyi*, 40.

⁶⁷⁷ Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, No. 9284/169.

⁶⁷⁸ Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, No. 9284/170.

sonra görev icabı İstanbul'a gitmek üzere hareket etmiştir. Ferruh Han, 17 Ekim 1856 Cuma günü İstanbul'a ulaştığında, Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen devlet erkânı, İran Büyükelçiliği mensupları ve her iki ülkeden vatandaşlar tarafından resmî bir merasimle karşılanmıştır. İran elçilik heyeti İstanbul'a ulaştığında, Osmanlı Sultanı tarafından dürbünle izlenmiştir⁶⁷⁹. İran Büyükelçisi Ferruh Han ve maiyetindekiler, İstanbul'da konaklamaları için müteveffa Nuri Efendi'nin konağına yerleştirilmişlerdir. Bu konağın dört aylık kira bedeli olan otuz bin kuruş, devlet hazinesi tarafından karşılanmıştır⁶⁸⁰.

⁶⁷⁹ Serâbî, *Mahzenü'l-Vekâyi*, 44-47.

⁶⁸⁰ BOA, A.}AMD., 72/8, (1 Rabiulahir 1273/29 Kasım 1856).

Harita 2: Ferruh Han'ın Tahran'dan İstanbul'a kadarki yol güzergâhı⁶⁸¹

⁶⁸¹ Bu güzergâh yazar tarafından *Mahzenü'l-Vekâyi* adlı eser dikkate alınarak oluşturulmuştur. Çizimi ise Dr. Öğr. Üyesi Kemal Ersayın tarafından yapılmıştır.

Ferruh Han, İstanbul'daki diplomatik misyonunu etkin bir şekilde yürütebilmek adına maiyetindeki görevlileri stratejik temaslara yönlendirmiştir. Bu kapsamda, sefaret müsteşarı Mirza Melkum Han'ı Fransa ve Avusturya elçileriyle temas kurması için görevlendirmiştir. Aynı zamanda, Osmanlı Sadrazamı ve Hariciye Nazırı ile yapılacak görüşmelerin hazırlığını yapmak üzere sefaretin birinci naibi Neriman Han'ı, Osmanlı Hariciye Nazırı Fuad Paşa ile önceden bilgi almak amacıyla Bâbîâli'ye göndermiştir⁶⁸². Bu adımlar, İran'ın diplomatik misyonunun, Osmanlı Devleti nezdindeki faaliyetlerini planlı ve kapsamlı bir yaklaşımla sürdürdüğünü göstermektedir.

Ferruh Han, 21 Ekim 1856 Salı günü Osmanlı Devleti'nin üst düzey yetkilileriyle resmî görüşmelere başlamıştır. İlk olarak Osmanlı Hariciye Nazırı Fuad Paşa tarafından kabul edilen Ferruh Han, burada İran-Osmanlı ilişkilerinin gündemindeki konuları ele almıştır. Ardından, Osmanlı Devleti'nin en yüksek makamlarından biri olan Sadrazam Ali Paşa ile görüşmüştür⁶⁸³. Bu görüşmeler, Ferruh Han'ın İstanbul'daki diplomatik misyonunun resmî olarak başlamasını sağlamış ve İran-Osmanlı ilişkilerinde yeni bir dönemin habercisi olmuştur.

İran Büyükelçisi Ferruh Han, Osmanlı Sultanı ile görüşme talebini iletmek üzere, İran Büyükelçiliğinin tercümanı Esedullah Han'ı Hariciye Nazırı Fuad Paşa'ya göndermiştir. Ancak, Fuad Paşa, o günlerde bazı meselelerin gündemde olduğunu ve bu sorunlar çözüme kavuştuktan sonra Sultan'ın huzuruna kabul için gerekli düzenlemelerin yapılacağını belirtmiştir⁶⁸⁴. Bu diplomatik süreç, Osmanlı Devleti'nin iç meselelerin yanı sıra, diplomatik ilişkilerde hassasiyet göstermesi gerektiğinin altını çizer nitelikteydi. Ferruh Han, bu bekleyişin ardından Sultan ile yapılacak görüşme için gerekli hazırlıkların tamamlanmasını sabırla takip etmiştir. Nihayetinde 1 Kasım 1856 Cumartesi günü Osmanlı padişahı Sultan Abdülmecid tarafından huzura kabul edilmiştir. Ferruh Han huzura çıkınca Nasırüddin Şah tarafından Sultan Abdülmecid'e hitaben yazılan şahî nâmesini takdim etmiştir⁶⁸⁵.

⁶⁸² Serâbî, *Mahzenü'l-Vekâyi*, 48.

⁶⁸³ Serâbî, *Mahzenü'l-Vekâyi*, 49.

⁶⁸⁴ BOA, A.}AMD., 78/95, (29 Zilhice 1273/20 Ağustos 1856); BOA, A.}AMD., 78/49, (29 Zilhicce 1273/20 Ağustos 1856); Serâbî, *Mahzenü'l-Vekâyi*, 51.

⁶⁸⁵ BOA, İ.HR., 138/7178, (18 Rabiulahir 1273/16 Aralık 1856); Serâbî, *Mahzenü'l-Vekâyi*, 51-55.

Ferruh Han, İstanbul'da Osmanlı devlet erkân ile yaptığı diplomatik görüşmelerde önemli bir gündem maddesi olarak Muhammere meselesini ortaya koymuş ve bu konunun iki devlet arasındaki iş birliğiyle çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Nasirüddin Şah, özellikle Osmanlı Devleti'nin bu meselede net bir duruş sergilemesini ve Şattularab bölgesinde İngiltere'nin saldırıları karşısında İran'a destek olmasını talep etmiştir. Nasirüddin Şah, Bâbîâli'den bu konuda kesin bir tutum alarak, İngiltere'nin bölgede oluşturduğu tehdide karşı yardım beklemiştir. Ancak Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı sırasında İngiltere ile yakın dostane ilişkiler geliştirdiği için, Ferruh Han'ın İngiliz saldırılarına karşı yardım talebine karşılık olarak tarafsız kalacağını sözlü olarak ifade etmiştir⁶⁸⁶. İngiltere ile ittifakın sürdürülmesi adına Osmanlı, İran'a açıkça destek vermekten kaçınmış ve bu konuda dikkatli bir diplomatik denge gözetmiştir.

Ferruh Han, Osmanlı Padişahı ile görüştüktan sonra İstanbul'daki diplomatik misyonunun ana hedeflerinden biri olan İngiliz Elçisi'yle temas kurmak için yoğun çaba harcamış ve sonunda İngiliz Elçisi Stratford Canning (Radcliffe) ile bir araya gelmiştir. Bu görüşmede, İran ve İngiltere arasındaki ilişkilerin yeniden düzeltilmesi ve sorunların çözümü üzerine müzakerelerde bulunulmuştur⁶⁸⁷. Ferruh Han'ın bu girişimi, İran'ın İngiltere ile bozulan ilişkilerini onarma yönündeki kararlılığını ve İngiltere'nin İran üzerindeki etkisini dengeleme arzusunu yansıtmaktadır.

İran Büyükelçisi Ferruh Han, Osmanlı Devleti ile yaptığı görüşmelerde istediği sonuçları elde edemeyince, Nasirüddin Şah'ın talimatıyla İstanbul'daki Amerika Elçisi'yle iletişime geçmiştir. Ferruh Han, Amerika Elçisi'nden İran ile İngiltere arasında arabuluculuk yapmasını talep etmiştir. Ancak Amerika Elçisi, Monroe Doktrini

⁶⁸⁶ Nasirî, *Nâsireddîn Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, 86; Serâbî, *Mahzenü'l-Vekâyi*, 114-116.

⁶⁸⁷ Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 275; Fakat İngiltere'nin önerdiği şartlar oldukça ağırdı ve özetle şöyleydi: Herat şehri, İran kuvvetleri tarafından boşaltılacak ve şehir halkına verilen zararlar tazmin edilecektir. İran devleti, Herat'ın iç işlerine müdahale etmeyeceğine dair taahhüt verecektir. İngiliz vatandaşlarının talepleri, İran Devleti tarafından bir an önce karşılanacaktır. İngiltere ile İran arasında yeni bir ticaret anlaşması imzalanacak ve İngiltere, istediği herhangi bir İran şehrinde konsolosluk açma iznine sahip olacaktır. İran sadrazamı görevden alınacaktır. Bkz. Fatıma Caferî, *Berresi-i Talil-i Diplomasi-i Mekatebe-yi Ricâl-i Siyasi-i Ahd-ı Kaçar*, (Tebriz: Daniigah-ı Tebriz, Danişgede-i Edebiyat ve Ulûm-ı İnsanî, Yüksek Lisans Tezi, 1396), 202.

gereği bu tür bir arabuluculuk yapamayacağını ifade etmiştir⁶⁸⁸. Bunun üzerine Ferruh Han, Nasırüddin Şah'ın emriyle Fransa'ya gitmiştir. Ferruh Han, 25 Ocak 1857 tarihinde III. Napolyon tarafından görkemli bir teşrifatla huzura kabul edilmiştir. III. Napolyon'un arabuluculuğuyla Ferruh Han ile İngiltere'nin Paris Elçisi Lord Cowly arasında yapılan görüşmelerin sonucunda 4 Mart 1857 tarihinde Paris Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma şartlarına göre İran, Afganistan üzerindeki nüfuzundan vazgeçmeyi, İngiltere ise Basra Körfezi'ndeki kuvvetlerini çekmeyi kabul etmiştir⁶⁸⁹. Bu antlaşmayla birlikte, İran'ın Afganistan üzerindeki etkinliği tamamen sona ermiş ve bölgedeki İngiliz nüfuzu güçlenmiştir. Paris Antlaşması, İngiltere'nin Orta Doğu ve Güney Asya'daki stratejik çıkarlarını koruma amacını taşıırken İran'ın bölgede etkisiz hâle gelmesine neden olmuştur.

Ferruh Han, İngiltere ile sorunların çözülmesinin ardından Paris'te İran Sefareti'ni kurarak İran'ın Fransa'daki diplomatik varlığını resmileştirmiştir. Bu önemli adımın ardından Ferruh Han, İngiltere'ye geçerek Kraliçe Victoria ile bir görüşme yapmış ve iki ülke arasındaki ilişkilerin pekiştirilmesi yönünde temaslarda bulunmuştur. İngiltere ziyaretini takiben, İran ve Avrupa arasındaki ticaret ve diplomatik ilişkileri geliştirmek amacıyla Belçika'ya geçerek burada da çeşitli temaslar gerçekleştirmiştir. Bu dönemde İran, ticaret ve diplomasi sahasında Avrupa'yla daha güçlü bağlar kurmayı hedeflemiş; Ferruh Han gibi diplomatik temsilciler aracılığıyla, ticaret hacmini artırmaya yönelik adımlar atmıştır⁶⁹⁰. Avrupa'daki temaslarını tamamlayan Ferruh Han, İran'a dönmek üzere Kristof Kolomb adlı Fransız gemisiyle yeniden İstanbul'a ulaşmıştır. İstanbul'da konaklaması için Kani Bey Konağı kiralanmış ve kendisine uygun bir ikamet yeri sağlanmıştır⁶⁹¹. Ferruh Han, İstanbul'a gelişinin ardından Osmanlı Padişahı ile görüşme talebinde bulunmuş, Osmanlı Devleti ise kendisine

⁶⁸⁸ *Ceride-i Havadis*, Sayı. 828, (27 Recep 1273; 23 Mart 1857); Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 275-276.

⁶⁸⁹ Fereşte Nûrânî, *Tahkik der Afkar-ı Mirza Melkum Han Nazımü'd-devle*, (Tahran: İntişârât-ı Kitabha-yı Cibi, 1352), 14; Mahmud Mahmud, *Tarih-i Revâbit-i Siyasi-i İran ve İngiliz*, (Tahran: İkbâl, Tahran 1353), 2/694-695.

⁶⁹⁰ Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 277.

⁶⁹¹ BOA, İ.HR., 152/8062, (26 Cemazeyilahir 1274/11 Şubat 1858); BOA, HR.MKT., 235/64, (7 Ramazan 1274/21 Nisan 1858); BOA, İ.HR., 154/8200-1, (12 Ramazan 1274/26 Nisan 1858).

gösterilen diplomatik nezaketin bir nişanesi olarak Mecidiye Nişanı ile onurlandırmıştır⁶⁹².

Farsça kaynaklarda Ferruh Han, İran'ın İstanbul'a gönderdiği üçüncü daimî elçi olarak kaydedilmiştir. Buna karşılık, Osmanlı Devlet Salnâmeleri'nde kendisi hakkında bir bilgi rastlanmamaktadır. Osmanlı arşiv belgelerinde ise kendisinden *İran Devleti tarafından sefaret-i mahsusa ile İstanbul'a gönderilen Ferruh Han* olarak bahsedilmektedir. Bu durum, Ferruh Han'ın Osmanlı kayıtlarında daimî bir elçi statüsünden ziyade belirli bir misyon için görevlendirildiğini göstermektedir. Bu farklılık, dönemin kaynakları arasında bilgi eksikliği veya diplomatik tanımlamalarda kullanılan ifadelerin çeşitliliğinden kaynaklanıyor olabilir.

1858 tarihli Osmanlı Devlet Salnâmesi'ne göre İran, İstanbul'daki diplomatik temsilciliğinde bir statü yükseltmesi yaparak Mirza Ahmed Han'ın ünvanını maslahatgüzardan *orta elçiye* yükseltmiştir. Mirza Ahmed Han, bu tarihte orta elçi olarak görev yapmaya başlamıştır. Bu statü değişikliği, İran'ın Osmanlı Devleti nezdinde diplomatik temsilciliğini güçlendirme ve ilişkilerde daha yüksek bir temsil düzeyi sağlama çabası olarak değerlendirilebilir. Buna karşın, Osmanlı Devleti bir yıl önce Tahran'daki diplomatik temsilciliğinin statüsünü *büyükelçilikten maslahatgüzarlığa* indirmiştir⁶⁹³. Bu durum, iki devlet arasındaki diplomatik mütekabiliyet ilkesine aykırı bir tablo oluşturmuş ve Osmanlı lehine, İran aleyhine bir denge farkı yaratmıştır.

İstanbul'daki İran temsilciliğinin orta elçilik seviyesine yükseltildiğine dair İran Şahı tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen mektuba cevaben Osmanlı Devleti tarafından gönderilen nâme-i hümayunda, İran Elçisi Mirza Ahmed Han'ın orta elçilik görevine terfî ettirildiği bilgisi aktarılmaktadır. Bu nâmede, iki devlet arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarının önemi de vurgulanmakta, ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik kararlılık ifade edilmektedir. Osmanlı Padişahı, bu dostane ilişkilerin pekiştirilmesine

⁶⁹² BOA, İ.HR., 160/8542, (12 Safer 1275/21 Eylül 1858); BOA, HR.MKT., 259/48, (25 Safer 1275/4 Ekim 1858).

⁶⁹³ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, (Tabhâne-i Âmire, Def'a 12, 1274/1858), 128; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, (Tabhâne-i Âmire, Def'a 11, 1273/1857), 117; BOA, A.}AMD., 74/38-1, (29 Zilhicce 1273/20 Ağustos 1857); BOA, HR.MKT., 234/25-1, (22 Şaban 1274/7 Nisan 1858).

olan bağıllığını dile getirerek Mirza Ahmed Han'ın yeni görevinde başarılı olacağına dair güvenini belirtmiştir⁶⁹⁴. Bu durum, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin derinlemesine bir şekilde kurumsal bir temele oturduğunun göstergesidir ve karşılıklı anlayışın, iş birliğinin önemini pekiştirmektedir.

4.2. İstanbul Büyükelçiliğinin Kurumsallaşması

4.2.1. Mirza Hüseyin Han'ın Tayini

Mirza Ahmed Han'dan sonra, İran'ın İstanbul'daki diplomatik temsilciliğine Mirza Ferruh Han atanmış, ondan sonra ise Mirza Hüseyin Han atanmıştır⁶⁹⁵. Mirza Hüseyin Han, İran'ın İstanbul Büyükelçiliğinin kurumsallaşmasında önemli bir rol oynamış ve İran ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkileri güçlendirmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Onun İstanbul'daki çalışmaları, sadece iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından değil, aynı zamanda İran'ın diplomatik temsilciliğinin yapısal olarak olgunlaşması ve kurumsal bir kimlik kazanması açısından da kayda değerdir. Mirza Hüseyin Han'ın şahsiyeti, diplomatik kimliği ve çalışmaları, İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinin derinlemesine anlaşılmasına olanak sağlayan bir perspektif sunmaktadır. Onun faaliyetlerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, İran ve Osmanlı devletlerinin 19. yüzyıldaki diplomatik süreçlerini, İran Büyükelçiliğinin kurumsal yapısının nasıl güçlendirildiğini ve karşılıklı ilişkilerdeki stratejik yaklaşımları daha iyi anlamamıza katkı sağlayacaktır. Mirza Hüseyin Han'ın İstanbul Büyükelçiliğindeki etkisi, İran'ın dış ilişkiler politikasında bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir.

Mirza Hüseyin Han, Mirza Nebi Han Kazvinî'nin en büyük oğlu olarak 1827'de doğmuştur. Nebi Han'ın, Mirza Hüseyin Han haricinden Nasırollah Han, Yahya Han ve

⁶⁹⁴ BOA, A.}AMD., 51/97; Belgenin özet kısmında tarih olarak 29 Zilhicce 1270/22 Eylül 1854 yazılsa da belgenin içeriğindeki bilgilerin daha ileri tarihlere ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, belgedeki verilerin ve olayların, 1858 tarihli Osmanlı Devlet Salnâmesi'nde yer alan bilgilerle de örtüşmediği dikkate alındığında, belgedeki tarihin doğru olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, belgenin içeriği ve bağlamı, 1854 tarihinden ziyade, 1857 yılına ait bilgileri yansıtmaktadır.

⁶⁹⁵ BOA, A.}AMD., 92/38, (29 Ramazan 1276/20 Nisan 1860); Kendisine mihmandar olarak Celal Ağa görevlendirilmiştir. BOA, İ. HR., 1/7, (5 Recep 1275/8 Şubat 1859); Belgenin arka kısmında 5 Recep 1255 tarihi yer alsa da bu tarihin sehven yazıldığı anlaşılmaktadır.

Abdullah Han adında üç oğlu daha vardı⁶⁹⁶. Dedesi Abidin, Kazvin hâkimi Feth Ali Şah'ın oğlu Ali Naki Mirza Rüknu'd-devle'nin özel berberi idi. Bu sebepten dolayı Hüseyin Han'ın düşmanları ona *Dellâkzade* lakabını takmışlar. Babası da Ali Naki Mirza Rüknu'd-devle'nin yanında çalıştığı için büyük bir servet sahibi olmuş ve yükselme basamaklarını hızla atlamıştır. Daha sonra Feth Ali Şah'ın kızlarından biriyle evlenerek İsfahan ve Fars vilayetlerinin hâkimliğine ulaşmıştır. Ardından Şiraz hâkimliğine getirilmiştir. 1845'te Muhammed Şah'ın emriyle veliaht Nasırüddin Mirza ile Ahmed Ali Mirza'nın kızı Gülin Hanım'ın evlilik merasimlerinin hazırlıkları için görevlendirilmiş ve bu görevini iyi bir şekilde yerine getirmiştir⁶⁹⁷.

Ailenin en büyük çocuğu olan Mirza Hüseyin Han, ilkokul öğrenimini tamamladıktan sonra Tahran'da açılan ilk modern eğitim kurumu olan Darülfünunda eğitime devam etmiştir. Burada Fransızca'yı öğrenmiştir. Daha sonra eğitimini tamamlamak için Avrupa'ya gitmiştir. Avrupa'da eğitimini tamamladıktan sonra ülkesine geri dönen Mirza Hüseyin Han gençliğinin ilk yıllarında devletin önemli mevkilerinde görevler yapmıştır. Mirza Hüseyin Han, babasının devlet hizmetinden bulunmasından dolayı devlet adamlarıyla yakın ilişkiler kurmuş ve babası gibi Feth Ali Şah'ın kızlarından Kamerü's-saltana lakaplı Mah Taban Hanım ile evlenmiştir⁶⁹⁸.

Mirza Hüseyin Han, Nasırüddin Şah'ın saltanatının ilk yıllarında yeniden Fransa'ya gönderilmiştir. Fransa'da bulunduğu süre boyunca, 1848'de Avrupa'da gerçekleşen devrimler ve Sanayi Devrimi'nin yarattığı ortam, onun özgürlükçü ve reform yanlısı düşüncelerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır⁶⁹⁹. Mirza Hüseyin Han, Sadrazam Emir-i Kebir Dönemi'nin son yıllarında 1851'de Bombay'a (Mumbai) konsolos olarak atanmıştır. Bombay'a varan Mirza Hüseyin Han oradaki

⁶⁹⁶ Muhammed Rıza Abbâsî, *Hokumet-i Sayeha: Mukâtib-i Mehremâne ve Siyasi-i Mirza Hüseyin Han Sipahsalar*, (Tahran: Sazman-ı Esnâd-ı Millî-i İran, 1372), III.

⁶⁹⁷ Han Melik Sasanî, *Siyasetgeran-ı Devre-i Kaçar*, (Tahran: Babek, 1379), 87; Perviz Afşarî, *Sadrazamha-yı Selsele-i Kaçariye*, (Tahran: Vezâret-i Umur-ı Harici, 1379), 163; Nazımü'l-islam Kirmanî, *Tarih-i Bidâr-ı İraniyân*, (Tahran: Peykan, 1376), 134.

⁶⁹⁸ Sasanî, *Siyasetgeran-ı Devre-i Kaçar*, 87; Bamdad, *Şerh-ı Hal-ı Ricâl-i İran*, 1/134-135.

⁶⁹⁹ Guity Nashat, *The Origins Of Modern Reform in Iran 1870-1880*, (London: University Of Illinois Press, 1982), 27; Hatice Kılıç, *İran'ın Modernleşme Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Rolü (1848-1923)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 40.

İranlılar tarafından coşkuyla karşılanmıştır⁷⁰⁰. Mirza Hüseyin Han, Hindistan'da geçirdiği üç yıl boyunca, Ağa Han Mehellâtî olarak tanınan ve Ata Şah ünvanını taşıyan Hasan Ali Şah ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bu dönemde, Ağa Han Mehellâtî, Bombay'daki at yarışlarında kendi adına bahis oynaması için Mirza Hüseyin Han'a 150.000 rupi vermiştir. Üç yıllık görev süresinin ardından Mirza Hüseyin Han, zenginleşmiş bir şekilde İran'a geri dönmüştür⁷⁰¹. Ayrıca Mirza Hüseyin Han bu görev süreci boyunca reformlar konusunda hemfikri ve selefi olan Emir-i Kebir'in reform politikasını yakından izlemiştir⁷⁰².

Hüseyin Han, Hindistan'daki memuriyetinden sonra 1854'te Mirza Ağa Nuri'nin sadrazamlık döneminde başkonsolos olarak Tiflis'e görevlendirilmiştir. Mirza Hüseyin Han Tiflis'te dönemin toplumsal reformları destekleyen önemli simalarından Mirza Feth Ali Ahundzade ile tanışmıştır. Ahundzade, şah hükümetinin despotizmine karşı olması dünyevi meyilleri Mirza Hüseyin Han'ın düşünceleri üzerinde etkisi olmuştur⁷⁰³. Kirmanî, *Tarih-i Bîdâr-ı İraniyân*, adlı eserinde Mirza Hüseyin Han'ın bu görevi dönemin sadrazamı olan Mirza Ağa Han'dan rüşvet karşılığında aldığını aktarmıştır⁷⁰⁴. Mirza Hüseyin Han Tiflis'te de üç yıl görev yaptıktan sonra Mirza Ağa Han Nuri'nin döneminin sonlarında 1859'da İstanbul'a elçi olarak atanmıştır⁷⁰⁵. 1863'te Osmanlı Devleti hakkında rapor vermek için geçici olarak İstanbul'dan Tahran'a çağırılmıştır. 1865'te kendisine *Müşirü'd-devle* ünvanı verilmiştir⁷⁰⁶. Mirza Hüseyin Han görevini sürdürürken 1868'de büyükelçi rütbesini almıştır. İstanbul'da görevdeyken İngiliz

⁷⁰⁰ Mahmud Ferhad Mu'temed, *Tarih-i Siyasi-i Devre-i Sedaret-ı Mirza Hüseyin Han Müşirü'd-devle Sipehsalar-ı Âzam*, (Tahran: Horşid, 1325), 7; Muhammed Hasan Han İtimadü's-Saltana, *Sadrü't-Tevaârih*, haz. Muhammed Müşirî, (Tahran: Ruzbehân, 1357), 264-265.

⁷⁰¹ Afşarî, *Sadrazamha-yı Selsele-i Kaçariye*, 164; Sasanî, *Siyasetgeran-ı Devre-i Kaçar*, 87; Bamdad, *Şerh-ı Hal-ı Ricâl-i İran*, 1/411.

⁷⁰² Nashat, *The Origins Of Modern Reform in Iran 1870-1880*, 30; Kılıç, *İran'ın Modernleşme Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Rolü*, 40.

⁷⁰³ Nashat, *The Origins Of Modern Reform in Iran 1870-1880*, 31.

⁷⁰⁴ Kirmanî, *Tarih-i Bîdâr-ı İraniyân*, 408.

⁷⁰⁵ Afşarî, *Sadrazamha-yı Selsele-i Kaçariye*, 164; Farsça kaynaklarda Mirza Hüseyin Han'ın 1858'de İran'ın İstanbul Sefareti'ne elçi olarak atandığı belirtilmekle birlikte, bu tarih Osmanlı Devlet Salnâmeleri ile çelişmektedir. 1859 tarihli Osmanlı Devlet Salnâmesi, o dönemde İstanbul'da Mirza Ahmed Han'ın görevde olduğunu ve diplomatik statüsünün yükseltilerek orta elçi rütbesine getirildiğini kaydetmektedir. Bu durum, Osmanlı ve İran kaynakları arasında zaman zaman ortaya çıkan kronolojik farklılıkları ve diplomatik temsillerdeki değişikliklerin iki ülke tarafından farklı şekillerde kaydedilebildiğini göstermektedir. Mirza Hüseyin Han'ın atanma tarihindeki bu belirsizlik, İran'ın İstanbul'daki diplomatik temsilciliğinin kurumsallaşması sürecine ilişkin daha ayrıntılı incelemelerin yapılmasının önemini de ortaya koymaktadır. Böylece İran-Osmanlı ilişkilerinde kritik görevlerde bulunan elçilerin atama ve görev sürelerinin daha net anlaşılması sağlanabilecektir.

⁷⁰⁶ *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*, Sayı. 180, (23 Muharrem 1282/18 Haziran 1865).

siyasetine meyilli olmasından dolayı İngiltere İstanbul Büyükelçisi Lord Layard ile yakın ilişkiler kurmuştur. Nasırüddin Şah, 1870'te kutsal yerleri ziyaret etmek istemiş, bu ziyaret için de Osmanlı Devleti'nden izin alması gerekmektedir. İstanbul'da görev yapan Mirza Hüseyin Han Osmanlı Devleti'nde gerekli izni almış ve şahın yapacağı seferin hazırlıkları için Bağdat'a gitmiştir. Nasırüddin Şah'ın ziyareti esnasında ona eşlik etmiş ve onu memnun etmeyi başarmıştır. Nasırüddin Şah, ziyaretini tamamladıktan sonra Mirza Hüseyin Han'ı da yanına alarak Tahran'a dönmüştür. Şah, Mirza Hüseyin Han'ı önce Vezaret-i Adliyye (Adalet Bakanlığı) ile Vezaret-i Vezâyif ve Evkâf görevlerine atamıştır. Ardından 28 Eylül 1871 tarihinde kendisine Sipahsalar-ı A'zam ünvanı vererek İran Orduları Başkomutanlığı (Genelkurmay Başkanlığı) görevini de tevdi etmiştir. Bu görevinden yaklaşık bir buçuk ay sonra, 13 Kasım 1871 tarihinde ise sadrazamlık makamına getirilmiştir⁷⁰⁷.

4.2.2. Büyükelçilik Binası için Arsa Satın Alınması

19. yüzyılın ortalarında, İstanbul'da birçok yabancı devlet, yeni ve modern sefaret binaları inşa ederken İran Sefareti'nin her yıl farklı mahallelerde kiralanan binalarda hizmet verdiği kaynaklarda aktarılmaktadır. Bu dönemde İran devleti, Batı'yı örnek alarak bir yenileşme hareketi içerisine girmiş, Osmanlı Devleti'nin payitahtında diğer devletler gibi kendisine ait bir elçilik binası inşa etme yönünde girişimlerde bulunmuştur⁷⁰⁸. Bu girişimler 1859'da İstanbul'a orta elçi ünvanıyla tayin edilen Mirza Hüseyin Han tarafından uygulamaya geçirilmiştir⁷⁰⁹. Mirza Hüseyin Han, bir yandan kendilerine ait bir sefaret binasının inşa edilmesi için arazi arayışına başlarken, diğer yandan Nasırüddin Şah'a yazdığı mektup ile binanın gerekliliğini izah etmiştir. Sasanî, *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul* adlı eserinde İran Devleti'nin elçilik binasına sahip olma sürecini şu cümlelerle aktarmıştır:

⁷⁰⁷ Bamdad, *Şerh-ı Hal-ı Ricâl-i İran*, 1/411-412; Afşarî, *Sadrazamha-yı Selsele-i Kaçariye*, 164.

⁷⁰⁸ Cengiz Can, "İran Elçiliği Binası", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 4/189; Eda Uğur Selçuk, *İstanbul'daki Sefarethanelerin Oluşumu, Günümüzdeki Mevcut Durumları, Koruma Sorunları ve Önerileri*, (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 101.

⁷⁰⁹ Semaha Eser, *İranlı Seyyahların Eserlerinde İstanbul ve Han Melik-i Sâsânî'nin "İstanbul Sefareti Hatıraları" Adlı Eseri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2005), 47; BOA, A.}AMD., 92/38-1, (20 Nisan 1860).

Mirza Hüseyin Han maslahatgüzar olarak İstanbul'a gönderildiğinde İran Devleti'nin İstanbul'da kendilerine ait bir elçilik binası olmadığından dolayı elçilik binası için ev kiralyorlardı. Bu yüzden elçilik her yıl bir mahalleden diğer bir mahalleye taşınmak zorunda kalıyorlardı. Osmanlı Devleti, elçilik binası olarak İranlılara kimse ev kiralamasın diye birçok entrika çeviriyordu. İran Devleti bu sorunu çözmek için, elçilik binasını üçüncü bir şahıs adına kiralamak zorunda kalıyordu. Bu durumu dile getirmek için Mirza Hüseyin Han'ın Nasırüddin Şah'a yazdığı bir mektupta Osmanlı Devleti'nin bu davranışını şu cümlelerle aktarmıştır:

Tarih: 5 Rebülevvel 1282 (29 Temmuz 1865).

Mübarek ayağının toprağına kurban olayım!

Süleyman Paşa'nın evini üçüncü bir şahsın adına kiralamıştım. Akşam (Gece) Hacı Mirza Safa ile birlikte Boğaz'da olduğum esnada 12 bin tümen değerindeki şahsi eşyalarım da içinde olmak üzere elçilik binası içindeki eşyalarla birlikte hepsi yandı. Osmanlılar tantanalı ve görkemli sefaret binasının yanmasına sevinmekle kalmadılar, aynı zamanda hiç kimsenin İran sefaretine bina kiralamaması ve bizlerin sokakta kalması için çeşitli entrikalara başvurmışlar. Bu kepezelikten kurtulmamız için bir elçilik binası yaptırmamıza izin veriniz.

Köleniz Hüseyin⁷¹⁰.

Mirza Hüseyin Han'ın mektubuna Nasırüddin Şah kendi el yazısıyla cevap vermiştir. Şah, yazdığı cevapta özetle şunları aktarmıştır; *“İstanbul surları içinde bir elçilik binasına sahip olması, kadim zamandan beri İran Devleti'nin diğer devletler karşısında özel bir ayrıcalığı olmuştur. Bundan dolayı İstanbul surları içerisinde güzel bir yer satın alıp elçiliği oraya taşıyın.”*⁷¹¹.

Mirza Hüseyin Han, bunun üzerine 1866'da İstanbul'un en değerli ve güzel bölgesi olan ve Bâbîâli'ye bakan bir noktada 7.358 tümen karşılığında 2.830 zirâ genişliğinde kendi namına bir arsa satın almıştır⁷¹². Günümüzde İran İslam Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosluğu olarak kullanılan binanın arazisi, bir Osmanlı paşasından satın alınmıştır⁷¹³. Evkaf Nezareti'ne gönderilen resmî bir yazıya göre, İran Elçisi Mirza Hüseyin Han, Cağaloğlu'nda merhum Süleyman Paşa'nın mirasçılarının bir arsa satın almış ve üzerine taş bir konak inşa etmeye başlamıştır. Elçi, bu arsanın kendi adına tescil edilmesi ve tapu belgelerinin düzenlenmesini 2 Temmuz 1867 tarihinde resmî olarak talep etmiştir. Talep uygun bulunmuş ve arsanın tapu belgelerinin Mirza Hüseyin

⁷¹⁰ Han Melik Sasanî, *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul*, (Tahran: Babek, 1386), 8-9; Han Melik Sasanî, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*, terc. Hakkı Uygur, (İstanbul: Klasik, 2006), 7-8.

⁷¹¹ Sasanî, *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul*, 8-9; Sasanî, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*, 7-8.

⁷¹² Sasanî, *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul*, 9; BOA, HR.MKT., 581.35/1, (13 Temmuz 1867).

⁷¹³ Can, “İran Elçiliği Binası”, 4/190; Sasanî, *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul*, 9.

Han adına düzenlenip teslim edilmesi için gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir⁷¹⁴. Bu durum, elçinin İstanbul'daki diplomatik temsilciliğini güçlendirmek ve kurumsal varlığını pekiştirmek amacıyla yaptığı önemli bir adımdır.

Sasanî, *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul* adlı eserinde Osmanlı Devleti tarafından İran Büyükelçiliği için kiralanan evlerin yakıldığını, ayrıca Osmanlı yönetiminin evlerini İranlılara kiralayanları dahi engellediğini belirtmiştir. Ancak Sasanî'nin bu konudaki iddialarına, kendisinden önce yazılan Farsça kaynaklarda veya diğer kaynaklarda rastlanmamaktadır. Bu durum, Sasanî'nin aktarımlarının özgün mü, yoksa dönemin siyasi olaylarına dair kendi gözlem ve yorumları mı olduğu sorusunu gündeme getirmektedir.

Sasanî'nin eserinde söz ettiği Nasırüddin Şah ile Mirza Hüseyin Han arasındaki mektuplaşmaların ne İran ne de Osmanlı arşivlerinde mevcut olmaması, yazarın anlatımlarını teyit etme açısından bir eksiklik oluşturmaktadır. İran arşivlerinde yapılan kapsamlı belge taramalarında söz konusu mektuplara ulaşılmamış olması, Sasanî'nin anlattığı olayların bir nevi belgelerle desteklenmediğini göstermektedir. Bu bağlamda, Sasanî'nin ifadesi dönemin kaynaklarından bağımsız bir gözlem olarak değerlendirilebilir veya belirli bir olayı daha etkili kılma amacıyla yapılan bir anlatım olabilir. Bu bilgi eksikliği, dönemin İran-Osmanlı ilişkilerinde arşiv belgelerine erişimin sınırlı olabileceği gibi, bazı olayların yalnızca bireysel anlatımlar üzerinden aktarılmış olabileceğine de işaret etmektedir. Sasanî'nin anlatılarının tarihî gerçekliği yansıtmaktansa dönemin diplomatik ilişkilerine dair kişisel bir bakış açısını temsil ediyor olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Sasanî, *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul* adlı eserini, adından da anlaşılacağı üzere, İstanbul'daki diplomatik görevi sırasında edindiği gözlemleri temel alarak daha sonra kaleme almıştır. Ancak, yazarın doğrudan şahit olmadığı bazı olayları tarihî belgelere dayandırmaması, anlatımlarının güvenilirliğini zedelemektedir. Ayrıca Sasanî'nin görev yaptığı dönem ile İran Sefaret binasının inşa edildiği tarih arasında yaklaşık yarım asırdan fazla bir süre olması, anlatılarında zamansal bir kopukluk

⁷¹⁴ BOA, HR.MKT., 581/35-1,2,3, (29 Safer 1284/2 Temmuz 1867).

bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, Sasanî'nin eserindeki anlatıların tarihî gerçeklerden ziyade kişisel yorumlarını yansıttığı ya da İran'ın İstanbul'daki diplomatik varlığını güçlendirme amacını taşıyan bir yaklaşımı benimsediği şeklinde yorumlanabilir.

Sasanî'nin eserinde yer verdiği mektuplar gibi belgelerin İran Devleti için taşıdığı önem göz önüne alındığında, bu belgelere arşivlerde rastlanmaması da dikkate değerdir. Söz konusu belgelerin mevcut olmaması, Sasanî'nin anlatılarının dönemin siyasi olaylarına dair kişisel gözlem ve yorumlarını mı içerdiği, yoksa İran Büyükelçiliği binasının inşasına yönelik tarihî bir arka plan sağlama amacıyla mı kaleme alındığı sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, Sasanî'nin metinlerinin tarihsel belgelere dayanmaktan ziyade, dönemin diplomatik ilişkilerinde İran'ın varlığını daha anlamlı kılma ve binanın önemini vurgulama çabası olabileceğini düşündürmektedir.

Sasanî'nin aktardığı bilgilerin doğruluğuna şüpheyile yaklaşılmasını gerektiren bir diğer husus, İran Büyükelçiliği için her yıl farklı mahallelerde kiralanın binalarda hizmet verildiğini belirtmesidir. Her ne kadar Sasanî bu bilgiyi aktarsa da Bamdad ve İtimadü's-Saltana'ya göre, İran Büyükelçiliği için 1851'de, Emir-i Kebir'in sadrazamlığı döneminde, İran Mazlahatgüzarı Muhammed Han'ın ikamet ettiği ev on bin tümen karşılığında İran Devleti tarafından satın alınmıştır⁷¹⁵.

Buna ek olarak Mirza Hüseyin Han tarafından inşa edilen ve günümüzde İran İslam Cumhuriyeti Başkonsoloslugu olarak hizmet veren bina haricinde, İstanbul'da İran Büyükelçiliği olarak kullanılan bir yapının daha olduğu, İstanbul'a çeşitli nedenlerle seyahat eden İranlı seyyahların anlatımlarında yer almaktadır. Bu seyyahlardan biri olan Ferahanî, 1885'teki İstanbul seyahati sırasında bu konu hakkında şöyle bahsetmektedir: *“İstanbul'da İran'a ait iki elçilik binası mevcuttu. Eski olanının İran Maslahatgüzarı Muhammed Han zamanından kaldığı söylenmektedir. Diğer yani şu an aktif olarak İran Sefarethanesi olarak kullanılan ise Mirza Hüseyin Han*

⁷¹⁵ Bamdad, *Şerh-ı Hal-ı Ricâl-i İran*, 3/289; İtimadü's-Saltana, *Mir'âtü'l-Buldân*, 2/1075-1076.

tarafından inşa edilmiş. Eski olanı, şimdi adliye binası olmuş.”⁷¹⁶. Ferahanî'nin bu gözlemleri, Sasanî'nin verdiği bilgilere yönelik şüpheleri artırmaktadır. Zira Sasanî'nin iddia ettiği üzere İran Büyükelçiliği her yıl farklı mahallelerde kiralanan binalarda hizmet vermemiş, aksine sürekli kullanılan belirli yapılar söz konusu olmuştur. Ferahanî'nin ve dönemin diğer kaynaklarının aktarımları, Sasanî'nin eserinde sunduğu anlatıların doğruluğunu sorgulatmakta; Sasanî'nin gözlem ve aktarımlarında, İran'ın İstanbul'daki diplomatik varlığını abartılı bir perspektifle sunma çabası olabileceğini düşündürmektedir.

2.2.3. Büyükelçilik Binasının İnşası ve Mimarisi

Osmanlı Devleti, Sultan Abdülaziz Dönemi'nde Beylerbeyi Sarayı'nın inşası için bir İtalyan mimarı İstanbul'a getirmişti. Beylerbeyi Sarayı tamamlanınca, İran Elçisi Mirza Hüseyin Han, sefaret binasının yapımı için aynı İtalyan mimarını 1.200 zirâ alana sahip olan kârgir konağın her bir zirâsını yedi lira ve çeyrek altın karşılığında anlaşarak görevlendirilmiştir⁷¹⁷.

Rauf Paşa Konağı'nın karşısında inşa edilen İran Sefareti binası, tarihî yarımada içinde inşa edilmiş tek sefaret binası olmasıyla öne çıkmaktadır. İstanbul'daki diğer sefaret binalarının çoğu genellikle Pera olarak bilinen Beyoğlu, Büyükdere ve Tarabya bölgelerinde yer almaktadır. Bu özelliği, İran Sefaret binasını benzersiz kılmaktadır. İran Sefareti binası, Tanzimat Dönemi mimari üslubunu yansıtacak şekilde, İtalyan kökenli levanten mimar Giorgio Domenico Stampa⁷¹⁸ tarafından inşa edilmiştir. Kaynaklara göre, o dönemde İstanbul'da devlet yapıları dışında İran Sefareti binasıyla mimari açıdan boy ölçüşebilecek başka bir yapı bulunmamaktaydı. Bu durum, binanın

⁷¹⁶ Mirza Hüseyin Ferahanî, *Sefername-i Mirza Hüseyin Ferahanî*, haz. Hafız Fermanfermaîyan, (Tahran: Danişgide-i Edebiyat, 1342), 150.

⁷¹⁷ Sasanî, *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul*, 9; Can, “İran Elçiliği Binası”, 4/190; Cengiz Can, *İstanbul'da 19. Yüzyılda Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları*, (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993), 207.

⁷¹⁸ Giorgio Domenico Stampa: İtalya'dan İstanbul'a göçen Katolik bir ailenin çocuğu olan Stampa 1836'da İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İtalya'da mimarlık eğitimini alan Stampa, 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da İran Elçiliği, İngiliz Elçiliği ve İtalyan mimar Giacomo Leoni ile yaptığı Palazzo Corpi gibi birçok önemli yapı inşa etmiştir. İstanbul'da ölen Stampa'nın mezarı Feriköy Latin Katolik Mezarlığı'ndadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Can, *İstanbul'da 19. Yüzyılda Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları*, 206; Ülkü Yıldız, *Son Dönem Osmanlı Mimari Anlayışının Sosyal Yapıya ve Mimarlık Kurumuna Etkileri*, (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 90.

hem estetik hem de sembolik açıdan dikkat çekici bir konumda olduğunu göstermektedir. İstanbul'un en güzel yerinde, Bâbüâli'ye yakın böyle değerli bir arsayı İran'a satan paşa Osmanlı Devleti tarafından görevden alınmış ve bir süreliğine İstanbul'dan sürgün edilmiştir⁷¹⁹.

(1869'da İstanbul İran Sefaret binasının görünümü. Binanın banisi Mirza Hüseyin Han Müşirü'd-devle)⁷²⁰

(Günümüzdeki görünümü: İran İslam Cumhuriyeti Türkiye Kültür Müsteşarı Seyit Kasım Nazimi tarafından çekilmiştir. 19 Ekim 2024)

⁷¹⁹ Can, "İran Elçiliği Binası", 4/189; Uğur Selçuk, *İstanbul'daki Sefarethanelerin Oluşumu*, 13; Gözde Çelik, "Tanzimat Döneminde Tarihi Yarımada: Tercihler, Yaklaşımlar, Görünümler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8/16 (2010), 242; Can, "İran Elçiliği Binası", 4/189; Uğur Selçuk, *İstanbul'daki Sefarethanelerin Oluşumu*, 13.

⁷²⁰ Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, No. 2642.

“İran Elçiliği binası, kuzeye doğru eğimli, bahçe şeklinde düzenlenmiş arsanın doğu kenarında, bir bodrum kat üzerine 3 kat olarak inşa edilmişti. İki yanında bekçi kulübeli bulunan bahçe girişi, Türk Ocağı Caddesi üzerindedir. Yarım daire kemerli pencereleri olan, köşeleri taş kaplı bu küçük yapılarla sıralanmış metal parmaklıklı giriş kapısının her iki yanında, ikişer kolon ve üzerlerinde aslan heykelleri yer alır. Yaklaşık 24x24 m ölçülerinde bir tabana oturan ana yapının kuzey cephesi aksında çokgen bir çıkmaya yer verilmiştir. Güney cephesinde bulunan ve mermer basamaklarla ulaşılan ana giriş, yuvarlak kemerli üçlü geniş açıklıklarla ve bunların önünde saçak vazifesi gören ve dörder mermer kolona taşınan iki katlı balkonlarla vurgulanmıştır. Giriş mekânından kolonlarla ayrılmış kare planlı merkezi sofa, yapının kalbi durumundadır. Sofanın batısında yine kolonların gerisinde üst katlara bağlantıyı sağlayan anıtsal merdiven, kuzeyinde büyük bir salon, doğusunda ve köşelerde diğer salonlar yer alır. Özenle dekore edilmiş yüksek tavanlı giriş ve birinci kat salonlarında eski İran mimarisinden esinlenilmiş süsleme mimari unsurları kullanılmıştır. Yapının konsolosluk ofisi olarak kullanılan bodrum katına Babıâli Caddesi üzerinden ikinci bir giriş sağlanmıştır. Cephe, mimarisi bakımından Tanzimat dönemi kâğıt yapılarında yaygın olarak izlenen batılı anlayışta bir düzenleme sergiler. Döşeme seviyelerinde katları birbirinden ayıran dekoratif taşkın silmeler ve saçak parapeti yapıyı dört cepheden çevreler. Eşit aralıklarla sıralanmış basık kemerli pencereler prizmatik tabanlara oturan pilastr şeklinde kolonlarla ayrılmıştır. Profilli sövelerle canlandırılan pencerelerde dökme demir korkuluklar kullanılmıştır. Giriş cephesi aksında, birinci kat döşeme seviyesinde yer verilen yüksek kabartma tekniği ile yapılmış insan yüzü figürü yapının dikkat çeken süsleme elemanıdır”⁷²¹.

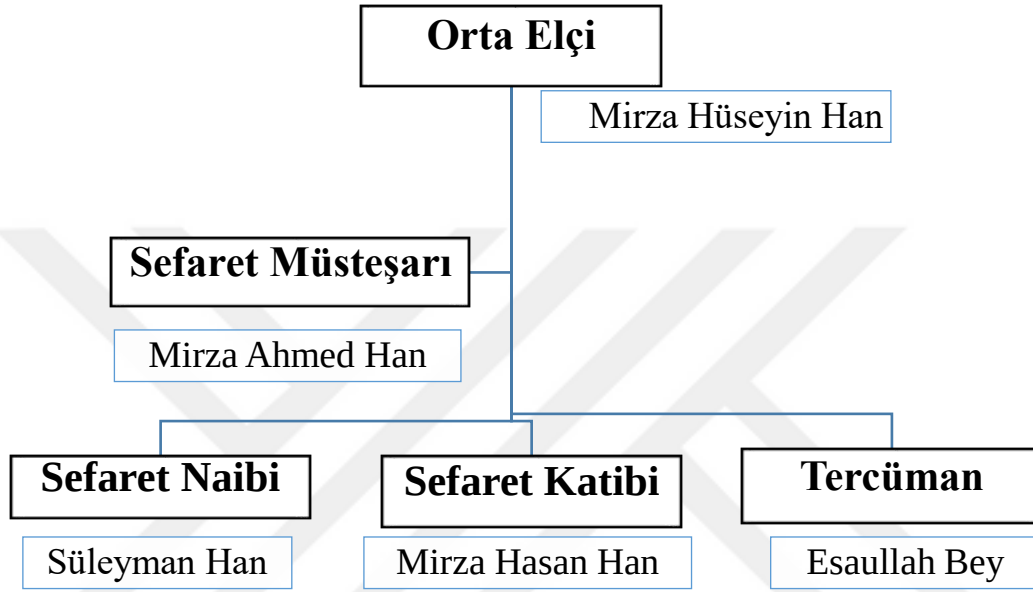

Harita: 3. İran Sefarethanesinin vaziyet planı (Alman mavileri, Harita 7).

⁷²¹ Cengiz Can, “İran Elçiliği Binası”, 4/190; Uğur Selçuk, *İstanbul’daki Sefarethanelerin Oluşumu*, 102-103.

4.2.4. Hüseyin Han'ın İstanbul Elçiliği

Mirza Ahmed Han'dan sonra İstanbul Büyükelçiliği makamına Mirza Hüseyin Han, orta elçi ünvanıyla atanmıştır⁷²². Mirza Hüseyin Han'ın sefaret maiyeti ise şu şekilde oluşmuştur.

⁷²² BOA, A.}AMD., 92/38-1, (1 Ramazan 1276/23 Mart 1860).

[Oturana Mirza Hüseyin Han ayakta kiler soldan sağı doğru: Esadullah Bey (Tercüman), Mirza Ahmed Han (Sefaret Müsteşarı), Yahya Han (Mirza Hüseyin Han'ın kardeşı, Nasirüddin Şah tarafından Sultan Abdülmecid'e gönderilen Nişanları taşıyan), Süleyman Han (sefaretin birinci naibi) ve Mirza Hasan Han (sefaret kâtibi)]⁷²³.

Mirza Hüseyin Han İstanbul'a elçi olarak atanmış ve bu haber İstanbul'a bildirilmiştir⁷²⁴. Mirza Hüseyin Han yaklaşık on yıl orta elçi ve iki yıl da büyükelçi olarak toplamda 12 yıl İstanbul'da görev yapmıştır⁷²⁵. Mirza Hüseyin Han, Trabzon üzerinden İstanbul'a ulaştıktan kısa bir süre sonra, Tahran'dan getirdiği mektubu takdim etmek üzere padişahın huzuruna çıkmıştır. Mirza Hüseyin Han, bu resmî görüşme sırasında, İran'ın siyasi durumu ve ikili ilişkiler üzerine önemli bilgiler sunmuş, ayrıca padişahın doğrudan himayesini talep ederek iki devlet arasındaki iş birliğini artırma niyetini ifade etmiştir⁷²⁶. Bu tür ziyaretler, diplomatik ilişkilerin yanı sıra, kültürel etkileşimlerin de temelini oluşturmuştur.

Mirza Hüseyin Han görev süresinde sefareti övünülecek bir şekilde yönetmiştir. Onu görev yılları İran Sefareti'nin en muktedir dönemi olarak sayılmıştır. Bunun kendine has başlıca nedenleri bulunmaktadır. Birincisi, İngilizlerin Osmanlı karşıtı bir siyaset izlemesidir. İkincisi, merhum Hacı Mirza Safa'nın İstanbul'daki varlığı ve Osmanlı devlet adamlarının ona inanmaları ve Osmanlı ile İran arasında meydana gelen sorunların kolaylıkla hâl olunmasıdır. Üçüncü ise Mirza Hüseyin Han'ın Bombay ve Tiflis konsolosluklarında görevdeyken büyük servetler elde etmesidir. Bu sebepten dolayı Mirza Hüseyin Han, kendi hükümetine el açmak zorunda kalmadan hayatını kolaylıkla idame etmesidir. İstanbul'da görevdeyken son derece sade bir şekilde giyinirdi. Başlığı arka tarafından sallanan askerî paltosu ile dışarı çıkardı. Genellikle yürümeyi tercih ederdi. Yerli ve yabancı herkes kendisine büyük bir saygı duyardı⁷²⁷.

⁷²³ Sasanî, *Siyasetgeran-ı Devre-i Kaçar*, 60.

⁷²⁴ BOA, A.}AMD., 92/38, (29 Ramazan 1276/20 Nisan 1860).

⁷²⁵ Sasanî, *Siyasetgeran-ı Devre-i Kaçar*, 87-88; Mirza Hüseyin Han Sipehsalar, *Kitabçe-yi Tanzimat-ı Hasene*, (Tahran: Umîd Ferda, 1400), 8; BOA, İ.HR., 239/14200, (1 Cemâziyelevvel 1286/8 Eylül 1869).

⁷²⁶ BOA, İ.HR., 1/9, (8 Recep 1275/11 Şubat 1859); BOA, HR.MKT., 301/71-1, (21 Muharrem 1276/20 Ağustos 1859).

⁷²⁷ Sasanî, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*, 85.

Mirza Hüseyin Han, İstanbul'daki görevini sürdürürken Sultan Abdülmecid'in vefatının ardından Osmanlı tahtına 25 Haziran 1861 tarihinde Sultan Abdülaziz geçmiştir. Bu gelişmenin Tahran'a ulaşmasının ardından Nasirüddin Şah, Osmanlı padişahına taziye ve tebrik dileklerini iletme amacıyla Muhammed Rahim Han başkanlığında fevkalade bir elçilik heyeti göndermiştir⁷²⁸. Bu elçilik heyeti, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesi ve Osmanlı Devleti ile İran arasındaki bağların daha da pekiştirilmesi açısından önemli bir adım teşkil etmiştir. Nasirüddin Şah'ın bu hamlesi, İran'ın Osmanlı Devleti'ne duyduğu saygıyı ve iki ülke arasındaki dostluğun devam etme arzusunu yansıtmaktadır. Mirza Hüseyin Han'ın bu süreçteki rolü, elçilik heyetinin İstanbul'daki resmî ilişkilerini yönlendirme ve Nasirüddin Şah'ın niyetini diplomatik bir dille ifade etme açısından kritik öneme sahiptir.

Mirza Hüseyin Han'ın sefareti döneminde meydana gelen önemli olaylardan birisi Bahaullah olarak bilinen Hüseyin Ali Nuri'nin İstanbul'a sürgün edilmesidir. Hüseyin Ali Nuri Süleymaniye'den Bağdat'a gittiğinde Mirza Bozorg Han, Tahran ve İstanbul'a çeşitli raporlar göndererek, Babîlerin gizliden gizliye toplantılar yaptığını ve ayaklanma planlarını yaptığını ifade etmiştir⁷²⁹. Bir diğer önemli olay ise İstanbul'da Büyük İstanbul Otel'i'nin açılmasıdır. Bu otele sadece seçkin birinci sınıf müşteriler girebiliyorlardı. Bir gün, birkaç İranlı işçi öğle yemeği için söz konusu otele gitmiş; ancak otelin müdürü, işçilerin kılık ve kıyafetlerinden dolayı seçkin müşterilerin rahatsız olabileceğini ve ayrıca pahalı yemeklerin ücretini ödeyemeyeceklerini düşünerek onları içeri almaktan kaçınmıştır. Bu olaydan haberdar olan Mirza Hüseyin Han olayda dâhili olan tüm işçileri sefarete çağırır. Her birine bir miktar altın vererek art arda birkaç gün o otele gidip yemek yemelerini söylemiştir. Ayrıca otel görevlilerin sorun çıkarttıklarında kavga etmelerini ve ortalığı birbirine katmalarını istemiştir. Mirza Hüseyin Han'ın gücünden dolayı hiç kimsenin İranlılarla sorun yaşama veya kavga etme cesareti yoktu. Mirza Hüseyin Han'dan altın alan işçiler her gün yemek yemek için otele gitmişler. Elllerinde altınları olduğundan dolayı otel müdürü onları almama gibi bir mazereti de kalmamıştı. İşçileri otel restoranından gören otelin seçkin müşterileri bu durumdan rahatsız olup birçoğu otele gelmemeye başlamıştır. Olayın farkına varan otel sahibi İran Sefaretine giderek Mirza Hüseyin Han'ın huzuruna çıkmış

⁷²⁸ Sasanî, *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul*, 243.

⁷²⁹ Sasanî, *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul*, 240-241; Sasanî, *Payitahtın Son yıllarında Bir Sefir*, 85-86.

ve ilk gün yaşananlardan dolayı özür dilemiştir. Bunun yanında İran Elçisini bu durumdan vazgeçirmek için onun işçilere verdiği altınların birkaç mislini vermiştir⁷³⁰.

Mirza Hüseyin Han, İstanbul'daki elçilik görevini sürdürdüğü sırada, 3 Aralık 1863 tarihinde Osmanlı Devleti'ne dair hazırladığı raporları sunmak üzere geçici olarak Tahran'a gitmiştir. Bir müddet Tahran'da kaldıktan sonra Bağdat üzerinden yeniden İstanbul'a dönen Mirza Hüseyin Han, daha sonra İran ile İngiltere arasında yaşanan Herat meselesi nedeniyle olağanüstü bir görevle Londra'ya gönderilmiştir. Londra'da üstlendiği bu diplomatik misyonun ardından İstanbul'a döndüğünde kendisine 1865'te *Müşirü'd-devle* ünvanı verilmiş, üç yıl sonra, 1868'de ise büyükelçilik makamına terfi ederek Osmanlı Devleti nezdinde önemli bir prestij ve itibar kazanmıştır⁷³¹. Bu gelişmeler, Mirza Hüseyin Han'ın siyasi kariyerinde bir dönüm noktası oluşturmuş, kendisi hem İran'ın Osmanlı Devleti'ndeki çıkarlarını koruma konusundaki yetkinliğini kanıtlamış, hem de İran ve İranlıların Osmanlı nezdindeki saygınlığını artırmıştır.

Mirza Hüseyin Han, İstanbul'da görev yaptığı yıllarda İran büyük bir kıtlık felaketiyle karşı karşıya kalmıştır. 1870'te meydana gelen kıtlık ve veba hastalığından dolayı İran'ın çoğu bölgesinde binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Bu salgından dönemin İran Şahı Nasırüddin Şah da nasibini almıştır. Salgına yakalanan Şah, kurtulduğu takdirde on iki imamın mezarlarını ziyaret edeceğini ahdetmiştir. Yakalandığı hastalıktan kurtulan Nasırüddin Şah yeminini yerine getirmek için *Atabat-ı Aliyat*⁷³² kutsal yerleri ziyaret etmek istemiştir. Ancak bu ziyaret için Osmanlı Devleti'nden izin alınması gerekiyordu. Bu sebepten dolayı İstanbul'daki İran Büyükelçisi Mirza Hüseyin Han'a gönderdiği mektupta bu ziyaretin hiçbir siyasi amacının olmadığını Osmanlı Padişah'ına aktarmasını istemiş ve bu izni alması için tüm

⁷³⁰ Sasanî, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*, 88-89.

⁷³¹ *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*, Sayı. 764, (21 Cemâziyelevvel 1280/3Aralık 1863); BOA, HR.MKT., 474/41, (19 Şevval 1280/28 Mart 1864); BOA, İ.HR., 239/14200, (1 Cemâziyelevvel 1286/8 Eylül 1869); Nilüfer Mirbolük, *Berresi-i Sendşinahti-i Karnâme-i Siyasi-i Mirza Hüseyin Han Sipehsalar ba Mihveriyet-i Münasebat-ı İran ve Osmanî (Ber Esas-ı Esnâd-ı Vezaret-i Umur-ı Harici)*, (Tahran: Tahran Üniversitesi, Danişgede-i Edebiyet ve Ulum-ı İnsani, 1401), 74.

⁷³² Atabat, Arapçada eşik (kapı önü) anlamına gelmektedir. Özel ve tarihi anlamı ise, Arab-ı Irak'ta Kerbela, Necef, Kazimiye ve Samerra şehirlerinde bulunan on iki imamın kutsal türbeleri anlamına gelmektedir. Bkz. Rasool Arabkhani, *Sultan II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkilerinde Atabat-ı Aliyat (Samerra, Kerbela, Kazimiyye, Necef)*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 2.

hünerlerini sergilemesini istemiştir⁷³³. İstanbul'daki İngiliz Elçisi'nin araya girmesi ile istenilen izin alınmıştır. Nitekim Nasırüddin Şah, Mirza Hüseyin Han aracılığıyla ziyaretine izin verilmesinden ve gösterilen anlayıştan dolayı memnuniyetini bildirmiştir⁷³⁴.

Sultan Abdülaziz tarafından Bağdat valisi Mithat Paşa'ya (1822-1884), Nasırüddin Şah'ı iyi bir şekilde karşılamasını emretmiştir. Ayrıca Nasırüddin Şah Osmanlı topraklarına girdiğinde ona mihmandarlık yapması için Kemal Paşa'yı görevlendirmiştir. Böylece Nasırüddin Şah da ziyaret hazırlıklarına başlamıştır. Şah ve maiyet için büyük çadırlar kurulmuş ve altın işlemeli dizginli rahvan atlar hazırlanmıştır. Bu ziyarette Şah'ın annesi, kız kardeşi ve onun eşleri ona eşlik etmiştir. Bunun yanında Şah'ın kafilesine amcası Sultan Murad Mirza'nın emrinde özel bir birlik de eşlik etmiştir. Dönemin Osmanlı Tahran Sefaret naibi Nazım Efendi bu kafilede yer almıştır. Nasırüddin Şah ve maiyeti 17 Eylül 1870 Cumartesi günü Tahran'dan hareket ederek 29 Eylül Perşembe günü Kirmanşah'a ulaşmıştır. Mirza Hüseyin Han, Hemedan-Bağdat yolu üzerinde bulunan Hanekin şehrinin yakınlarında Nasırüddin Şah'ı karşılamış ve 30 Eylül Cuma günü Şah ile Irak'ta yapılacak ziyaret konusunda ona rapor sunmuştur. Nasırüddin Şah ve maiyeti 17 Ekim Pazartesi günü Hanekin'e varmıştır. Hanekin'de Sultan Abdülaziz'in gönderdiği hoş geldin mektubu Nasırüddin Şah'a takdim edilmiştir. Şah, mektubu okuduktan sonra Sultan Abdülaziz'e teşekkürlerini sunarak ona bir teşekkür mektubu göndermiştir⁷³⁵. Bu karşılıklı nezaket, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin dostane bir zeminde ilerlemesi açısından önem taşımaktadır.

Nasırüddin Şah ve maiyeti, 24 Kasım Salı günü Bağdat'a ulaştıklarında Osmanlı Devleti'nin ve Bağdat yönetiminin üst düzey memurları tarafından resmî bir törenle karşılanmıştır. Bu karşılama, İran Şahı'na verilen önemi ve Osmanlı Devleti'nin diplomatik nezaketini yansıtmaktadır. Karşılama sonrasında Şah, kendisi için özenle hazırlanan görkemli konaklama yerine yerleşmiştir. Nasırüddin Şah, Bağdat'taki resmî

⁷³³ İbrahim Timurî, *Asr-ı Biheberi ya Tarih-i İmtiyazat der İran*, (Tahran: İkbâl, 1332), 32-33; Mirza Ali Han Emînü'd-Devle, *Hatırat-ı Siyasi-i Mirza Ali Han Emînü'd-Devle*, haz. Hafız Fermanfermaîyan, (Tahran: Emir-i Kebir, 1370), 26-27; AVUHİ, AM., 25/26.

⁷³⁴ BOA, HR.MKT., 684/25-4, (11 Safer 1287/13 Mayıs 1870).

⁷³⁵ Nasırî, *Nâsireddîn Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, 153; AVUHİ, AM., 23/16; *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*, Sayı. 1557, (6 Şevval 1287/30 Aralık 1870).

görüşmelerinin ardından, kutsal yerleri ziyaret etmek üzere önce Necef'e, ardından da Kerbela'ya gitmiştir. Bu ziyaretleri sırasında, hem Necef'te hem de Kerbela'da çeşitli hediyeler takdim ederek yerel halk ve Şii ulema ile ilişkilerini pekiştirmiştir. Necef ve Kerbela'daki İranlılar ve Şii âlimleri, Şah ile görüşerek onun bu kutsal mekânlardaki varlığından duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir. Ziyaretlerinin ardından Şah ve beraberindekiler, Bağdat'a geri dönmüşlerdir. Bağdat'tan Kazımiye şehrine hareket eden Nasırüddin Şah, burada belirli bir süre kaldıktan sonra 8 Ocak 1871 tarihinde Hanekin'e dönmüş ve ardından İran'a doğru yol almıştır. Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilenler, Şah'a İran sınırına kadar eşlik etmiş ve Şah onlara kendisine yakışır hediyeler vermiştir. Şah ve kafilesi, Kirmanşah, Hemedan ve Kazvin şehirlerine uğrayarak 22 Şubat 1871 tarihinde Tahran'a ulaşmıştır. Tahran'a vardığında, Nasırüddin Şah Sultan Abdülaziz'e bir teşekkür mektubu yazarak, Osmanlı Devleti'nin misafirperverliğine ve desteklerine olan minnettarlığını ifade etmiştir⁷³⁶. Bu ziyaret, iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Mirza Hüseyin Han'ın bu süreçteki çaba ve başarısı Nasırüddin Şah'ın gözüne girmesine vesile olmuştur⁷³⁷.

Mirza Hüseyin Han'ın sefareti döneminde yaşanan başlıca önemli hadiseler şunlardır:

- **Samerra'da Katliam:** Samerra'da yaşanan katliam, bölgedeki mezhepsel gerginliklerin bir yansıması olarak Şii ve Sünni gruplar arasında derin çatışmalara neden olmuştur.
- **Kerbela'nın Yağmalanması:** Kerbela'daki bu olay, dinî duyguları tetikleyerek bölgedeki huzursuzluğu artırmış ve ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır.
- **Bahreyn Adalarının Durumu:** Bahreyn adalarının siyasi durumu, özellikle İngiltere'nin bölgedeki etkisi ve İran ile olan ilişkileri açısından önem arz etmiştir⁷³⁸.

⁷³⁶ Ali Ekber Velayetî, *Tarih-i Revâbit-i Hâricî-i İran Devran-ı Nasırüddin Şah ve Muzafferüddin Şah*, (Tahran: Mu'esses-i Çap ve İntişârât-ı Vezaret-i Umur-ı Harici, 1375), 96-97; Eminü'd-Devle, *Hatırat-ı Siyasi-i Mirza Ali Eminü'd-devle*, 26-28; Nasırî, *Nâsireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, 154.

⁷³⁷ Afşarî, *Sadrâzamha-yı Selsele-i Kaçariye*, 164.

⁷³⁸ Bahreyn'deki olaylar hakkında bkz. AVUHÎ, GH, 1279, K. 10, P. 14-14.

- **İran’da Telgraf Hattının Kurulması:** Bu gelişme, iletişim altyapısının modernleşmesi ve devlet yönetiminin etkinliğinin artırılması açısından kritik bir adım olmuştur⁷³⁹.
- **Sünnilerle ile Şiilerin Evlenmelerinin Yasaklanması.**
- **Irak’ta Şiiliğin Yayılması.**
- **Mekke ve Medine’deki İranlı Hacıların Koşulları:** Merhum Hacı Mirza Safa’nın öncülüğünde, bu hacıların yaşadığı olumsuz koşulların düzeltilmesi için çeşitli diplomatik çabalar gösterilmiştir⁷⁴⁰.
- **İranlıların Emlak Alım-Satım Sorunu:** İstanbul’daki İran Büyükelçisi Mirza Hüseyin Han, İranlıların emlak sorunlarının çözülmesi için Bâbîâli’ye bir mektup göndermiştir. İran Elçisi bu mektubunda, İranlıların geçmişten beri Şii ulemaların düzenlediği belgelerle sorunsuz bir şekilde emlak alım-satımı yaptığını ve Osmanlıların bu durumla ilgili hiçbir itirazda bulunmadığını vurgulamıştır. Ancak, günümüzde mahalli yönetimlerin bu belgeleri geçersiz saydığını ve zorla İranlı vatandaşlarının emlaklarına el koyduğunu dile getirerek bu sorunun çözülmesini talep etmiştir⁷⁴¹. Bu hadiseler, Hüseyin Han’ın sefareti döneminde İran’ın iç ve dış politikalarında önemli değişimlere ve dinamiklere yol açmıştır.

Mirza Hüseyin Han, yaklaşık on iki yıl süren İstanbul’daki görevi boyunca, Osmanlı Devleti’nin önde gelen devlet adamları, özellikle de Fuad ve Âli paşalar ile kurduğu yakın ilişkiler aracılığıyla önemli ekonomik kazançlar elde etmiştir. İstanbul’daki görevini tamamladıktan sonra İran’a dönmüş ve sadrazamlık makamına atanmıştır. Sadrazam olduktan sonra, bir sohbet sırasında servetinin kaynağı sorulduğunda, Mirza Hüseyin Han, Nasirüddin Şah’ın huzurunda İstanbul’daki elçilik görevi sırasında yaşadığı çarpıcı bir olayı açıkça itiraf etmiştir. Anlattığına göre, Avrupa’ya yaptığı bir seyahatte, Osmanlı Devleti’nde cinayetten aranan zengin bir Türk’ü diplomat dokunulmazlığından yararlanarak korumuştur. Bu adamı, İran elçiliğinde bir hizmetkâr gibi göstererek gizlice gemiye bindirip Avrupa’ya kaçmasını

⁷³⁹ Mirza Hüseyin Han ile Osmanlı Hariciye Nazırı Ali Paşa arasında 25 Kasım 1863 tarihinde imzalanan ve 22 Aralık 1863 tarihinde Sultan Abdülaziz tarafından onaylanan antlaşmanın maddeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Muahedât Mecmuası*, 3/8-11.

⁷⁴⁰ Sasanî, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*, 89.

⁷⁴¹ MEVHİ, 1283, K. 12, P. 45.

sağlamıştır. Bu yardımın karşılığı olarak, söz konusu Osmanlı zengini, Mirza Hüseyin Han'a büyük bir minnet ve cömert bir ödeme olarak yüz bin altın takdim etmiştir⁷⁴². Bu olay, Mirza Hüseyin Han'ın servetinin arkasındaki gizemli kaynaklardan sadece biriydi ve o dönemin diplomasi ile iç içe geçmiş entrikalarına dair çarpıcı bir örnek olarak hafızalarda yer etmiştir.

Mirza Hüseyin Han, İstanbul'da görev yaptığıda Osmanlı'nın geçirdiği dönüşüm sürecini yakından takip etmiştir. Bu dönüşümü sadece gözlemlemekle kalmamış, aynı zamanda bu fikirleri İran'a aktarmak için aktif bir çaba göstermiştir. Telgraflarıyla Osmanlı'da gerçekleşen önemli olayları, yenilikçi fikirleri ve toplumsal dönüşümleri İran'a sürekli olarak rapor etmiş, ayrıca Osmanlı gazetelerindeki güncel haberleri ve siyasi gelişmeleri detaylandırarak İranlı devlet adamlarının dikkatine sunmuştur. Bununla yetinmeyip reform ve modernleşme konularında yazılmış kitapları da tercüme ettirerek İran'a ulaştırmaya çalışmıştır⁷⁴³. Böylece, Osmanlı'daki fikir atmosferinin İran'a taşınmasını sağlamayı hedeflemiş ve kendi ülkesinin siyasi düşüncesine katkı sunmayı amaçlamıştır.

Mirza Hüseyin Han, elçilik görevindeki yetkinliği ve güçlü nüfuzu sayesinde, İstanbul'daki İranlıların durumunu âdeta yeniden inşa etmiştir. Zira onun göreve gelmesinden önce çaresizlik içinde ve güçsüz olan İranlılar, Mirza Hüseyin Han'ın liderliğinde öyle bir siyasi etki kazanmıştır ki, Osmanlı yönetimi birçok konuda İran karşısında geri adım atmak durumunda kalmıştır. Mirza Hüseyin Han, Osmanlı Devleti'nin üst kademelerindeki devlet adamlarıyla -sadrazam ve diğer önemli bürokratlar dâhil- kurduğu yakın ilişkiler aracılığıyla diplomatik üstünlüğü elde etmiş ve taleplerini kolaylıkla yerine getirme fırsatı bulmuştur. Bu dönemde, Osmanlı topraklarında ticaret yapan Avrupalı tüccarların yanı sıra, Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimlerin de İran bayrağı altında ticaret yapmayı tercih etmesi dikkat çekicidir. Mirza Hüseyin Han'ın sağladığı diplomatik koruma, İran vatandaşlığı almanın cazibesini artırmış; birçok kişi bu vatandaşlığı elde edebilmek için büyük miktarlarda rüşvet ödemiştir⁷⁴⁴. Bu durum, İran'ın Osmanlı topraklarında diplomatik, ekonomik ve

⁷⁴² Cevad Şeyhülislâmî, *Katl-ı Atabek*, (Tahran: Keyhan, 1368), 86.

⁷⁴³ Hasan Hazratî, *Meşrûte-i Osmanî*, (Tahran: Pîjûhişgede-i Tarih-i İslam, 1390), 283-284.

⁷⁴⁴ İtimadü's-Saltana, *Sadrü't-Tevârîh*, 265.

toplumsal anlamda etkisini genişleten Mirza Hüseyin Han'ın, yetenekli bir diplomat ve stratejist olarak İran nüfuzunu güçlendirme amacını başarıyla gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Mirza Hüseyin Han'ın etkisi yalnızca diplomatik ve ticari alanla sınırlı kalmamış, dinî yaşamda da kendini göstermiştir. Osmanlı topraklarında eskiden Şii inançlarının kamusal alanda yaşanmasına pek rastlanmazken, onun sefareti sırasında bu durum değişmiştir. İstanbul dâhil olmak üzere Osmanlı şehirlerinde aşure gününde matem alayları düzenlenmeye, yas törenleri yapılmaya başlanmıştır. Mirza Hüseyin Han'ın, Osmanlı toplumunun gönlünü kazanmak adına Ramazan ayında oruç tutması ve teravih namazlarına katılması, İran elçisinin Osmanlılarla uyum içinde yaşama çabasının bir göstergesidir⁷⁴⁵.

Daha önce de belirtildiği gibi, Nasırüddin Şah, kutsal yerlere gerçekleştirdiği ziyaretten oldukça memnun kalmış ve Mirza Hüseyin Han'ın gösterdiği çabaları takdir etmiştir. İstanbul Büyükelçiliğinin tam olarak kurumsallaştığını gören Şah, İran'a dönerken Mirza Hüseyin Han'ı da yanında Tahran'a götürmüştür. İstanbul'daki sefaretin boşalan makamına ise işlerin rutin bir şekilde devam ettirilmesi için 1871 yılının Mart ayında Hasan Ali Gerrusî (Emir-i Nizam) orta elçi olarak atanmıştır⁷⁴⁶.

Hasan Ali Han'ın Rusya üzerinden geleceğinden dolayı yol boyunca kendisine kolaylıklar sağlanması hususunda resmî başvuruda bulunulmuştur. Hasan Ali Han aynı yıl 11 Temmuz'da göreve başlamıştır⁷⁴⁷. Göreve geldiği dönemde Osmanlı Devleti'nin genel durumu önemli ölçüde değişmiş, İran'a destek veren dostlarının etkisi azalmıştır. Bu süreçte Mithad ve Hüseyin Avni paşalar önderliğindeki yeni bir ekip iş başına geçmiştir. Jön Türklerin öncülerinin kabul edilen bu paşalar, öncekilerin aksine din, mezhep, etnik kimlik ve benzeri duygulara daha az önem vermekte ve adalet ile hakkaniyeti kişisel bir sorumluluk olarak görmektedirler. Bu değişim, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde önemli bir adım olarak öne çıkmakta, bu yeni yaklaşımın, devletin siyasi ve sosyal yapısında köklü dönüşümlere yol açma potansiyeli

⁷⁴⁵ İtimadü's-Saltana, *Sadrü't-Tevârih*, 265.

⁷⁴⁶ Bamdad, *Şerh-ı Hal-ı Ricâl-i İran*, 1/361.

⁷⁴⁷ BOA, HR.MKT., 710/99, (10 Safer 1288/1 Mayıs 1871).

taşıdığı değerlendirilmektedir. Hasan Ali Han'ın görevi, bu yeni dönemin dinamikleri içerisinde şekillenen diplomatik ilişkiler açısından kritik bir öneme sahiptir⁷⁴⁸.

⁷⁴⁸ Sasanî, *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul*, 247-248.

SONUÇ

Kaçar Hanedanı Dönemi'nde açılmış olan bir diplomatik temsilciliğin kuruluşu ve kurumsallaşma süreci, kapsamlı bir şekilde ilk defa bu çalışmada ele alınmıştır. Araştırmanın kapsamını ve bütünlüğünü sağlamak adına, İstanbul'daki İran Büyükelçiliğinin açılışından önceki süreçte İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinin gelişimi de detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı nezdine gönderilen geçici elçilerin iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerde üstlendikleri roller, tarihin bu dönemi için önemli bir arka plan sunmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın başlığı, ana kaynaklar ve arşiv belgeleri göz ardı edilmeden sınırlandırılmış, detaylı bir analiz yapılması hedeflenmiştir. Araştırmada, önce büyükelçiliğin açılışı ele alınmış, ardından elçiliğin kurumsallaşma sürecinde ortaya çıkan durumlar, dönemin diplomatik ilişkileri ile birlikte değerlendirilmiştir. Böylece, İstanbul Büyükelçiliğinin kuruluşu sadece bir kurumun oluşum süreci olarak değil, aynı zamanda İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinin ve dönemin uluslararası diplomasi anlayışının bir yansıması olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşım hem tarihsel hem de diplomatik bir perspektif sunarak çalışmanın özgünlüğünü ve bilimsel değerini artırmıştır. Bu bağlamda, İran'ın diplomasi tarihi ile diplomasi kavramının genel gelişimi arasındaki etkileşim ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

İran, 19. yüzyılın ortalarına kadar sürekli diplomasiye geçememiş ve uzun bir süre boyunca geçici diplomasi yöntemleriyle dış ilişkilerini sürdürmüştür. İran'da geçici diplomasi anlayışı, belirli bir amaç doğrultusunda kısa süreli elçiler gönderilmesi şeklinde yürütülmüştür. Bu elçiler genellikle dostane ilişkiler kurmak, şahların tahta çıkışını bildirmek, diğer devletlerin yeni liderlerini tebrik etmek, ittifak müzakereleri yürütmek, anlaşmalar imzalamak gibi özel sebeplerle görevlendirilmiştir. Ancak bu yaklaşım, İran'ın dünyada yaşanan gelişmeleri takip etmesini zorlaştırmış, ülkenin küresel değişimlerin gerisinde kalmasına neden olmuştur. Avrupa'da yaşanan hızlı dönüşüm ve diplomasi alanındaki gelişmeler, İran'ın dış ilişkilerinde daha kurumsal bir yapıya geçişini zorunlu kılmıştır. 19. yüzyılın başlarında meydana gelen İran-Rus savaşlarında Avrupa'daki gelişmelerin gerisinde kaldığı açıkça fark edilmiştir. Bu dönemde Rusya ve Osmanlı topraklarına yaptığı diplomatik seyahatler sonucu Mirza Muhammed Takî Han (Emir-i Kebir), dünyadaki gelişmeleri yakından takip ederek

İran'ın diplomasi anlayışında reform ihtiyacını gündeme getirmiştir. Emir-i Kebir'in modernleşme çabaları, İran'ın sürekli diplomasiye geçiş sürecinde kritik bir rol oynamıştır. Nitekim sadrazam olduktan sonra diplomasi alanında gerçekleştirdiği reformlar neticesinde 1851'de İran, ilk daimî elçilerini İngiltere, Rusya ve Osmanlı nezdinde görevlendirmiştir. Bu adım, İran'ın dış politikada kurumsal bir yapıya geçişinin başlangıcını oluşturmuş, Londra, Petersburg ve İstanbul'da daimî elçiliklerin açılmasını sağlamıştır. Bu elçilikler, İran'ın dış ilişkilerini sürekli bir şekilde yönetmesine, diğer ülkelerle ticari ve politik bağlarını güçlendirmesine ve dünyadaki gelişmeleri yakından takip etmesine imkân tanımıştır. Bu gelişme, İran'ın dış politika anlayışında köklü bir değişimin habercisi olmuş ve sürekli diplomasi dönemi, İran'ın modern diplomasi tarihinde bir dönüm noktası olarak kaydedilmiştir.

İran'ın İngiltere, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin başkentlerinde ilk daimî elçiliklerini açmasının temel nedenleri arasında, bu devletlerle yoğun diplomatik ve ticari ilişkiler ile özellikle İngiltere ve Rusya'nın İran'ın iç işlerine müdahale etmeye başlaması yer alır. Bu iki güç, Tahran'daki diplomatları aracılığıyla İran'ın iç ve dış politikalarını etkilemeye çalışmış; bu durum, İran yönetimini diplomatik ilişkilerini daha kurumsal bir yapıya kavuşturmaya yöneltmiştir.

Kaçar Hanedanı Dönemi'nde İran diplomasisinde başlayan modernleşme süreci, İran'ın uluslararası sistemdeki yerini yeniden tanımlama ihtiyacından kaynaklanmıştır. Rusya ile imzalanan Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları, İran'ın bağımsızlık kaygılarını artırmış ve bu doğrultuda modern diplomasi araçlarını kullanma gerekliliğini doğurmuştur. Bu hususta Feth Ali Şah Dönemi'nde İran hariciyesinin kurulmasının ardından Nasırüddin Şah Dönemi'nde sürekli diplomasiye geçişi sağlayan daimî elçiliklerin kurulması, İran diplomasisinde kurumsallaşma sürecini hızlandırmıştır. Ancak İran'ın dış politikası, İngiltere ve Rusya gibi büyük güçlerin etkisiyle şekillenmiş ve bu durum İran'ın tam anlamıyla bağımsız bir diplomasi anlayışı geliştirmesini zorlaştırmıştır.

Araştırma kapsamında dönemin hem Farsça hem de Türkçe kaynakları incelenmiş ve Safevîlerden Kaçarlara kadarki dönemde (1501-1795) Osmanlı Sarayı'na toplamda seksen yedi (87) elçilik heyetinin gönderildiği tespit edilmiştir. İlk heyetin 1505'te gönderildiği belirlenmiş olup bu diplomatik misyonlar İran-Osmanlı

ilişkilerinin sürekliliğini ve iki devlet arasındaki diplomatik bağların tarihsel derinliğini göstermesi açısından önemli bir veri sunmaktadır. Bu elçilikler, iki devlet arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel etkileşimlerin ana unsurları olarak işlev görmüş; aynı zamanda sınır anlaşmazlıkları, barış görüşmeleri ve ticari meseleler gibi konularda aktif rol üstlenmiştir. Bu rol, İran-Osmanlı ilişkilerinin ne kadar dinamik ve yoğun bir diplomatik trafiğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Elçilerin gönderilme nedenleri arasında sınır meseleleri, ittifak arayışları ve barış girişimleri gibi konular ön plana çıkarken bu süreç aynı zamanda iki tarafın güç mücadelesinin ve iş birliği çabalarının somut yansımalarını göstermektedir. Bu kapsamlı tespit, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerin tarihsel derinliğini ve önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

İran-Osmanlı diplomatik ilişkileri, iki devletin güç dengesi arayışı içinde sürekli bir değişim göstermiştir. Dostane ilişkiler kurulmasına yönelik çabalar genellikle kısa vadeli olmuş, sınır bölgelerinde yaşanan çatışmalar ve büyük güçlerin etkisi nedeniyle uzun süreli barış sağlanamamıştır. Bununla birlikte, iki devletin bölgesel istikrarı sağlama yönündeki çabaları, Orta Doğu'daki diplomasi anlayışını şekillendiren önemli bir miras bırakmıştır.

İran'ın İstanbul'da daimî bir elçilik açma kararı, yalnızca diplomatik bir ihtiyaçtan değil, aynı zamanda dönemin siyasi, askerî, dinî ve ekonomik dinamiklerinden beslenen çok yönlü bir zorunluluğun sonucudur:

- ***Osmanlı'daki İranlılar:*** Osmanlı topraklarında yaşayan çok sayıda İranlı tüccar ve vatandaş, diplomatik koruma ve haklarının savunulması ihtiyacını doğurmuştur.
- ***İki ülke arasındaki ticaret hacmi:*** İran ile Osmanlı Devleti arasındaki ticaretin büyümesi, karşılıklı ekonomik çıkarların düzenlenmesi ve korunmasını zorunlu kılmıştır.
- ***Sınır ihlalleri:*** Göçebe aşiretler arasındaki hareketlilik nedeniyle sınır bölgelerinde sık sık ihlaller yaşanmış, bu durum iki devletin diplomatik kanallarla sürekli iletişimde olmasını gerektirmiştir.

- **Kutsal mekânlarla ilgili sorunlar:** Şii İranlıların Osmanlı sınırları içindeki kutsal mekânlara yaptığı ziyaretler sırasında yaşanan sorunlar, bu konuda düzenli diplomatik temasların ve anlaşmaların gerekliliğini artırmıştır.
- **Elçilik giderlerinin iktisadi külfeti:** Geçici elçilikler yerine daimî bir elçilik tesis edilmesi, İran açısından hem daha ekonomik bir çözüm olmuş hem de diplomasi süreçlerinin daha etkili ve sürekli yürütülmesini sağlamıştır.

Yukarıda da görüldüğü üzere İran'ın Osmanlı başkentinde daimî elçilik açması farklı dinamiklere dayanmaktadır. Bu karar, dönemin siyasi, askerî ve diplomatik gelişmeleri doğrultusunda şekillenmiş olup İran'ın Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini daha düzenli ve sürekli bir yapıya kavuşturma amacını taşımaktadır. Aynı zamanda, İran'ın uluslararası sistemde kurumsal diplomasi anlayışını benimsemeye başladığının bir göstergesi olarak değerlendirilmekte; Osmanlı başkentindeki gelişmeleri yakından izlemek ve karşılıklı çıkarları korumak üzere alınmış stratejik bir adım olarak öne çıkmaktadır.

İstanbul'daki İran Büyükelçiliği, İran-Osmanlı diplomatik ilişkilerinde kurumsallaşmanın ve modern diplomasi anlayışına geçişin önemli bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Bu elçilik, İran'ın diplomatik reform çabalarının bir ürünü olarak dış politika süreçlerinde sürekli diplomasiye geçişin somut bir adımı olmuştur. Temsilciliğin resmîleşme süreci üzerine farklı görüşler bulunsa da yapılan araştırmalar İstanbul Büyükelçiliğinin Nasırüddin Şah Dönemi'nde, dönemin önemli devlet adamı Mirza Takî Han eliyle resmî bir statü kazandığını ortaya koymaktadır. Bazı tarihçiler, bu temsilciliğin kökenlerini Muhammed Şah Dönemi'ne kadar götürse de İran kaynaklarının ve tarihsel belgelerin ışığında, Nasırüddin Şah Dönemi'nde elçiliğin kurumsal bir yapı kazandığı daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Nasırüddin Şah Dönemi'nde inşa edilen ve günümüzde İran İslam Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosluğu olarak hizmet veren binanın arazisi, Mirza Hüseyin Han tarafından 1866'da Bâbiâli'ye yakın bir mevkide 7.358 tümen karşılığında 2.830 zirâ genişliğinde kendi namına bir Osmanlı paşasından satın alınmıştır. Evkaf Nezareti'ne gönderilen resmî bir yazıya göre, İran Elçisi Mirza Hüseyin Han, Cağaloğlu'nda merhum Süleyman Paşa'nın mirasçılarından bir arsa satın almış ve üzerine taş bir konak

inşa etmeye başlamıştır. Elçi, bu arsanın kendi adına tescil edilmesi ve tapu belgelerinin düzenlenmesini 2 Temmuz 1867 tarihinde resmî olarak talep etmiş, bu talep uygun bulunmuş ve arsanın tapu belgelerinin Mirza Hüseyin Han adına düzenlenip teslim edilmesi için gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir. Bu durum, elçinin İstanbul'daki diplomatik temsilciliğini güçlendirmek ve kurumsal varlığını pekiştirmek amacıyla yaptığı önemli bir adımdır.

Rauf Paşa Konağı'nın karşısında inşa edilen İran Büyükelçilik binası, İstanbul'un tarihî yarımada içerisinde inşa edilmiş tek sefaret binası olmasıyla dikkat çekmektedir. İstanbul'daki diğer sefaret binalarının çoğu, genellikle Pera (Beyoğlu), Büyükdere ve Tarabya bölgelerinde bulunurken İran Büyükelçiliğinin tarihî yarımada yer alması, ona özgün bir konum kazandırmıştır. Mimari açıdan Tanzimat Dönemi üslubunu yansıtan bu yapı, İtalyan kökenli Levanten mimar Giorgio Domenico Stampa tarafından inşa edilmiştir. Söz konusu bina, dönemin estetik anlayışını ve Osmanlı modernleşme sürecinde diplomatik temsilciliklerin mimariye yansıyan etkilerini göstermesi açısından önemli bir yapı olarak değerlendirilmektedir.

Gelecekte yapılacak çalışmalar, İstanbul'daki İran Büyükelçiliğinin daha geniş bir bağlamda incelenmesine ve bu elçiliğin İran diplomasi tarihindeki rolüne ışık tutabilir. Özellikle büyükelçiliklerin arşiv kayıtlarının detaylı analizi, İran-Osmanlı ilişkilerinin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ (BOA)⁷⁴⁹

Ali Emirî Sultan I. Süleyman

Ali Emirî Sultan II. Ahmed

Ali Emirî Sultan II. Mustafa

Ali Emirî Sultan III. Ahmed

Ali Emirî Sultan IV. Murad

Ali Emirî Sultan IV. Mustafa

Bâb-ı Asafî Mühime Defterleri

Bâb-ı Asafî Mühime Kalemi

Bâb-ı Defterî Başmuhasabe Kalemi Defterleri

Cevdet Tasnifi Hariciye Evrakı

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı

Hatt-ı Hümayunlar

İbnülemin Hariciye

İrâde Dâhiliye

İrâde Hariciye

İrâde Mesâil-i Mühimme

Maliyeden Müdevver Defterler

Sadâret Âmedî Kalemi Evrakı

Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı

Topkapı Sarayı Müzesi Defterleri

İran Arşivleri

Arşiv-i Vezaret-i Umur-ı Harici-i İran

Merkez-ı Esnad ve Tarih-i Diplomasi Vezaret-ı Harice-i İran

Sazman-ı Esnâd ve Kitabhâne-i Millî-i İslâmî-i İran

Yazma Eserler

Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, No. 9284/169.

⁷⁴⁹ Arşiv belgeleri metin içinde tam künyeleri ile verildiği için kaynakça kısmında sadece fonların isimleri verilmiştir.

Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, No. 9284/170.

Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, No. 2641.

Kitabhane-i Meclis-i Şura-yı İslamî. *Nusha-i Hattî*. No: 13657.

Hoca Sadeddin Efendi. *Mekâtib-i Selâtîn*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, No. 4292.

Tevkî'î Sarı Abdullah Efendi. *Düstûru'l-İnşâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, 3332.

Defter-i Müsveddât-ı İn'âmât ve Tasaddukât ve Teşrîfât ve İrsâliyyât ve Âdât ve Nükeriye ve Gayrühû (H. 909-933), İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim M. Cevdet Koleksiyonu, No. 0.71.

Gazeteler

Takvîm-i Vekâyi, Sayı. 110, (15 Rebûlâhîr 1251/24 Ağustos 1835).

Takvîm-i Vekâyi, Sayı. 105, (15 Rebûlevvel 1251/11 Temmuz 1835).

Takvîm-i Vekâyi, Sayı. 113, (8 cümazielevvel 1251/2 Ağustos 1835).

Takvîm-i Vekâyi, Sayı. 129, (1 Safer 1252/18 Mayıs 1836).

Takvîm-i Vekâyi, Sayı. 135, (1 Cemâziyelâhîr 1252/13 Eylül 1836).

Ceride-i Havadis, Sayı. 828, (27 Recep 1273; 23 Mart 1857).

Ceride-i Havadis, Sayı. 817, (8 Cemâziyelevvel 1273/4 Ocak 1857).

Ruznâme-i Ceride-i Havadis, Sayı. 764, (21 Cemâziyelâhîr 1280/3 Aralık 1863).

Ruznâme-i Ceride-i Havadis, Sayı. 1557, (6 Şevval 1287/30 Aralık 1870).

Ruznâme-i Ceride-i Havadis, Sayı. 180, (23 Muharrem 1282/18 Haziran 1865).

Osmanlı Devlet Salnâmeleri

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. Tabhâne-i Âmire. Def'a 1. 1263/1847.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. Tabhâne-i Âmire. Def'a 2. 1264/1848.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. Tabhâne-i Âmire. Def'a 3. 1265/1849.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. Tabhâne-i Âmire. Def'a 4. 1266/1850.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. Tabhâne-i Âmire. Def'a 5. 1267/185.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. Tabhâne-i Âmire. Def'a 6. 1268/1852.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. Tabhâne-i Âmire. Def'a 7. 1269/1853.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. Tabhâne-i Âmire. Def'a 8. 1270/1854.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. Tabhâne-i Âmire. Def'a 9. 1271/1855.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. Tabhâne-i Âmire. Def'a 10. 1272/1856.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. Tabhâne-i Âmire. Def'a 11. 1273/1857.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye. Tabhâne-i Âmire. Def'a 12. 1274/1858.

Kitaplar

- 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569). haz. H. Osman Yıldırım vd.
Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi
Daire Başkanlığı, 1998.
- Abbasî, Muhammed Rıza. *Hokumet-i Sayeha: Mukâtib-i Mehremâne ve Siyasi-i Mirza Hüseyin Han Sipahsalar*. Tahran: Sazman-ı Esnâd-ı Millî-i İran, 1372.
- Abdurrahman Şeref Efendi. *Osmanlı Devleti Tarihi*. haz. Ahmet Demir-Mehmet Kafkas. İzmir: Kaynak Yayınları, 1995.
- Abou-El-Haj, Rifa'at Ali. *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*. çev. Çağdaş Sümer. Ankara: Tan Yayınları Kelepir, 2011.
- Acar, Ahmet. *Osmanlı-İran Diplomasisi Tahran Büyükelçiliğinin Kuruluşu*. İstanbul: Yeditepe Akademi, 2021.
- Ademiyet, Feridun. *Emir-i Kebir ve İran*. 5. Baskı. Tahran: Harezmi, 1355.
- Afşarî, Perviz. *Sadrâzamha-yı Selsele-i Kaçariye*. Tahran: Vezâret-i Umur-ı Harici, 1379.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt. 12. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1301.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Târîh-i Cevdet*. haz. Mehmet İpşirli. Cilt. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Aktepe, M. Münir. *1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnamesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyet Fakültesi Yayınları, 1970.
- Aktepe, M. Münir. *Patrona İsyanı (1730)*. Ankara: Altınordu Yayınları, 2016.
- Alkaç, Ömer. *Türk ve İran Basınında İran Meşrutiyet Hareketi (1906-1909)*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.
- Allen, W.E. David-Muratoff, Paul. *Kafkasya Harekâtı: 1828-1921 Türk-Kafkasya Sınırındaki Harplerin Tarihi*. Ankara: G.kurmay Basımevi, 1966.
- Allouche, Adel. *Osmanlı-Safevi İlişkileri*. çev. Ahmet Emin Dağ. İstanbul: Anka Yayınları, 2001.

- Amini, Iradj. *Napoleon and Persia: Franco-Persian Relations under the First Empire: Within the Context of the Rivalries Between France, Britain and Russia*. Richmond: Curzon, 1999.
- Anderson, M. S. *The Rise of Modern Diplomacy 1450-1919*. London and: New York Routledge, 1993.
- Anonim *Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*. haz. Abdülkadir Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Anonim. *Tezkiretü'l-Mülük*. tash. Seyyid Mehmed Debirsiyakî. terc. Mesud Recebniya. Tahran: Emir-i Kebir, 1368.
- Arabşah, İbn. *Bozkırdan Gelen Bela (Acâibu'l Makdûr)*. çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.
- Arı, Tayyar. *Orta Doğu*. 3. Baskı. Bursa: Mkm Yayıncılık, 2008.
- Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri*. Proje yöneticisi. Yusuf Sarımay, proje sorumluları. Mustafa Budak-vd. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2010.
- Arunova, M.R.-Eşrefyan, K.Z. *Nadir Şah-ı Avşar*. çev. Nergize Turaeva. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Asil, Hüceştullah. *Risâleha-yı Mirza Melkum Han Nazımüddeve*. Tahran: Neşr-i Ney, 1381.
- Âşıkpaşazâde. *Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502)*. haz. Necdet Öztürk. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- Aştıyanî, Abbas İkbâl. *Mirza Taki Han Emir-i Kebir*. haz. İreç Afşar. Tahran: Taban, 1340.
- Aştıyanî, Abbas İkbâl. *Tarih-i İran ez Sedr-i İslam ta İnkirâz-ı Kaçariye*. Tahran: Debir, 1386.
- Aştıyanî, Abbas İkbâl. *Tarih-i İran*. Tahran: Debîr, 1386.
- Ateş, Abdurrahman. *Osmanlı-İran İlişkileri (1720-1747)*. Ankara: Altınpost Yayınları, 2002.
- Ateş, Abdurrahman. *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*. Ankara: Altınpost Yayıncılık, 2012.
- Ateş, Sabri. *Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri: Bir Sınır Yapmak 1843-1914*. çev. Devrim Kaya. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.

- Atkin, Muriel. *Russia and Iran (1780-1828)*. Minnesota: University of Minnesota Press, 1980.
- Avery, Peter. *Modern Iran*. New York and Washington: Frederick A. Praeger Publishers, 1965.
- Avery, Peter. *Tarih-i Muasır-ı İran*. terc. Muhammed Refiâ Mihrâbâdî. Cilt. 1. Tahran: İntişârât-ı Attâî, 1373.
- Axworthy, Michael. *The Sword of Persia*. London-New York: I. B. Tauris, 2006.
- Aydar, Metin. *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2023.
- Azap, Eralp Yaşar. *Şah Mat: 1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı*. İstanbul: Ötüken, 2023.
- Babayî, Gulam Rıza Ali. *Tarih-i Siyaset-i Harici-i İran*. Tahran: Dorsa, 1375.
- Baddeley, John F. *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*. çev. Sedat Özden. İstanbul: Kayihan Yayınları 1989.
- Bakhash, Shaul. *Iran: Monarchy, Bureaucracy & Reform under Qajars: 1858-1896*. London: Ithaca Press, 1978.
- Bamdad, Mehdi. *Şerh-ı Hal-ı Ricâl-i İran*. Cilt. 1-6. Tahran: Zevâr, 1371.
- Barbaro, Josaphat. *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*. çev. Tufan Gündüz. 4. Baskı. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2022.
- Barbaro, Josaphat-vd. *Sefernameha-yı Veniziyan der İran*. terc. Menüçehr Emiri. Tahran: Harezmi, 1349.
- Barthold, V. V. *İran Tarihî Coğrafyası*. çev. Ömer Alkaç İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.
- Barthold. V.V. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. haz. Hakkı Dursun Yıldız. 3. Baskı. İstanbul: Kronik, 2017.
- Bayburdî, Hüseyin. *Tarih-i Penâhendegân-ı İran*. Tahran: İntişârât-ı Vehîd, 1349.
- Bayur, Y. Hikmet. *Hindistan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1950.
- Bazin, Frere. *Nâmeha-yı Tabib-i Nadir Şah*. terc. Ali Asgar Harirî. Gilan: Şark, 1365.
- Becneverdî, Kazım Musevî. *Tarih-i Câmi'-i İran*. ed. Sadık Secâdî. Cilt. 8. Tahran: Merkez-i Dâ'iretulme'ârif-i Bozorg-ı İslamî, 1393.
- Berchet, Guglielmo. *La Repubblica di Venezia e La Persia*. Torino: Tipografia G.B. Paravia e Comp, 1865.
- Beyanî, Şirin. *Din ve Devlet der İran Ahd-ı Moğol*. Cilt. 1-2. Tahran: Merkez-ı Neşr-ı Danişgâhî, 1371.

- Beyanî, Şirin. *Moğolan ve Hükümet-i İlhanî der İran*. Tahran: SMT, 1389.
- Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed B. Hüseyin-i. *Târîh-i Beyhakî*. çev. Necati Lûgal. Ankara: Türk tarih Kurumu, 2019.
- Beyhâkî, Muhammed. *Sebzevâr*. Meşhed: Kitabistan-ı Meşhed, 1375.
- Bıyıktaş, Ömer Halis. *Timur'un Anadolu Seferleri ve Ankara Savaşı*. Ankara: Dorlion Yayınları, 2023.
- Bilge, Sadık Müfit. *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*. İstanbul: Kitabevi, 2012.
- Bina, Ali Ekber. *Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran*. Cilt. 1-2. Tahran: İntişârât-ı Danişgâh-ı Tahran, 1383.
- Bosworth, Clifford Edmund. *İslam Devletleri Tarihi*. çev. E. Merçil-M. İpşirli. İstanbul: Oğuz, 1980.
- Browne, Edward G. *A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924)*. Cambridge: Cambridge University Press, 1959.
- Brummett, Palmira. *Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*. çev. Nazlı Pişkin. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Busbecq, Ogier Ghislain De. *Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*. çev. Derin Türkömer. 2. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2013.
- Cemalzade, Muhammed Ali. *Tarih-i Revâbit-i Rus ve İran*. Tahran: İntişârât-ı Edebî ve Tarihî, 1372.
- Cezar, Mustafa. *Mufasssal Osmanlı Tarihi*. Cilt. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021.
- Chesneau, Jean. *D'Aramon Seyahatnamesi*. çev. Işıl Elverdi. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Cihangir Mirza. *Tarih-i Nov*. haz. Abbas İkbâl Aştıyanî. Tahran: İlm, 1384.
- Claustre, Andre de. *Tarih-i Nadir Şah*. çev. Muhammed Bakır Emin. Tebriz: 1346.
- Cohen, Stuart A. *British Policy in Mezopotamia 1903-1914*. London: Ithaca Press, 1976.
- Conâbedî, Mirza Bey. *Ravzatü's-Safevîyye*. haz. Gulam Rıza Tabatabaî Mecd. Tahran: İntişârât-ı Edebî ve Tarihî, 1378.
- Contarini, Ambrogio-Zeno, Caterino. *Uzun Hasan-Fâtih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri*. çev. Tufan Gündüz. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021.

- Coşkun, Derya. *Herat'tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı*. İstanbul: Kitabevi, 2020.
- Coşkun, Derya. *Serdebârîler (1336-1382)*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2024.
- Curzon, Robert. *Armenia: A Year at Erzerum, and on the Frontiers of Russia, Turkey, and Persia*. haz. Rudolf Abraham. London: Cambridge Scholars Press, 2003.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik. *Tarih-i Cihan Güşa-i Cüveynî*. haz. Ahmed Hatimî. Cilt. 1. Tahran: Neşr-i İlm, Tahran 1387.
- Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan. *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021.
- Çelebi, Evliya. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Cilt. 4. İstanbul: Matba'a-i İkdâm, 1314.
- Çelebî, Solakzâde Mehmed Hemdemî. *Solakzâde Tarihi*. haz. Vahit Çabuk. Cilt. 1. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989.
- Çetinsay, Gökhan. *The Ottoman Empire A History*. İstanbul: Timaş Akademi, 2022.
- Çetinsaya, Gökhan. "Diplomasi: Tarihsel Giriş", *Dönüşen Diplomasi ve Türkiye*. haz. Ali Resul Usul-İsmail Yaylacı. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.
- Çolak, Songül. *IV. Murad'ın Bağdad Seferi Menzîlnâmesi (1638)*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2015.
- Dağ, Ahmet Emin. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*. 2. Baskı. İstanbul: Anka Yayınları, 2005.
- Danışman, Zuhuri. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Cilt. 5. İstanbul: Yeni Matbaa, 1965.
- Danışmend, İsmail Hamî. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Cilt. 1. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.
- Danışmend, İsmail Hâmi. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Cilt. 3-4. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.
- Destârî Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak*. haz. B. Sıtkı Baykal. Ankara: Ankara Üniversitesi D.T.C.F., 1962.
- Devebakan, Mikail. *İran'da Modernleşmenin Ayak Sesleri Mirza Melkum Han ve Faaliyetleri*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.
- Diyanet, A. Ekber. *İlk Osmanlı-İran Anlaşması, 1555 Amasya Musalahası*. İstanbul 1971.
- Dunbulî, Abdurrezzak. *Meâsirü's-Sultaniye*. tash. Gulam Hüseyin Zergerinejad. Tahran: Müessese-i İntişarat-ı Ruzname-i İran, 1383.

- Ebû Sehl Nu'mân Efendi, *Tedbîrât-ı Pesendîde*, haz. Ali İbrahim Savaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Ekberi Mihriban, Meryem Nejad. *Mirza Taki Han Emir-i Kebir*. Tahran: Kitab-ı Parsa, 1392.
- Ekberî, Emir. *Tarih-i Hukûmet-i Tâhirîyân ez Ağaz ta Encam*. Meşhed: Bunyâd-ı Pijûhîşha-yı İslâmî, 1384.
- Ekrem, Reşat. *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920) ve (Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923)*. İstanbul: Türkiye Matbaa, 1934.
- Eminî, Ali Rıza. *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran ez Kacariye ta Sukût-ı Rıza Şah*. Tahran: Hett-i Sevvom, 1382.
- Emînü'd-Devle, Mirza Ali Han. *Hatırat-ı Siyasi-i Mirza Ali Han Emînü'd-Devle*. haz. Hafız Fermanfermaîyan. Tahran: Emir-i Kebir, 1370.
- Erdekânî, Hüseyin Mahbubî. *Tarih-i Müessesât-ı Temeddüni-ı Cedid der İran*. Cilt. 1. Tahran: Müessese-i İntişârât ve Çap-ı Danişgâh-ı Tahran, 1370.
- Erdem, İlhan-Paydaş, Kazım. *Ak-Koyunlu Devleti*. İstanbul: Bilgi Kültür Sanat, 2021.
- Ergin, Feridun. *Uluslararası Politika Stratejileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Erşahin, Seyfettin. *Akkoyunlular*. Ankara: 2002.
- Esnâd-ı Resmî der Revâbit-i Siyasi-i İran ba İngiliz ve Rus ve Osmanî*. yay. Gulam Hüseyin Miza Salih. Cilt. 1. Tahran: Harezmî, 1365.
- Esterâbadî, Mirza Mehdi Han. *Cihangûşâ-yı Nadirî*. tash. Seyyid Abdullah Envar. Tahran: Encümen-ı Âsar ve Mufâhir-i Ferhengi, 1377.
- Esterâbadî, Mirza Mehdi Han. *Dürre-i Nadire: Tarih-i Âsr-ı Nadir Şah*. tash. S. Cafer Şehidî. Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1366.
- Fâikî, İbrahim. *Azerbaycan der Mesîr-ı Tarih-i İran*. Cilt. 2. Tebriz: Yarân, 1376.
- Felsefî, Nasrullah. *Tarih-i Revâbit-i İran ve Avrupa der Devre-i Safevîyye*. Tahran: 1316.
- Felsefî, Nasrullah. *Ceng-i Çaldıran*. Tahran: Çaphane-i Danişgâh, 1332.
- Felsefî, Nasrullah. *Zindegânî Şah Abbas-ı Evvel*. Cilt. 1. Tahran: İntişârât-ı Danişgâh Tahran, 1347.
- Ferahanî, Mirza Bozorg Kâimmakâm. *Risâle-i Cihadiye*. haz. Mirza Ebü'l-Kasım Kâimmakâm Ferahanî. 1234.

- Ferahânî, Mirza Hüseyin. *Sefername-i Mirza Hüseyin Ferahânî*. haz. Hafız Fermanfermaîyan. Tahran: Danişgede-i Edebiyat, 1342.
- Feridun Ahmed Bey. *Münşeâtü's-selâtin*. Cilt. 1-2. İstanbul: 1274.
- Fesaî, Hasan. *Farsnâme-i Nasrî*. tash. Mansur Rasgâr Fesaî. Cilt. 2. Tahran: 1367.
- Fisher, Sydney Nettleton. *Sultan Bayezid Han (1481-1512)*. çev. Hazal Yalın. İstanbul: Kitap Yayınevi 2014.
- Floor, Willem. *Hükûmet-i Nadir Şah*. çev. Ebü'l-Kasım Serî. Tahran: İntişârât-ı Tus, 1368.
- Floor, Willem. *Selamet-i Merdum der İran-ı Kaçar*. terc. İreç Nemi Por. Buşehr: Danişgâh-ı Ulum-ı Pizişkî ve Hidmet-i Behdaştî Derman-i Buşehr, 1387.
- Furon, Raymond. *İran*. çev. Galib Kemali Söylemezoğlu. İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1943.
- Gafurî, Ali. *Tarih-i Cengha-yı İran*. Tahran: İntişârât-ı İttilâ'ât, 1389.
- Gardane, Kont Alferd de. *Memuriyet-i General Gardane der İran*. terc. Abbas İkbâl. Tahran: Nigâh, 1362.
- Garthwaite, Gene R. *İran Tarihi*. çev. Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2021.
- Gelûce, Secad Râ'î. *Kaçariye-İngilistan ve Karardadha-yı İstimârî*. Tahran: İntişârât-ı Merkez-i Esnâd-ı İnkılab-ı İslamî, 1380.
- Gençtürk, Cihan. *Büveyhîler*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.
- Gerdîzî, Ebû Saîd Abdulhay Dahhâk B. Mahmûd. *Zeynü'l-Ahbar: (Tâhirîler, Saffârîler, Sâ mânîler ve Gaznelîler*. çev. Filiz Akçay. Ankara: Gece Kitaplığı, 2022.
- Gibb, Hamilton A. R.. *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*. çev. Atilla Özkök-Kadir Durak. İstanbul: Kitapevi, 1991.
- Gozîde-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî: *Devre-i Kaçariye*. Cilt. 1. Tahran: Vezaret-i Harice Defter-i Mutâle'ât-ı Siyasi ve Beynelmilelî, 1369.
- Gönlübol, Mehmet. *Uluslararası Politika*. 5. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000.
- Göynüklü Ahmed Efendi. *Târîh-i Göynüklü*, haz. Songül Çolak-Metin Aydar. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Gülten, Sadullah. *Osmanlı-Safevî Kıskaçında Kızılbaşlar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2022.
- Gündoğan, Ünal. *İran ve Ortadoğu*. Ankara: Adres Yayınları, 2016.
- Gündüz, Tufan. *Son Kızılbaş Şah İsmail*. 5. Baskı. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015.

- Hafeziniya, Muhammed Reza. *İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası*. çev. Kaan Dilek Ankara: İraniyat Yayınları, 2017.
- Hamilton, Keith-Langhorne, Richard. *The Practice of Diplomacy*. New York: Routledge, 2011.
- Hammer, J. Von. *Büyük Osmanlı Tarihi*. haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç. Cilt. 7-9. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993.
- Hanway, Jonas. *Zendegi-yi Nadir Şah*. çev. İsmail Devletşahî. Tahran: Şirket-i İntişarat-ı İlmî ve Ferhengî, 1383.
- Hazratî, Hasan. *Meşrûte-i Osmanî*. Tahran: Pîjûhişgede-i Tarih-i İslam, 1390.
- Hidayet, Rıza Kulu. *Tarih-i Ravzatu's-Safâ-yı Nasirî*, tash. Cemşid Keyanfer, Cilt. 12-15. Tahran: Esatir, 1380.
- Hinz, Walther. *Teşkil-i Devlet-i Millî der İran*. terc. Keykavus Cihandarî. Tahran: Harezmi, 1362.
- Hinz, Walther. *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*. çev. Tevfik Bıyıklıoğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.
- Hoca Sadettin Efendi. *Tacü't-tevarih*. haz. İsmet Parmaksızoğlu. Cilt. 1. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Hurewitz, J. C. *The Middle East and North Africa in World Politics*. Cilt.1/2. Baskı. New Haven and London: Yale University Press, 1975.
- Hurmuci, Muhammed Cafer. *Tarih-i Kaçar: Hakayikü'l-Ahbar-ı Nasirî*. tash. Hüseyin Hidivcem. Tahran: Zevâr, 1344.
- Hüseyinzâde, Hadî Seyyid. *Tarih-i Ferâmuş Şode*. Tahran: Neşr-i Tarih-i İran, 1394.
- Hüsrevizade, Sabah. *Teşkilat ve Âdâb-ı Diplomatik der İran: Ez Ağaz-ı Kaçar ta Payan-ı Devre-i Nasirî*. Tahran: Vezaret-i Umur-ı Harice, 1396.
- I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları: 3 Numaralı Nâme-i Hümayûn Defteri (Transkripsiyon/Tıpkıbasım), yay. İbrahim Küreli vd., İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2014.
- İbn Kemal. *Tevârih-i Âl-i Osman*. haz. Şerafeddin Turan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991).
- İnalcık, Halil. *Devlet-i 'Aliyye I*. Ankara: Türkiye İş Bankası, 2009.
- İnalcık, Halil. *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*. Ankara: İSAM, 2010.

- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- İsfahanî, Muhammed Sadık Musevî Nami-yî. *Tarih-i Git-i Guşa*. tash. Said Nefisî, Tahran: İkbâl, Tahran 1366.
- İskit, Temel, *Diplomasi*. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- İtimadü's-Saltana, Muhammed Hasan Han. *Mir'âtü'l-Buldân*. haz. Abduhüseyn Nevâî-Mir Haşim Muhaddes. Cilt. 2. Tahran: İntişârât-ı Danişgâhı Tahran, 1367.
- İtimadü's-Saltana, Muhammed Hasan Han. *Mir'âtü'l-Buldân*. haz. Abduhüseyn Nevâî-Mir Haşim Muhaddes. Cilt. 3. Tahran: İntişârât-ı Danişgâhı Tahran, 1367.
- İtimadü's-Saltana, Muhammed Hasan Han. *Sadrü't-Tevârih*. haz. Muhammed Müşirî. 2. Baskı. Tahran: Ruzbehân, 1357.
- İtimadü's-Saltana, Muhammed Hasan Han. *Tarih-i Muntazam-ı Nasirî*. tash. Muhammed İsmail Rızvanî. Cilt. 1-3. Tahran: Dünya-i Kitap, 1363.
- İtizâdü's-Saltana, Ali Kulu Mirza. *İksirü't-Tevârih*, tash. Cemşid Kiyânfer. Tahran: Esatir, 1395.
- İttihadiye, Mansure. *Gûşeha-yı ez Revabât-i Harici-i İran*. Tahran: Agâh.
- İzzî Süleyman Efendi. *İzzî Tarihi*. haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Jackson, Peter. *Moğollar ve İslâm Dünyası*. çev. Ali Fahri Doğan. İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.
- Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. çev. Nilüfer Epçeli. Cilt. 1. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Kadı Ahmed İbn-i Şerefeddin El-Hüseynî El-Kumî. *Hülâsatü't-Tevârih*, tash. İhsan Eşrakî. Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1363.
- Kaempfer, Engelbert. *Sefernâme-i Kaempfer*. çev. Keykavus Cihandarî. Tahran: Harezmî, 1363.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Harzemşahlar Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.
- Kafkasyalı, Ali. *İran Coğrafyasında Türkler*. İstanbul: Bilgeoğuz, 2011.
- Kanar, Mehmet. *Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları, İstanbul 2010.
- Karadeniz, Yılmaz, *İran Tarihi (1700-1925)*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2. Baskı, 2020.

- Karadeniz, Yılmaz. *Osmanlı ve İran'ın İngiliz Paraleli Cemaleddin Esadabadi (Afgani)*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Karaköse, Hasan. *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. Cilt. 5. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1947.
- Kaşanî, Ebü'l-Hasan Gaffarî-yi. *Golşen-i Murad (Tarih-i Zendiye)*. tash. Gulam Rıza Tabatabaî Mecd. Tahran: Zerin, 1369.
- Kazvinî, Budak Münşî. *Cevâhirü'l-Ahbâr*, tash. Muhsin Behram Nejad. Tahran: Müesses-i Neşr-ı Miras-ı Mektub, 1379.
- Kazvinî, Hamdullah Müstevfî-yi. *Târih-i Gozîde*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Kazvinî, M. Tahir Vahid. *Tarih-i Cihan-ârâ-yı Abbasî*. Tahran: Pijûhişgâh-ı Ulûm-ı İnsanî ve Mutâle'ât-ı Ferhengî, 1383.
- Keddie, Nikki R. *Qajar Iran and The Rise of Reza Khan (1796-1925)*. California: Mazda Publishers, 1999.
- Kelly, Laurence. *Diplomacy and Murder in Tehran: Alexander Griboyedov and Imperial Russia's Mission to the Shah of Persia*. New York: Tauris Parke Paperbacks, 2006.
- Kempfer, Engelbert. *Sefername-i Kempfer*. terc. Keykavus Cihandari. Tahran: Harezmi, 1363.
- Kılıç, Remzi. *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- Kılıç, Remzi. *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları*. İstanbul: Tez Yayınları, 2001.
- Kınlı, Onur. *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2006.
- Kırzioğlu, Fahrettin. *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Kirmanî, Nazımü'l-islam. *Tarih-i Bîdâr-ı İraniyân*. Tahran: Peykan, 1376.
- Koca Râgıb Mehmed Paşa. *Tahkik ve Tevfik: Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları*. haz. A. Zeki İzgöer. İstanbul: Kitabevi, 2003.

- Korkmaz, Ahmet. *Kara-Koyunlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*. İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2022.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. Cilt. 1-3. 5. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.
- Krusinski, Judas T.. *Tarih-i Afgan*. çev. İbrahim Müteferrika. İstanbul: Ceridehane Matbaası, 1277.
- Krusinski, Tadeusz. *The History of the Late Revolutions of Persia*. Cilt. 1-2. Forgotten Books, 2018.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi*. 6. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Kurtaran, Uğur. *Sultan I. Mahmud ve Dönemi*. Ankara: Atıf Yayınları, 2014.
- Küpeli, Özer. *Osmanlı-Safevi Münasebetleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.
- Kütükoğlu, Bekir. *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1962.
- Lapidus, Ira M. *İslam Toplamları Tarihi Cilt: 1 Hazreti Muhammed'den 19. Yüzyıla*. çev. Yasin Aktay. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Larûdî, Nurullah. *Nadir Şah Peser-i Şemşir*. Tahran: Parsa, 1387.
- Lewis, Bernard. *Ortadoğu*. çev. Selen Y. Kölay. 3. Baskı. Ankara: Arkadaş, 2003.
- Lockhart, Laurence. *Nadir Şah*. terc. Muşfik Hemedanî. Tahran: Şark, 1331.
- Lockhart, Laurence. *The Fall of the Safavî Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*. London: Cambridge University Press, 1958.
- Luft, Paul. *İran der Ahd-ı Şah Abbasi Dovvom*. terc. Keykavus Cihandarî. Tahran: Vezaret-i Umur-ı Harice, 1380.
- Mahmud Celâleddin Paşa. *Mirât-ı Hakikat*. haz. İsmet Miroğlu. Cilt. 1-3. İstanbul: Berekat Yayınları, 1983.
- Mahmud, Mahmud. *Tarih-i Revâbit-i Siyasi-i İran ve İngiliz*. Cilt. 1-2. Tahran: İkbâl, 1353.
- Mahmudov, Yagub. *Azerbaycan Diplomasisi*. çev. Sebahattin Şimşir, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2019.
- Malcom, John. *Tarih-i İran*. terc. İsmail b. Muhammed Ali Hayret. Tahran: Sinâyî, 1362.
- Maraşî-i Safevî, Mirza Muhammed Halil. *Mecmaü't-Tevârih*. tash. Abbas İkbâl Aştîyanî. Tahran: Kitabhâne-i Sinaî ve Kitabhâne-i Tehûrî, 1362.

- Markhan, Clement. *Tarih-i İran der Devre-i Kaçar*. terc. Mirza Rahim Ferzane. Tahran: Neşr-i Ferheng-i İran, 1367.
- Masum, Mirza Muhammed. *Tarih-i Selâtin-i Safevîyye*. Tahran: İntişârât-ı Bunyâd-ı Ferheng-i İran, 1351.
- Matthee, Rudi. *Persia in Crisis: Safavid Decline and the Fall of Isfahan*. New York: I. B. Tauris, 2012.
- May, Timothy. *The Mongol Empire*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018.
- Mâzenderânî (Bijen), Hüseyin Şehidî. *Merzha-yı İran ve Turan*. Tahran: Belh, 1376.
- Mehmed Hurşid Paşa. *Seyâhatnâme-i Hudûd*. haz. Alâattin Eser. İstanbul: Simurg, 1997.
- Mehmed Tevfik Paşa. *Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1330.
- Mervî, Muhammed Kazım. *Âlem Âra-yı Nadirî*. haz. M. Emin Riyâhî. Cilt. 1-3. Tahran: Zevâr, 1364.
- Mesudi. *Murûc Ez-Heheb: Altın Bozkırlar*. çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.
- Meşkûr, Muhammed Cevad. *Coğrafya-yı Tarih-i İran Bastan*. Tahran: Dünya-ı Kitap, 1371.
- Meşkûr, Muhammed Cevad. *Tarih-i İran Zemin*. Tahran: İntişârât-ı İştirâkî, 1366.
- Metin, Celal. *Emperyalist Çağda Modernleşme: Türk Modernleşmesi ve İran (1800-1941)*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2011.
- Mevdûdî. *Selçuklular Tarihi*. çev. Ali Genceli. Ankara: Hilâl Yayınları, 1971.
- Mihriban, Meryem Nejadekberi. *Mirza Takî Han: Emir-i Kebir*. Tahran: Parsa, 1392.
- Minorsky, Vladimir. *Tarih-i Tebriz*. terc. Abdulali Kareng. Tahran: Kitabşuruşî-i Tahran, 1337.
- Mir Ahmedî, Meryem. *Din ve Devlet der Asr-ı Safevî*. Tahran: Emir-i Kebir, 1369.
- Mir Caferî, Hüseyin. *Tarih-i Tehevvulât-ı Siyasi, İctimâî, İktisadi ve Ferhengî-i İran der Devre-i Timuriyân ve Türkmânân*. Tahran: SMT, 1388.
- Mirza Hüseyin Han Sipehsalar. *Kitabçe-yi Tanzimat-ı Hasene*. Tahran: Umîd Ferda, 1400.
- Mirza Mehdi Han Mumtehinü'd-devle-Mirza Haşim Han. *Ricâl-i Vezaret-i Harici*. haz. İreç Afşar. Tahran: Esatir, 1365.

- Mirza, Nadir. *Tarih ve Coğrafi-i Darü's-saltana-yı Tebriz*, haz. Muhammed Müşiri. 3. Baskı. Tahran: İkbâl, 1360.
- Moğolların Gizli Tarihi*. çev. Ahmet Temir. 5. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016.
- Mohdevî, Abdurrıza Hûşeng. *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*. Tahran: Emir-i Kebir, 1392.
- Morgan, David. *İran der Kurûn-ı Vusta*. terc. Abbas Muhbir. Tahran: Terh-ı Nov, 1373.
- Mu'temed, Mahmud Ferhad. *Tarih-i Siyasi-i Devre-i Sedaret-ı Mirza Hüseyin Han Müşirü'd-devle Sipehsalar-ı Âzam*. Tahran: Horşid, 1325.
- Muahedât Mecmuası*. Cilt. 3. İstanbul: Cerîde-i Askeriyye Matbaası, 1297.
- Muhmid, Muhammed Ali. *Tarih-i Diploması-i İran*. Tahran: Mitra, 1361.
- Murtezâ, Nazmîzâde. *Gülşen-i Hulef: Bağdat Tarihi 762-1717*. haz. Mehmet Karataş. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Mustafa Nuri Paşa. *Netayic ül-Vukuat*. haz. Neşet Çağatay. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede. *Sahaif-ül- AHBâr fî Vekâyi-ül- A'sâr (Müneccimbaşı Tarihi)*. çev. İsmail Erünsal. Cilt. 2. İstanbul 1976.
- Müşirüddeve, Mirza Cafer Han. *Resâle-i Tahkîkât-ı Serhadiye*. taz. Muhammed Müşirî. Tahran: İntişârât-ı Bunyâd-ı Ferheng-i İran, 1348.
- Mütercim Ahmed Âsım Efendi. *Âsım Efendi Tarihi*. haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Na'imâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na'imâ*. haz. Mehmet İpşirli. Cilt. 3. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu 2014
- Na'imâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na'imâ*. haz. Mehmet İpşirli. Cilt. 4. 2. Baskı. Tahran: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Nashat, Guity. *The Origins Of Modern Reform in Iran 1870-1880*. London: University Of Illinois Press, 1982.
- Nasirî, İreç Tenhaten-Cukan, Tahire Berki. "Berresi-i Zengi-i Siyasi-İlmi-i Mirza Muhammed Sadık Mervezî". *Moskoviye Danişgah-ı Azad-i Rey* 6 (1386), 16-36.
- Nebiyî, Ebul Fezl. *Evsâ-i Siyasi ve İctimâi-i İran der Karn-ı Heştom-ı Hicri*. Meşhed: Danişgâh-ı Firdevsi Meşhed, 1375.

- Nebiyî, Ebul Fezl. *Tarih-i Âl-i Çopân*. 1352.
- Nefisî, Said. *Tarih-i İctimai ve Siyasi-i İran der Devre-i Muasır*. Cilt. 1-2. Tahran: Metbu'at-ı Şark, 1335.
- Netenzî, Mahmud b. Hidayet Allah Efuşte-yi. *Nekâvetü'l-asâr fî Zikrî'l-ahyâr der Tarih-i Safevîye*. haz. İhsan Eşrakî. Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1373.
- Nevâî, Abdülhuseyin-Ferd Gaffarî, Abbas. *Tarih-i Tehevvullat-ı Siyasi, İctimai, İktisadi ve Ferhengi-yi İran der Dovran-ı Safevîye*. Tahran: 1386.
- Nevâî, Abdülhuseyin. *Esnâd ve Mukâtebât-ı Siyasi-i İran (1038-1105)*. Tahran: Bunyâd-ı Ferheng-ı İran, 1360.
- Nevâî, Abdülhuseyin. *Şah Tahmasb-ı Safevî*. Tahran: İntişârât-ı Bunyâd-ı Ferheng-ı İran, 1350.
- Nicolson, Harold. *Diplomasi*. çev. Mete Ergin. İstanbul: Altın Kitaplar, 1970.
- Niya, Cafer Mehdi. *Heft bar İşgal-i İran der 23 Karn*. Cilt. 4. Tahran: Panos, 1377.
- Nûrânî, Fereşte. *Tahkik der Afkar-ı Mirza Melkum Han Nazimü'd-devle*. Tahran: İntişârât-ı Kitabha-yı Cibi, 1352.
- Osman Şâkir Efendi. *Musavver Sefâretnâme-i İran*. haz. Güray Önal. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Ögel, Bahaeddin. *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*. Cilt. 1-2. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Özel, Taha İ. *İngiliz Doğu Hindistan Şirketi*. 8. Baskı. İstanbul: Vadi, 2021.
- Özgüdenli, Osman G. *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*. İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2009.
- Özgüdenli, Osman G. *Turco-Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.
- Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hânedanlar*. Cilt. 1. 3. Baskı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005.
- Palmer, Alan. *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu*. çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.
- Parsadûst, Menûçîhr. *Rişeha-yı Tarihî İhtilafât-ı İran ve Irak*. Tahran: Şirket-i Sehamî-i İntişâr, 1369.
- Parsadûst, Menûçîhr. *Şah İsmail-i Evvel*. Tahran: Sehâmî, 1388.
- Parsadûst, Menûçîhr. *Şah Tahmasb-ı Evvel*. Tahran: Şirket-i Sehamî-i İntişâr, 1391.

- Paydaş, Kazım. *Ak-koyunlu Türkmen Hükümdarı Sultan Yakub ve Dönemi (1478-1490)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2023.
- Peçevi İbrahim Efendi. *Peçevi Tarihi*. haz. Bekir Sıtkı Baykal. Cilt. 1-2. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Poole, Stanley Lane. *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*. çev. Can Yücel. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Por İran, Abbas. *Revâbit-i İran ve Osmanî der Ahd-ı Safevîyân*. Meşhet: Neşr-ı Düstur, 1384.
- Rahimzade Safevî, Ali Asgar. *Zindegânî Şah İsmail Safevî*. Tahran: Dünya-i Kitap, 1389.
- Ramazanî, Abbas. *Mu'âhedât-ı Tarih-i İran*. Tahran: Terfend, 1386.
- Ramazani, Rauhollah K. *The Foreign Policy of Iran, 1500-1941*. Charlottesville: University Press of Virginia, 1966.
- Ramazanî, Ruhullah. *Tarih-i Siyaset-i Harici-i İran*. terc. Ruhullah İslâmî-Zeynep Pizeşkiyân. Tahran: Neşr-i Ney, 1402.
- Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi. *Târih-i Râşid ve Zeyli*. haz. Abdülkadir Özcan-vd. Cilt. 2. İstanbul: Kalasik Yayınları, 2013.
- Razî, Abdullah. *Tarih-i Kamil-i İran*. Tahran: İkbâl, 1379.
- Reçber, Kamuran. *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*. Bursa: Fora Yayınevi, 2011.
- Risâil-i Siyasi-i Asr-ı Kaçar*. tash. Gulam Hüseyin Zergerinejad. Tahran: Kitabhâne-i Millî-i Cumhur-i İslâmî-i İran, 1379.
- Riyâhî, Muhammed Emin. *Sefaretnâmeha-yi İran*. Tahran: İntişârât-ı Tus, 1368.
- Roux, Jean-Paul. *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Rumlu, Hasan. *Ahsenü't-Tevârîh*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Rumlu, Hasan. *Ahsenü't-tevârîh*. haz. Abdülhüseyin Nevâî. Tahran: Esatir, 1384.
- Ruznâme-i İran*. Şomare: 209-417. Cilt. 2. Tahran: Kitabhâne-i Millî-i Cumhur-i İslâmî-i İran, 1375.
- Sâbitîyan, Zebîhullah. *Esnâd ve Nâmeha-yi Tarihî ve İctimâî der Devre-i Safevî*. Tahran: Kitaphane-i İbn-i Sina, 1343.
- Sadıkî, Gulam Hüseyin. *Cenbeşha-yı Dinî-i İranî*. Tahran: Paşeng, 1372.

- Safa, Zebîhullah. *Tarih-i Siyasi ve İctimâî ve Ferhengî-i İran ta Payan-ı Ahd-ı Safevî*. Tahran: Feridevsî, 1376.
- Safa, Zebîhullah. *Tarih-i Siyasi ve İctimâî ve Ferhengî-i İran*. Tahran: Firdevsi, 1395.
- Safaî, İbrahim. *Merzha-yı na Âram*. Tahran: Vezaret-i Ferheng ve Honer, 1352.
- Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esad Efendi. *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237-1241/1821-1826)*. haz. Ziya Yılmazer. İstanbul: OSAV Yayınları, 2000.
- Sanson, Martin. *Sefernâme-i Sanson*. çev. Taki Tefezzulî. Tahran: İbn-i Sina, 1346.
- Sanudo, Marino. *I Diarii di Marino Sanuto*. Cilt. 58. Venezia: Fratelli Visentini, 1887.
- Saray, Mehmet. *Türk-İran İlişkileri*. 3. Baskı. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2019.
- Saray, Mehmet. *Türk-İran Münâsebetlerinde Şiiliğin Rolü*. Ankara: Türk Kültür Araştırma Enstitüsü, 1990.
- Sarıçam, İbrahim-Erşahin, Seyfettin. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. 3. Baskı. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Sarıkaya, Yalçın. *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008.
- Sarıkcıoğlu, Melike. *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Sasanî, Han Melik. *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*. terc. Hakkı Uygur. İstanbul: Klasik, 2006.
- Sasanî, Han Melik. *Siyasetgeran-ı Devre-i Kaçar*. Tahran: Babek, 1379.
- Sasanî, Han Melik. *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul*. Tahran: Babek, 1386.
- Saunders, John Joseph. *The History of the Mongol Conquests*. New York: Barnes & Noble Publishers, 1971.
- Savaş, Ali İbrahim. *Osmanlı Diplomasisi*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.
- Savory, Roger. *Iran Under the Safavids*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- Savory, Roger. *Safevîler Devrinde İran*. çev. Özgür Kolçak. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021.
- Sefaki, Hamid Rıza. *Safevîyan der Gozergâh-ı Tarih*. Tahran: Sohen, 1390.
- Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî*. haz. Mehmet İpşirli. Cilt. 1-2. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

- Semnanî, Ahmed Pehani. *Feth Ali Şah Kaçar*. Tahran: İntişârât-ı Numune, 1376.
- Semnânî, Penahi. *Kerim Han Zend*. Tahran: Neşr-i Nida, 1376.
- Sepehr, Muhammed Taki Lisanü'l-Mülk. *Nasihü't-Tevârih Tarih-i Kaçariye*. tash. Cemşid Giyanfer. Cilt. 1-3. Tahran: Esatir, 1390.
- Serâbî, Hüseyin bin Abdullah. *Sefername-i Ferruh Han Eminü'd-Devle: Mahzenü'l-Vakâyi'*. haz. Kerim İsfahaniyan-Kudretullah Ruşenî. Tahran: Esatir, 1361.
- Sertoğlu, Midhat. *Mufasssal Osmanlı Tarihi*. Cilt. 5. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021.
- Setude, Menüçehr. *Esnâd-ı Padriyan Kremli*. Tahran: Miras-ı Mektub, 1384.
- Setvet, Ali Gulam Rızayî-Ali İmânî. *Endişe-i Nizamî-i Nadir Kulu Afşar*. Tahran: İntişârât-ı Dakûs, 1390.
- Shay, Mary Lucille. *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu Lale Devri Sonrası (1720-1734)*. çev. Münir Akın. İstanbul: Ark Kitapları, 2009.
- Soofizadeh, A. Vahid. *Safevîler (1501-1536)*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2024.
- Soofizadeh, Abdolvahid. *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Sönmezoğlu, Faruk. *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000.
- Spuler, Bertold. *İran Moğolları*. çev. Cemal Köprülü. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Sütüde, Hüseyin Kulu. *Tarih-i Al-i Muzaffer*. Cilt. 1-2. Tahran: İntişârât-ı Danişgâh Tahran, 1390.
- Sümer, Faruk. *Kara Koyunlular*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1967.
- Sykes, Percy. *Sefernâme-i General Percy Sykes*. çev. Hüseyin Saadet Nurî. Tahran: İbni Sina, 1336.
- Şabanî, Rıza. *Muhteser-i Tarih-i İran der Devreha-yı Afşariye ve Zendiye*. Tahran: Sohen, 1372.
- Şabanî, Rıza. *Tarih-i İçtimaî-i İran der Âsr-ı Afşariyye*. Cilt. 1. Tahran: Novîn, 1369.
- Şabanî, Rıza. *Tarih-i Tehevvolat-ı Siyasi-İçtimaî-i İran der Devreha-yı Afşariye ve Zendiye*. Tahran: SMT, 1383.

- Şahin, İlhan-Emecen, Feridun. *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkâm: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994.
- Şamlu, Veli Kulu b. Davud Kulu. *Kıyasü'l-Hakanî*. tash. Seyyid Hasan Sadat Nasrî. Cilt. 1-2. Tahran: Sazman-ı Çap-ı İntişarat-ı Vezaret-ı Ferheng ve İrşad ve İslamî, 1371.
- Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. *Târihi Mür'i't-Tevârih*. haz. M. Münir Aktepe. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.
- Şemim, Ali Asgar. *İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*. 12. Baskı. Tahran: Mudebbir, 1393.
- Şeyhülislâmî, Cevad. *Katl-ı Atabek*. Tahran: Keyhan, 1368.
- Şirazî, A. Ali Rıza. *Tarih-i Zendiye*. terc. Gulam Rıza Verheram. Tahran: Gostere, 1365.
- Şirâzî, Abdi Beğ. *Safevîler: Tekmiletü'l-Ahbâr*. terc. Şefaattin Deniz-Hasan Asadi. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021.
- Şirâzî, Abdi Beğ. *Tekmiletü'l-Ahbâr*. tash. Abdülhüseyin Nevâî. Tahran: Neşr-i Ney, 1369.
- Şirazî, Fazlû'd-din Abdü'n-nebî Haverî. *Tarih-i Zulkarneyn*. tash. Nasır Afşarfer. Cilt. 1-2. Tahran: Vezaret-ı Ferheng ve İrşad-ı İslami, 1380.
- Taçbehş, Ahmet. *Tarih-i Temeddün ve Ferheng-ı İran İslamî*. Şiraz: Novîd-ı Şiraz, 1380.
- Tahirî, Ebulkasım. *Tarih-i Siyasi ve İctimâî-i İran*. Tahran: Kitapha-yı Cibî, 1349.
- Tahrânî, Mahbube. *Kerim Han Zend*. Tahran: Parsa, 1386.
- Tansel, Selahattin. *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*. İstanbul: MEB, 1999.
- Tansel, Selahâttin. *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Tansel, Selahâttin. *Sultan II. Bâyezit'in Siyasî Hayatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2023.
- Tarihte Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Gnkur. Basımevi, 1976.
- Terenzio, Pio-Carlo. *Rekabet-i Rus ve İngiliz der İran ve Afganistan*. terc. Abbas Azerin. Tahran: İntişârât-ı Pengâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitap, 1359.

- The Iran-Iraq Border (1840-1958)*. ed. Richard Schofield. Cilt. 2. Archive Editions, 1989.
- Tıǧlı, Asiye. *İran'da Entelektüel Dinî Düşünce Hareketi*. İstanbul: Mana Yayınları, 2017.
- Tihranî, Ebu Bekr-i, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Timurî, İbrahim. *Asr-ı Biheberi ya Tarih-i İmtiyazat der İran*. Tahran: İkbâl, 1332.
- Tucker, Ernest S. *Nadir Shah's Quest for Legitimacy in Post-Safavid Iran*. Gainesville: University Press of Florida, 2006.
- Tuncer, Hüner. *Eski ve Yeni Diploması*. 4. Baskı. Ankara: Ümit Yayıncılık, 2005.
- Turan, Namık Sinan. *İmparatorluk ve Diploması*. 4. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. 13. Baskı. İstanbul: Ötüken, 2010.
- Turan, Şerafettin. *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu 1961.
- Tursun Bey. *Târih-i Ebu'l-Feth*, haz. Mertol Tulum. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1977.
- Türker, Özgür. *Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi (1779-1813)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Türkmen, İskender Bey Münşî-yi. *Tarih-i Âlem Ârâ-yı Abbâsî*. Cilt. 1. Tahran: Nigâh, 1390.
- Türkmen, İskender Bey Münşî-yi. *Târih-i Âlem-Ârâ-yı Abbâsî*. Cilt. 2/1. çev. Ali Genceli. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih (1789-2010)*. İstanbul: Der Yayınları, 2010.
- Unat, Faik Reşit. *Osmanlı Seferileri ve Sefaretnameleri*. yay. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1968.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*. 7. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Ormanlı Tarihi*. Cilt. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1947.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Cilt. 4/2. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1959.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Cilt. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1949.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Cilt. 3/1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Cilt. 3/2. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Cilt. 4/1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956.
- Üstündağ, Mehlika. *İran'ın Bilinmeyen Hanedanlığı Muzafferiler*. Ankara: İraniyat Yayınları, 2018.
- Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi. *Subhî Tarihi: Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*. haz. Mesut Aydın. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007.
- Velayetî, Ali Ekber. *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran der Ahd-ı Şah Abbas-ı Evvel Safevî*. Tahran: Vezaret-i Umur-ı Harice, 1374.
- Velayetî, Ali Ekber. *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran der Ahd-ı Şah İsmail Evvel*. Tahran: Vezaret-i Umur-ı Harice, 1375.
- Velayetî, Ali Ekber. *Tarih-i Revâbit-i Hâricî-i İran Devran-ı Nasirüddin Şah ve Muzafferüddin Şah*. 2. Baskı. Tahran: Mu'esses-i Çap ve İntişârât-ı Vezaret-i Umur-ı Harice, 1375.
- Verheram, Gulam Rıza. *Nizam-ı Siyasi ve Sazmanha-yı İçtimâî der Asr-ı Kaçar*. Tahran: Muayyen, 1385.
- Watson, Robert Grant. *Tarih-i İran Devre-i Kacariye*. terc. A. Vahid Mazanderanî. Tahran: Sohen, 1354.
- Woods, John E. *Akkoyunlular*. çev. Sibel Özbudun. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993.
- Yezdî, Şerefüddin Ali. *Emir Timur (Zafername)*. çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.
- Zarif, Muhammed Cevad- Secapor, Seyyid Muhammed Kazım. *Diplomasi Çend Canibe*. Tahran: Merkez-i Amuziş ve Pijuhîşa-yı Beynelmileli, 1391.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm. *İstanbul İmparatorluğu Tarihi*. çev. Nilüfer Epçeli. Cilt. 3. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.

Makaleler, Kitap Bölümleri ve Bildiriler

- Abidinî, Ebül Felz. “Münasebat-ı Siyasi-i Devlet-ı Safevî ba İmparator-i Osmanî ez Muahede-i Zohab ta Sukut-ı İsfahan (1049-1135/1639-1722)”. *Tarih-i Revâbit-i Harice*. 30 (1386), 63-85.

- Adıgüzel, Adnan-Yıldırım, Alper. "I. Mahmud Dönemi (1730-1754) Osmanlı-İran İlişkileri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/7 (2017), 59-96.
- Akdemir, M. Sadık. "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Dönemi Anadolu'da İran Şehbenderlikleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2/19 (2017), 40-67.
- Akkoyunlu, Nilüfer. "Değişen Dünya Düzeninde İran Jeopolitiği", 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*. ed. Zeki Dilek vd. 1/63-76. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2007.
- Aktepe, M. Münir. "Dürri Ahmed Efendi'nin İran sefareti". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. 2 (1967), 60-63.
- Aktepe, M. Münir. "Dürri Ahmed Efendi'nin İran Sefareti". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. 6 (1968), 82-84.
- Aktepe, M. Münir. "Vak'anüvîs Raşid Mehmed Efendi'nin Eşref Şah Nezdindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasî Muharebeler". *Türkiyat Mecmuası*. 12 (1995), 155-178.
- Allahverdi, Reyhan Şahin. "17. Yüzyılın Sonunda Bir Safevî Elçisinin Osmanlı Devleti'ne Maliyeti". *İran Çalışmaları Dergisi*. 5/2 (2021), 235-269.
- Altungök, Ahmet. "Sâsânî Kültür ve Medeniyetinin İslâm Kültür ve Medeniyetine Etkileri". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29/2 (2014), 445-487.
- Arı, Bülent. "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period". *Ottoman Diplomacy*. ed. A. Nur Yurdusev. Londra: Palgrave Macmillan, 2004, 36-65.
- As, Efdal. "XVI. YY.dan Cumhuriyetin ilk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 46 (2010), 219-253
- Ateş, Abdurrahman. "Ağa Muhammed Han'ın Kafkasya Seferleri ve Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1797)". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. 16 (2014), 39-56.
- Atıcı Arayancan, Ayşe. "Akkoyunlu ve Karakoyunlu'da Devlet Yönetimi ve Diplomasideki Öneme İki Örnek: Hatun Can Begüm ve Sara Hatun". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 29 (2011), 285-301.

- Atıcı Arayancan, Ayşe. “Ankara Savaşı Öncesi Diplomatik Görüşmeler”. *1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur) Bildiri Kitabı*. ed. Mustafa Alkan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, 563-570.
- Atkın, Muriel. “The Early Stages of Russo-Iranian Relations”. *Russians in Iran*. ed. Rudi Matthee-Elena Andreeva. London: I.B. Tauris, 2018, 11-23.
- Avery, Peter. “Nadir Shah and the Afsharid Legacy”. *The Cambridge History of Iran*. ed. P. Avery-vd.. 7/1-62. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Awad, Abdul Aziz M.. “*The Gulf in the Seventeenth Century*”. *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*. 12/2 (1985), 123-134.
- Azap, Eralp Yaşar. “1746 Kerden Antlaşması’nın Osmanlı-İran Antlaşmalarındaki Yeri ve Sonrasında İmzalanan Antlaşmalara Tesiri”. *Nadir Şah’ın Mirası*. ed. Yılmaz Karadeniz-Özer Özocak. İstanbul: Selenge Yayınları, 2023, 437-448.
- Azap, Eralp Yaşar. “1820-1823 Osmanlı İran Savaşında Ortaya Çıkan Salgın ve Bu Salgının Savaşa Etkisi”. *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*. 2/2 (2020), 81-94.
- Azap, Eralp Yaşar. “Acem Mülteciler: Kaçar Hanedanı’nda Taht Mücadelesi ve Osmanlı Devleti’ne İltica Eden İran Şehzadeleri”. *Türkiyat Mecmuası*. 33/1 (2023), 79-103.
- Azap, Eralp Yaşar. “I. Erzurum Antlaşması Metninde Yapılan Tahrifat ve Antlaşmanın Uygulanmasında Yarattığı Sorunlar”. *Tarih Dergisi*. 77 (2022), 213-257.
- Azap, Eralp Yaşar. “I. Erzurum Antlaşmasının (1823) Meclis-i Mükâleme Mazbatası”. *Belgeler*. 43 (2024), 1-14.
- Azap, Eralp Yaşar. “İran’da Feth Ali Şah Dönemi (1797-1834) Askerî Reformları ve Sonuçları”. *DTCF Dergisi*. 62/2 (2022), 1104-1129.
- Azap, Eralp Yaşar. “*The Roles of Interin Envoys in the Context Of The Problems in 19th Century Ottoman-Iranian Relations*”. *Near East Historical Review*. 13/4 (October 2023), 327-340.
- Baykal, Bekir Sıtkı. “Uzun Hasan’ın Osmanlılara Karşı Kati Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu Harbinin Başlaması”. *Belleten*. 21/82 (1957), 261-284.
- Baysoy, Emre. “Jeopolitik Kayma: Denge Kuşaklarından Geçit Bölgelerine”. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2016), 89-101.

- Baysun, M. Cavid. "Müverrih Râşid Efendi'nin İran Elçiliğine Dair". *Türkiyat Mecmuası*. 9 (2010), 145-150.
- Beydilli, Kemal. "Diplomasi: Devletlerarası İlişkileri Yürütme Aracı". *Üç Kıta-Bir Tarihçi Prof. Dr. İlhan Şahin Armağanı*. ed. Güljanat K. Ercilasun-M. Bilal Çelik. 51-75. Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2021.
- Birgi, Muharrem Nuri. "Diplomasi Mesleği". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 1, (2011), 37-49.
- Bolat, Gökhan, "Mîrzâ Tâkî Hân (Emîr Kebîr) ve Reformları (1848-1851)", *Belleten*, 77/278, (Nisan 2013), 151-182.
- Boyle, John Andrew. "İran'ın Millî Bir Devlet Olarak Gelişmesi", çev. Berin Uğurlu Yurddoğ. *Belleten*. 39/156 (1975), 645-658.
- Boyle, John Andrew. "The Evolution of Iran as a National State". *Belleten*. 39/156 (1975), 633-644.
- Burian, Orhan. "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 9/1-2 (1951), 1-41.
- Can, Mustafa. "H. 25 Şaban 1189/M. 21 Ekim 1775 Tarihli Mihmandar Masraf Defteri Üzerine Bir Değerlendirme". *Journal of Analytic Divinity*. 3/2 (2019), 24-43.
- Cengiz, Hasan Ali. "Safevi Elçisi Şah Kulu Han'ın 1568 Yılında Edirne Sarayı'nda Huzura Kabulü". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 22/1 (2020), 199-225.
- Cevadî, Hasan. "İran ez Dide-yi Seyahan-ı Avrupa-yi der Devre-i İlhanan". *Berresihay-ı Tarihî*. 41 (1351), 11-30.
- Çelik, Gözde. "Tanzimat Döneminde Tarihî Yarımada: Tercihler, Yaklaşımlar, Görünümler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 8/16 (2010), 227-258.
- Çetinsaya, Gökhan. "Diplomasi: Tarihsel Giriş". *Dönüşen Diplomasi ve Türkiye*. haz. Ali Resul Usul-İsmail Yaylacı. İstanbul: Küre Yayınları, 2020, 15-45.
- Daş, Abdurrahman. "Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 15 (2004), 141-167.
- Daş, Abdurrahman. "Ankara Savaşı'nın Sebepleri Açısından Münşeât Mecmualarında Geçen Mektupların Tarihi Değeri". *1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi*

- (*Yıldırım-Timur*) *Bildiri Kitabı*. ed. Mustafa Alkan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, 523-542.
- Dehkan Nejad, Murteza. “Revâbit-i İran ve Avrupa Der Asr-ı İlhanan”. *Tarih-i Revâbit-i Harici*. 29 (1385), 1-19.
- Dehqan, Mustafa-Genç, Vural. “Kurds as Spies: Information-Gathering on the 16th-Century Ottoman-Safavid Frontier”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* 71/2 (2018), 197-230.
- Demir, Ali Doğan-Keten, Ebru. “Mugan Kurultayı ve Nadir Şah’ın İran Tahtına Oturması”. *Nadir Şah’ın Mirası 16. Yüzyıldan Bugüne İran’da ve Türkiye’de Avşarlar*. ed. Yılmaz Karadeniz-Özer Özocak, İstanbul: Selenge Yayınları, 2023, 329-341.
- Demir, Konur Alp. “Karadeniz’in Türkiye için Kıyusal Jeopolitik Açından Önemi”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 15/32 (2019), 573-604.
- Devebakan, Mikail-Tanrıverdi, Mustafa. “Kaçar Hanedanı Elçisi: Hacı Mirza Ebü’l-Hasan Han Şirazî (İlçi)’nin Londra Sefareti (1809-1810)”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Eşref Buharalı Özel Sayısı*, (Kasım 2024), 367-378.
- Doğan, Soner. “İran’ın Ortadoğu Siyaseti”. *İNSAMER*, (Temmuz 2018), 1-39.
- Ekhtiari Charoymaghi, Masoumeh. “Venedik ve Safevî Kaynaklarına Göre Çaldıran Savaşı”. *ATAD*. 4 (2021), 4-27.
- Elçi, İsmail Hakkı. “Osmanlı Diplomasisi ve Gelişimi”. *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. 9 (2019), 23-38.
- Eraslan, Cezmi. “İslam Birliği Siyaseti Çerçevesinde II. Abdülhamid’in İlk Yıllarında Osmanlı-İran Münasebetleri (1878-1882)”. *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, 221-240
- Erdem, İlhan. “Olcaytu Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlılar’da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu’ya Etkileri”. *Tarih Araştırmaları Tarihi*. 20/31 (2000), 1-35.
- Fermayan, Hafız Ferman. “19. yy İran’ında Modernleşme Güçleri: Tarihi Mütalaa”. *Ortadoğu’da Modernleşme*. ed. William R. Polk-Richard L. Chambers. İnsan İstanbul: Yayınları, 1995, 169-213.

- Floor, Willem. "Tarihçe-i Vezâret-i Umur-ı Harice-i İran". çev. Cevad Kerimi. *Tarih-i Revâbit-i Harici*. 24-25 (1384), 89-101.
- Foran, John. "The Long Fall of the Safavid Dynasty: Moving Beyond the Standard Views". *International Journal of Middle East Studies*. 24/2 (1992), 281-304.
- Genç, Vural. "Revâbit-i Siyasi ve Diplomatik-i Şah İsmail Evvel ve Bayezid Dovvom ber Esas-ı Esnâd-ı Osmanî (911-917/1505-1511)". *Pijûhişha-yı İran Şinâsî*. 8/1 (1397), 129-146.
- Gerson, Armand J.. "The Organization And Early History of The Muscovy Company". *Studies in The History of English Commerce in The Tudor Period*. New York: University of Pennsylvania D. Appleton And Company, 1912, 1-122.
- Gökbilgin, M. Tayyib. "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı". *Belleten*. 21/83 (1957), 449-482.
- Gültekin, Sadullah. "Kanuni'nin Maktûl Bir Şehzadesi: Bayezid". *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 3/6 (2012), 196-204.
- Gümüş, Ercan. "Osmanlı Belgelerine Göre I. Şah İsmail ve II. Bayezid'in Siyasi ve Diplomatik İlişkileri (911-917/1511-1515)". *Mukaddime*. 13/1 (2022), 230-248.
- Hambly, Gavin. "Iran During The Reigns of Fath Ali Shah and Muhammad Shah". *The Cambridge History of Iran*. ed. P. Avery-vd. 7/144-173. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Harazî, Said. "Revâbit-i ba Atatürk ve Canişinaneş", *Mahnâme-i Endişe ve Tarih-i Siyasi-i İran-ı Muasır*. Sâl-ı Çaharom. 40 (1384), 53-61.
- Hümayun, Nasır Tekmil. "Kitab-ı Tarih-i Cihan Âra-yı Mervezî". *Ferhengi* 67 (1387), 249-275.
- Hüsrevizade, Sabah-Keyseriyanferd, Hadi. "Teşkilât-ı Vezâret-i Harice-i İran der Devre-i Nasrî". *Pijûhişnâme-yi Encümen-i İranî Tarih*. 17 (Sonbahar 1392), 41-62.
- Kalantarî, Yahya. "Sefaret-i Nafercam-ı Hacı Molla Muhammed Şerif Şirvanî ya Gûşe-yi ez Münasebât-ı İran ve Osmanî der Evâsit-i Karn-ı Sizdehom". *Do Fasilnâme Zeban ve Edeb-i Farsî*. 128 (1362), 153-168.

- Karaağaç, Yunus. “Diplomasi Olgusu Çerçevesinde Propaganda ve Kamu Diplomasisi Faaliyetlerinin Etkileşimi ve Farklılıkları”. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/2, (2019), 690-705.
- Karadeniz, Yılmaz. “İran ve Türkistan’da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856-1869)”. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 20 (Aralık 2009), 53-68.
- Karadeniz, Yılmaz. “İran’da Tercüme Faaliyetleri ve Tercüme Edilen İlk Kitaplar (1830-1904)”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5/21 (2012), 175-191.
- Kazemzadeh, F.. “Iranian Relations with Russia and the Soviet Union, to 1921”. *The Cambridge History of Iran, Cilt. 7: From Nadir Shah to the Islamic Republic*. ed. Peter Avery-Gavin Hambly-Charles Melville. New York: Cambridge University Press, 1991, 314-349.
- Kırzioğlu, Fahrettin. “1461 ‘Turabuzon’ Fethi Sırasında Fatih Sultan Mehmed’in Yaya Aştığı ‘Bulgar-Dağı’ Neresidir”. *VI. Türk Tarih Kongresi (VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 20-26 Ekim 1961)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1967, 322-328.
- Koca, Mehmet. “XX. Yüzyılın Başında Şah Rıza Pehlevi’nin Reformları Ekseninde İran’ın Modernleşme Çabası”. *Asia Minor Studies*. 8/1 (2020), 355-371.
- Köksal, Mustafa. “Harezmsahları Yıkıma Götüren Olay: Otara Faciası (1218)”. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1 (2021), 171-188.
- Köprülü, Fuat, “Türk Edebiyatına Umumî Bir Bakış”. *I. Türk Tarih Kongresi (2-11 Temmuz)*. Ankara: 1932, 308-320.
- Kurtaran, Uğur. “Sultan Birinci Mahmud Dönemi Osmanlı-Rus Siyasi İlişkileri”. *Belleten*. 79/ 589-610 (2015).
- Küpeli, Özer. “Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları (İngiliz Tacirlerin İran Seyahatleri, 1562-1581)”. *History Studies*. 4/1 (2012), 373-385.
- Küpeli, Özer. “Transkafkasya’da Güç ve Rekabet: XVII. Yüzyılın İlk Yarisında Güney Kafkasya’da Osmanlı-Safevi Mücadelesi”. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*. 1/1 (2015), 95-113.
- Küpeli, Özer-Külbilge, İlker. “III. Ahmed Devri’nde Osmanlı-İran İlişkileri”. *Lale Devri’nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*. ed. İlyas Gökhan-vd. Kayseri: Kömen Yayınları, 2018. 680-698.

- Kütükoğlu, Bekir. “Şah Tahmasb’ın III. Murad’a Culus Tebriki”. *Tarih Dergisi*. 11/15 (1960), 1-24.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırılanması”. *Türk Kültürü Araştırmaları*. 27/1-2 (1965), 199-231.
- Macit, Abdulkadir. “Şeybânî Özbek Hanları ve Nakşibendilik”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. 7/13 (Temmuz-Aralık 2014), 5-22.
- Maden, Fahri. “XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı-İran İlişkileri ve Sefaretnameleri Işığında Seyyid Mehmet Refi Efendi’nin İran Elçiliği”. *Avrasya Etüdleri*. 59/1 (2021), 114-140.
- Matthee, Rudi. “İran’s Ottoman Diplomacy During the Reign of Shah Sulayman I (1077-1105/1666-94)”. *Iran and Iranian Studies Essays in Honor of İraj Afshar*. ed. Kambiz Eslami. Zagros Press, 1998, 148-177.
- Matthee, Rudi. “Saiklerin ve Sebeplerin Işığında 986-998/1578-1590 Tarihli Osmanlı-Safevî Savaşı”. çev. İlker Külbilge. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*. 4/2 (2018), 115-140.
- Meray, Seha L. “Diplomasi Temsilcilerinin Hukukî Statüsü”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 11/3 (1956), 79-117.
- Muşfikî Fer, İbrahim. “Terh-ı İttihad-i İran ve Avrupa der Devre-i Safevî”. *Tarih-i Revâbit-i Harici*. 17 (1382), 5-23.
- Nejad, Murteza Dehkan. “Revâbit-i İran ve Avrupa der Asr-ı İlhanan”. *Tarih-i Revâbit-i Harici*, 29 (1385), 1-19.
- Nizamî, Gulam Hüseyin. “Çıgunegi-yi Şeklgiri ve Sahtar-ı Arşiv-i Vezâret-ı Umur-ı Harice”. *Tarih-i Revâbit-i Harici*. 78 (1397), 99-115.
- Öncü, Ali Servet. “XIX. Yüzyılda Dünya Siyasetinde Kafkasya”. (100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu, 25-27 Eylül 2014). haz. Merve Uğur. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, 55-74.
- Öztelli, Cahit. “Kanunî’nin Oğlu Şehzade Bayezid’in Babasına Son Mektubu”. VIII. *Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*. 2/1105-1123. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1979.
- Paydaş, Kazım. “Timur’un Gürcistan Seferleri”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/1 (2006), 419-437.

- Pirî, Muhammed. "Role of India in the Formation of Political Relations between Iran and Britain during the Period of Fath Ali Shas Qajar". *Journal of Subcontinent Researches*. 3/7 (2011), 117-136.
- Salihî, Nasrullah. "Vakavî-i İkdâmât-ı Dervîş Paşa der Nohistin Komisyon-ı Tehdîd-ı Hudud-ı İran ve Osmanî (1266-1268 Hicri-Kameri)". *Pijûhişha-yı Ulûm-ı Tarihî*. 9/2 (1396), 71-90.
- Sarıkaya, M. Saffet. "Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri". *Türk Kültürü*. 363 (Ankara 1993), 406-422
- Sarıkaya, Yalçın. "Geçmişten Günümüze İran". *Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı*. (Kasım 2022), 1-44.
- Sarıkcıoğlu Ökten, Melike-Yetiş, İbrahim. "Osmanlı-İran Diplomasisinde Geçici Elçilerin Karşılansması", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Eşref Buharalı Özel Sayısı*, (Kasım 2024), 243-260.
- Sarıkcıoğlu, Melike-Güngör, Mertcan. "Seyyid Mehmed Refi Efendi'nin İran Elçiliği (1807- 1808)". *Vakanüvis*. 5/2 (2020), 928-953.
- Schmuck, Stephan. "Jenkinson, Anthony". *Encyclopaedia Iranica*. 14/6, 627-629: (<https://www.iranicaonline.org/articles/jenkinson-anthony#prettyPhoto>. 12.11.2023).
- Sevinç, Tahir. "İran'a Elçi Olarak Gönderilen Kesriyeli Ahmet Paşa'nın Sefaret Hazırlığı ve Yolculuğu (1746-1747)". *Belleten*, 75/273 (Ağustos 2011), 407-446.
- Seyf, Ahmad. "Silk Production and Trade in Iran in the Nineteenth Century". *Iranian Studies*, 16/1-2 (1983), 51-71.
- Shaw, Stanford. "Iranian Relations with the Ottoman Empire in the Eighteenth and Nineteenth Centries". *The Cambridge History of Iran*. ed. P. Avery-vd., 7/295/313. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Sheikholeslami, A. Reza. "The Sale Offices in Qajar Iran, 1858-1896". *Iranian Studies*. 4/2-3 (İlkbahar-Yaz 1971), 104-118.
- Soofizadeh, Abdolvahid. "I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açından Değerlendirilmesi". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 32/54 (2013), 183-194.
- Soofizadeh, Abdolvahid. "Kaçar Hanedanı'nın Menşei ve İran'da Yükselişi: Ağa Muhammed Han Dönemi". *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler*

- Bulduk'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar*. ed. Alpaslan Demir. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Soofizadeh, Abdolvahid-Türker, Özgür. “Rusya-İran (Kaçar) İlişkileri Adına Dehşet Verici Bir Hadise: Rusya’nın Tahran Başkonsolosluğu Baskını ve Büyükelçi Aleksandr Griboyedov ve Maiyetinin Katledilmesi (11 Şubat 1829)”. *Belleten*, 82/294 (2018). 569-586.
- Tevekkuli, Ahmed. “Tarihçe-i Vezâret-i Umur-ı Harice ve Evvelin Esasname-i An”. *Guşeha-yı ez Tarih-i Diplomasi-i İran*, haz. Emir Said İlahi. Tahran: Merkez-i Esnâd ve Tarih-i Diplomasi, 1390, 161-170.
- Tezcan, Mehmet. “İpek Yolu’nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engelleme”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 3/1 (2014), 96-123.
- Tikici, Naci. “Osmanlı-İran İlişkileri: Savaş ve Diplomasi (1514-1914)”. *Türkiye İran Araştırmaları Dergisi*. 4 (2023), 13-29.
- Toprak, Seydi Vakkas. “Mısır’ın İşgali Sürecinde Napolyon’un Casusu Beauchamp’ın Serüveni: Yakalanması ve İstanbul’da Hapsedilişi (1798-1801)”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. 41 (2022), 301-338.
- Tuncer, Hüner. “Tarihte ve Günümüzde Ad Hoc Diplomasi”. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*. 4/1 (1984), 50-57.
- Turan, Refik. “Farklı Türk Devletlerinin (Türkiye, Özbekistan, Azerbaycan ve Türkmenistan) Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Timurlu İlişkilerine ve Ankara Savaşına Yaklaşım”. *Gazi Türkiyat*. 22 (2018), 71-102.
- Turan, Şerafettin. “Fatih Mehmed-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 3/4-5 (1965), 63-138.
- Uluerler, Sıtkı. “1807 Yılında Napolyon Bonapart’ın Fransa-Osmanlı-İran Üçlü İttifak Planları ve Sonuçları”. *Akademik Matbuat*. 5/1 (2021), 1-24.
- Uluerler, Sıtkı. “Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur’un Yeri (1849-1852)”. *Turkish Studies*. 10/5 (2015), 329-356.
- Uluerler, Sıtkı. “Osmanlı-Safevî İlişkilerindeki Temel Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme”. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 99/197 (Nisan 2012), 125-140.

- Uluerler, Sıtkı. “Safevi Devleti’nin Yıkılışa Gidiş Sürecinde Osmanlı’nın Tutumu ve Rusya ile İttifak Kurmasının Anlamı (1722-1724)”. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 107/210 (Haziran 2014), 97-122.
- Ulvi, Nusret Hatun. “Revâbit-i İran ve Portegâl ez Didgâh-ı Sefername-nivîsan-ı Harici Asr-ı Safevî”. *Tarih-i Revâbit-i Harici*. 21/82 (Bahar 1399), 33-56.
- Unat, Faik Reşit. “Husrev Paşanın İran Elçisi Hudadâd Han Hakkında Bir Arz Tezkeresi”. *Tarih Vesikaları*. 11 (1942), 369-373.
- Uyar, Mustafa. “İlhanlı Hükümdarlarının İslâm’a Girmesinde Rol Alan Türk Sûfileri: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri”. *Belleten*. 76/275 (2012), 7-30.
- Yalçinkaya, Mehmet Alaaddin. “Kuruluştan Tanzimat’a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 2 (2003), 423-490.
- Yazıcı, Orhan. “Safevilerin Yıkılışından Sonra İran’da İlk Osmanlı-Afgan İlişkileri”. *Türkiye İran Araştırmaları Dergisi*. 1 (2022), 1-20.
- Yeşilot, Okan. “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 14/36 (Erzurum 2008), 187-199.
- Yetiş, İbrahim. “Kaçar Hanedanlığı Döneminde İran Ordusu”. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 41 (2017), 35-67.
- Yılmaz, Hüseyin. “Napolyon Savaşları ve Osmanlı-Rus Harbi Sırasında Diplomasi: Sir Robert Adair’in İstanbul Büyükelçiliği (1808-1810)”. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 6/12 (2024), 565-584.
- Yörük, Doğan-Valiyev, Elvin. “Nadir Şah Dönemi Osmanlı-İran Diplomatik İlişkilerinde Türklük Kavramının Araç Olarak Kullanılması”. *Türk Dili ve Kültürü Araştırmaları*. ed. Hüseyin Muşmal-Emre Koç. Konya: Palet Yayınları, 2022, 256-268.
- Yüksel, Musa Şamil. “Dönemin Arap Kaynaklarına Göre Ankara Savaşı”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 25/1 (2010), 351-369.

Ansiklopedi Maddeleri

- Aydın, Bilgin. “Salnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/51-56. İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul 2009.
- Azap, Eralp Yaşar. “Gülistan Anlaşması (1813)”. *Modern İran Ansiklopedisi*. ed. Umut Başar. Ankara: İram Yayınları, 2022, 312-314.

- Azap, Eralp Yaşar. “Türkmen Antlaşması (1828)”. *Modern İran Ansiklopedisi*. ed. Umut Başar. Ankara: İram Yayınları, 2022, 910-915.
- Bilge, Mustafa L. “Hürmüz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/497-498. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bilge, Mustafa L. “Şattülarap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/381-382. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Can, Cengiz. “İran Elçiliği Binası”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 4/189-190. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.
- Erdem, İlhan.-Uyar, Mustafa. “Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri”. *Türkler Ansiklopedisi*. ed. Hasan Celal Güzel-vd. 6/861-868. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Gündüz, Tufan. “Safevîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/451-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Gündüz, Tufan. “Tahmasb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/413-415. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İpşirli, Mehmet. “Ferhad Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/383-384. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Konukçu, Enver. “Beyhak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6/57-58. İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul 1992.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Diplomatik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/360. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Nesibli, Nesib. “Osmanlı-Safevî Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan”. *Türkler Ansiklopedisi*. ed. Hasan Celal Güzel-vd. 6/893-898. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Özaydın, Abdülkerim. “Muhammed b. Tekiş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/578-580. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Özcan, Abdulkadir, “Münşeâtü’s-selâtîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/ 20-22. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özcan, Azmi. “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Fetihten Safevîler’e Kadar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/395/400. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Sümer, Faruk. “Abbas I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul 1988.
- Sümer, Faruk. “Avşarlılar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/164-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Şahin, İlhan-Emecen, Feridun. “Amasya Antlaşması”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/4-5. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Varlık, Mustafa Çetin. “Çaldıran Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/193-195. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yazıcı, Tahsin. “Feth Ali Şah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/451-452. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yınanç, Mükremin Halil. “Bayezid I.”. *İslâm Ansiklopedisi*. 2/369-392. Eskişehir 1997.
- Yuvalı, Abdülkadir. “İlhanlılar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/102-105. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Tezler

- Alihüseynov, Malik. *Safevi Devleti’nin Avrupa İle Siyasi ve Ekonomik İlişkileri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Anar Öz, Hatice. *Diplomasi Dili: Fransızcadaki Diplomasi Terimlerinin Türkçeye Çevrilmesi*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Arabkhani, Rasool. *Sultan II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkilerinde Atabat-ı Aliyat (Samerra, Kerbela, Kazımiyye, Necef)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Ateş, Tanju. *Safevi Devletinde Sadâret ve Sadrlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Aykun, İbrahim. *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Baghdadi, Abdolghafour. *Muhammed Ali Şah Devrinde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri ve İran’daki İç Olaylar (1907-1909)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsü, Doktora Tezi, 1982.
- Bal, Faruk. *Osmanlı Devleti-İspanya İktisadi İlişkileri (16.-18. Yüzyıllar)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2011.

- Caferî, Fatıma. *Berresi-i Talil-i Diploması-i Mekatebe-yi Ricâl-i Siyasi-i Ahd-ı Kaçar*. Tebriz: Danigah-ı Tebriz, Danişgede-i Edebiyat ve Ulûm-ı İnsanî, Yüksek Lisans Tezi, 1396.
- Can, Cengiz. *İstanbul'da 19. Yüzyılda Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.
- Çolakoglu, Seda. *Nasirüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Dalkesen, Nilgün. *15. ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Demir, Mesut. *Osmanlı-İran Münasebetleri (Zend Hânedânı Dönemi: 1751-1794)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Demir, Selime. *Akkoyunlu-Osmanlı Diploması Sürecinde Siyasi, Dini, Sosyal ve Kültürel İlişkiler*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Tezi, 2019.
- Diyanet, Ali Ekber. *Osmanlı-İran Münasebetleri 1520-1566*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1971.
- Djafar-Pour, Ali. *Nâdir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1977.
- Doğan, Mehmet. *Mehmet Emin Rauf Paşa (1780-1860)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Erdem, Gökhan. *Osmanlı İmparatorluğunda Sürekli Diplomasıye Geçiş Süreci*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Eser, Semaha. *İranlı Seyyahların Eserlerinde İstanbul ve Han Melik-i Sâsânî'nin "İstanbul Sefareti Hatıraları" Adlı Eseri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Gök, İlhan. *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Güney, Filiz. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, 2005.

- Güngör, Mertcan. *Seyyid Mehmed Refi Efendi'nin İran Sefaretnameleri*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, 2019.
- Habib al-Bustani. Mehdi Jawad. *Bağdad'daki Kölemen Hakimiyetinin Tesisi ve Kaldırılması ile Ali Rıza Paşa'nın Valiliği (1749-1842)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1979.
- Kalantarı, Yahya. *Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sonçağ Tarihi Kürsüsü, Doktora Tezi, 1976.
- Karakaya, Adile. *Osmanlı Devleti İle İran Arasındaki Diplomatik İlişkilerde Görev Yapan Âlim Diplomatlar (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Karakuş, Uğur. *Diplomasi Temsilcilerinin Hukuki Statüsü, Ayrıcalık ve Bağımsızlıkları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Kavak, Gülnur. *Yasincizâde Abdülvehhâb Efendi ve Musavver İran Sefaretnamesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, 2016.
- Kılıç, Hatice. *İran'ın Modernleşme Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Rolü (1848-1923)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Külbilge, İlker. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1703-1747)*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Mirbolük. Nilüfer. *Berresi-i Sendşinahti-i Karnâme-i Siyasi-i Mirza Hüseyin Han Sipehsalar ba Mihveriyet-i Münasebat-ı İran ve Osmanî (Ber Esas-ı Esnâd-ı Vezaret-i Umur-ı Harice)*. Tahran: Tahran Üniversitesi, Danişgede-i Edebiyet ve Ulum-ı İnsanî, 1401.
- Nasırî, Muhammed Rıza. *Nâsireddîn Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sonçağ Tarihi Kürsüsü, 1977.

- Nejad, Nader Nader. *XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1502-1590-1620)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1986.
- Santamaria, Renata Vazquez. *İspanyol Elçi Garcia de Silva Y Figueroa'nın Gözüyle Safevi Şah Abbas Döneminde Ziyafet Merasimleri ve Kadınların Durumu*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Süleymanî, Hesti. *Nekş-ı Sefirân der Revabât-i Beyn-ı Sefevîyan ve Osmanîyan (907-1038 H.K)*. Tahran: Harezmi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1393.
- Şahin, Ali. *Osmanlı-İngiliz Savaşı (1807-1809) ve Kal'a-i Sultaniye Antlaşması*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Şefkat, Umut Muhammed. *Elkas Mirza İsyanı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Topal, Mehmet. *Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa: Nusretname (Tahlil ve Metin 1106-1113/1695-1721)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Uğur Selçuk, Eda. *İstanbul'daki Sefarethanelerin Oluşumu, Günümüzdeki Mevcut Durumları, Koruma Sorunları ve Önerileri*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Uluerler, Sıtkı. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Ürkündağ, Ayhan. *Ahmet Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Yapıcı, Hasan. *Kanûnî Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi (1548-1549)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Yetiş, İbrahim. *Osmanlı-İran Savaşları (1722-1746)*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Yıldız, Ülkü. *Son Dönem Osmanlı Mimari Anlayışının Sosyal Yapıya ve Mimarlık Kurumuna Etkileri*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

İnternet Erişimi

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (<https://sozluk.gov.tr/>), (13.07.2023).

<https://www.iranicaonline.org/articles/iran-ii2-islamic-period-page-3>, (22.01.2024).

<https://www.treccani.it/enciclopedia/caterino-zeno> (Enciclopedia-Italiana),
(07.11.2023).

<https://tahran-be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, (03.11.2024).

EKLER

Tablo 1: Şah İsmail Tarafından Osmanlı Sultanlarının Nezdine Gönderilen Elçiler

İsmi	Yıl		Dönem		Gönderilme Nedeni
	H. K.	M.	Safevî	Osmanlı	
Pervanecilerbaşı Ahmed Bey		1505	Şah İsmail	II. Bayezid	Şehzade Selim'in Trabzon'daki askeri harekâtlarını protesto etmek
Muhammed Bey		1506/7	Şah İsmail	II. Bayezid	Anadolu'daki Safevî taraftarlarının İran'a yaptıkları göçlere engel olunmaması
Kulu Bey		1507/8	Şah İsmail	II. Bayezid	Alâüddevle Bey üzerine yapacağı seferi bildirmek
Seydî Bey		1508	Şah İsmail	II. Bayezid	Osmanlı Devleti'ne karşı değil Alâüddevle ile savaştığını bildirmek
Halil Ağa-yı Sûfî		1510/11	Şah İsmail	II. Bayezid	Şeybânî Han'ın samanla doldurulan kafa derisini göndermiştir.
Süleyman Ağa-yı Yesâvul		?	Şah İsmail	II. Bayezid	Şehzade Selim'in İran ve Diyarbakır'a yönelik eylemlerini protesto etmek
Şahkulu Ağa		1514	Şah İsmail	Sultan Selim	Yavuz'un üç mektubuna cevap getirmiştir.
Mir Nureddin Abdülvehhâb		1514	Şah İsmail	Sultan Selim	Şah İsmail'in zevcesi Tacılı Hanımı geri istemek
Kemaleddin Hüseyin Bey		1515	Şah İsmail	Sultan Selim	Şah İsmail'in zevcesi Tacılı Hanımı geri istemek
Sarû Şeyh		1518	Şah İsmail	Sultan Selim	Barışı tesis etmek ve Mısır Fethini tebrik etmek
Tacüddin Hasan Halife		1522/3	Şah İsmail	Sultan Süleyman	Taht cülusunu tebrik etmek

Tablo 2: Şah I. Tahmasb Tarafından Osmanlı Sultanlarının Nezdine Gönderilen Elçiler

İsim	Yıl		Dönem		Gönderilme Nedenleri
	H.K	M	Safevî	Osmanlı	
Eşik Ağası Ustaclu Han		1533	Şah I. Tahmasb	Sultan Süleyman	Sulh talebinde bulunmak
Seyyid Şemseddin Dilicanî		1553	Şah I. Tahmasb	Sultan Süleyman	Sulh talebinde bulunmak
Şahkulu Bey Kaçar		1554	Şah I. Tahmasb	Sultan Süleyman	Sulh talebinde bulunmak
Eşik Ağası Başî Ferruhzad Bey		1555	Şah I. Tahmasb	Sultan Süleyman	Sulh talebi ve Amasya Antlaşması
Hamza Sultan		?	Şah I. Tahmasb	Sultan Süleyman	Zeynel Bey ve Emir Ömer Sorunu
Kemaleddin Tebet Ağa		1556	Şah I. Tahmasb	Sultan Süleyman	Dostluk ilişkilerini yenilemek
İsmail Bey		1556	Şah I. Tahmasb	Sultan Süleyman	İki devlet arasındaki dostluk ilişkilerini derinleştirmek
Ali Ağa Akça Sakal		1559/60	Şah I. Tahmasb	Sultan Süleyman	Şehzade Bayezid'in affını istemek
Cafer Bey Kengerlu		1561	Şah I. Tahmasb	Sultan Süleyman	Şehzade Bayezid'in hapsedildiğini bildirmek
Hüseyin Bey Kolhancıoğlu		1561/2	Şah I. Tahmasb	Sultan Süleyman	Şehzade Bayezid ve oğullarının ölüm haberini vermek
Sinan Ağa ve Hüseyin Ağa		?	Şah I. Tahmasb	Sultan Süleyman	Şehzade olayından sonra Sultan'ı tebrik etmek ve aralarındaki dostluk ve barışı pekiştirmek
Eşik Ağası Veli Bey		?	Şah I. Tahmasb	Sultan Süleyman	Menfaat elde etmek
Hamza Sultan Talış		1562/3	Şah I. Tahmasb	Sultan Süleyman	Barışı pekiştirmek
Şahkulu Sultan		1567/8	Şah I. Tahmasb	Sultan II. Selim	Tebrik ve taziyelerini sunmak
Tokmak Muhammed Han		1575	Şah I. Tahmasb	Sultan III. Murad	Tebrik ve taziyelerini sunmak

Tablo 3: Şah Muhammed Hüdâbende Dönemi'nde Osmanlı Nezdine Gönderilen Elçiler

İsim	Yıl		Dönem		Gönderilme Nedenleri
	H.K	M	Safevî	Osmanlı	
Veli Bey Ustaclu		1578	Şah Muhammed	Sultan III. Murad	Sulh talebinde bulunmak
Maksûd Bey		1578	Şah Muhammed	Sultan III. Murad	Sulh talebinde bulunmak
İbrahim Han Tarhan Türkmen		1582	Şah Muhammed	Sultan III. Murad	Sulh talebinde bulunmak
Ahmed Bey Dede		1586	Hamza Mirza	Ferhad Paşa	İki devlet arasında barış tesis etmek

Tablo 4: Şah Abbas Tarafından Osmanlı Sultanlarının Nezdine Gönderilen Elçiler

İsim	Yıl		Dönem		Gönderilme Nedenleri
	H.K	M	Safevî	Osmanlı	
Mehdi Kulu Han Çavuşlu		1590	Şah Abbas	Sultan III. Murad	İstanbul (Ferhad Paşa) Antlaşması
Kara Ahmed Bey		1591	Şah Abbas	Sultan III. Murad	Barış onayı ve Şah'ın taleplerini takdim
Eşik Ağası Seydi Bey		1592	Şah Abbas	Sultan III. Murad	Gilan hâkimi Han Ahmed hadisesi
Bayezid Bey		1593	Şah Abbas	Sultan III. Murad	Gilan hâkimi Han Ahmed hadisesi
Kemaleddin Şah Kerem Bey		1594/5	Şah Abbas	Sultan III. Murad	III. Murad'ın Avrupa'da elde ettiği zaferlerini tebrik etmek
Zülfikar Han Karamanlu		1596	Şah Abbas	Sultan III. Mehmed	Tebrik ve taziye mesajlarını iletmek
Muhammed Kulu Bey Arabgırlü		1598	Şah Abbas	Sultan III. Mehmed	Özbeklere karşı elde edilen zaferleri iletmek
Kara Han		1599	Şah Abbas	Sultan III. Mehmed	Fetihleri bildirmek
Hüseyin Bey		1599/1600	Şah Abbas	Sultan III. Mehmed	Haydar Mirza'nın mezarını ziyaret etmek
Murad Ağa		?	Şah Abbas	Sultan I. Ahmed	Barış yapma isteğini bildirmek
Şemseddin Muhammed Bey		1610	Şah Abbas	Sultan I. Ahmed	Barış görüşmeleri yapmak
Kadı Han Seyfi Hasanî		1612	Şah Abbas	Sultan I. Ahmed	Barışı sağlamak
Kuşçu Zakir Ağa		?	Şah Abbas	Sultan I. Ahmed	Barışı sağlamak
Kasım Bey		1615	Şah Abbas	Sultan I. Ahmed	Barışı sağlamak
Saru Bey Beydilli, Çerağ Sultan, Kadı Han		1616-7	Şah Abbas	Sultan I. Ahmed	Barışı sağlamak
Çelebi Ağa		?	Şah Abbas	Sultan I. Mustafa	İki devlet arasındaki anlaşmayı yenilemek
Mirza Muhammed Hüseyin Ebherî		?	Şah Abbas	Sultan II. Osman	İki devlet arasında barışı sağlamak
Yadigâr Ali Sultan Talış		?	Şah Abbas	Sultan II. Osman	Barışı sağlamak
Yüzbaşı Tahta (Tohte) Bey		1620	Şah Abbas	Sultan II. Osman	Barışı sağlamak
Necef Kulu		1620	Şah Abbas	Sultan II. Osman	Dostluk ilişkilerini pekiştirmek
Ağa Rıza		1621	Şah Abbas	Sultan II. Osman	II. Osman'ın Avrupa seferlerini tebrik etmek
Çelebi Bey Korçi Kaçar		?	Şah Abbas	Sultan II. Osman	Portekizlilere karşı zaferlerini bildirmek
Tahmasb Kulu Sultan		1628	Şah Abbas	Sultan IV. Murad	Barışı sağlamak ve Bağdat valiliğini oğluna verilmesi

Tablo 5: Şah Safî Tarafından Osmanlı Sultanlarının Nezdine Gönderilen Elçiler

İsim	Yıl		Dönem		Gönderilme Nedenleri
	H.K	M	Safevî	Osmanlı	
Kamuran Bey		1635	Şah Safî	Sultan IV. Murad	Barış Talebinde Bulunmak
Maksud Sultan		1637	Şah Safî	Sultan IV. Murad	Barış Talebinde Bulunmak
Muhammed Kulu Bey		1639	Şah Safî	Sultan IV. Murad	Barış Görüşmeleri
Saru Han Talış		1639	Şah Safî	Sultan IV. Murad	Barış Görüşmeleri Kasrışirin Antlaşması
İbrahim Han		1641	Şah Safî	Sultan İbrahim	Cülus Tebriki

Tablo 6: Şah II. Abbas Tarafından Osmanlı Sultanlarının Nezdine Gönderilen Elçiler

İsim	Yıl		Dönem		Gönderilme Nedenleri
	H.K	M	Safevî	Osmanlı	
Maksud Sultan Bey		?	Şah II. Abbas	Sultan Mustafa	Cülusunu duyurmak
Mahmud Han		1649	Şah II. Abbas	IV. Mehmed	Cülus tebriki
Pir Ali		1656	Şah II. Abbas	IV. Mehmed	İkili ilişkileri pekiştirmek

Tablo 7: Şah Süleyman Tarafından Osmanlı Sultanlarının Nezdine Gönderilen Elçiler

İsim	Yıl		Dönem		Gönderilme Nedenleri
	H.K	M	Safevî	Osmanlı	
Kelb Ali		1692	Şah Süleyman	Sultan II. Ahmed	Cülus tebriki

Tablo 8: Şah Hüseyin Tarafından Osmanlı Sultanlarının Nezdine Gönderilen Elçiler

İsim	Yıl		Dönem		Gönderilme Nedenleri
	H.K	M	Safevî	Osmanlı	
Ebü'l-Masum Han		1696	Şah Hüseyin	II. Mustafa	Cülus tebriki
Rüstem Han		1698	Şah Hüseyin	II. Mustafa	Basra'nın anahtarını teslim etmek
Murtaza Kulu Han		1705	Şah Hüseyin	III. Ahmed	Cülus tebriki
Murtaza Kulu Han (Aynı Kişi)		1721	Şah Hüseyin	III. Ahmed	Ahmed Dürrî Efendi'nin sefaretine karşılık

Tablo 9: Afganlar ve Şah II. Tahmasb Tarafından Osmanlı Sultanlarının Nezdine Gönderilen Elçiler

İsim	Yıl		Dönem		Gönderilme Nedenleri
	H.K	M	Afganlı/Safevî	Osmanlı	
Berhurdâr Han		1723	II. Tahmasb	III. Ahmed	Şahlığını bildirmek
Murtaza Kulu Bey		1723	II. Tahmasb	III. Ahmed	Yardım talep etmek
Abdülaziz Sultan-Molla Abdurrahim		1726	Eşref Han	III. Ahmed	II. Tahmasb'a destek verilmemesi
Molla Nusret		1727	Eşref Han	III. Ahmed	Barış teklifinde bulunmak
Muhammed Kulu Han		1728	II. Tahmasb	III. Ahmed	İkili ilişkileri pekiştirmek
Muhammed Han Beluc		1729	Eşref Han	III. Ahmed	Râşid Mehmed Efendi'ye karşılık
Rıza Kulu Han		1729	II. Tahmasb	III. Ahmed	İran toprakların iadesi
Veli Muhammed Han		1730/1	II. Tahmasb	I. Mahmud	Cülus tebriki
Muhammed Rıza Kulu Han		1732	II. Tahmasb	I. Mahmud	Barış görüşmeleri

Tablo 10: Nadir Şah Tarafından Osmanlı Nezdine Gönderilen Elçiler

İsim	Yıl		Dönem		Gönderilme Nedenleri
	H.K	M	Afşar	Osmanlı	
Mirza Muhammed		1735	Nadir Şah	I. Mahmud	Müzakere talebi
Abdülbaki Han		1736	Nadir Şah	I. Mahmud	Müzakere ve şahlığını bildirmek
Ali Merden Han		1738	Nadir Şah	I. Mahmud	Mezhebî sorunları görüşmek
Muhammed Rahim Han-Nazar Ali Han		1738	Nadir Şah	I. Mahmed	Arabuluculuk
Hacı Han Horasanî		1741	Nadir Şah	I. Mahmud	Hindistan'da elde ettiği zaferlerini iletme
Rıza Han		1742	Nadir Şah	I. Mahmed	Kabul edilmeyen maddeler hakkında
Feth Ali Han		1746	Nadir Şah	I. Mahmud	Barış görüşmeleri
Mustafa Han Şamlu		1747	Nadir Şah	I. Mahmud	İkili ilişkileri pekiştirmek

Tablo 11: Nadir Şah'tan Sonra Osmanlı Nezdine Gönderilen Elçiler

İsim	Yıl		Dönem		Gönderilme Nedenleri
	H.K	M	Afşar	Osmanlı	
Muhammed Abdülkerim Han		1748	Şah Adil	I. Mahmud	Cülusunu bildirmek
Mustafa Han Şamlu		1748	İbrahim Şah	I. Mahmud	Cülusunu bildirmek
Mirza Mehdi Han Esterâbadî		1748	Şahruh	I. Mahmud	Cülusunu bildirmek

Tablo 12: Kerim Han Tarafından Osmanlı Nezdine Gönderilen Elçiler

İsim	Yıl		Dönem		Gönderilme Nedenleri
	H.K	M	Zend	Osmanlı	
Abdullah Bey		1775	Kerim Han	I. Abdülhamid	Cülus ve Taziye mesajı iletme

(İstanbul İran Sefaret binasının kuzey manzarası)⁷⁵⁰

⁷⁵⁰ Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, No. 2641.

(Mirza Hüseyin Han, Gülistan Sarayı Müze Arşivi)

(Feth Ali Şah)⁷⁵¹

⁷⁵¹ Devedakan, *İran'da Modernleşmenin Ayak Sesleri*, 27.

(Şehzade Abbas Mirza)⁷⁵²

⁷⁵² Devedbakan, *İran'da Modernleşmenin Ayak Sesleri*, 34.

(Nasirüddin Şah)⁷⁵³

⁷⁵³ Devedakan, *İran'da Modernleşmenin Ayak Sesleri*, 43.

(Mirza Takî Han Emir-i Kebir)⁷⁵⁴

⁷⁵⁴ Devedakan, *İran'da Modernleşmenin Ayak Sesleri*, 40.

ÖZ GEÇMİŞ

